

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

І.В. Супрунова

**Державна політика у сфері
детінізації національної економіки
як структурної складової
державної безпеки**

Монографія

ЖИТОМИР

2021

УДК 351.82: 338.24: 343.37
С89

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного університету “Житомирська політехніка”
(протокол №2 від 07.06.2021)*

Рецензенти:

доктор наук з державного управління, професор Л.В. Антонова,
*професор кафедри обліку і аудиту
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

доктор наук з державного управління, професор О.М. Руденко,
*професор кафедри публічного управління та менеджменту організації
Національний університет “Чернігівська політехніка”*

доктор наук з державного управління, професор О.І. Пархоменко-Кущеві,
*завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
ім. Григорія Сковороди*

Супрунова І.В.

С89 Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки [Текст]: монографія / І.В. Супрунова. – Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2021. – 340 с.
ISBN 978-966-995-295-0

В результаті проведеного дослідження розвинуто науково-теоретичні підходи щодо розуміння змісту і структури державної політики в сфері детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки. Ідентифіковано передумови та розроблено методологічні положення формування та реалізації державної політики в сфері детінізації економіки як структурної складової державної безпеки. Обґрунтовано ідентифікативно-оціночні механізми ефективності державної політики в сфері детінізації економіки в забезпеченні державної безпеки. Окреслено особливості формування та реалізації державної політики в сфері детінізації економіки як структурної складової державної безпеки.

Видання призначене для докторантів, аспірантів, магістрантів, наукових співробітників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, які досліджують проблеми розвитку теорії, методології та організації процесів формування і реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

ISBN 978-966-995-295-0

УДК 351.82: 338.24: 343.37

© Супрунова І.В., 2021

ЗМІСТ

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. Теоретичні положення формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	10
1.1. Розвиток понятійно-категоріального апарату щодо державної політики в сфері детінізації національної економіки	10
1.2. Основні детермінанти та структура тіньова економіка як складової загроз державній безпеці	28
1.3. Класифікація тіньової економіки як об'єкту державної політики та загрози державній безпеці	42
Висновки до розділу 1	56
РОЗДІЛ 2. Методологія формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	60
2.1. Складові методології державної політики в сфері детінізації національної економіки	60
2.2. Інституційне забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	81
2.3. Трансформація правового забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки	109
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. Оцінка симптомів проблеми державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	125
3.1. Сучасний стан поширення тіньової економіки в Україні як фактору загрози державній безпеці	125
3.2. Оцінка рівня безпеки України як середовища поширення тіньової економіки за міжнародними рейтингами	139
3.3. Боротьба з офшорними юрисдикціями у контексті реалізації державної політики детінізації економіки	152
Висновки до розділу 3	165

РОЗДІЛ 4. Реалізація державної політики у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	168
4.1. Детінізація економіки в контексті подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19	168
4.2. Державна політика в сфері детінізації національної економіки на ринку праці як складова забезпечення соціальної безпеки держави	178
4.3. Державна політика в сфері детінізації національної економіки в забезпечення фінансової спроможності виконання державних функцій	194
Висновки до розділу 4	209
РОЗДІЛ 5. Ідентикативно-оціночні механізми ефективності державної політики в сфері детінізації економіки в забезпеченні державної безпеки	213
5.1. Проблеми вимірювання та характеристика методів оцінювання рівня тіньової економіки	213
5.2. Шляхи вдосконалення методичних підходів оцінювання рівня тінізації національної економіки в контексті детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки	232
5.3. Моделювання зв'язку між рівнем тінізації економіки як загрози державній безпеці та міжнародними індексами економічного розвитку	246
Висновки до розділу 5	268
Висновки	272
Список використаних джерел	279
Додатки	307

ПЕРЕДМОВА

Ускладнення умов економічної діяльності, внаслідок поширення пандемії COVID-19 та застосування карантинних заходів в Україні та світі, обумовило зростання обсягів тіньового сектору на фоні падіння офіційної економіки України. Зокрема, у 2020 році простежується зростання обсягів тіньової економіки України до 30 % від офіційного ВВП у порівнянні з 27% у 2019 році. За оцінками фахівців групи Світового банку, розмір тіньового сектору економіки за 1991-2019 рр. в середньому для 158 країн світу становив 30,9 %, тоді як для України – 48,9 %. Таке значне перевищення масштабів тінізації економіки України порівняно з середньосвітовим рівнем засвідчує високу корумпованість державної влади, незахищеність права власності, недосконалість податкової політики, низьку інвестиційну привабливість, недосконалість судової та правоохоронної системи та слабку інституціональну ефективність.

У сучасному світі з проблемою тінізації економічних процесів стикаються майже всі країни світу. Поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики та гальмування процесів державотворення в країні. Високий рівень тінізації економіки вкрай негативно впливає на імідж країни, ефективність структурних та інституційних реформ, створюючи реальну загрозу демократичному розвитку держави. Тінізація економіки негативно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. Вона зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації соціально-економічних процесів. Негативними є й моральні наслідки тіньової економіки в результаті викривлення свідомості людей і наростання її кримінальних наслідків.

Тіньовий сектор економіки виступає загрозою державній безпеці України, перешкоджаючи зростанню стандартів життя населення, забезпеченню умов макроекономічної стабільності та поступального розвитку економіки країни. Варто зауважити, що вагоме значення проблемам тінізації економіки і її складовим приділено в «Стратегії національної безпеки України. Безпека Людини – Безпека Країни», що введена в дію указом Президента України №392/2020 від 14 вересня 2020 р., в «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року», затвердженої Указом

Президента України № 347/2021 від 11 серпня 2021 року та «Національній економічна стратегія на період до 2030 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 р., що, в свою чергу, актуалізує представлене дослідження. Саме тому розроблення комплексного методологічного підґрунтя та практичного інструментарію детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки є надзвичайно актуальним.

Вагомий внесок в розвиток теорії та методології формування та реалізації державної політики в сфері детінізації економіки здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені. Питання розвитку державної політики в різних сферах суспільного життя піднімалися в працях вітчизняних вчених: Л.В. Антонова, Р.В. Власенка, Р.В. Войтовича, В.І. Гурковського, Д.О. Грицишена, Т.А. Гузенко, О.І. Драгана, І.В. Драган, О.І. Дацій, С.М. Домбровської, А.В. Дуда, В.В. Євдокимова, І.Б. Жилиєва, В.Ф. Загурської-Антонюк, В.В. Ксензук, І.В. Клименка, Л.В. Литвинова, В.В. Ноніка, О.П. Попроцького, С.К. Полумієнко, Г.Г. Почепцов, Ю.Г. Рубан, О.В. Радченко, Л.В. Сергієнко, А.І. Семенченко, С.В. Свірко, В.П. Удовиченка, Н.І. Шевченко та інші. Окремі аспекти розвитку державної політики в сфері детінізації економіки та протидії тіньовій економіці піднімали в дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Р. Августин, А. Базилюк, С. Баранов, С. Барсукова, Г. Беккер, О. Бондаренко, М. Бокун, В. Бородюк, З. Варналій, Г. Гроссман, П. Гутман, А. Дрехер, А. Ерліх, О. Задоя, В. Засанський, А. Золковер, С. Камерон, А. Каліберда, М. Карлін, Д. Кауфман, І. Клямкін, Б. Контіні, В. Копанчук, Т. Корягіна, О. Кузьменко, М. Ласко, Ю. Латов, С. Леонов, Н. Лоайза, І. Мазур, О. Макара, С. Майстро, С. Огреба, В. Попович, В. Предборський, Ю. Прилипко, Т. Приходько, В. Радаєв, Н. Різник, В. Рейкін, П. Рубін, Е. Сатерленд, Ю. Сафонов, М. Сесновіц, Е. де Сото, Й. Стопура, Г. Таллок, В. Танзі, Л. Тимофеев, Т. Тишук, Дж. Томас, Л. Турроу, І. Тютюник, Е. Фейг, Л. Філіпс, М. Флейчук, Б. Фрей, Ю. Харазішвілі, К. Харт, А. Ходжаян, В. Цуріков, І. Швабій, Т. Шеллінг, Н. Шелудько, Ф. Шнайдер та інші вчені. Враховуючи проблематику досліджень та віддаючи належне напрацюванням вчених у даній сфері, слід відмітити, що ряд проблем, які потребують ґрунтовного дослідження, залишились частково або повністю поза їх увагою. Необхідність комплексного дослідження

питань розвитку теорії та методології формування й реалізації державної політики в сфері детінізації економіки як структурної складової державної безпеки зумовлює актуальність обраної теми дослідження, постановку його мети та завдань.

У монографії розкрито науково-теоретичні підходи формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних та методологічних положень, а також розробці механізмів формування і реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Об'єктом дослідження є процес формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні положення формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

В результаті дослідження отримано сукупність наукових положень, які становлять наукову новизну.

В першому розділі монографії актуалізовано понятійно-категорійний апарат дослідження, що репрезентовано специфічною системою понять і категорій у сфері управління державною безпекою, скерованого на детінізацію економіки, а саме шляхом застосування безпекового підходу удосконалено визначення понять «тіньова економіка» і «детінізація економіки», а також було доповнено авторськими характеристиками взаємозалежність понять «державна безпека», «детінізація економіки» та «тіньова економіка». Розроблено класифікаційну модель тіньової економіки як об'єкта державної політики, яка передбачає сукупність ознак, що враховують основні особливості тіньової економіки та методи її запобігання й протидії (за ступенем законності економічної діяльності; за мотивами відношення суб'єктів здійснення; за відношенням до офіційної економіки; за соціальними наслідками; в залежності від масштабів поширення тіньової економіки), що дозволило визначити роль держави як регулятора економічної сфери суспільства, як контролера економічної сфери суспільства та як інституту протидії тіньовій економіці.

У другому розділі представлено теоретичні положення формування та реалізації державної політики в сфері детінізації економіки через: 1) ідентифікацію вихідних положень державної політики в досліджуваній сфері (мета; завдання; об'єкт; предмет; принципи); 2) окреслення напрямів впливу на складові державної безпеки держави (біологічна, геополітична, соціальна, економічна, військова); 3) ідентифікацію наслідків тіньової економіки для державної безпеки; 4) визначення ключових інструментів та методів державної політики в сфері детінізації національної економіки. Визначено важелі правового регулювання детінізації економіки України як складової державної безпеки шляхом розробки ряду пропозицій в напрямі удосконалення чинної нормативно-законодавчої бази України, які сприяють розвитку правових основ розробки та реалізації політики детінізації національної економіки та удосконаленню правового поля, орієнтованого на підтримку функціонування та розвитку офіційної економіки.

В третьому розділі монографії висвітлюється вплив тінізації економіки на державну безпеку через ідентифікацію місця України у міжнародних рейтингах (індекс легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи, глобальний індекс інновацій, індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс сприйняття корупції, індекс людського розвитку, індекс прав власності). Обґрунтовано симптоми проблеми державної політики в сфері детінізації економіки на основі проведеного анкетування 100-та державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з питань причин, наслідків, шляхів подолання тінізації економіки як загрози державній безпеці України. Окреслено напрями боротьби з офшорними юрисдикціями у контексті реалізації державної політики детінізації економіки як структурної складової державної безпеки.

В четвертому розділі монографії здійснено специфікацію пріоритетних напрямів модернізації державної політики детінізації економіки в контексті подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19. Обґрунтовано теоретичні положення державної політики в сфері детінізації національної економіки в контексті впливу останньої на бюджетну безпеку, що сприяє розширенню об'єктної уваги державної політики в сфері детінізації національної економіки. Розроблено тезаурус функціонального та

інституційного векторів державного управління процесами детінізації національної економіки через формування понять: “державна контрольно-господарської діяльності як елемент державного механізму детінізації економіки” та “інституалізація державної контрольно-господарської діяльності в сфері детінізації національної економіки”. Обґрунтовано концептуальні можливості формування та реалізації державної політики детінізації ринку праці та легалізації трудових відносин в Україні.

В п'ятому розділі монографії обґрунтовано теоретичні положення державної політики детінізації економіки в частині розробки класифікаційної моделі методів оцінки рівня тінізації економіки, яка враховує різні групи методів. Запропоновано методіку оцінки тіньової економіки з урахуванням статистичних показників, експертної оцінки та методу соціологічних опитувань, що характеризують параметри тінізації економіки в Україні. Вперше розроблено методологію оцінювання взаємозв'язку рівня тінізації економіки та ключових детермінантів тінізації економіки (функціонування податкової системи в країні; якість державного регулювання, корупція; функціонування фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу) шляхом розробки регресійної моделі на прикладі 92 країн світу, яка складається з залежної змінної (рівня тіньової економіки) та п'яти незалежних змінних (Валового внутрішнього продукту, Індексу економічної свободи, Індексу сприйняття корупції, Індексу легкості ведення бізнесу, Індексу фінансової таємниці).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Розвиток понятійно-категоріального апарату щодо державної політики сфери детінізації національної економіки

Тіньова економіка на сучасному етапі розвитку викликає великий інтерес серед науковців як економічне та соціальне явище, а також як величезна загроза економічній безпеці і суверенітету будь-якої країни не залежно від політичного укладу і економічного розвитку. Тіньова економіка є невід'ємною частиною економіки будь-якої країни, а її масштаби обумовлені конкретними історичними умовами, рівнем економічного розвитку, авторитетом держави і державних інституцій, традиціями. Для здійснення найефективнішої протидії тінізації економіки важливо виявити причини і форми прояву тіньових процесів в економіці. Відповідно, дослідження сутності явища тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, а також виявлення перспектив детінізації економіки України є важливою і актуальною науковою проблемою, яка має вагомое практичне значення.

Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, тому необхідним є фундаментальне обґрунтування даного феномену в системі державного управління. При дослідженні сутності тіньової економіки спостерігається плюралізм визначення і трактувань даного явища. Так, у вітчизняній науковій літературі широко використовується термін «тіньова економіка». Представники англомовного світу застосовують поняття «прихована економіка», «чорна економіка», «підпільна економіка». У російському науковому обігу переважає термін «неформальна економіка». Також зустрічаються у наукових виданнях і визначення явища як «нерегульована», «таємна», «неофіційна», «незарєєстрована», «підпільна», «паралельна», «секретна», «незаконна», «фіктивна»,

«паралельна». Зупинимося на деяких термінах, які використовуються паралельно з дефініцією «тіньова економіка»:

– «неформальна» (informal economy) (виробництво товарів і послуг неврахованих офіційною статистикою; частина економічної діяльності, регулювання в якій відбувається за допомогою домінуючих неформальних норм з одночасним ухиленням від витрат, що виникають в зв'язку з дотриманням формальних правил і законів, відмовляючись від їх захисту);

– «підпільна», «недекларована» (unreported economy) (свідомо приховувана економічна діяльність; виробництво легальних товарів і послуг, але без реєстрації й необхідних дозволів й/або з ухиленням від сплати податків; неврахована частина ВВП);

– «неофіційна» (дії поза межами законодавчого регулювання без завдання шкоди іншим економічним агентам);

– «позаправова» (дії поза межами законодавчого регулювання, що підривають нормальну економічну діяльність ринкових агентів);

– «незаконна», «кримінальна», «чорна» (illegal economy) (діяльність, яка напряду заборонена законом; включає господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та розподілом товарів, робіт і послуг, заборонених законом, із використанням нелегальних коштів);

– «напівлегальна», «сіра» (діяльність, пов'язана зі створенням легального продукту з використанням нелегальних коштів);

– «фіктивна», «приписна» (неіснуюча господарська діяльність, відображена в статистичній та бухгалтерській звітності, а також розкрадання коштів державного бюджету за допомогою неіснуючих економічних агентів).

В даний час єдиного універсального загальноприйнятого поняття тіньової економіки не сформульовано. Тіньова економіка має дисциплінарний характер, виступаючи предметом вивчення економістів, соціологів, політологів, психологів, антропологів і представників інших дисциплінарних напрямків. Кожен з них акцентує увагу лише на одному з аспектів даного явища і не відображає його у всій багатогранності. Різноманіття позицій обумовлено відмінностями в характері розв'язуваних авторами завдань, а також в методології та методиці дослідження.

Бродский Б.Є. у своїх дослідженнях використовує поняття прихована економіка, проте розрізняє на ряду з прихованою економікою

(яка включає всі незареєстровані види економічної діяльності), неформальною економікою (яка охоплює всі види економічної діяльності, які не враховуються у визначення ВВП) та кримінальною економікою (яка зовсім не в ладах із законами) ще й економічний андеграунд, який ухиляється від офіційної реєстрації та обліку [27].

Проблема тіньової економіки та детінізації економіки у сучасному світі викликає інтерес у багато вчених у різних наукових галузях. Проте не існує у дослідженнях однозначно та конкретно визначеної сутності тіньової економіки як структурної складової державної безпеки у системі державного управління.

Дослідженнями теоретичних, методичних і практичних аспектів тіньової економіки та механізмів реалізації державної політики детінізації займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарева, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзевєріна, Л. Ебергард, Я. Жаліло, В. Засанський, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, О. Лізіна, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, С. Роттенберг, П. Рубін, Е. д Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи наукових здобутків вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на високий рівень тінізації економіки в Україні питання тіньової економіки в контексті державного управління не втрачає своєї актуальності, а відповідно актуальним є комплексне дослідження тіньової економіки як структурної складової державної безпеки.

Тіньова економіка немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують її відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження.

В сучасній науковій літературі існує велика кількість трактувань сутності тіньової діяльності. Проте, виділяють чотири основні підходи до визначення поняття «тіньова економіка» – обліково-статистичний, кримінологічний, формально-правовий і комплексний. Розглянемо більш розширений огляд підходів визначення сутності тіньової економіки, зокрема:

– економічний – охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не включені до розрахунків валового внутрішнього продукту, сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності;

– інституційний – розглядає тіньову економіку як такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на противагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя. Основними об'єктами дослідження є соціально-економічні інституції, механізми санкцій, система офіційних і неофіційних відносин, а також система неофіційних правил, що регулюють економічну діяльність, поряд з офіційними;

– кібернетичний – тіньова економіка розглядається як самостійна керована система, представники підходу розробляють економіко-математичні моделі управління та прогнозування, а також виявляють зв'язки тіньового сектору економіки з офіційним сектором;

– моральний – дозволяє розглядати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми. Тіньовий сектор економіки функціонує в режимі порушень ustalених моральних принципів економічної діяльності та формування паралельних інститутів;

– мотиваційний – тіньова економіка трактується як всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують різні порушення. В процесі діяльності суб'єктів тіньової економіки формуються тіньові відносини між соціальними групами та мотиваційна поведінка, пов'язана з різноманітними порушеннями загальноприйнятих цінностей, принципів, зразків;

– соціологічний – розглядають поняття з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях. Недоліком методу є обмеженість інформаційної бази не дає можливості проводити точних розрахунків та визначати поняття і сутність тіньової економіки;

– статистичний – економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою, до тіньової

економіки відносять приховану від обліку та контролю економічну діяльність, що не фіксується в статистичних даних;

– юридичний – сукупність заборонених законом видів економічної діяльності. До тіньової діяльності відносять суспільно небезпечні форми економічної діяльності, здійснювані поза рамками законодавства, ухилення від офіційної державної реєстрації та державного контролю;

– фіскальний – прихована від оподаткування частина економіки, зокрема неврахування в загальному обсязі ВВП тієї його частки, що виробляється тіньовим сектором економіки, та недоотримання державою податків від діяльності суб'єктів тіньового сектору;

– комплексний (міждисциплінарний) – розглядає тіньову економіку як складне соціально-економічне явище, що містить систему законних та незаконних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання з метою отримання економічної вигоди методами недобросовісної конкуренції, тобто за власною ініціативою або під впливом зовнішніх обставин вдаються до дій, які порушують норми чинного законодавства, ухиляються від оподаткування, порушують усталену практику ведення ділових відносин та морально-етичні норми суспільства [79].

Цікавою є позиція Іванченко Г.Ф. щодо сутності тіньової економіки, який стверджує, що не заперечуючи важливий внесок окремо правового, мотиваційного, морально-етичного, статистичного, соціологічного, економічного та інституційного підходів у розгляді тіньової економіки, необхідно використовувати комплексну методологію, яка об'єднує всі особливості зазначених підходів, а також розглядає вплив держави на тіньову економіку з метою регулювання процесів контролю її масштабів та надасть можливість розкрити об'єктивний характер тіньової економіки і вплив громадянського суспільства з метою її детінізації [100, С. 159].

Всі зазначені вище підходи є взаємопов'язаними і відображають різні грані такого складного феномену як тіньова економіка. Виходячи з специфіки тіньової економіки як структурної складової державної безпеки доцільно додати ще й безпековий підхід до трактування, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист

національних інтересів. Такий підхід актуалізує необхідність створення і впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будуть направлені на дегінізацію економіки країни.

Переважає більшість дослідників розглядаючи тіньову економіку акцентують увагу на її негативному впливі на економіку та соціальні негаразди, які вона продукує. Проте, тіньова економіка за допустимого рівня чинить і позитивний ефект. Так, Вольф Шефер стверджує: «тіньовий сектор можна класифікувати як ринкову систему, в якій майже без тертя здійснюється координація попиту і пропозиції» [311, С. 28]. Кондратюк І.Ю. при розгляді сутності тіньової економіки, звертаю увагу на позитивних моментах, які вона може привнести, зазначаючи «тіньова економіка, що зростає створює нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової, оскільки цей сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, послуги), у галузях тіньової економіки з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут, тіньова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом» [111, С. 187].

Зупинимося на розгляді співвідношення позитивних та негативних сторін тіньової економіки як загрози державній безпеці (рис. 1.1).

Не можемо не погодитися з Гордійчук М.В., що позитивні ефекти притаманні не криміналізованій частині тіньової економіки, і лише при її обмежених розмірах [58, С. 2006]. При поширенні, а особливо досягненні критичного рівня, тіньової економіки негативні ефекти починають повністю домінувати, оскільки саме негативний вплив має властивість накопичуватися і зростати по експоненті. Залежність співвідношення позитивних і негативних ефектів тіньової економіки від її масштабів відображена на рис. 1.2.

Відповідно до графічної моделі, наведеної на рис. 1.2, можна стверджувати, що при величині тіньової економіки – ОА, результуючий ефект має максимально позитивне значення і суспільний добробут максимізується. В крайньому випадку, можна припустити розростання тіньової економіки до величини ОВ, коли позитивний і негативний ефекти взаємно гасяться. Якщо величина тіньової економіки перевищує ОВ, то негативні сторони тіньової економіки переважають, а суспільство нестиме суцільні втрати. Дана графічна модель показує важливість контролю над масштабами

Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

тіньової економічної діяльності та недопущення наростання її критичних розмірів.

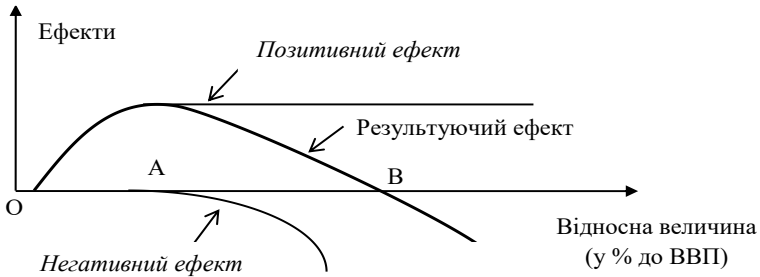

Рис. 1.1. Позитивні та негативні сторони тіньової економіки в контексті забезпечення державної безпеки [147]

Неконтрольоване збільшення розміру тіньової економіки, призведе до зменшення надходжень до державного бюджету, що в свою чергу може призвести до збільшення податкового навантаження на суб'єктів господарювання на фоні погіршення якості державного

управління. Але з іншого боку, частина тіньових доходів витрачається в офіційній економіці, стимулюючи її, і сприяє додатковому загальному економічному зростанню.

Рис. 1.2. Залежність ефектів тіньової економіки від її масштабів [46, С. 55]

Для тіньової економіки є характерним наявність як позитивних, так і негативних ефектів. Проте, існування позитивних ефектів при незначному обсягу тінзації економічної діяльності не усуває необхідності вжиття державою заходів по боротьбі з тіньовою економікою, особливо її криміналізованою частиною.

Питання, пов'язані з визначенням сутності тіньової економіки, потребують глибокого осмислення, заснованому на всебічних і масштабних дослідженнях і моніторингу.

В чинному законодавстві відсутнє однозначне трактування та структура тіньової економіки. Проте «Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки» визначають тіньову економіку як незареєстровану в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо) [138].

Заслуговує на увагу підхід Баранова С.О. щодо поділу вітчизняних та закордонних авторів залежно від визначення сутності

тіньової економіки. Так, на думку вченого, в наукових працях західних учених домінуючими є три основні точки зору на сутність тіньової економіки: перша – визначає тіньову економіку як діяльність, що не зараховується до ВВП (Д. Блейдс, В. Казімієр, Р. Люттік-Хаузен, К. Макафі, А. Френз та ін.); друга – характеризує тіньовий сектор через здійснення заборонених видів діяльності (Б. Даллаго, А. Ділнот, Б. Контіні, Ф. Леєу, С. Морріс та ін.); третя – до тіньової економіки відносить незадекларовані види економічної діяльності (Ж. Віллард, К. Карсон, В. Патрізі та ін.); доробок українських науковців представлений трьома основними напрямками: економічним (З. Варналій, І. Мазур, Н. Мушинська, В. Предборський та ін.); юридичним (Ю. Грошовик, Н. Дригваль, А. Золотарьов, В. Попович та ін.); у сфері державного управління (О. Подмазко, М. Флейчук та ін.) [12, С. 9].

Розглянемо детальніше погляди вітчизняних науковців на трактування сутності поняття «тіньова економіка».

Один із провідних дослідників з даного питання, економіст із МВФ Віто Танзі вважає, що тіньова економіка – це частина ВВП, яка за її відсутності у звітності та/або заниження її величини не відображається в офіційній статистиці [215, С. 324]. Відомий американський економіст Н.Г. Менкью під тіньовою економікою (underground economy) розуміє економічну діяльність, яка приховується з метою ухилення від сплати податків або із-за її протизаконного характеру [136].

На думку Варналія З.С., тіньова економіка – це складне явище, представлене як сукупність не контрольованих і не регульованих як протиправних, так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу [32, С. 7].

Рейкін В.С., на основі поєднання правового, статистичного та податкового критеріїв, запропонував формулювання дефініції “тіньова економіка” як складне системне явище, що не контролюється і (або) не регулюється законодавством та договірними відносинами, представлене соціально-економічною діяльністю суб'єктів господарювання, трансакції яких приховуються від оподаткування та (або) не обліковуються статистикою. Базуючись на ключових критеріальних ознаках сформовано типологізацію тіньової економіки

за агрегованими компонентами: прихованою (“сірою”) та підпільною (“чорною”) економікою, що дозволяє здійснити структурування, встановити умовні межі об’єкта дослідження, виявити міжсекторні та інтегровані взаємозв’язки з офіційною економікою [205, С. 28].

Базилюк А.В. та Коваленко С.О. трактують тіньову економіку як результат порушення рівноваги між суб’єктами держави з приводу створення й розподілу прибутку, що трапилося внаслідок дерегуляції економіки й порушення на цій основі балансу інтересів, а також через недостатність або недосконалість засобів ефективного контролю за чинним законодавством” [10, С. 18].

Відповідно до економічної енциклопедії, тіньова економіка – це сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності [81, С. 637].

Мазур І.І. тіньовою економікою називає складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб’єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків” [131, С. 29-30].

Кіржецький Ю.І. в своїй монографії зазначає, що під “тіньовою економікою” слід розуміти сукупність соціальних, економічних та правових відносин між окремими індивідами, групами індивідів та інституційними одиницями стосовно виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг, видів економічної діяльності суб’єктів господарювання, результати яких, за різних причин, не враховуються, не контролюються і не оподатковуються державою та (або) спрямовані на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [106, С. 10]. Вчений розглядає тіньова економіка не просто як діяльність (процес тінізації економіки), а і як його результат (тіньовий сектор економіки з іманентною інфраструктурою).

Турчинов О.В. звертає увагу, що тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, і або спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства” [259, С. 11].

Рогов І. вважає, що тіньова економіка – це неконтрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг, що включає всі невраховані, нерегламентовані відповідними нормативними документами і правилами господарювання види економічної діяльності [210, С. 28]. Схожою є думка В. Ісправнікова, який вважає, що тіньова економіка – це економіка, що функціонує поза правовим полем. Її ключовою ознакою можна вважати ухилення від офіційної реєстрації комерційних договорів або зумисне спотворення їх змісту при реєстрації [98].

Предборський В. А. вказує на те, що тіньова економіка – це системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивності соціальної небезпеки, яка є формою кризи державного регулювання економіки в умовах процесів трансформації та виявляється в розвитку його дисфункціональності [178, С. 10].

Чапля В.В. при трактуванні тіньової економіки акцент робить на контролі за таким явищем. Автор констатує, що тіньова економіка є історично усталеною нормою економічних відносин, які викликані дезгармонізацією відносин контролю. Таке розуміння неконтрольованого характеру тіньової економіки не змінює обсяг даного поняття, однак збагачує знання про його структуру, що має значення для вироблення заходів з контролю над аналізованою сферою [270, С. 8]. Чапля В.В. стверджує, що наявність, як надлишку, так і дефіциту контролю, призводить до зростання тіньової економіки. У зв'язку з цим раціоналізація державного контролю є важливим елементом детінізації економіки.

Розглянемо теоретичні положення тіньової економіки як суспільного феномену, виокремлені Б.О. Блащенцевим [18, С. 79-80]:

- метою тіньової економічної діяльності є отримання таких доходів, які не можливо отримувати дотримуючись норми діючого законодавства;

- з приводу тіньової діяльності в суспільстві складаються певні відносини, які характерні усім фазам процесу суспільного відтворення;

- тіньова економічна діяльність базується на господарському використанні різних форм власності (державної, приватної, змішаної);

- тіньова економічна діяльність характеризується значною багатоманітністю суб'єктів її здійснення;

- тіньову економіку неможливо розглядати як закриту, ізольовану економічну систему;
- тіньові економічні відносини мають в цілому деструктивний характер;
- тіньова економіка, в той же час, у ряді випадків проявляється з позитивної сторони, але лише в короткостроковому періоді.

Блащенко Б.О. підкреслює, що тіньова економіка є невід'ємним елементом суспільної системи у всі її періоди розвитку. При цьому її якісні характеристики багато в чому визначаються конкретно-історичними умовами тієї чи іншої держави, тобто вони визначаються рівнем розвитку економіки, силою держави, етнокультурними традиціями.

Кубатко В.В. пропонує під поняттям «тіньова економіка» розуміти систему неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству [121, С. 7].

Узагальнюючи наведені вище визначення, згрупуємо їх у три основні підходи до трактування категорії «тіньова економіка» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні підходи до визначення категорії «тіньова економіка»

№ з/п	Напрямок	Сутність	Автори
1	2	3	4
1	Економічний	В основу покладається економічна діяльність, яка не обліковується та не відображається в офіційній статистиці	Августин Р.Р., Варналій З.С., Золковер А.О., Кубатко В.В., Мазур І.І., Мушинська Н., Предборський В.

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 1.1.

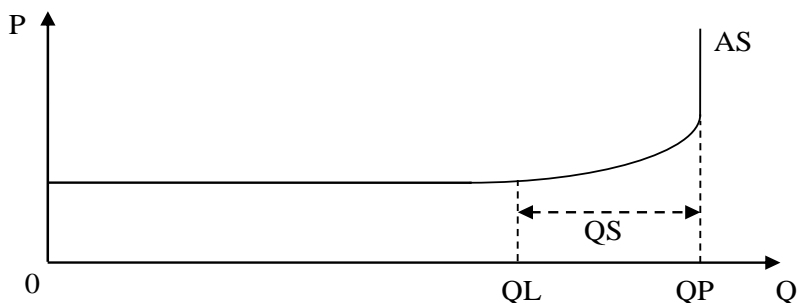
1	2	3	4
2	Юридичний	В основу покладається правові аспекти протиправної діяльності в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму	Грошовик Ю., Дригваль Н., Золотарьов А., Попович В.
3	Державного управління	В основу покладається сукупність методів, засобів та інструментів державного регулювання у сфері детінізації економічних відносин	Баранов С.О., Леонова О.О., Подмазко О., Рейкін В.С., Флейчук М.

Підсумовуючи, слід зазначити, що відмінності у трактуванні поняття “тіньова економіка” обумовлена міждисциплінарним значенням категорії і відповідним їй трактуванням науковцями з різних наукових галузей відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання. Крім того, тіньова економіка, виступаючи певною формою свідомості як на теоретичному, практичному рівні та на рівні психології й ідеології, потребує усвідомлення економічних інтересів та потреб її учасників, а також формування культури економічної безпеки країни.

Варіативність трактувань тіньової економіки нерозривно пов’язана з її імманентними властивостями, зокрема, здатністю до розвитку в умовах будь-якого типу економічної системи з характерними їй формально-правовими нормами і адаптацією до рівня і характеру державного впливу на економічну сферу. Відрізнитися будуть лише масштаби прояву тіньової економіки у конкретний історичний період.

Механізм функціонування тіньової економіки можливо охарактеризувати спираючись на процес функціонування тіньового

капіталу, в цьому випадку стан економіки залежить від величини ресурсів, які використовуються у тіньовому секторі (рис. 1.3.).

де: QP – максимально можливий обсяг виробництва, який забезпечений усіма наявними ресурсами країни;

QL – обсяг виробництва на основі ресурсів, які використовуються легальною економікою;

QS – обсяг виробництва, забезпечений тіньовим перерозподілом (нелегальним привласненням) ресурсів.

Рис. 1.3. Залежність розподілу ресурсів між тіньовою і легальною економікою [270, С. 11]

Таким чином, зростання тіньової економіки призводить до скорочення легальної і, відповідно, на навпаки. Скорочення легального обороту призводить до зменшення надходження в державний бюджет податкових платежів. Зменшення наявних у держави у розпорядженні фінансових ресурсів спричиняє посилення регламентації і контролю з боку держави. Економіка буде неефективна на величину $QP - QL = QS$, тобто величину вилучених (втрачених) ресурсів, які і становлять основу тіньової економічної діяльності як загрози державній безпеці.

Незалежно від трактування категорії «тіньова економіка», дослідники в переважній більшості єдині у позиції щодо необхідності подолання проблеми тінізації економіки і попередження / усунення негативних наслідків, які вона спричиняє. Тому необхідним є розгляд поняття «детінізація економіки».

Провівши критичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, встановлено, що категорія «детінізація економіки» є

винятково українською та майже не має аналогів у зарубіжних джерелах. Нечасто зустрічається ця категорія у напрацюваннях російських науковців, які частіше використовують поняття «протидії тіньовій економіці» та «боротьби з тіньовою економікою». При перекладі поняття «детінізація економіки» використовують слова «unshadowing», «de-shadowing», проте їх визначення не наводиться у жодному зарубіжному економічному словнику. Зарубіжні вчені зазвичай не досліджують шляхи «детінізації» та боротьби з тіньовою економікою, а натомість вони зосереджують увагу практичних аспектах такої протидії, зокрема, ухиленнях від оподаткування, корупції, провадження незаконних видів діяльності тощо.

В Україні ж поняття «детінізація економіки» набуло широкого вжитку в багатьох наукових працях та має декілька авторських підходів до його трактування. Вітчизняні науковці розглядають поняття «детінізація економіки» з двох ракурсів: 1) як систему дій держави, яка спрямована на викорінення причин тіньової економіки та/або на створення сприятливого інституційного середовища; 2) як процес зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок сприятливої державної політики [163, С. 69].

Зважаючи на українське походження слова «детінізація», для концептуалізації його змісту необхідно прослідкувати його етимологію. Так воно є похідним від слова «тінізація» з додаванням словотворчого префікса «де-», який означає: 1) віддалення, виділення, скасування, припинення, усунення чого-небудь; 2) рух донизу, зниження [226]. Термін «тінізація» є похідним від поширеної економічної категорії «тіньова економіка». В орфографічному словнику української мови зазначаються, що тінізація – це поширення практики приховування прибутків від державних органів [154].

На думку Д. Буркальцевої, детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів [28, С. 218]. Буркальцева Д. відстоює позицію створення умов сприятливих для ведення легального бізнесу суб'єктами господарювання з використанням прозорих методів ведення економічної діяльності.

Під детінізацією економіки Савич І.В. розуміє процес зменшення тіньового сектора через провадження комплексної державної політики, спрямованої на викорінення причин тінізації

економіки, створення передумов для ведення легальної економічної діяльності та усунення чинників, що сприяють відтворенню джерел її тінізації [213, С. 75].

Варто відзначити визначення поняття «детінізація економіки», запропоноване З. Варналієм [35]. Вчений під детінізація економіки розуміє цілісну систему дій, спрямовану передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів [34, С. 50]. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Автор трактує дане поняття як сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових, державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обігу речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обігу, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки. Таке трактування є багатограним і комплексним, відображаючи різні грані цього складного різновекторного процесу.

Заслуговує на увагу інституційний підхід розгляду детінізації економіки І. Мазур, яка під детінізацією економіки розуміє створення такого інституційного середовища в країні, де тіньова економіка стала б економічно не вигідною. Інституційні перетворення мають здійснюватися у спосіб максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання в сприятливих для легальної економічної діяльності умовах [132, С. 82]. Доктор економічних наук І.І. Мазур розглядає детінізацію економіки як процес комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів для кримінальної частини тіньової економіки із стимулюючими економічними заходами у офіційній економічній діяльності з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в офіційний облік прихованої її частини [131, С. 217]. Автор підкреслює, що єдиною можливою стратегією у боротьбі з тіньовою економікою є створення інституційного сприятливого середовища з використанням

адміністративно-обмежувальних та економіко-правових заходів, де тіньова економіка була б неефективною.

Таким чином, розглядаючи трактування категорії «детінізація економіки» більш доцільно використовувати підхід її розгляду як процесу зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок сприятливої державної політики. Дефініція «детінізація економіки» як система дій держави за своє суттю є невірною, оскільки держава не може детінізувати економіку, а може лише сприяти її детінізації через проведення відповідної політики.

Тому пропонуємо, під детінізацією економіки розуміти систему дій, спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною.

В контексті нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що тіньова економіка виступає загрозою державної безпеки, а детінізація економіки є пріоритетною складовою забезпечення державної безпеки України. На жаль, на сьогодні в Україні масштаби тіньової економіки стають суттєвою загрозою національним інтересам країни й державній безпеці, в першу чергу в економічній сфері. Взаємозв'язок базових категорій дослідження схематично наведено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Категоріальний апарат детінізації економіки як складової забезпечення державної безпеки

Тіньова економіка виступає об'єктивною реальністю дійсності, без урахування якої неможливо забезпечити стійкий соціально-економічний і духовний розвиток суспільства, правопорядок і суспільно-політичну стабільність.

Підсумовуючи, слід зазначити, що тіньова економіка є актуальною проблемою в сучасному світі, оскільки виступає однією із загроз державній безпеці будь-якої країни. В результаті дослідження тіньової економіки виявлено термінологічну нестійкість та синонімічність категорійного застосування. Різниця у визначенні поняття “тіньова економіка” обумовлена міждисциплінарним значенням категорії і відповідним її трактуванням науковцями з різних наукових галузей відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання. Проведений аналіз дозволив уточнити визначення сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки, яку запропоновано розуміти як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які становлять загрозу державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству. Тіньова економіка характеризується як негативними, так і позитивними ефектами. При значних обсягах тінізації економіки негативні ефекти починають повністю домінувати на позитивними, оскільки саме негативний вплив має властивість накопичуватися і зростати по експоненті.

Під детінізацією економіки пропонуємо визначати систему дій, спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною. Тіньова економіка виступає загрозою державній безпеці, а детінізація економіки є пріоритетною складовою забезпечення державної безпеки України. Такий підхід актуалізує необхідність запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері детінізації економіки, які будуть направлені на скорочення негативних наслідків впливу тіньової економіки на державну безпеку країни, шляхом розробки ефективного механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і практичної реалізації комплексу заходів, направлених на зниження масштабів тінізації.

1.2. Основні детермінанти та структура тіньова економіка як складової загроз державній безпеці

Тіньові відносини проникли у всі сфери життєдіяльності людини, сьогодні тіньова поведінка спостерігається не лише в економіці, але і в багатьох неекономічних сферах – політичній системі, в соціальній сфері, в сфері правопорядку, в сферах освіти, охорони здоров'я і культури, в ЗМІ. Під дією зовнішніх факторів тіньові відносини можуть видозмінюватися і розвивати нові форми свого прояву. Деякі види тіньової економіки визнані загрозами національній безпеці і виступають глобальними проблемами сучасності.

Відзначимо, що явище тіньової економіки не виникає стихійно, а обумовлюється рядом детермінантів¹, які сприяють його виникненню і поширенню.

Можна умовно виділити чотири базові критерії поділу детермінант тіньової економіки: за змістом, за походженням, за масштабністю впливу, за тривалістю. Розглянемо їх детальніше.

За змістовим наповненням детермінанти тіньової економіки поділяються на:

- економічні;
- соціальні;
- інституційно-правові;
- державні;
- політичні;
- психологічні;
- етичні.

За походженням детермінанти тіньової економіки поділяються на:

– внутрішні (дія яких обмежена національними межами, кордонами адміністративно-територіальних утворень);

---

¹ Детермінант – будь-яка причинна або така, що передує, умова чи засіб; чинник, здатний впливати на які-небудь процеси, відношення [Словник UA: портал української мови та літератури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%C4%C5%D2%C5%D0%CC%B2%CD%C0%CD%D2%C8>]

– зовнішні (дія яких носить глобальний характер і стосується світової економіки в цілому, транснаціональних корпорацій, політики урядів різних країн та міжнародних організацій – ООН, МВФ, тощо).

За масштабністю впливу детермінанти тіньової економіки поділяються:

– детермінанти незначного впливу (діють протягом визначеного часу і для своєї нейтралізації або не потребують витрат, або потребують незначних витрат);

– детермінанти значного впливу (дія яких може бути компенсована відповідними їх масштабу засобами);

– детермінанти катастрофічного (глобального) впливу (дія яких не може бути компенсована) [Доповнено на основі: 211; 221].

Характеристику детермінантів тіньової економіки за змістовим наповненням розпочнемо з економічної складової. Економічна складова в свою чергу включає ряд компонентів, основними з яких є:

– Рівень податкового навантаження та адміністрування податків – виступає однією з основних і найбільш поширених причин переходу суб'єктів господарювання у тінь. Занадто обтяжливий рівень оподаткування (відповідно до світової практики стимулюючий рівень оподаткування повинен перебувати в межах 25-26%) сприяє переходу бізнесу з легального сектора економіки в тіньовий, зменшуючи при цьому податкові надходження до державного бюджету, і підвищуючи ризик виникнення (поглиблення) дефіциту державного бюджету. Нерозривною складовою податкової системи, яка сприяє тінізації економіки, на ряду з високим рівнем податкового навантаження, є складність адміністрування податків та контролю за повнотою і своєчасністю їх сплати. Згідно з рейтингом «Doing Business 2020», який складається Світовим банком для 180 країн світу, час, який витрачається в Україні на адміністрування податків і заповнення податкової звітності, складає 328 годин на рік [292], що є набагато більшим у порівнянні з розвинутими країнами світу. Також важливою проблемою в Україні в контексті тінізації економіки є нестабільність податкового законодавства. Зміни в ньому відбуваються настільки часто, що суб'єкти господарювання не завжди встигають адаптуватися до них.

– Надмірне втручання держави в економіку – неефективно налагоджена діяльність державних інститутів та невиправдане

використання адміністративних інструментів в регулюванні бізнесу ускладнює діяльність в легальному секторі економіки і стимулює тіньову діяльність. До таких обмежуючих факторів можна віднести надмірну бюрократизацію, складність нормативів, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, суттєву кількість ліцензійних видів господарської діяльності; складність та значну тривалість офіційної реєстрації юридичних осіб і припинення підприємницької діяльності; немотивовані та часті перевірки суб'єктів господарювання з боку контролюючих державних органів.

– Кризові явища в економіці та фінансовому секторі – економічні та фінансові потрясіння сприяють тінізації економіки. Економічна криза змушує суб'єктів господарювання для збереження бізнесу та підтримки конкурентоспроможності шукати шляхи оптимізації витрат і податкових платежів через використання схем ухилення від сплати податків та часткового або повного переходу виробництва у тіньовий сектор. Наймані працівники в свою чергу в умовах високого рівня безробіття погоджуються на «заробітку плату в конвертах», відсутність соціальних гарантій та офіційного оформлення трудових відносин.

Соціальна складова включає наступні компоненти:

– Низький рівень життя населення – між рівнем доходу населення і масштабами тіньового сектора економіки існує пряма залежність. В розвинених країнах з високим ВВП на душу населення рівень тіньової економіки значно нижчий, ніж у країнах з перехідною економікою з більш низьким ВВП на душу населення. В Україні за підсумками 2020 року рівень бідності зріс до 50%, а за межею бідності перебуває близько 19 мільйонів українців [207]. За звітом Міжнародної організації UNICEF рівень бідності в Україні [41] через пандемію зросте з 27,2% до 43,6%, а в гіршому випадку – до 50,8% від усього населення, тобто саме стільки українців потенційно житиме щомісячно на суму, що не перевищує прожитковий мінімум (2270 грн. з січня 2021 р.). Ні мінімальна заробітна плата (6000 грн. з січня 2021 р.), ні мінімальна пенсія (1854 грн. з липня 2021 р.) не відіграють на сьогодні роль соціальної гарантії, що змушує населення шукати собі джерела додаткових доходів, які і знаходить в тіньовому секторі економіки.

– Високий рівень безробіття – в умовах дефіциту робочих місць працівники у пошуку заробітку нехтують соціальними та трудовими

гарантіями, погоджуючись працювати в нелегальному секторі економіці і отримувати неофіційні доходи, які оподатковуються та не відображаються в офіційній статистиці. Чим вищий рівень безробіття, тим більше тиск на ринок праці і тим більше бажаючий працювати в тіньовому секторі економіки. Наслідком цього стає зростання масштабів тіньового ринку праці. У дослідженні під назвою «Перспективи зайнятості та соціального захисту в світі: тенденції, 2021 рік» (World Employment and Social Outlook: Trends 2021), прогнозується, що дефіцит у сфері зайнятості, який виник через глобальну кризу, спричинену поширенням пандемії COVID-19, в 2021 році досягне 75 мільйонів робочих місць [328]. За словами голови МОП Гая Райдера, пандемія COVID-19 “стала не тільки кризою охорони здоров’я, а й кризою зайнятості і людських ресурсів” [271]. Як у світовому масштабі, так і для України наслідками пандемії COVID-19 для ринку праці стануть зростання масштабів бідності, ще більша нестача гідних робочих місць і зростання безробіття, географічна і демографічна нерівність. Пандемія посилила існуючу нерівність на ринку праці, найбільш постраждали менш кваліфіковані працівники, жінки, молодь чи мігранти.

– соціальна диференціація та стратифікація суспільства – в умовах трансформації економіки України в ринкову та проведення реформ посилилося майнове розшарування населення. Низькі доходи та відсутність справедливої соціальної політики змушують населення шукати додаткові джерела доходів, які воно і знаходить в тіньовому секторі економіки. Диференціація доходів населення України одна з найбільших серед європейських країн. Офіційної статистики щодо майнового розшарування немає, проте нині експерти говорять про те, що різниця між доходами найбагатших та найбідніших в Україні складає щонайменше 40 разів. Варто відзначити, що Індекс Джині² в Україні у 2019 році склав 26,6 [295]. Даний показник є один із найнижчих в світі, за ним Україна розташовується з такими країнами як Білорусь (25,3 %), Вірменія (29,9 %), Киргизька Республіка

---

² Індекс Джині (індекс нерівності або індекс справедливості) відображає розрив між бідними і багатими верствами населення: що вище коефіцієнт, то більший розрив – 1% означає рівність доходів населення, 100% – весь дохід зосереджений в одних руках.

(29,7%). Такий аномальний результат ще раз засвідчує високу частку тіньової економіки і пов'язаний з недостовірною статистикою щодо рівня доходів громадян країни.

Інституційно-правова складова включає наступні компоненти:

– Недосконалість інституційного середовища – якість інституційної складової державної політики протидії тінізації знаходиться на критично низькому рівні. Більшість її складових не відповідають міжнародним вимогам, не корелюють з потребами суспільства, а отже не здатні виконувати покладені на них функції. А високий рівень бюрократизації та корумпованості державної влади лише поглиблює дані процеси і сприяє наростанню масштабів тінізації економіки.

– Недосконалість та нестабільність законодавчої бази – нормативно-правова база щодо детінізації економіки потребує її перегляду на предмет усунення наявних у ній протиріч, гармонізації та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. Оскільки нормативно-правове забезпечення є основою реалізації політики в сфері детінізації економіки, необхідним є усунення основних недоліків, характерних йому на сьогодні, зокрема, неадекватності законодавства об'єктивним умовам економічної практики (продуктивні сили завжди обганяють виробничі відносини, що обумовлює відставання законодавчої бази реаліям економічного життя); суперечливості окремих законів та підзаконних актів; незбалансованість окремих правових норм; надмірна чисельність та неузгодженість нормативно-правових актів; нестабільність чинного законодавства. Недосконалість законодавчого регулювання дозволяє використовувати прогалини в законодавстві для ухилення від оподаткування, використання тіньових схем і сприяє зростанню тінізації економіки.

– Незахищеність права власності та недієздатність системи судочинства – в умовах недосконалості нормативно-правової регламентації та тотальної корупції непорушність права власності ставиться під загрозу. А враховуючи наростаючі ризики та загрози підприємницької діяльності, нечіткі гарантії дотримання прав власності, суб'єкти господарювання в пошуку шляхів оптимізації витрат роблять вибір на користь тіньового сектору. Ситуація ускладнюється недієздатністю системи судочинства, неефективністю контролю за виконанням судових рішень та низькою ефективністю

діяльності правоохоронних структур щодо боротьби з незаконною економічною діяльністю. Прийняття полярних судових рішень щодо однакових питань, які ґрунтуються на одних і тих самих законодавчих нормах, не є виключенням для судової практики в Україні, що засвідчує існування правових колізії внаслідок різного тлумачення юридичних положень фахівцями.

Державна складова включає наступні компоненти:

– Корумпованість державних служб різноманітних владних структур – якість інституційної складової державної політики протидії тінізації знаходиться на критично низькому рівні. Більшість її складових не відповідають міжнародним вимогам, не корелюють з потребами суспільства, а отже не здатні виконувати покладені на них функції. А високий рівень бюрократизації та корумпованості державної влади лише поглиблює дані процеси і сприяє наростанню масштабів тінізації. Корупція як зловживання посадовою особою своїм службовим становищем заради власних інтересів, що спричиняє шкоду інтересам держави й суспільства, проявляється через підкупність, продажність, хабарництво державних службовців. Корупція, хабарництво, бюрократія – явища, які створюють “гальмівний ефект” для національного економічного розвитку та соціально-економічного добробуту країни як загрози державної безпеки та сприяють тінізації економічної діяльності.

– Бюрократичне свавілля та хабарництво – Одним із актуальних проблемних питань державної служби в Україні є бюрократизм системи управління. На шляху детінізації економіки необхідним є обмеження бюрократизму та встановлення відповідності структури державного апарату покладеним завданням. Доцільним є впровадження уніфікованого механізму отримання, обробки та узагальнення даних щодо діяльності органів державної влади, зокрема, відповідності суспільним потребам та приписам чинного законодавства. Хабарництво передбачає прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Хабарництво на державній службі підриває принципи здійснення державного управління, дискредитує діяльність органів державної влади та сприяє зростанню рівня тіньової економіки.

Політична складова включає наступні компоненти:

– Суспільно-політична нестабільність – Суспільно-політичній стабільності виступає запорукою державності в країні. В Україні суспільно-політична нестабільність є передумовою поширення масштабів тінізації економіки і проявляється через нестабільну економіку; порушення рівноваги між функціонуючими владними структурами, відсутністю у суспільстві злагоди; відсутність ефективного державного управління. Постійна політична нестабільність стимулює розвиток у державних службовців та підприємців психології «тимчасового правителя». Наслідком цього є те, що для отримання додаткових доходів (для держслужбовців, через також низький рівень заробітних плат) та максимізації прибутку (для підприємців) застосовуються всі способи, так як завтра прийдуть до влади політичні опоненти і звільнять з займаної посади (держслужбовця) та захоплять бізнес (підприємця). Це змушує підприємців переорієнтувати бізнес на тіньовий сектор економіки, а держслужбовців використовувати посаду для особистого збагачення [171].

– Неналежне виконання державою своїх функцій. Недостатній авторитет державної влади серед населення – В умовах перехідної економіки створюється ситуація, коли функції держави (наприклад, суд, міліція, прокуратура) втрачають характер суспільного блага і перетворюються на об'єкт приватної купівлі-продажу, маніпуляції та шахрайства. Наслідком таких ринкових перетворень стала втрата довіри до влади з боку населення. Невелика група осіб фактично приватизувала владу, зробивши її фактично таким же ресурсом для отримання доходу, як наприклад, земля або капітал. Таким чином, вступаючи у відносини з державою населення і суб'єкти господарювання, змушені оплачувати його послуги в приватному порядку. Тому сплата податків ними сприймається як подвійне оподаткування і прагнення з їх боку позбавитися від цього тягаря, а отже перейти у тіньовий сектор економіки. Наслідок, несплата податків вважається і стає нормою. Це веде до гіпертрофованих масштабів тіньової економіки [171].

Психологічна складова ґрунтується на потребах і бажаннях людей. Бажанням будь-якої людини є понести менші витрати, а отримати більше благ. Суб'єкти господарювання, так як і

домогосподарства, будуть хотіти володіти більшим доходом (надприбутками, неоподатковуваною заробітною платою, додатковими виплатами). Тому цілком природно, що за відсутності обмежень раціональною поведінкою суб'єктів господарювання буде прагнення працювати в тіньовому секторі економіки [171].

Етична складова характеризується формуванням у свідомості громадян лояльного відношення до корупції та використання тіньових схем, несплата податків і зайнятість в тіньовому секторі економіки не виступають предметом громадського осуду. Актуалізується необхідність підвищення етики державного службовця через особистісну моральну саморегуляцію та інституціональні впливи (політичну волю, законодавство, кодекси поведінки, певні умови підтримки державної служби, координуючі органи, механізми звітності та нагляду, механізми професійної соціалізації, дієве громадянське суспільство). Необхідною є державна політика орієнтована на формування менталітету нації, орієнтованого на підвищення рівня довіри до владних структур, популяризації легального сектору економіки і осуду використання тіньових інструментів, формування внутрішнього бар'єру до роботи в тіньовому секторі економіки.

Всі зазначені вище детермінанти перебувають у тісному взаємозв'язку та є взаємообумовленими. Ефективною буде лише державна політика детінізації, яка комплексно поєднає вирішення основних проблем держави в частині економічної, соціальної, інституційно-правової, державної, політичної, психологічної та етичної компоненти детермінант тінізації економіки.

Для підсилення емпіричної складової дослідження було проведеного анкетування 100-та державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування на предмет окреслення основних причин тінізації економіки в Україні в 2020 та 2021 рр., результати якого наведено на рис. 1.5. Основні причини були згруповані за п'ятьма блоками: економічні, соціальні, правові, державні, політичні.

Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

- Обтяжливе податкове навантаження (високі ставки податків) і складна система адміністрування податків
- Криза фінансової системи
- Прагнення підприємств отримати надприбутки та низька економічна свідомість
- Встановлення пільгових умов функціонування окремих суб'єктів господарювання та взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами
- Фінансові зможності з бюджетними коштами, шахрайства із закупівлями
- Вивіз капіталу з України / Переказ капіталу в офшори
- Низький рівень життя населення
- Високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом
- Значне соціальне розширення суспільства
- Нерівномірний розподіл ВВП, низький рівень соціального захисту населення
- Непрозорість судової та правозахисної системи
- Низький рівень довіри населення до судових та правозахисних органів
- Низький рівень правової обізнаності та правової культури населення
- Незащита права власності, неадекватний законодавчий захист бізнесу
- Слабка підготовка робітників правозахисних закладів до діяльності в нових економічних умовах
- Наявність прогрітх у нормативно-правовому забезпеченні та значна кількість механізмів здійснення тішових операцій
- Відсутній чіткий межі між офіційною та тішовою діяльністю
- Корупційність державних служб різноманітних владних структур та контрольних служб
- Умови, що дають змогу використовувати державне майно задля одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінням
- Можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях
- Бюрократичне свавілля та хабарництво
- Політична нестабільність

Рис. 1.5. Основні причини тінізації економіки в Україні з позиції працівників державної служби та місцевого самоврядування

На основі проведеного дослідження встановлено, що більше 50% респондентів вважають ключовими причинами тінізації економіки низький рівень життя населення (51%), високий рівень безробіття та орієнтацію частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом (64%), непрозорість судової та правоохоронної системи (50%) та низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів (54%). Найменшу кількість голосів респонденти віддали причинам «Встановлення пільгових умов функціонування окремих суб'єктів господарювання та взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами» (25%) та «Слабка підготовка робітників правоохоронних закладів діяльності в нових економічних умовах» (27%). Варто відзначити, що жоден із детермінантів із запропонованого спектру причин тінізації економіки, відображених на рис. 1.5, не залишився поза увагою опитаних державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування. Це ще раз засвідчує багатогранність і міждисциплінарність проблеми детінізації економіки та необхідність комплексного підходу до її вирішення.

Системна поступальна протидія тіньовій економіці повинна передбачати нейтралізацію причин, які змушують економічних агентів переходити в нелегальний сектор економіки. Державна політика не повинна орієнтуватися на короткострокові цілі, наприклад, підвищення надходжень до державного бюджету з метою подолання дефіциту державного бюджету за рахунок підвищення ставок податків, посилення податкового адміністрування та контролю. При цьому, якщо проблеми національного бізнес-середовища, високий рівень формалізму і корупції залишити без уваги, то такі дії не будуть сприяти виходу суб'єктів господарювання із тіні та перетіканню капіталу з тіньового сектора економіки в легальний сектор, а навпаки – ще більшому розростанню тіньового сектору економіки та впровадженню нових інструментів ухилення від сплати податків і нових тіньових схем.

Чітке окреслення причин виникнення та поширення тіньової економіки забезпечує можливість створення умов в економічному, соціальному, політичному плані, орієнтованих на їх вирішення та розробку комплексного та дієвого механізму детінізації економіки України як загрози державній безпеці.

Одним із важливих питань дослідження політики детінізації економіки щодо якого немає єдиної думки серед науковців є класифікація і структура тіньової економіки. Що відноситься до тіньової економічної діяльності виступає ключовим питанням для дослідження сутності та

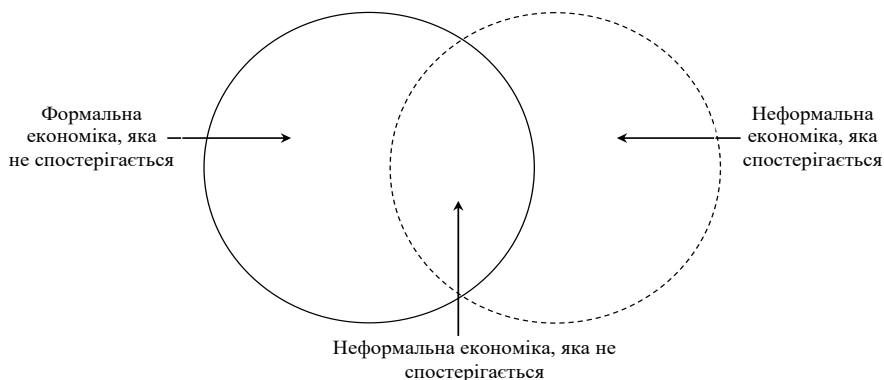
здійснення напрацювань у сфері детінізації економіки. Використання авторами різних критеріїв, які протирічать одне одному (або взаємовиключають), вносить суперечності, ускладнює чітке розмежування понять і класифікацію тіньової економіки. В залежності від класифікаційних ознак структура тіньової економіки може суттєво відрізнятись, що ускладнює розробку дієвої державної антитіньової політики і реалізацію заходів з легалізації тіньової економіки і протидії наростання її масштабів. Така ситуація вимагає проведення комплексного дослідження класифікації тіньової економіки.

Проведення аналізу класифікації тіньової економіки та її складових розпочнемо з огляду Система національних рахунків (СНР) (англ. The System of National Accounts), як базової системи показників опису найважливіших процесів і явищ економіки, яка є міжнародною й затверджується статистичною комісією ООН. Варто відзначити, що до 1993 року Система національних рахунків не включала тіньову економіку у межі виробництва. Це обумовлено тим, що до 1970 х років масштаби тіньової економіки в країнах, що відігравали визначальну роль у формуванні міжнародних стандартів статистики були відносно невеликими та не могли здійснити суттєвого впливу на визначення розміру економічного зростання. В 1993 році були прийнята нова версія Системи національних рахунків, яка передбачила віднесення тіньової економіки до меж виробництва [321]. Згідно з даним документом, до тіньової економіки відноситься: «прихована» – дозволена законом, але не показується; «неформальна» – діяльність підприємств, що функціонують на законних підставах, що належать домогосподарствам і забезпечують діяльність цих господарств та «нелегальна» – незаконне виробництво і збут послуг.

У Євростаті була створена спеціальна робоча група з питань статистичного вивчення прихованої економіки, до вирішення яких була підключена відповідна структура ЕЕК ООН та Директорат статистики ОЕСР. В 2002 р. групою експертів з національних та міжнародних статистичних організацій було здійснена спроба виразити єдиний підхід до проблеми «тіньової економіки», яка сформувалася у вигляді методологічного документу «Вимірювання економіки, яка не спостерігається. Довідник. Керівництво (Рекомендації)» («Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook») [95]. Даний документ був підготовлений спільними зусиллями Організацій економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Статистичного бюро Міжнародної організації праці (МОТ),

Державного статистичного комітету Співдружності незалежних держав (Статкомітет СНД). Оскільки дані методичні рекомендації базуються на основних концепціях та принципах Системи національних рахунків 1993 р. (СНР 93), тому методичні рекомендації можна розглядати як доповнення і подальший розвиток до СНР 93. «Вимірювання економіки, яка не спостерігається. Довідник. Керівництво (Рекомендації)» розглядається як міжнародний стандарт з вимірювання економіки, яка не спостерігається, в якому уніфіковані основні поняття, визначення, класифікація та термінологія за даною темою, що забезпечує співставність та порівнюваність відповідних даних за різними країнами та сприяє підвищенню рівня і якості розрахунків тіньової економіки.

Останньою версією Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), яка прийнята Європейською комісією, МВФ, ОЕСР, ООН, Світовим банком були удосконалені підходи до обліку економічної діяльності, яка не спостерігається, та визначена методика її розрахунку. Даним документом передбачено два підходи до вимірювання тіньової економіки, які орієнтовані на всеосяжне і повне охоплення двох компонентів: економіки, що не спостерігається, та неформального сектору. Якщо подивитися на рис. 1.6, можна відзначити, що економіка, що не спостерігається, і неформальний сектор перетинаються, проте жоден з них не є повністю частиною іншого.

Рис. 1.6. Взаємозв'язок економіки, яка не спостерігається, і неформального сектору відповідно до Системи національних рахунків 2008 року [222, С. 545]

Суцільне коло відображає економіку, яка не спостерігається, а пунктирний – неформальний сектор. Їх перетинання включає діяльність, яка не охоплена статистичним спостереженням та здійснюється неформально, але існує діяльність, яка не спостерігається, не є неформальною, і діяльність, яка є неформальною, але спостерігається. Відносний розмір цих трьох сегментів, відображений на ілюстрації може відрізнятись за країнами.

На рис. 1.7. відображені області, де сучасна методологія не забезпечує повного охоплення виробничої діяльності, тобто діяльність, що знаходяться за рамками статистичного спостереження.

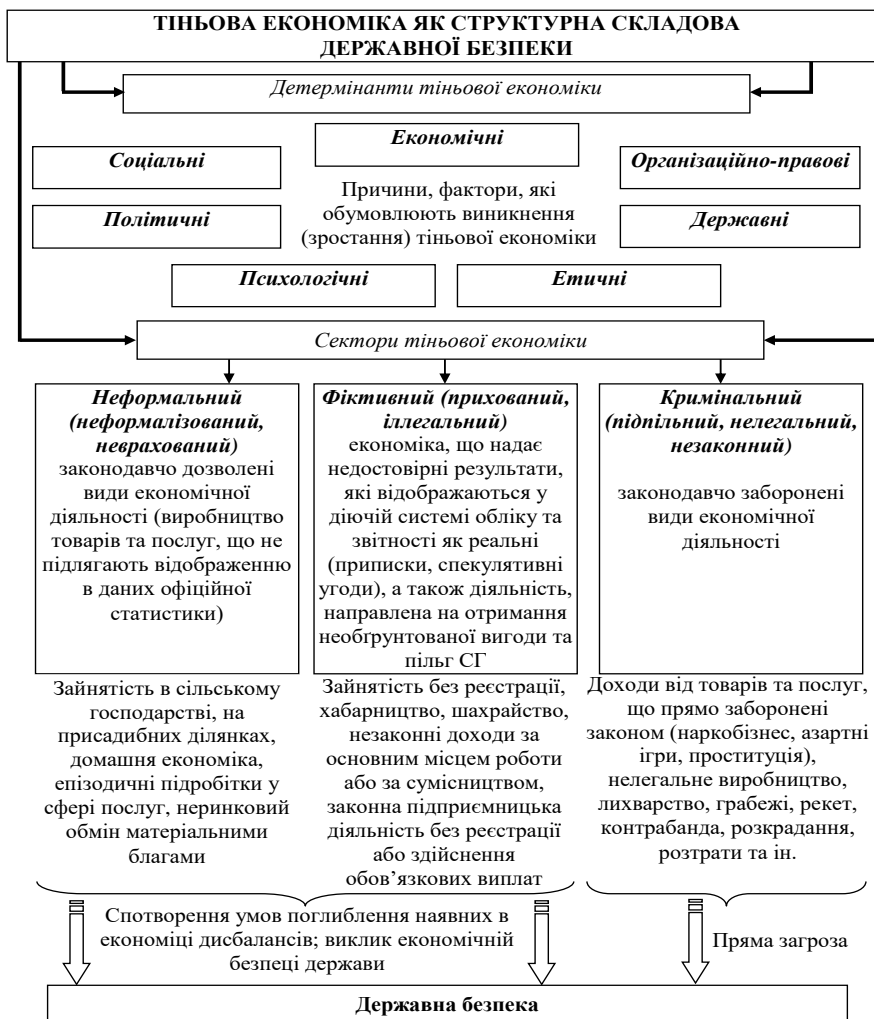
Рис. 1.7. Економіка, яка не спостерігається, яка включає приховану, неформальну і нелегальну діяльність [123]

Вимірювання економіки, яка не спостерігається, ускладнена проблемою відсутності достовірної первинної інформації, оскільки в прихованому виробництві свідомо спотворюється або приховується інформація про діяльність.

Таким чином, тіньову економіку як структурну складову державної безпеки варто розглядати як систему, яка охоплює три самостійні, але взаємопов'язані сектори: неформальну, фіктивну і кримінальну економіку (рис. 1.8). Поділ тіньової економіки на неформальну, фіктивну і

кримінальну економіку сприяє виявленню причин формування сприятливих умов для зростання тіньової сфери, корупції і економічної злочинності, а також окресленню наслідків тінізації економіки для населення, суб'єктів господарювання і держави.

Рис. 1.8. Основні детермінанти та структура тіньова економіка як складової загрози державній безпеці

Запропонований поділ детермінант та секторів тіньової економіки не претендує на універсальність і залишається дискусійним. Визнання об'єктивності широкої дисперсії визначень тіньової економіки дозволяє зафіксувати структурну складність об'єкта і, тим самим, максимально врахувати різноманіття його проявів.

В цілому підводячи підсумок проведеного дослідження наголосимо, що нами обґрунтовано властивості тіньової економіки як складової державної безпеки через: по-перше, розвиток категоріального апарату шляхом визначення даного явища (п. 1.2); по-друге, виокремлення на основі критичного аналізу основних детермінант (економічні; соціальні; політичні; організаційно-правові; державні; етичні; психологічні) та секторів тіньової економіки (неформальний, фіктивний, кримінальний).

1.3. Класифікація тіньової економіки як об'єкту державної політики та загрози державній безпеці

При декомпозиції тіньової економіки і виявленні її ієрархії вирішальне значення має не тільки розподіл завдань і цілей по рівням, але і їх субординація, так само як і мірний аналіз складу і ступенів свободи суб'єктів кожного рівня. Заслужовує на увагу авторський підхід до класифікації рівнів тіньової економіки Чаплі В.В. Його базою послужило поділ сфер економічної діяльності на мікро, мезо і макрорівні, кожна з яких в свою чергу має тільки їй властиву специфіку суб'єктів, об'єктів і характеру виробничих відносин. В рамках окресленого підходу Чаплі В.В. запропонував класифікацію рівнів тіньової економіки, наведену в табл. 1.2.

До відмінної риси авторського підходу Чаплі В.В. слід віднести виділення держави як суб'єкта тіньової економіки. Виходячи з цього, структура тіньової економіки також може бути розбита на рівні, кожному з яких відповідає своя система актів.

Таблиця 1.2

Класифікація рівнів тіньової економіки [207, С. 10]

Рівень тіньової економіки	Суб'єкт	Об'єкт	Сфера	Відношення до законодавства
1	2	3	4	5
Міні-рівень	Приватна особа, яка здійснює конкретну діяльність	Продукт індивідуальної праці	Здійснюється взаємодія базових факторів праці як основи виробництва	Ігнорує
Мікро-рівень	Підприємства та їх об'єднання, які виробляють кінцевий продукт, спеціалізовані підрозділи з їх особистим продуктом та інфраструктурними послугами	Сукупність товарів і послуг як кінцевий продукт підприємства, продукт підрозділу підприємства як форма реалізації їх функцій	Забезпечення виробництва конкретних товарів і послуг для задоволення попиту користувачів. Забезпечення функцій відтворення підприємства в окремих фазах відтворення	Прийосовується
Мезо-рівень	Великі багатогалузеві корпорації, територіальні виробничо-господарські комплекси	Валовий продукт галузі, регіону, міжгалузевого комплексу	Виробництво окремих кінцевих видів продуктів, створення загальних конкурентних переваг і вигід	Здійснює тиск
Макро-рівень	Держава	Валовий національний продукт	Забезпечення умов відтворення народонаселення і суспільства	Генерує

Як для будь-якої систем для тіньової економіки характерною є сукупність елементів, які представляють переплетення суб'єктів, об'єктів, властивостей і наслідків, які не можна звести до простої суми негативних і/або позитивних характеристик, оскільки вплив, який здійснюється на економіку країни є неоднозначним в залежності від ситуації і рівня розвитку економіки. Тіньова економіка одночасно може виконувати дві протилежні функції: позитивну – пом'якшення соціальної напруги в суспільстві і негативну – погіршення благополуччя суспільства і зниження ефективності системи управління економікою.

Суттєві відмінності в класифікації тіньової економіки, утруднюють термінологічну уніфікацію змістовних характеристик економічної діяльності, які виходять за межі чинного законодавства.

Розробка класифікації тіньової економіки і виділення її ключових складових забезпечить можливість комплексного аналізу всіх проявів тіньової економіки, який дозволить, сформуванати обґрунтовану наукову концепцію політики держави, спрямовану на мінімізацію масштабів тіньової діяльності. На жаль, єдина струнка класифікація видів тіньової економіки відсутня, тому доцільно розглянути погляди різних авторів на структуру тіньової економіки (табл. 1.3).

Таблиця 1.3
Систематизація складових тіньової економіки, що представлені в науковій та навчальній літературі

Альпидовська М.І. [3, С. 137]		
Неформальна	Фіктивна	Підпільна
Ахмедусв А.Ш., Абдулаєва З.З. [7]		
Неформальна	Прихована	*Нелегальна (кримінальна) не включається в структуру тіньової економіки, а розглядається як злочинна діяльність
Бекряшев А.К. [16]		
псевдотіньову або напівтіньову діяльність (планування податків)	раціональну (вимушену) тіньову діяльність	іраціональну тіньову діяльність
Берешполец С.І. [17]		
«Білокомірцева»	«Сіра»	«Чорна»

Продовження табл. 1.3.

Боровков І. [22]						
«Біла»			Тіньова економіка			
			«Сіра»	«Чорна»		
Бродский Б.С. [27]						
Прихована	Неформальна		Економічний андеграунд		Кримінальна економіка	
Ванькович Ю.М. [31]						
Неофіційна		Підпільна		Фіктивна		
Варналії З.С. [257]						
Неофіційна		Кримінальна		Іллегальна		
Вимірювання економіки, яка не спостерігається (Measuring the Non-Observed Economy) (МВФ, ОЕСР, МОП) від 2002 р. [95, С. 12-13]						
Тіньове виробництво	Незаконне виробництво		Виробництво неформального сектору		Виробництво домогосподарств для власного кінцевого використання	
Ганжа Б.О. [45]						
Прихована		Неформальна		Нелегальна		
Генрі Стюарт [301]						
Регулярна (формальна)		Неформальна			Кримінальна	
Ринкова	Редистрибутивна	Нерегулярна	Прихована	Соціальна		
Гребенюк О.В. [59]						
«Друга» економіка		«Сіра» економіка		«Чорна» економіка		
Гришова І.Ю. [69]						
Легальна економіка		Позаправова економіка		Напівправова економіка		
				Нелегальна, кримінальна економіка		
Гришова І.Ю. [70]						
Неформальна економіка			Підпільна			
Гутманн П.М. [300]						
Нелегальну		Приховану		Неформальну		
Джанібєкова Х.А. [73]						
Неформальна		Кримінальна		Фіктивна		
Дзуцева Г.Н. [74]						
Неофіційна		Фіктивна		Підпільна		
Дяченко О.П. [77, 78]						
Неофіційна		Фіктивна		Підпільна (кримінальна)		

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 1.3.

Есеннбеков О.Е. [281, С. 62]					
Прихована		Неофіційна		Нелегальна	
Карягіна Т. [274]					
Неофіційна		Підпільна		Фіктивна	
Кіржецький Ю. І. [106]					
Позитивна		Негативна		Антисуспільна	
Клюня В.С. [107]					
Неформальна	Розкрадання	Спекуляція	Антизаконна, антисуспільна діяльність	Тіньова економічна діяльність банківських структур	Приховане інвестування та управління засобами КПСС
Коваленко К.В. [254, 108]					
Друга («білокомірцева»)		Сіра (неформальна)		Чорна (підпільна)	
Латов Ю.В. [126]					
Друга («білокомірцева»)		Сіра (неформальна)		Чорна (підпільна)	
Мазур І.І. [130, 132]					
Неформальна		Прихована		Підпільна (кримінальна)	
Мороз О.В., Семцов В.М. [145]					
Неврахована		Фіктивна		Нелегальна (підпільна)	
Пірникоза П.В. [163]					
Прихована		Фіктивна		Нелегальна	
Пономаренко О. [173]					
Прихована		Неформальне виробництво		Незаконне виробництво	
Виробництво для власного споживання					
Попов Ю.Н., Тарасов М.С. [175]					
Кримінальна			Вимушена позалегальна економіка		
Попович В.М. [176]					
Природний рівень тінізації (5-10%)			Значний рівень тінізації (10-30%)		Кризовий рівень тінізації (30% і більше)
Поречнева С.С., Морозова А.Д., Теплов А.Ю. [177]					
Друга («білокомірцева»)		Сіра (неформальна)		Чорну (кримінальну)	
Неформальна		Фіктивна		Підпільна	

Продовження табл. 1.3

Пушкаренко П., Логвиненко М. [205, С. 44]			
Легальний «світлий» (legat economy)	Напівлегальний «темний» (dark economy)	Неофіційний «сірий» (grey economy)	Підпільний «чорний» (black economy)
Радасв В. [203]			
Легальна (неофіційна)	Позаправова		Напівправова
Святохо Н.В. [220]			
Неофіційна	Підпільна	Фіктивна	
Система національних рахунків (СНР) ООН від 1993 р. [321]			
Прихована	Неофіційна	Нелегальна	
Система національних рахунків (СНР) ООН від 2008 р. (Розділ 25. Аспекти неформальної економіки) [222]			
Прихована	Неформальна	Нелегальна	
Скорук О.В. [224]			
«Прихована» («сіра»)	«Підпільна» («темно-сіра»)	«Злочинна» («чорна»)	
Сулакшин С.С., Максимов С.В., Ахмедзянова І.Р. [234, С. 89]			
Прихована	Неформальна	Нелегальна	
Турчинов О.В. [265]			
не приховувана від державних органів економічна діяльність, але через об'єктивні причини не врахована, не контролювана і не оподатковувана державою	легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації	незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність	діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність
Фейдж Е. [129]			
Нелегальна (illegal economy)	Недекларована (unreported economy)	Неzareєстрована (unrecorded economy)	Неформальна (informal economy)
Чапля В.В. [270]			
Неформальна	Нелегальна	Кримінальна	

Продовження табл. 1.3

Шохін А. [274]							
Неформальна	Фіктивна	Нелегальна частина так званої другої економіки	Чорна				
			Підпільна	Шарова	Корумпована	Чорний ринок	Сірий ринок

Узагальнивши наведені в таблиці 1.3 точки зору різних авторів та проаналізувавши нормативну і спеціальну літературу, нами виділено види тіньової економіки за різними ознаками. Їх агрегування встановлює найбільш характерні види діяльності, які підпадають в розряд тіньової економіки:

1. *За ступенем законності (легальності) економічної діяльності:* нелегальна економіка (підпільна економіка; кримінальна економіка; незаконна економічна діяльність); фіктивна (прихована; іллегальна); неофіційна економіка (неформальна; неврахована). (Чапля В.В.; Сулакшина С.С.; Максимова С.В.; Ахмедзянова І.Р.; Святохо Н.В.; Альпідовська М.Л.; Ванькович Ю.М.; Варнілій З.С.; Ганжа Б.О.; Гутманн П.М.; Джанібєкова Х.А.; Дзуцева Г.Н.; Дяченко О.П.; Есеннбеков О.Е.; Карягіна Т.; Мазур І.І.; Морозов О.В., Семцов В.М.; Святохо Н.В.; Сулакшин С.С.; Максимов С.В.; Ахмедзянова І.Р.; Чапля В.В.).

2. *За мотивами відношення суб'єктів здійснення:* «білокомірцева» економіка; «сіра» (неформальна) економіка; «чорна» (підпільна) економіка (Берешполець С.І., Боровков І., Гребенюк О.В.; Коваленко К.В., Латов Ю.В.; Морозова А.Д., Скорук О.В.; Поречнева С.Є., Пушкаренко П., Логвиненко М., Теплов А.Ю.).

3. *За характером результату економічної діяльності:* продуктивна тіньова економіка; фіктивна економіка (непродуктивна); кримінальна (квазіекономіка). (Чапля В.В.; Сулакшина С.С.; Максимова С.В.; Ахмедзянова І.Р.; Святохо Н.В.)

4. *За охопленням діяльності статистичним обліком*: врахована економіка; невраховану економіку (Варналій З.С., Кіржецький Ю.І.)

5. *За соціально-нормативним характеристикам поведінки суб'єктів господарювання*: тіньова економіка формальних зв'язків; тіньова економіка неформальних зв'язків; економіка традиційних зв'язків; економіка кримінальних зв'язків. (Чапля В.В.; Сулакшина С.С.; Максимова С.В.; Ахмедзянова І.Р.; Святохо Н.В.)

6. *По відношенню до офіційної економіки*: вбудована (внутрішня) економіка; паралельна (яка вклинюється) економіка. (Чапля В.В.; Сулакшина С.С.; Максимова С.В.; Ахмедзянова І.Р.; Святохо Н.В.)

7. *У залежності від систем мотивації*: псевдотіньову або напівтіньову діяльність (планування податків); раціональну (вимушену) тіньову діяльність; ірраціональну тіньову діяльність (Бекряшев А.К.).

8. *За стадіями суспільного відтворення*: тіньове виробництво; тіньової обмін; тіньовий розподіл; тіньове споживання (Чапля В.В.).

9. *За ступенем правомірності*: детально нерегламентована і неврахована економічна діяльність громадян; умовно-правомірна діяльність, тобто в рамках норм права, але економічно недоцільна; компромісно-правомірна діяльність, тобто в рамках однієї норми, але в протиріччі з іншими; приховувана від обліку правомірна діяльність; неправомірна або протиправну діяльність, яка включає корисливі правопорушення та злочини в економіці і злочини проти особистої власності громадян (Чапля В.В.).

10. *В залежності від масштабів її поширення та співвідношенні до ВВП*: природний рівень тінізації (5-10%); значний рівень тінізації (10-30%); кризовий рівень тінізації (30% і більше) (Попович В.М.).

11. *За соціальними наслідками*: позитивна; негативна; антисуспільна (Кіржецький Ю.І.).

12. *За формами незаконного перерозподілу доходів і активів*: злочини проти власності всіх видів; деякі господарські злочини (наприклад, порушення правил торгівлі); витік капіталу за кордон; посадові злочини; інші злочини (фальшивомонетництво, викрадення транспортних засобів, розкрадання зброї і т.п.) (Чапля В.В.).

13. *За формами власності*: тіньова діяльність державних підприємств; тіньова діяльність недержавних підприємств; тіньова діяльність не корпоративних економічних одиниць (Чапля В.В.).

14. *По кожному з секторів економіки* (Чапля В.В.).

15. *За юридичним статусом* (Чапля В.В.).

За масштабністю тіньової економічної діяльності: зовнішня; внутрішня (загальнодержавна, галузева, регіональна, локальна) (Ванькович Ю.М.).

За рівнем поширення: глобальна; кластерна; національна (загальнонаціональна; регіональна; глобальна) (Кіржецький Ю.І.).

За кількістю осіб, що здійснюють тіньову економічну діяльність: колективна, одноосібна (Ванькович Ю.М.).

За мотивацією тіньової економічної діяльності: навмисна, ненавмисна (Ванькович Ю.М.).

За постійністю здійснення тіньової економічної діяльності: постійна, разова, сезонна (Ванькович Ю.М.).

За тривалістю здійснення тіньової економічної діяльності: довготермінова, середньотермінова, короткотермінова (Ванькович Ю.М.).

Залежно від стадії виробництва: постачальницька тіньова економічна діяльність; виробнича тіньова економічна діяльність; збутова тіньова економічна діяльність (Ванькович Ю.М. [31])³.

Наведена класифікація базується на акумуляції різних підходів і прагненні уникнути заперечення існуючих розробок з метою пошуку єдино вірного підходу до визначення сутності явища.

Найбільшою популярністю серед науковців користуються перші дві ознаки, на яких і базується більшість класифікацій і структур тіньової економіки. Зупинимося більш детально на першій ознаці за ступенем законності економічної діяльності.

Як відмічає Лізіна О.М., непринциповим є вживання термінів «неформальна», «тіньова», «прихована» і т.п., оскільки основним критерієм розмежування двох типів економік є полярність понять. Тому, як правило, якщо йдеться про відкриту економіку, то їй протиставляється тіньову економіку, легальній економіці – нелегальну, позитивній – негативну і т.д. Ймовірно, в цьому випадку формальній економіці необхідно протиставляти неформальну. Однак у багатьох класифікаціях неформальна економіка є одним з елементів тіньової економіки, що робить неможливим ототожнення цих понять [129].

---

³ Класифікація доповнена на основі [3]

Варналій З.С. виділяє такі три основні складники тіньової економіки [257]:

– неофіційна економіка – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї;

– кримінальна економіка – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини);

– іллегальна економіка – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств. Так, вчений використовує для окреслення третього сектору тіньової економіки назву «іллегальна», на відміну від більш часто вживаних «прихована» або «фіктивна».

Цікавою є позиція науковців Ахмедуєва А.Ш. та Абдулаєвої З.З., які підкреслюють необхідність включення у структуру тіньової економіки лише неформального та прихованого секторів, а нелегальну (кримінальну, зокрема, корупцію, злочинство, розкрадання, грабежі, контрабанду, наркобізнес, шахрайство, вимагання, рекет, відкати, рейдерство, сутенерство) економіку розглядають виключно як злочинну діяльність не включаючи її у структуру економіки, оскільки ця сфера діяльності не бере участі в суспільному виробництві та не відноситься до відтворювального процесу [7, С. 61].

В свою чергу, автори розділяють:

неформальний сектор на: – діяльність громадян, яка не підлягає державній реєстрації та оподаткування, з виробництва населенням товарів і послуг, які ж ними і споживаються (наприклад, сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки); – законну господарську діяльність, яка з метою ухилення від сплати податків, повністю або частково приховується та ін.;

прихований сектор на: – приховані від обліку та оподаткування доходи в сфері легального підприємництва; – фінансово-господарська діяльність без державної реєстрації або ліцензії, без постановки на облік в податкових органах (малий і середній бізнес, індивідуальну підприємці, трудова діяльність мігрантів – нелегалів та ін.); – надання соціальних послуг за винагороду (репетиторство, приватна діяльність з надання медичних, туристичних і санаторно-курортних послуг, здавання під найм житла) та ін. [7, С. 61].

За оцінками Алікаєвой А.В. і Безверхої О.Н., структура тіньового сектора містить неформальну (законодавчо визнані види діяльності, учасники яких ухиляються від оподаткування), підпільну (діяльність, заборонена законодавством: контрабанда, торгівля зброєю, наркотиками, вбивства, проституція) і фіктивну (діяльність, безпосередньо пов'язана з участю в корупційних схемах, непотизм) [2].

Другою популярною ознакою класифікації є *за мотивами відношення суб'єктів здійснення*: «друга» («білокомірцева») економіка; «сіра» (неформальна) економіка; «чорна» (підпільна) економіка (Берешполец С.І.; Боровков І.; Гребенюк О.В.; Коваленко К.В., Латов Ю.В.; Скорук О.В.; Пушкаренко П., Логвиненко М.).

Боровков І. пропонує структуру тіньової економіки поділяти на «білу», яка заснована цілком на законах та тіньову економіку, що є протилежною «білій» і поділяється на «сіру» і «чорну» [22]. «Сіра» економіка – це дозволена державою трудова і підприємницька діяльність, доходи від якої занижуються або ховаються від оподаткування. «Чорна» економіка – це злочинна діяльність, що пов'язана із виробництвом і збутом забороненої продукції, а також контрабанда, проституція, фальшивомонетництво тощо.

Такої ж думки при типологізації тіньового сектора економіки дотримуються Поречнева С.С., Морозова А.Д., Теплов А.Ю., виділяючи як традиційні типи: другу («білокомірцеву») тіньову економіку; сіру (неформальну) і чорну (кримінальну) тіньову економіку [177].

Варто відзначити, що названі «кольорові» економіки не в змозі розкрити всю її багатогранність, оскільки у складі «білої» економіки існує домашня економіка, що не реєструється, але є законною.

Скорук О.В. пропонує для здійснення ґрунтового аналізу тіньової економіки класифікацію за характером діяльності суб'єктів, зокрема, – «прихована» («сіра») тіньова економіка – цілком дозволена економічна діяльність, пов'язана з виготовленням легальних товарів і наданням легальних послуг (будівельно-монтажні, побутові, медичні, послуги оренди тощо), які частково не обліковані офіційною статистикою та, відповідно, приховані від оподаткування; – «підпільна» («темно-сіра») тіньова економіка – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємницької діяльності; – «злочинна» («чорна») тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність, пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених товарів і послуг (наприклад, корупція, наркоторгівля) [224].

В таблиці 1.4. наведено характеристику основних типів тіньової економіки за основними ознаками (суб'єкти, об'єкти, і т.п.)

Таблиця 1.4

Характеристика типів тіньової економічної діяльності

Основні ознаки	«Друга» тіньова економіка Прихована	«Сіра» тіньова економіка Неформальна	«Чорна» тіньова економіка Нелегальна
Зв'язки з «білою» економікою	Невідривна від «білої»	Відносно самостійна	Автономна по відношенню до «білої»
Суб'єкти	Менеджери офіційного («білого») сектору економіки	Дрібні та середні підприємці Неофіційно зайняті	Професійні злочинці, традиційний кримінал, мафія
Об'єкти	Перерозподіл доходів без виробництва	Виробництво звичайних товарів та послуг	Виробництво заборонених та дефіцитних товарів
Характер діяльності за цілями та мотивами	Навмисна, спрямована на особисте збагачення	Вимушена, пов'язана з виживанням	Навмисна, направлена на особисте збагачення
Характер діяльності за наслідками та масштабами шкоди	Яскраво виражена антисоціальна	Нелегальна, що не несе серйозної загрози суспільству	Яскраво виражена антисоціальна, злочинна
Ставлення населення	Негативне	Співчутливе, терпиме	Негативне

Підтримуємо позицію Кіржецького Ю.І., що лише при чіткому детермінуванні того чи іншого виду тіньової економіки можливе створення ефективного комплексу заходів, що забезпечить поступову дегінізацію. Використання чіткого поділу тіньової діяльності, враховуючи ключові аспекти: соціальне ставлення, наслідки, мотиви, рівень поширення та обсяги, аналіз суб'єктів “тіні”, дасть змогу впровадити заходи щодо зниження рівня тінізації, диверсифікуючи напрямки на макроекономічні, соціальні, адміністративні та силові. При цьому необхідно чітко врегулювати нормативно-правову базу та економічну політику України [106].

Турчинов О.В. у своїх працях виділяє чотири складові елементи тіньової економіки: не приховувана від державних органів економічна діяльність, але через об'єктивні й суб'єктивні причини не врахована, не контрольована і не оподатковувана державою; легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації (тобто суб'єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід шляхом порушення чинного податкового та іншого законодавства, що регламентує економічну діяльність); незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність; діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [260].

Цікавим є поділ тіньової економіки, запропонований Бекряшевим А.К., у залежності від систем мотивації на:

- псевдотіньову або напівтіньову діяльність (планування податків). Ця діяльність абсолютно законна, оскільки не ухиляється від вимог податкової системи, а пристосовується до неї. Проте вона набуває "напівтіньового" характеру, оскільки може супроводжуватися "адаптацією" показників діяльності;

- раціональну (вимушену) тіньову діяльність. Цей тип тіньової діяльності може перейти в прозору економіку за певних економіко-правових умов;

- ірраціональну тіньову діяльність, яка є результатом нераціональної поведінки, суб'єкт якого схильний до ризику, авантюрного типу поведінки [16].

Головко М.В. беручи за основу критерій законності (формальності) економічної діяльності, особливості її виходу за межі формально закріплених норм і враховуючи специфіку неформального сектора. Достатньо обґрунтованим є авторський підхід М.В. Головко до класифікації тіньової економіки за ступенем формальності економічної діяльності.

Запропоновані вченими підходи до класифікації тіньової економіки в більшій мірі визначаються з позиції економічних агентів, а не держави, тому не в повній мірі відповідають цілям державного управління в контексті протидії тіньовій економіці як загрози державній безпеці. Саме тому вважаємо, що для цілей державного управління є потреба у формуванні комплексної класифікаційної моделі, структура, якої представлена на рис. 1.9.

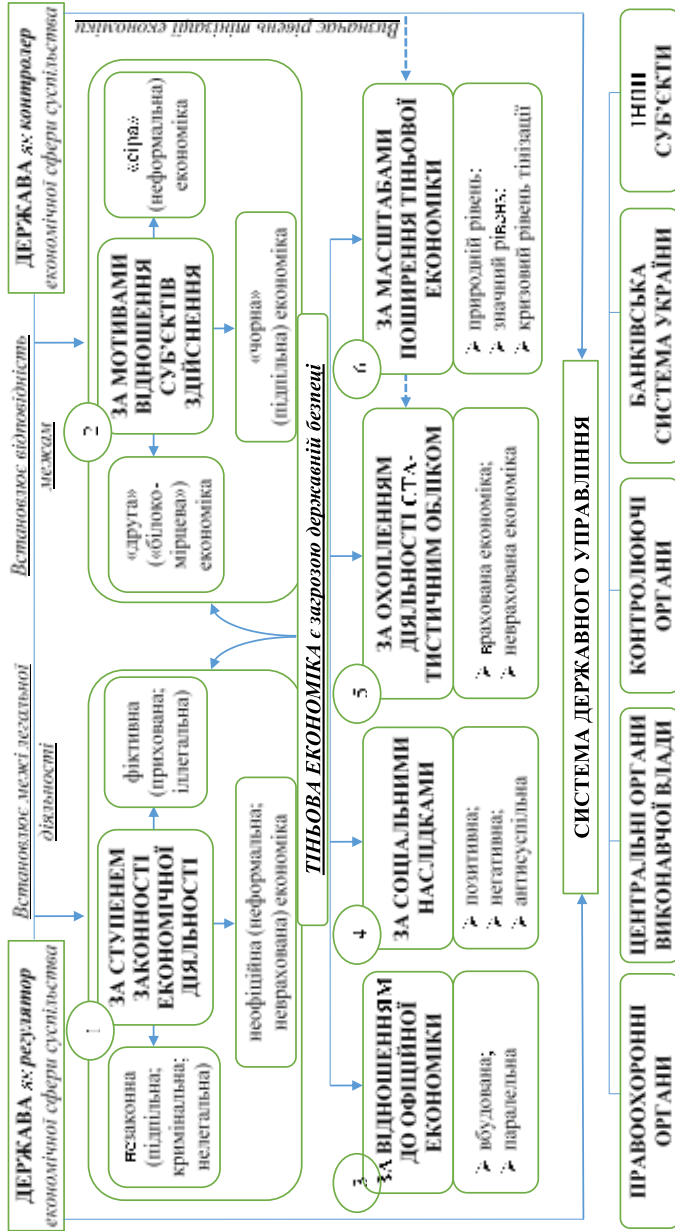

Рис. 1.9. Класифікаційна модель тіньової економіки для цілей державного управління державною безпекою

Запропонована класифікаційна модель не є вичерпною як за параметрами, так і за критеріями, проте містить нові методологічні можливості для дослідження тіньової економіки як складової державної безпеки.

Представлена класифікаційна модель тіньової економіки дозволяє в комплексі підійти до тіньової економіки як складової державної безпеки й об'єкта державного управління та врахувати усі властивості при формуванні інноваційних механізмів протидії.

Таким чином, в результаті дослідження здійснено розробку класифікаційної моделі тіньової економіки для цілей державного управління державною безпекою, яка передбачає наступні класифікаційні моделі: за ступенем законності економічної діяльності; за мотивами відношення суб'єктів здійснення; за відношенням до офіційної економіки; за соціальними наслідками; в залежності від масштабів поширення тіньової економіки. Зазначене дозволило виявити роль держави в протидії тіньовій економіці: як регулятора економічної сфери суспільства; як контролера економічної сфери суспільства; як інституту протидії тіньовій економіці.

Висновки до розділу 1

1. Обґрунтовано, що категорія «тіньова економіка» має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують її відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження. На основі критичного аналізу основних підходів до визначення поняття «тіньова економіка» – економічного, інституційного, кібернетичного; морального, мотиваційного, соціологічного, статистичного, юридичного, фіскального, комплексного (міждисциплінарного), встановлено, що всі зазначені вище підходи є взаємопов'язаними і відображають різні грані такого складного феномену як тіньова економіка. Виходячи з специфіки тіньової економіки як структурної складової державної безпеки нами запропоновано безпековий підхід до трактування, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Такий підхід актуалізує необхідність

створення і впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будуть направлені на детінізацію економіки країни.

2. Встановлено, що тіньова економіка одночасно може виконувати дві протилежні функції: позитивну – пом'якшення соціальної напруги в суспільстві і негативну – погіршення благополуччя суспільства і зниження ефективності системи управління економікою. Систематизовано позитивні та негативні сторони тіньової економіки в контексті забезпечення державної безпеки. Досліджено, що при поширенні, а особливо досягненні критичного рівня, тіньової економіки негативні ефекти цього явища починають повністю домінувати. Такими негативними ефектами Тіньова (наслідків) може виступати зростання податкового навантаження на легальний сектор економіки, скорочення обсягів надходжень до державного бюджету, тінізація ринку праці, сповільнення темпів економічного зростання країни та погіршення показників макроекономічної стабільності, що завдає значної шкоди суспільству та гальмує процеси державотворення в Україні.

3. Провівши критичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, виявлено, що категорія «детінізація економіки» є винятково українською та майже не має аналогів у зарубіжних джерелах. Нечасто зустрічається ця категорія у напрацюваннях російських науковців, які частіше використовують поняття «протидії тіньовій економіці» та «боротьби з тіньовою економікою». При перекладі поняття «детінізація економіки» використовують слова «unshadowing», «de-shadowing», проте їх визначення не наводиться у жодному зарубіжному економічному словнику. Зарубіжні вчені зазвичай не досліджують шляхи «детінізації» та боротьби з тіньовою економікою, а натомість вони зосереджують увагу практичних аспектах такої протидії, зокрема, ухиленнях від оподаткування, корупції, провадження незаконних видів діяльності тощо.

4. Досліджуючи трактування категорії «детінізація економіки», обґрунтовано доцільно використовувати підхід її розгляду як процесу зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок сприятливої державної політики. Дефініція «детінізація економіки» як система дій держави за своєю суттю є невірною, оскільки держава не може детінізувати економіку, а може лише сприяти її детінізації через проведення відповідної політики. Запропоновано, під детінізацією економіки розуміти систему дій,

спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною.

5. В роботі розроблена блок-схема взаємозв'язку базових категорій дослідження детінізації економіки в контексті державної безпеки. Встановлено, що тіньова економіка виступає загрозою державній безпеці, а детінізація економіки є пріоритетною складовою забезпечення державної безпеки України. Такий підхід актуалізує необхідність запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері детінізації економіки, які будуть направлені на скорочення негативних наслідків впливу тіньової економіки на державну безпеку країни, шляхом розробки ефективного механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і практичної реалізації комплексу заходів, направлених на зниження масштабів тінізації.

6. Ідентифіковані основні групи детермінантів, які обумовлюють виникнення та поширення явища тіньової економіки, зокрема, економічні (рівень податкового навантаження та адміністрування податків; надмірне втручання держави в економіку; кризові явища в економіці та фінансовому секторі), соціальні (низький рівень життя населення; високий рівень безробіття; соціальна диференціація та стратифікація суспільства), інституційно-правові (недосконалість інституційного середовища; недосконалість та нестабільність законодавчої бази; незахищеність права власності та недієздатність системи судочинства); державні (корумпованість державних служб різноманітних владних структур; бюрократичне свавілля та хабарництво), політичні (суспільно-політична нестабільність; неналежне виконання державою своїх функцій), психологічні та етичні. Всі зазначені вище детермінанти перебувають у тісному взаємозв'язку та є взаємообумовленими. Обґрунтовано, що ефективною буде лише державна політика детінізації, яка комплексно поєднає вирішення основних проблем держави в частині економічної, соціальної, інституційно-правової, державної, політичної, психологічної та етичної компоненти детермінант тінізації економіки.

7. Встановлено, що поняття «тіньової економіки» як структурної складової державної безпеки розглядається як система, яка охоплює три самостійні, але взаємопов'язані сектори: неформальну, фіктивну і

кримінальну економіку. Як для будь-якої систем для тіньової економіки характерною є сукупність елементів, які представляють переплетення суб'єктів, об'єктів, властивостей і наслідків, які не можна звести до простої суми негативних і/або позитивних характеристик, оскільки вплив, який здійснюється на економіку країни є неоднозначним в залежності від ситуації і рівня розвитку економіки.

8. Суттєві відмінності в класифікації тіньової економіки, утруднюють термінологічну уніфікацію змістовних характеристик економічної діяльності, які виходять за межі чинного законодавства. Тому, в роботі розроблена класифікація тіньової економіки з виділенням її ключових складових, що забезпечує можливість комплексного аналізу всіх проявів тіньової економіки та дозволяє сформувану обґрунтовану наукову концепцію політики держави, спрямовану на мінімізацію масштабів тіньової діяльності. Запропонована класифікаційна модель не є вичерпною як за параметрами, так і за критеріями, проте містить нові методологічні можливості для дослідження тіньової економіки як складової державної безпеки. Розроблена класифікаційна модель тіньової економіки дозволяє в комплексі підійти до тіньової економіки як складової державної безпеки й об'єкта державного управління та врахувати усі властивості при формуванні інноваційних механізмів протидії.

10. В цілому підводячи підсумок проведеного дослідження наголосимо, що нами обґрунтовано властивості тіньової економіки як складової державної безпеки через: по-перше, розвиток категоріального апарату шляхом визначення даного явища; по-друге, виокремлення на основі критичного аналізу основних детермінант (економічні; соціальні; політичні; організаційно-правові; державні; етичні; психологічні) та секторів тіньової економіки (неформальний, фіктивний, кримінальний); по-третє, розробку класифікаційної моделі тіньової економіки для цілей державного управління державною безпекою, яка передбачає наступні класифікаційні моделі: за ступенем законності економічної діяльності; за мотивами відношення суб'єктів здійснення; за відношенням до офіційної економіки; за соціальними наслідками; в залежності від масштабів поширення тіньової економіки. Зазначене дозволило виявити роль держави в протидії тіньовій економіці: як регулятора економічної сфери суспільства; як контролера економічної сфери суспільства; як інституту протидії тіньовій економіці.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ
СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Складові методології державної політики в сфері детінізації національної економіки

Державна політика в сфері детінізації економіки є складною системою, що поєднує в собі сукупність суспільних відносин, різних видів об'єктів державного управління та різних видів державної політики. Відповідно, дана політика є структурною складовою державної безпеки, особливо, у забезпеченні таких її складових як: військова, економічна, терористична, економічна, політична. Зважаючи на складність процесу детінізації, вважаємо за необхідне, в якості методологічних положень, ідентифікувати вихідні положення державної політики в частині: визначення мети, завдань та принципів.

В таблиці 2.1 представлено підходи вчених до обґрунтування мети державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Таблиця 2.1

Мета державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки в працях учених

Джерело	Підхід
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Борщук Є., Приймак В. [25]</i>	істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства.
<i>Ведернікова С.В. [37]</i>	створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин.

Продовження табл. 2.1

1	2
<i>Гуменна Ю.Г., Тютюнник І В. [72]</i>	зменшити обсяги та масштаби тіньових фінансових операцій в економічному секторі.
<i>Копилова Ю.Г. [114]</i>	обмеження і легалізація тіньової економіки
<i>Рейкін В.С. [205]</i>	детінізація національної економіки до оптимально-прийняттого неруйнівного рівня та її подальше стимулювання
<i>Вільямс К. [326]</i>	основна мета державної політики детінізації – не знищення тіньового бізнесу, а його транзит у легальне середовище.

Представлені підходи не в повному обсязі характеризують цілі та мету державної політики в сфері детінізації національної економіки. Зважаючи на ідентифіковані в попередніх розділах властивостях тіньової економіки, вважаємо, що під метою державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки варто розуміти наступне: формування державно-управлінських рішень та забезпечення їх реалізації щодо зменшення обсягів та масштабів тіньової економіки, стимулювання обмеження її виникнення в майбутньому та формування заходів їх подолання її соціально-економічних, політичних та безпекових наслідків для забезпечення відповідного рівня державної безпеки.

Відповідно до мети важливою складовою вихідних положень державної політики в сфері детінізації національної економіки є ідентифікація завдань, від яких в подальшому залежать обрані механізми реалізації політики та ключові напрями.

В таблиці 2.2 представленні підходи вчених до складу завдань державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Таблиця 2.2

Завдання державної політики в сфері детінізації економіки

Джерело	Підхід
1	2
<p>Боршук Є., Приймак В. [25]</p>	– створення сприятливих умов для легалізації зайнятості населення
	– сприяння розвитку банківської системи і забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків
	– скорочення рівня монополізації виробництва і розвитку конкурентного середовища
	– підвищення ефективності економічних механізмів державного нагляду і контролю за підприємницькою діяльністю, посилення правового захисту майнових прав держави
	– підвищення ефективності системи управління корпоративними правами – розробка відповідного правового забезпечення процесу легалізації доходів
<p>Варналій З.С. [33]</p>	– вдосконалення існуючих методик розрахунку рівня тіньової економіки з урахуванням світової практики
	– підвищення ефективності управління державними фінансами на всіх стадіях планування та використання бюджетних коштів
	– створення умов для детінізації суспільно-політичного процесу
	– стимулювання розвитку безготівкових розрахунків
	– вдосконалення законодавства у сфері боротьби з економічними злочинами
	– вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії
	– вдосконалення фіскального адміністрування
	– протидія тіньовій економіці в реальному секторі шляхом зниження транзакційних витрат та вдосконалення державної дозвільної системи
	– боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення
	– посилення захищеності прав на об'єкти інтелектуальної власності – зміцнення економічної безпеки держави у процесі поглиблення міжнародної та глобальної економічної інтеграції

Продовження табл. 2.2

1	2
Санінській Р.А. [216]	<ul style="list-style-type: none"> – розробка системи злочинів, що сприяють розвитку тіньового економічного сектора – розвиток міжнародного співробітництва в сфері протидії тіньовій економіці – залучення в процес протидії тіньовій економіці інститутів громадянського суспільства – створення сприятливого економічного клімату, усунення юридичних прогалин і колізій
Савич О В., Савич І.В. [214]	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення ефективності управління державними фінансами – Вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії – Вдосконалення законодавства в сфері боротьби з економічними злочинами – Розвиток безготівкового розрахунку – Вдосконалення фіскального адміністрування – Створення сприятливих та ефективних умов для ведення бізнесу – Боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення
Ведернікова С.В. [37]	<ul style="list-style-type: none"> – «амністія» капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори – запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності – звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу – реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо, в інноваційній сфері – обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші)

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 2.2

1	2
	<p>– залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства</p> <p>– розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово(промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу тощо</p>
<p>Задворних С.С. [92]</p>	<p>– розробка достовірної методики оцінки рівня тіньової економіки;</p> <p>– забезпечення ефективності діяльності адміністративних структур щодо протидії тінізації</p> <p>– розробка дієвого детінізаційного законодавства</p> <p>– формування механізму запобігання відмиванню «брудних грошей»</p>
<p>Борщук Є.М., Ліпенцев А.В., Заверуха М.М. [24]</p>	<p>– реформування податкової системи в напрямі забезпечення рівномірності розподілу податкового тиску на платників податків, спрощення процедури податкового адміністрування</p> <p>– удосконалення грошово-кредитної та банківської систем, оптимізація механізму кредитування</p> <p>– удосконалення управління державними корпоративними правами та ринкових механізмів управління в сфері економіки, посилення контролю за діяльністю адміністрації підприємств через ефективну систему корпоративного управління</p> <p>– посилення контролю у бюджетній сфері, запровадження прозорих механізмів розподілу та використання бюджетних коштів</p> <p>– удосконалення системи контролю у сфері зовнішньо-економічної діяльності, усунення причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів за схемою “припиненого транзиту”</p>

Відповідно до зазначеного, пропонуємо наступний склад завдань державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки:

- впровадження мотиваційних механізмів для учасників суспільних відносин щодо легалізації доходів;
- підвищення ефективності контрольної та моніторингової діяльності як систем ідентифікації тіньової економіки;
- розробка методології оцінки тіньової економіки та індикаторів впливу на державну безпеку;
- легалізація окремих видів діяльності, що знаходяться поза законом, але не носять негативного впливу на державну безпеку;
- поширення безготівкових розрахунків в усіх сферах економічної діяльності;
- трансформація податкового законодавства;
- створення освітніх технологій щодо формування суспільної свідомості;
- трансформація нормативно-правового регулювання детінізації національної економіки.

Принципи державної політики в сфері детінізації національної економіки.

Здійснюючи аналіз наукової літератури, ми дійшли висновку про відсутність єдиного підходу щодо класифікації принципів державної політики в сфері детінізації національної економіки. Тому важливим є ідентифікація даних принципів в працях вчених та обґрунтування нового підходу до змістовного та структурного наповнення принципів державної політики в сфері детінізації національної економіки.

Вітчизняні дослідники Є. Борщук та М. Заверуха [23] пропонують наступний підхід до виділення принципів та їх змісту:

1. Принцип соціальної справедливості. Він вказує на забезпечення справедливого і неупередженого розподілу національного багатства, ВВП між громадянами, територіальними громадами, іншими суб'єктами суспільних відносин, рівний доступ громадян країни до основних соціальних послуг, соціальних гарантій та застосування диференційованого оподаткування.

2. Принцип об'єктивності. Він обумовлює необхідність врахування при розробці найважливіших напрямів державної

детінізації усіх можливих чинників, які впливають на кількісні та якісні показники економічної діяльності, та вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей продуктивних сил.

3. Принцип детермінізму, який характеризує причинні зв'язки між явищами: одне явище (причина) породжує інше явище (наслідок). Зв'язок причини та наслідку є необхідним: при існуванні певної причини та спектру умов невідворотно виникає наслідок, який завжди буде породжуватися цією причиною та спектром умов у всіх інших випадках. Наслідок стає сам причиною нового явища, яке своєю чергою стане причиною наступного явища – це називається причинно-наслідковим ланцюгом. Для процесів тіньової економіки це дуже важливий момент.

4. Принцип узгодженості (погодженості) передбачає врахування інтересів інших видів державної політики, які впливають на формування та реалізацію державної політики детінізації або зазнають впливу від неї. Рішення, що стосуються проблем детінізації, повинні бути узгоджені з ширшим у державному масштабі комплексом принципів і рішень, що є основою сталого соціально-економічного розвитку в масштабах усієї України. Це означає, що дії відповідних органів державної влади повинні бути узгоджені та відповідати єдиній меті – покращення добробуту громадян країни, підвищення рівня їх життя

5. Принцип прозорості полягає у нормативному врегулюванні процедур діяльності органів державної влади та дотриманні цих процедур у повсякденній діяльності.

Зазначені принципи носять загальний характер та не в повній мірі характеризують властивості тіньової економіки як загрози державній безпеці.

Подмазко О.М. [169] доводить необхідність поділу принципів детінізації національної економіки на дві групи, зокрема:

1. *Принципи побудови (загальні принципи)*: науковості (наукове обґрунтування прийнятих державою рішень і застосовуваних інструментів, які сприяють вирішенню пріоритетних завдань процесу детінізації економіки країни); ефективності (забезпечує позитивний результат впливу, як для суб'єкта впливу, так і для економіки країни в цілому); адекватності (забезпечує відповідність між формами і методами регулювання процесів детінізації економіки

загальнодержавному механізму впливу на економіку країни); цілеспрямованість (забезпечує конкретну мету регулюючому впливу держави, через реалізацію пріоритетів, конкретних програм з детінізації економіки країни); системності (розробка і реалізація механізму детінізації економіки повинна спиратись на комплекс заходів: економічних, політичних, соціальних, тощо); варіантності (забезпечує множинність шляхів впливу з боку держави на процеси детінізації економіки, ґрунтуючись на особливостях соціально-економічного розвитку країни; багатоваріантність моделей детінізації економіки для виявлення оптимального шляху досягнення поставлених цілей і завдань); комплексності (використання всіх інструментів державного регулювання економікою, з урахування як зовнішніх, так і внутрішніх факторів які впливають на ефективність їх використання, щодо детінізації економіки); інтегрованості (забезпечує об'єднання детінізаційних процесів з інноваційними, інвестиційними процесами, структурними змінами в економіці для досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни);

2. Принципи функціонування (спеціальні принципи): пріоритетності (забезпечує вибір галузей економіки, з яких необхідно починати процес детінізації, базуючись на: пріоритетах структурної перебудови економіки, напрямках сучасного НТП, наявних конкурентних перевагах країни, глобалізаційних процесах); адаптивності (забезпечує гнучкість і мінливість механізму управління процесом детінізації економіки, коли прийняття рішень та застосовувані інструменти пристосовуються до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища через те, що постійна стабільна система державного регулювання процесу детінізації економіки виявиться неефективною в трансформаційній економіці України); рівноумовності (забезпечення рівних умов при роботі в легальному секторі економіки всім учасниками господарської діяльності, незалежно від розмірів і форм власності); заохочення ділової активності: створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності за рахунок усунення передумов і факторів виникнення і розвитку тіньової економіки); збалансованості інтересів (забезпечує збалансованість інтересів держави, підприємств та домогосподарств); використання інтеграційних процесів (поглиблення інтеграційних процесів з ЄС створює сприятливі умови

для розвитку національного виробництва, впровадження необхідних структурних змін в економіці, детінізації економіки); інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних змін економіки (в умовах структурних диспропорцій в економіці, обмеженості ресурсів, детінізацію економіки через стимулювання економічної діяльності, в першу чергу, необхідне здійснювати в високотехнологічних (високомаржинальних) галузях 5-го і 6-го технологічних укладів).

Подібний підхід до виділення принципів державної політики в сфері детінізації національної економіки щодо поділу принципів пропонує Баранов С.О. [11] 1) загальні: пріоритет права над економікою; перманентне розширення форм державного регулювання; поєднання вітчизняного та міжнародного досвіду державного регулювання; 2) специфічні: справедливість; ефективність; стабільність; системність; адекватність; поступовість та етапність; оперативність; матеріально-фінансова збалансованість; оптимальне поєднання адміністративних та економічних методів; забезпечення єдності стратегічного та поточного державного регулювання; стимулювання підприємницької діяльності на основі виважених податкових ставок.

Підтримує даний підхід щодо поділу принципів державної політики, проте вважаємо, що зміст та склад принципів має бути уточнений в контексті сучасних реалій та проблем.

Кубатко В.В. [122] пропонує виділяти наступні принципи державної політики в досліджуваній сфері: 1. Принцип цілеспрямованості передбачає наявність чітко поставленої мети або системи цілей перед кожним конкретним об'єктом управління (міністерства, органи державного управління, підприємства, підрозділи і т.д.) щодо боротьби з тіньовим сектором економіки, враховуючи ресурсне забезпечення реалізації цього процесу, виявлення можливих слабких ланок для своєчасного попередження виникнення відхилень. Основними умовами при цьому повинні бути реальність досягнення таких цілей і чітке постановлення завдань, що дозволить мобілізувати зусилля виконавців на їх реалізацію. 2. Принцип компетентності полягає у формуванні в керівника відповідної системи знань про об'єкт управління, особливості його діяльності та рівень її тінізації, а також у кваліфікованому розподілі відповідальності між виконавцями завдань щодо детінізації діяльності

об'єкта управління. 3. Принцип відповідальності передбачає побудову чіткої організаційної структури апарату управління, що забезпечить розроблення максимально ефективних положень його функціонування, встановлення матеріальної відповідальності за недодержанням посадових інструкцій виконавців та упущення в роботі. Кожний працівник, який бере участь у процесі реалізації політики детінізації економічної системи, повинен усвідомлювати ступінь серйозності виконуваних ним функцій. 4. Для успішної реалізації будь-якого виробничого чи управлінського процесу необхідно дбати про економію сил та продуктивне пристосування праці за допомогою вдалого поєднання матеріальних і людських ресурсів. У цьому полягає принцип ефективності. Досить важливим моментом у політиці детінізації економіки є скорочення витрат суспільного виробництва з метою збільшення обсягів інвестиційних ресурсів та накопичень, максимізація доходів керованих об'єктів стратегічного управління. 5. Принцип плановості та стимулювання полягає в розробленні чіткої послідовності дій щодо реалізації заходів детінізації національної економіки, встановлення термінів їх виконання та призначення відповідальних осіб і виконавців, а також розроблення ефективної системи стимулювання праці апарату управління та осіб, задіяних у цих заходах. 6. Принцип оптимального поєднання галузевого і територіального управління, що полягає у раціональному розміщенні продуктивних сил з урахуванням екологічних факторів, зайнятості населення, рівня використання робочої сили та задоволення духовних і матеріальних потреб населення. 7. Відповідно до принципу підпорядкування особистих інтересів, загальним установлюється пріоритетність загальнодержавних інтересів перед індивідуальними. Суб'єкти господарювання повинні здійснювати свою діяльність відповідно до потреб держави та в рамках загальнонаціонального розвитку. Основним завданням держави у цьому разі є забезпечення відповідних умов господарювання та стимулювання роботи підприємців на законних засадах. 8. Принцип єдності цілей і взаємозалежності передбачає формування на державному рівні системи цілей щодо ефективного розвитку підприємств державної та приватної форм власності, визначення спільних векторів їх функціонування.

Санінський Р.А. [216] вказує наступний перелік принципів протидії тіньовій економіці: пріоритет попередження тіньової економіки над механізмами припинення злочинної поведінки, сполученого з нею; зниження обсягів тіньових секторів економіки; єдність і узгодженість суб'єктів протидії; відкритість і доступність інформації про реальний стан тіньової економіки, а також результати протидії їй; зниження корупціогенної привабливості тіньової економіки; доцільність.

Рейкін В.С. [205] характеризує зміст наступних принципів:

- 1) принцип детермінізму – передбачає наявність взаємозв'язку між різнотипними явищами та процесами формальної економіки (причинами) та об'єктивно існуючими формами тінізації економіки (наслідками). У межах загальнонаукового принципу детермінізму виокремлюємо спеціальні методологічні принципи: а) обмеженої раціональності; б) опортунізму економічних агентів; в) мінімізації трансакційних витрат; г) інформаційної недосконалості;
- 2) принцип симетрії – полягає в наявності бінарної опозиції, що поєднує причинно-наслідкові взаємозв'язки: офіційну та тіньову економіку;
- 3) принцип верифікації – передбачає можливість перевірки гіпотез, ідей, постулатів, положень, висновків; відповідно до цього принципу всі твердження справедливі або внаслідок достовірності власних складових, або через підтвердження їх практичним досвідом;
- 4) принцип системності – передбачає дотримання послідовності та впорядкованості дослідження тінізації економіки як єдиного цілого, що взаємодіє із формальною системою і забезпечує взаємозв'язок усіх підсистем та елементів;
- 5) принцип комплексності – полягає в повному та всебічному дослідженні тіньових явищ і процесів, що охоплює усі аспекти проблем, пов'язані із функціонуванням економічного механізму;
- 6) принцип оптимальності – допускає наявність оптимального (ненульового) рівня та структури тіньової економіки, за яких мінімізуються негативні наслідки та активізується позитивний вплив процесів тінізації на офіційний сегмент економіки в кризових та трансформаційних умовах розвитку;
- 7) принцип варіативності (доповнюваності) – означає правомірність та можливість різних описових тлумачень одного й того ж об'єкта, в т.ч. теорій, що стосуються спільного предмета

дослідження; тобто допускає множинність варіантів вирішення сучасних наукових проблем; 8) принцип відповідності – в контексті детінізації пов'язаний із необхідністю трансформації чинного законодавства, що враховує існуючі економічні відносини, а не намаганням втілити недієві формальні правила у реальність; на практиці, що означає орієнтацію на узгодження інституціональних норм із стійкими господарськими реаліями, тобто приведення їх до статусу закону; 9) принцип наслідування – означає дотримання спадковості наукових досягнень із врахуванням світового та національного досвіду; в контексті реалізації концепції детінізації національної економіки зазначений принцип відповідає неоінституціональній парадигмі, базується на пріоритетності наукових положень теорії економічних правопорушень, а також методологічному принципі обмеженої раціональності.

Вважаємо, що зазначені підходи не в повній мірі характеризують державну політику в сфері детінізації національної економіки, що обумовлено:

- по-перше, обраним методологічним інструментарієм щодо дослідження детінізації національної економіки. Так, питання тіньової економіки піднімалося в різних галузях наук, зокрема: юридичні, економічні, політичні, соціологічні. Зазначенні підходи не в повній мірі відповідають теоретико-методологічним положенням наук з державного управління;

- по-друге, виокремлені принципи вченими можуть бути скеровані на вирішення конкретної проблеми, що стосуються тіньової економіки, а не проблеми детінізації національної економіки загалом;

- по-третє, державна політика в сфері детінізації національної економіки має врахувати усі можливі підходи до даного питання, адже має вирішити ключову проблему – забезпечення державної безпеки.

В контексті зазначеного пропонуємо виділяти наступні групи принципів державної політики в сфері детінізації національної економіки:

1. Загальні принципи: науковості; ефективності; цілеспрямованість; компетентності; відповідальності; оптимальності; варіативності; системності; верифікації.

2. Спеціальні принципи: матеріально-фінансова збалансованість; поєднання адміністративних та економічних методів; єдності стратегічного та поточного державного регулювання.

В контексті зазначеного, вважаємо, що під об'єктом державної політики в досліджуваній сфері варто розуміти: економічну діяльність суспільних інститутів на різних рівнях соціально-економічної системи, що реалізується через нелегальну господарську діяльність та / або порушення діючих правових норм, що призводить до отримання тіншових доходів суб'єктами господарювання, громадянами чи групами громадян. У свою чергу, предмет будемо визначати наступним чином: запобігання та протидія тіншовій економіці як інструменту реалізації соціально-економічних інтересів учасників суспільних відносин на різних рівнях економічної системи держави, що забезпечує високий рівень державної безпеки.

Визначені вихідні положення на напрями реалізації державної політики з позиції впливу на різні рівні державної безпеки представлено в табл. 2.3.

Відповідно до зазначеного визначено, що тіншова економіка має негативний вплив та такі складові державної безпеки, як: біологічна – неспроможність держави протистояти біологічним загрозам, зокрема пандемії коронавірусу; військова – зниження рівня фінансового забезпечення виконання оборонної функції держави; соціальна – створення умов для соціальної нерівності та зниження рівня соціального консенсусу; економічна – зниження інвестиційної привабливості країни; політична – чинить вплив на геополітичну безпеку. Більш детально вплив тіншової економіки та економічну безпеку буде розглянуто в контексті вивчення сучасного стану тінізації економіки країни (розділ 3). Питання забезпечення виконання державних функцій буде розглянуто в контексті бюджетної безпеки (параграф 4.3). Питання впливу тіншової економіки на біологічну безпеку буде розглянуто в контексті протидії наслідками поширення COVID-19 (параграф 4.1). В даному параграфі більше уваги приділимо питанню геополітичної безпеки та соціальної безпеки держави.

Таблиця 2.3
Методологія формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ	
Мета	формування державно-управлінських рішень та забезпечення їх реалізації щодо зменшення обсягів та масштабів тіньової економіки, стимулювання обмеження її виникнення в майбутньому та формування заходів їх подолання її соціально-економічних, політичних та безпекових наслідків для забезпечення відповідного рівня державної безпеки
Завдання	
1. Впровадження мотиваційних механізмів для учасників суспільних відносин щодо легалізації доходів	2. Підвищення ефективності контролюючої та моніторингової діяльності як систем ідентифікації тіньової економіки
3. Легалізація окремих видів діяльності, що знаходиться поза законом, але не носять негативного впливу на державну безпеку	4. Поширення безготівкових розрахунків в усіх сферах економічної діяльності
5. Розробка методології оцінки тіньової економіки та індикаторів впливу на державну безпеку	6. Трансформація нормативно-правового регулювання детінізації національної економіки
7. Трансформація податкового законодавства	8. Створення освітніх технологій щодо формування суспільної свідомості
Об'єкт	Предмет
Економічна діяльність суспільних інститутів на різних рівнях соціально-економічної системи, що реалізується через нелегальну господарську діяльність та / або порушення діючих правових норм, що призводить до отримання тіньових доходів суб'єктами господарювання, громадянами чи групами громадян	Заповаганя та протидія тіньовій економіці як інструменту реалізації соціально-економічних інтересів учасників суспільних відносин на різних рівнях економічної системи держави, що забезпечує високий рівень державної безпеки
Принципи	
<i>Загальні</i>	
Науковості	Ефективності
Компетентності	Цілеспрямованості
Варіативності	Відповідальності
	Системності
	Верифікації
<i>Спеціальні</i>	
	Матеріально-фінансова збалансованість
	Поєднання адміністративних та економічних методів
	Єдності стратегічного та поточного державного регулювання

Продовження табл. 2.3

ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ			
Вплив на складові державної безпеки			
<i>Біологічна</i>	<i>Військова</i>	<i>Соціальна</i>	<i>Економічна</i>
Соціально-економічні наслідки			
1. Зниження рівня виконання функцій держави	2. Зниження рівня консенсусу в суспільстві до соціальних конфліктів	3. Підвищує рівень суспільстві та розподілу суспільних благ	3. Підвищує рівень ризику нерівності в суспільстві та несправедливого розподілу суспільних благ
4. Знижує привабливість економіки країни	5. Підвищує рівень державній безпеці	6. Знижує ефективність ринків товарів, робіт послуг, праці та капіталів	6. Знижує ефективність ринків товарів, робіт послуг, праці та капіталів
СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ			
<i>Органи центральної виконавчої влади</i>	<i>Органи місцевого самоврядування</i>	<i>Правоохоронні органи</i>	<i>Контролюючі органи</i>
ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ			
Механізми формування та реалізації			
<i>Контрольно-моніторинговий</i>	<i>Організаційно-правовий</i>	<i>Інформаційно-комунікаційний</i>	<i>Фінансово-економічний</i>
<i>Освітньо-просвітницький</i>	<i>Організаційно-інституційний</i>		
Оцінка ефективності			
Формування індикативно-оціночного механізму ефективності державної політики в сфері детінізації			

Тіньова економіка як загроза соціальній безпеці

У сучасних цивілізованих державно-економічних системах важливою є соціальна сфера, а соціальна безпека є невід'ємною складовою державної безпеки, адже заснована на забезпеченні захисту фундаментальних прав і свобод, що становлять основу життя будь-якої людини. Соціальна безпека – це такий стан суспільства, при якому забезпечується високий рівень соціальних умов та соціального добробуту кожному члену суспільства. Соціальна безпека передбачає створення політичних, соціальних, природоохоронних, економічних і культурних систем, законів, правил, які допомагають вижити в критичних ситуаціях і забезпечують благополуччя та гідне повсякденне життя людей. Соціальна безпека передбачає, що розвиток держави враховує інтереси кожного члена суспільства і розширяє його можливості як повноправного учасника процесу розвитку [103].

Слід враховувати стратегічне значення соціальної безпеки як окремої важливої складової національної безпеки, оскільки виникає як соціальний феномен у процесі подолання суперечностей між реальним станом розвитку суспільства і потребами соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот. Слід зазначити, що більшість науковців обґрунтовує соціальну безпеку як складник національної безпеки [223], проте, на нашу думку, ствердження, що «соціальна безпека національної економіки є однією з основних складових частин суспільно-економічної ситуації країни» [277], є недостатньо достовірним, оскільки стан соціальної безпеки національної економіки є важливою характеристикою суспільно-економічної ситуації країни.

Сьогодні в Україні основними тенденціями формування системи соціальної безпеки є «розроблення адекватного методологічного апарату супроводження функціонування системи забезпечення соціальної безпеки національної економіки; визначення чіткого переліку постійно діючих на систему забезпечення соціальної безпеки національної економіки факторів зовнішнього і внутрішнього середовища» [276]. У сучасній науковій літературі є різноманітні трактування соціальної безпеки. Вузько трактують соціальну безпеку Є.А. Подольська і П.О. Азаркін, які під соціальною безпекою розуміють «комплекс заходів і технологій, які спрямовані на збереження і розвиток існуючої у державі соціальної системи» [172].

О.О. Сиченко вважає, що «у найзагальнішому розумінні соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [223]. У зв'язку із цим, тіньова економіка є реальною загрозою, яка порушує і розбалансовує систему забезпечення соціальних інтересів людей, соціальних груп і верств, зокрема, та й державної системи, загалом.

Підступною небезпекою у процесі розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства, яка веде до втрати державою регулюючої та контролюючої функції та взагалі підриває авторитет держави на міжнародній арені, ставлячи всю національну безпеку країни під загрозу, а в першу чергу – соціальну безпеку. Руйнування звичних підвалів життя призводить до спалахів протиправної поведінки. Позбавлення людей стабільних джерел існування, тривалі невиплати заробітної плати викликають потребу в пошуках нових шляхів одержання прибутків, у тому числі й незаконних. Безробіття підживлює тіньову економіку робочою силою.

Оскільки, тіньова економіка тягне за собою цілий ряд негативних наслідків для національної економічно-соціальної сфери, а саме:

1) загроза дієвості державних фінансових механізмів та незбалансованості податкового тиску через втрату податкових надходжень;

2) неможливість збалансування економічної діяльності через викривленість статистичних даних;

3) монополізація галузей тіньовим сектором економіки через механізм зменшення ціни на товар;

4) повільна інтеграція України в ЄС через невідповідність демократичним принципам;

5) нерівномірний, нераціональний розподіл національного прибутку;

6) деградація суспільства та інші [278];

7) приховане безробіття є найбільшою соціально-економічною небезпекою з погляду ускладнення кримінальної обстановки.

Нормалізації та збалансованості національної безпеки та соціальної безпеки можливо досягнути через комплексні реформи та економічно-соціальні трансформації в нашій державі. Адже соціальна

безпека досягається тоді, коли забезпечується достойний рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується розміром реальних доходів у розрахунку на людину, обсягом економічних благ, що споживається людиною, стабільними цінами економічних благ. Спираючись на досвід цивілізованих держав, які здійснили комплексні реформації у економічно-соціальних сферах, забезпечення державою у процесі управління національною економікою стабільно-збалансованого суспільно-економічного стану, за якого забезпечується нормальний рівень життя населення й умови функціонування та взаємодії підприємств, установ, організацій, домогосподарств та інших соціальних груп як на мікро-, так і на макрорівні, мінімізуються загрози їхньому існуванню і забезпечується зростання рівня людського та економічного потенціалу країни, що можливо реалізувати на основі відповідних правових норм, економічних і політичних інструментів, значною мірою скерованих на подолання корупції та тіньового сектору в економіці.

Тіньова економіка як загроза геополітичній безпеці

Геополітична безпека є ключовою складовою національної безпеки, а забезпечення геополітичної безпеки є пріоритетним напрямком державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики надає можливість виокремлювати реальні та потенційні загрози та небезпеки, відповідно, формувати адекватну систему управління ними. Адже загрози будь-якого виду перш за все характеризуються власним походженням, відтак формування політики держави має будуватись із врахуванням саме природи і джерел виникнення загроз, а не їх наслідків. Сутність геополітичної безпеки, передусім полягає у акцентуванні на забезпеченні зовнішньої безпеки, але разом і в органічному поєднанні із забезпеченням внутрішньої безпеки.

Широке використання потенціалу геополітики для посилення впливу суспільно-політичними системами на поступ міжнародного розвитку стає дедалі активнішим. Логічним є те, що активні силові гравці на міжнародній арені демонструють високий ступінь прикладного використання геополітичного інструментарію. Потужні актори здібні прямо впливати на світовий поступ завдяки можливостям втручання у політично-географічний простір організації

міжнародного життя. Найбільший вплив чинять ті державні системи, які мають більший геополітичний потенціал. Вони ж є основними претендентами на лідерство у глобальному вимірі системного функціонування [90]. З огляду на той факт, що множина міжнародних відносин у глобалізованому середовищі втрачає характер простих з'єднань чи ланцюгів з'єднань, а набуває характеру взаємозалежності, практично всі виміри міжнародного життя великих держав корелюються з глобальною геополітикою. Найважливішим аспектом успіху на світовій арені стає вміння робити осмислений стратегічний вибір, що має гарантувати виживання та продуктивний розвиток [166].

Таким чином, геополітика визначає стратегічне спрямування сучасних суспільно-політичних систем. Прийняття політичних та державних рішень неможливе без врахування геополітичного розташування зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних пріоритетів держав світу. Тому важливими є ключові принципи та критерії у розвитку суспільно-політичних систем в умовах геополітичних безпекових трансформацій. Основоположну роль у розвитку державних систем на геополітичному рівні відіграє політико-географічне положення країни, яку визначає розміщення її щодо інших держав з погляду загальнополітичних, економічних і військово-стратегічних інтересів, їхньої масштабності, надійності, перспективності.

На сучасному етапі розвитку кожна з країн світу має свій економічний потенціал, політичну спрямованість, належить до певних міжнародних, економічних, політичних союзів, релігійних угруповань тощо. Визначаючи геополітичне положення конкретної країни щодо іншої, треба враховувати не тільки індивідуальні особливості цієї країни, а й належність її до зазначених союзів і угруповань.

Геополітичне положення дуже важливий резерв економічного, соціального та політичного розвитку країни. Від його використання значною мірою залежать раціональність структури та ефективність матеріального виробництва країни, її економічна, політична, екологічна та воєнна безпека. Тому, очевидним є те, що економічна складова в оцінюванні геополітичного статусу та безпекової сфери безперервно зростає. Стабільний економічний розвиток є одним із найважливіших показників у геополітичному безпековому статусі держави. Відповідно, будь-який дисбаланс у забезпеченні економічної

стабільності окремої держави стає реальною загрозою у геополітичній безпеці. Реальною загрозою для геополітичної безпеки є тіньова економіка, оскільки господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем і не відображається в офіційній статистиці порушує рівновагу в забезпеченні як безпеки окремої держави, так і геополітичного простору загалом.

Масштабність тіньового сектору в економіці України є результатом системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання [282].

Тіньовий сектор економіки існує в будь-якій країні незалежно від рівня розвитку національної економіки. Проте в одних країнах тіньова економіка перебуває на рівні, що не має суттєвого впливу на економіку (5-12% ВВП), а в інших – згубно впливає на всі соціально-економічні процеси (понад 30% ВВП), до яких належить Україна [224].

Недостатня ефективність міжнародних інституцій та національних органів управління у протидії тіньовій економіці спричинюють її подальше поширення. Не зважаючи на загрозливий масштаби зазначеної проблеми, поки що відсутній цілісний та скоординований між країнами план дій щодо подолання тіньової економіки. Існуючі програмні документи або стосуються подолання її окремих проявів, зокрема, відмивання «брудних» грошей, боротьби з економічною злочинністю тощо, або спрямовані на протидію тіньовій економічній діяльності у масштабах національних економік [224].

Небезпека тіньової економіки ґрунтується на приховуванні та/або не приховуванні економічної діяльності, мета якої полягає в умисному чи вимушеному отриманні надприбутків внаслідок неконтрольованих соціально-економічних відносин. На думку О.В. Турчинова, є чотири складові елементи тіньової економіки: не приховувана від державних органів економічна діяльність, але через об'єктивні й суб'єктивні причини не врахована, не контрольована і не оподатковувана державою; легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків,

зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації (тобто суб'єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід шляхом порушення чинного податкового та іншого законодавства, що регламентує економічну діяльність); незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність; діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [260].

Розвиток тінізації в економіці є реальною загрозою як на внутрішньому державному рівні, так і на зовнішньому – геополітичному рівні. Зокрема, Варналій З.С. виділяє такі три основні складники тіньової економіки: 1) неофіційна економіка – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї; 2) кримінальна економіка – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини); 3) іллегальна економіка – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств [257]. Зважаючи на виокремлені складники, стає зрозумілим, що швидко їх усунути і результативно трансформувати економічну систему на даному етапі є неможливим. Тому й надалі існування тіньової економіки залишається реальною загрозою для державної безпеки України та її геополітичного безпекового статусу. Відповідно, набувають стратегічної актуальності напрями протидії щодо розвитку тіньової економіки, а саме:

- посилення боротьби з корупцією та очищення влади;
- створення умов для легалізації зайнятості;
- удосконалення контролю за зовнішньоекономічною діяльністю;
- створення сприятливого бізнес-середовища;
- протидія легалізації (відмиванню) тіньових доходів та ін.

2.2. Інституційне забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

Подальша розбудова державності України відбувається за всіма напрямками, зокрема, як загальноуправлінському, так і економічному на тлі досить складної геополітичної та внутрішньополітичної, економічної, епідеміологічної та соціальної ситуації. За цих умов посилюється напруження в системі державних фінансів, які досить довгий час перебувають в кризовому стані. Одним з найважливіших індикаторів стабілізації системи державних фінансів виступають успішно реалізовані процеси боротьби з тінізацією національної економіки, яка, у системі гарантування державної безпеки трактується як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які загрожують державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству.

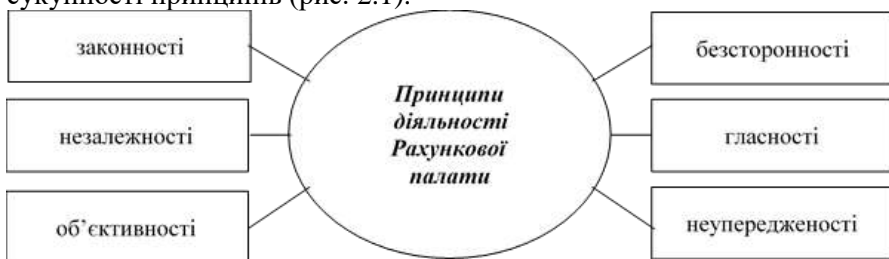
Питання детінізації національної економіки набуло активізації розвитку в останні десятиріччя через сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів, що все більше впливають на систему державних фінансів, у тому числі на тлі процесів глобалізації. Зауважимо, що стабільність та розвиток системи державних фінансів в нашій країні, що вирізняється значним за розміром бюджетним сектором, є головною умовою розвитку української державності в цілому. Оскільки, однією з основних функцій управління виступає контроль, вочевидь, щодо сприяння досягнення відповідного рівня детінізації національної економіки, насамперед має слугувати державна контрольно-господарська діяльність, інституціональними органом якої виступають в нашій країні Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, відповідні органи в компетенції Міністерства фінансів України: Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу, а також Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, Національний банк України.

Проблематикою безпеки державних фінансів у різні часи займалися такі українські вчені: О. Барановський, О. Вишневецька, О. Христенко, М. Єрмошенко, І. Король, О. Лемішко, А. Полторак, О. Підхомний, Н. Прокопенко, Н. Сіренко, С. Свірко, О. Тарасова, К. Захожай, С. Фролов та інші автори. Дослідженню питань державного контролю/аудиту присвятили свої праці такі вітчизняні вчені: Д. Грицишен, І. Дрозд, О. Дорошенко, С. Бардаш, О. Шевчук, О. Редько, І. Чумакова, Є. Калюга, Н. Обрушна, Н. Фукс, В. Уложенко, І. Чугунов, В. Федосов, Ю. Слободяник, Т. Косова, В. Шевченко, О. Койчева, В. Невідомий, Л. Гуцаленко, В. Пихоцький, В. Максимова, І. Стефанюк, В. Симоненко, С. Свірко, Л. Чижевська, Т. Бутинець, І. Чумакова та інші. У працях вказаних вчених розглядалась низка питань щодо теоретичних положень та практичних підходів до бюджетної безпеки та державного фінансового контролю (аудиту), відповідно. Проте, жодний з авторів не опрацював змістовну характеристику поняття “державна контрольно-господарська діяльність у забезпеченні детінізації національної економіки”.

Слід зауважити, що під інституалізацією, загалом, розуміють “...процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби. В науці – етап, коли процес продукування нею знань стає методологічно упорядкованим, а також залежним від організаційних форм, в яких він набуває якостей спеціалізованої суспільної практики; становлення різноманітних комунікативних органів науки – наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність” [229]. В контексті тематики дослідження вбачається умотивованим під інституалізацією державної контрольно-господарської діяльності в сфері детінізації національної економіки розуміти процедурні положення з виявлення та визначення державних інститутів, що реалізують контрольну функцію щодо господарської діяльності в процесі та з метою детінізації економіки, з послідовною ідентифікацією та узагальненням фундаментальних положень такої її діяльності (мети, предмету, об’єктів, суб’єктів, принципів, функцій, завдань, форм, норм) на подальший її інституціональний розвиток. Оскільки суб’єкти контрольно-господарської діяльності були

визначені раніше, проведемо їх інституалізацію та подальший аналіз в контексті заявленого об'єкту дослідження.

Відповідно до вітчизняного законодавства, вищим органом аудиту в Україні виступає Рахункова палата, яка керується в своїй діяльності Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Законом України “Про Рахункову палату”, іншими вітчизняним нормативно-правовими актами та міжнародними документами з питань державного аудиту. Вищесказаний відповідний однойменний Закон [197] закріплює статус Рахункової палати, як державного колегіального органу, що є підзвітним Верховній Раді України та здійснює контроль від імені останньої за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням на основі сукупності принципів (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Принципи діяльності рахункової палати України

Подальше опрацювання сукупності вищевказаних нормативно-правових актів сприятиме формуванню такої сукупності базових інституціональних позицій **Рахункової палати** як суб'єкту контроль-господарської діяльності в контексті процесів детінізації економіки [112, 29, 195, 197, 119, 64, 62, 60]:

1. Мета – упередження та виявлення господарських злочинів в сфері державних фінансів та майна, що кваліфікуються як елементи тіньової економіки, з метою їх запобігання та припинення, а також досягнення відповідного рівня бюджетної безпеки;

2. Функції – контрольна, інформаційна;

3. Завдання – проведення якісних контрольних заходів щодо державних фінансів та майна, що перебуває у державній власності; сприяння упередженню та виявленню фактів господарських зловживань і кримінальних дій щодо державних фінансів та майна, що

перебуває у державній власності, задля захисту прав держави та суспільства; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- фінансовий аудит та аудит ефективності за: “надходженнями до державного бюджету податків, зборів, обов’язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень; проведенням витрат державного бюджету, включаючи використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Вищої ради правосуддя, Офісу Генерального прокурора та інших органів, безпосередньо визначених Конституцією України; використанням коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам та фондам загальнообов’язкового державного соціального і пенсійного страхування; здійсненням таємних видатків державного бюджету; управління об’єктами державної власності, що мають фінансові наслідки для державного бюджету, включаючи забезпечення відрахування (сплати) до державного бюджету коштів, отриманих державою як власником таких об’єктів, та використання коштів державного бюджету, спрямованих на відповідні об’єкти; наданням кредитів з державного бюджету та повернення таких коштів до державного бюджету; операцій щодо державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу; використанням кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду державного бюджету від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, виконання міжнародних договорів України, що призводить до фінансових наслідків для державного бюджету, у межах, які стосуються таких наслідків; здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету; виконанням державних цільових програм, інвестиційних проектів, державного замовлення, надання державної допомоги суб’єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету; управлінням коштами державного бюджету центральним органом виконавчої влади,

що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів; станом внутрішнього контролю розпорядників коштів державного бюджету; іншими операціями, пов'язаними із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням; виконанням кошторису доходів та витрат Національного банку України; надходженнями закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їх частки та використання коштів місцевих бюджетів у частині видатків, які визначаються функціями держави і передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню”;

- “проводить заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо відповідних місцевих бюджетів та діяльності суб'єктів звернення, здійснюють за зверненням органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, державних підприємств та інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки”;

- “інформує про ознаки господарських порушень відповідні правоохоронні органи у разі виявлення останніх”;

5. Форми діяльності – державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), що включає державні: фінансовий аудит, аудит ефективності, експертизу, аналіз та інші контрольні заходи;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про Рахункову палату”, Закон України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні”, Укази Президента тощо.

Наступним суб'єктом контрольно-господарської діяльності в контексті процесів детінізації економіки виступає **Міністерство фінансів України**, яке, згідно Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України” має такі інституційні базові позиції в полі детінізації національної економіки [190]:

1. Мета – розбудова державної політики в державній контрольно-господарській сфері з метою детінізації національної економіки;

2. Функції – організаційна, контрольна, інформаційна;

3. Завдання – формування та реалізація науково-обґрунтованої державної політики в сфері державної контрольно-господарської діяльності з метою детінізації національної економіки;

4. Повноваження:

- “здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах, у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, у сфері контролю за трансфертним ціноутворенням, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, аудиту, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

- здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо суб’єктів аудиторської діяльності; бухгалтерів; суб’єктів господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку; суб’єктів господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування; суб’єктів господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб’єктів господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, пов’язані з купівлею-продажем нерухомого майна; суб’єктів господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; суб’єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри;

- застосовує заходи впливу до суб’єктів первинного фінансового моніторингу відповідно до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження

зброї масового знищення” та оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті інформацію, пов’язану із застосуванням до суб’єкта первинного фінансового моніторингу цих заходів впливу;

- вимагає від суб’єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення і, в разі виявлення порушень вимог законодавства, вживає заходів, передбачених законами, та здійснює контроль за виконанням таких вимог;

- забезпечує внутрішній контроль і внутрішній аудит у Мінфіні та на підприємствах, установах і організаціях, що належать до сфери його управління”;

- інформує громадськість про результати своєї роботи в сфері контрольно-господарської діяльності з метою детінізації національної економіки;

5. Форми діяльності – регулювання, внутрішній контроль і внутрішній аудит;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні”, Постанова Кабінету Міністрів “Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України”, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші – Укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України тощо.

Слід зауважити, що в межах всіх перерахованих видів державної політики на детінізацію економіки України, Міністерство фінансів України, як свідчить його мета, завдання та повноваження, відіграє регуляторну роль; дієву реалізацію напрямів таких видів державної політики відіграють центральні органи виконавчої влади в компетенції Міністерства фінансів України.

Надзвичайно важливим суб’єктом державної контрольно-господарської діяльності щодо тіньової економіки, який знаходиться в компетенції Міністерства фінансів України, виступає досить новий

орган центральної виконавчої влади – Державна служба фінансового моніторингу, яка, згідно Положенню про **Державну службу фінансового моніторингу України** [189, 185, 60], має такі інституційні характеристики:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіньової економіки, з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому через механізм фінансового моніторингу;

2. Функції – забезпечувальна, захисна, аналітична, інформаційна;

3. Завдання – реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення через проведення контрольних заходів суб'єктами первинного фінансового моніторингу задля забезпечення реалізації заходів з детінізації національної економіки; сприяння виявленню та упередженню фактів господарських злочинів в межах національної економіки на захист державної безпеки; реалізація аналітичних механізмів обробки інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу та її узагальнення; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- “проводить аналіз методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення; здійснює типологічні дослідження у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; вимагає від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, і в разі виявлення порушень вимог законодавства вживає заходів, передбачених законами, а також повідомляє відповідним суб'єктам державного фінансового моніторингу, які виконують функції з державного регулювання і нагляду за суб'єктами

первинного фінансового моніторингу; забезпечує координацію діяльності державних органів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

- надає, відповідно до законодавства, суб'єктам державного фінансового моніторингу інформацію для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; повідомляє суб'єкту первинного фінансового моніторингу після надходження інформації від судів або правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, про вручення особі письмового повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, про закриття кримінального провадження, яке розпочато за повідомленням такого суб'єкта, яке надійшло до Держфінмоніторингу, а також надає йому інформацію про ухвалені судами рішення за такими кримінальними провадженнями з одночасним надсиланням повідомлення відповідному суб'єкту державного фінансового моніторингу;

- забезпечує ведення обліку: інформації про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу; узагальнених матеріалів і додаткових узагальнених матеріалів, наданих правоохоронним або розвідувальним органам, а також прийнятих за результатами їх розгляду процесуальних рішень; інформації про результати досудового розслідування та ухвалені судові рішення у кримінальних провадженнях, у яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або підозрюються в їх вчиненні, а також осіб, засуджених за вчинення злочинів; інформації про конфісковані активи та активи, на які накладено арешт у кримінальних провадженнях, у яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, стосовно яких судом ухвалено рішення про конфіскацію активів та, на активи яких накладено арешт; надісланих і виконаних міжнародних запитів про співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації

(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

- надсилає посадовим особам, державним органам (крім НБУ), в тому числі правоохоронним органам, органам прокуратури та судам, органам місцевого самоврядування, органам державної виконавчої служби, підприємствам, установам, організаціям запити щодо одержання, відповідно до закону, інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на Держфінмоніторинг завдань; співпрацює з органами виконавчої влади, НБУ, іншими державними органами, включеними до системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; забезпечує доведення до відома суб'єктів первинного фінансового моніторингу переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або, стосовно яких застосовано міжнародні санкції, та оприлюднює на офіційному веб-сайті Держфінмоніторингу перелік держав (юрисдикцій), що не виконують чи виконують не належним чином рекомендації міжнародних, міждержавних організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення; подає, в разі наявності достатніх підстав, а саме: вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, до правоохоронних та розвідувальних органів, відповідно, узагальнені (у тому числі додаткові) матеріали та одержує від них інформацію про хід їх розгляду; підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням суспільно небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, інформацію до відповідного правоохоронного або розвідувального органу як узагальнені матеріали або додаткові узагальнені матеріали; забезпечує захист та зберігання інформації, що надійшла від суб'єктів первинного і

державного фінансового моніторингу та інших державних органів, відповідних органів іноземних держав; забезпечує взаємодію із засобами масової інформації та громадськістю;” інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності;

5. Форми діяльності – фінансовий моніторинг та інші контрольні заходи;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу” та інші Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства фінансів України тощо.

Наступним центральним органом виконавчої влади в компетенції Міністерства фінансів України є **Державна аудиторська служба України**, яка, згідно Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження положення про Державну аудиторську службу”, має такі інституційні позиції в межах контрольно-господарської діяльності щодо детінізації національної економіки [187, 195, 60]:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіншової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому;

2. Функції – контрольна, інформаційна;

3. Завдання – реалізація державної політики в сфері державного фінансового контролю через проведення контрольних заходів в сфері фінансових та майнових відносин; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- здійснює контроль у органах виконавчої влади, цільових позабюджетних фондах, бюджетних установах, на підприємствах, що отримують бюджетні кошти та державне або комунальне майно;

- “здійснює контроль за: цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії; достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників та відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов’язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі); відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів довгострокових зобов’язань за енергосервісом, затвердженим в установленому порядку умовам закупівлі енергосервісу; дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів; дотриманням законодавства про закупівлі; веденням бухгалтерського обліку, а також складенням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності; виконанням функцій з управління об’єктами державної власності; станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів, станом внутрішнього контролю в інших підконтрольних установах; усуненням виявлених недоліків і порушень; реалізацією інвестиційних проєктів; законним та ефективним використанням публічних коштів та інших активів для використання (впровадження) інформаційних технологій (систем, процесів, ресурсів); законністю та правомірністю витрат бенефіціарів (партнерів) у межах виконання спільних операційних програм прикордонного та транскордонного співробітництва; проводить оцінку: управління бюджетними коштами, досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ; достовірності фінансової звітності підконтрольних установ; сприяє забезпеченню законного та ефективного використання державних і комунальних коштів та/або майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку та

складення фінансової звітності суб'єктами господарювання державного сектору економіки, визначеними в установленому порядку”;

- “проводить оцінку управління бюджетними коштами досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ”;

- “сприяє забезпеченню законного та ефективного використання державних і комунальних коштів та/або майна, інших активів держави, суб'єктами господарювання державного сектору економіки, визначеними в установленому порядку”;

- “вживає в межах повноважень, передбачених законом, заходів до усунення виявлених недоліків та запобігання їм у подальшому, а саме: проводить аналіз стану дотримання фінансової та бюджетної дисципліни, виявляє причини та умови, що призвели до недоліків і порушень, готує рекомендації та пропозиції щодо їх усунення і запобігання їм у подальшому; подає зазначені рекомендації та пропозиції Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування та керівникам підконтрольних установ; здійснює контроль за станом врахування і впровадження поданих рекомендацій та пропозицій; а також вживає в установленому порядку заходів щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме: вимагає від керівників та інших осіб підприємств, установ та організацій, що контролюються, усунення виявлених порушень законодавства; здійснює контроль за виконанням таких вимог; звертається до суду в інтересах держави у разі незабезпечення виконання вимог щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів; застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає адміністративні стягнення на осіб, винних у порушенні законодавства; передає в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю у разі встановлення порушень законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або, які містять ознаки корупційних діянь;

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

- “забезпечує участь: представників Держаудитслужби в ревізійних комісіях господарських організацій, у яких корпоративні права держави перевищують 50 відсотків статутного капіталу; у проведенні перевірок на місцях (інспектувань) Європейським бюро з боротьби з шахрайством, з метою захисту фінансових інтересів ЄС від шахрайства та інших порушень на території України відповідно до положень Регламенту Ради (Євратом, ЄС) № 2185/96 від 11 листопада 1996 р. та законодавства України”;

- інформує громадськість про результати своєї роботи в сфері контрольно-господарської діяльності з метою детінізації національної економіки;

5. Форми діяльності – державний фінансовий аудит; інспектування (ревізії); перевірки та моніторинг закупівель;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Податковий кодекс України; Закон України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні”, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження положення про Державну аудиторську службу”, а також інші Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства фінансів України тощо.

Ще одним суб’єктом державної контрольно-господарської діяльності щодо детінізації національної економіки в компетенції Міністерства фінансів України є **Державна податкова служба України**; її інституційні характеристики в цій сфері такі [188, 167, 60]:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіньової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому;

2. Функції – контрольна, інформаційна;

3. Завдання – реалізація державної політики в сфері державного податкового контролю через проведення контрольних заходів за: надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, внесків, виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального, своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установлений законом

строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- «здійснює контроль за: дотриманням вимог податкового законодавства, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС; правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість; дотриманням виконавчими комітетами сільських, селищних рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, порядку прийняття та обліку податків і зборів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування зазначених сум до бюджету; встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу “витягнутої руки”; своєчасністю подання платниками податків (платниками єдиного внеску) передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів), своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків, зборів, платежів, єдиного внеску;

- організовує роботу та здійснює контроль: в межах повноважень, передбачених законом, за погашенням заборгованості з інших платежів, контроль за справлянням яких віднесено до компетенції ДПС; за проведенням роботи з розстрочення, відстрочення та реструктуризації грошових зобов'язань та/або податкового боргу, а також недоїмки із сплати єдиного внеску; за застосуванням арешту майна платників податків, що мають податковий борг, та/або зупинення видаткових операцій на їх рахунках у банках, фінансових санкцій до платників єдиного внеску; з виявлення, обліку, зберігання, оцінки, розпорядження безхазяйним майном, а також іншим майном, що переходить у власність держави, та з обліку, попередньої оцінки, зберігання майна, вилученого та конфіскованого за порушення податкового законодавства;

- здійснює контроль за виробництвом, обігом та реалізацією підкацизних товарів, за їх цільовим використанням, забезпечує міжгалузеву координацію у цій сфері; здійснює заходи щодо

запобігання та виявлення порушень вимог законодавства у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального, погоджує норми втрат та виходу спирту, виноматеріалів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, порядок їх розроблення і застосування; здійснює контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, які провадять: роздрібну торгівлю тютюновими виробами, вимог законодавства щодо максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких виробів; оптову або роздрібну торгівлю алкогольними напоями, вимог законодавства щодо мінімальних оптово-відпускних або роздрібних цін на такі напої; проводить роботу, пов'язану з боротьбою з незаконним виробництвом, переміщенням, обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального та інших підакцизних товарів (продукції);

- здійснює контроль за дотриманням встановлених законом строків проведення розрахунків в іноземній валюті, за додержанням порядку приймання готівки для подальшого переказу (крім приймання готівки банками), порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

- здійснює контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати: частини чистого прибутку (доходу) до бюджету державними та комунальними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями, а також господарськими товариствами, у статутному капіталі яких є державна та/або комунальна власність, а також стягнення заборгованості із зазначених платежів до бюджету в порядку, встановленому Податковим кодексом України; до бюджету дивідендів на державну частку господарськими товариствами, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, а також господарськими товариствами, 50 і більше відсотків акцій (часток, паїв) яких перебувають у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків;

- вживає заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням)

доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму у випадках та межах повноважень, передбачених законом;

- застосовує до платників податків (платників єдиного внеску) передбачені законом фінансові (штрафні) санкції (штрафи) за порушення вимог податкового законодавства чи законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС;”

- інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності;

5. Форми діяльності – податковий контроль та інші контрольні заходи;

6. Нормативно правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України” та інші Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства фінансів України тощо.

Останнім суб’єктом державної контрольно-господарської діяльності в компетенції Міністерства фінансів України є Державна митна служба України, яка, Положенням про Державну митну службу, наділена такими інституційними характеристиками в сфері детінізації національної економіки [143,188, 60]:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіншової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому;

2. Функції – контрольна, забезпечувальну, інформаційна;

3. Завдання – реалізація державної політики в сфері державного митного контролю через проведення контрольних заходів за: застосуванням законодавства з питань митної справи, митних правил, у тому числі з питань запобігання та протидії контрабанді; забезпечення збереження вилучених, прийнятих на зберігання, виявлених під час здійснення митного контролю товарів; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- “забезпечує та здійснює контроль за дотриманням: вимог законодавства з питань митної справи та в межах повноважень, визначених законом, законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу, під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення; вимог законодавства з питань митної справи на всій території України, у тому числі у вільних митних зонах, територіальному морі, пунктах пропуску через державний кордон, прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах, виключній (морській) економічній зоні України та прилеглий зоні України; підприємствами і громадянами установленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; підприємствами і громадянами вимог законодавства з питань здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання; порядку митних режимів, цільовим використанням товарів, поміщених у відповідний митний режим; правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України; захисту прав інтелектуальної власності під час провадження зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів; забезпечує та здійснює контроль за: наданням територіальним органам гарантій забезпечення сплати митних платежів, організовує та здійснює стягнення коштів у разі невиконання забезпечених гарантіями зобов’язань із сплати митних платежів, взаємодіє з гарантами; доставкою товарів, які перебувають під митним контролем, до митниць призначення; нехарчовою продукцією під час її ввезення на митну територію України;

- організовує та провадить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність та здійснює контроль за її провадженням оперативними підрозділами Держмитслужби та її територіальних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою; вживає в межах повноважень, визначених законом, заходів до відшкодування завданих державі збитків; запобігає та протидіє контрабанді, здійснює боротьбу з порушеннями митних правил на митній території України; виявляє причини та умови, що сприяли вчиненню контрабанди та

інших правопорушень у сфері митної справи, вживає заходів до їх усунення; організує та здійснює ведення обліку і адміністрування митних та інших платежів, контроль за справлянням яких законом покладено на Держмитслужбу, забезпечує контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати у повному обсязі платниками податків до відповідного бюджету під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення; забезпечує та здійснює контроль за правильністю визначення митної вартості товарів відповідно до законодавства з питань митної справи, а також за правильністю класифікації та визначення країни походження товарів, що переміщуються через митний кордон України, в тому числі після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення; взаємодіє з митними адміністраціями та іншими уповноваженими органами іноземних держав з питань проведення перевірки автентичності документів, які надавалися для підтвердження заявленої митної вартості, класифікації та країни походження товарів; організує та проводить верифікацію (встановлення достовірності) документів про походження товарів з України та здійснює у випадках, визначених міжнародними договорами, видачу сертифікатів про походження товару з України та надання статусу уповноваженого (схваленого) експортера; проводить відповідно до законодавства документальні перевірки дотримання вимог законодавства з питань митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати у повному обсязі митних платежів, і зустрічні звірки; застосовує до платників податків передбачені законом штрафні (фінансові) санкції за порушення вимог законодавства з питань митної справи та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу, інші санкції та обмеження у торгівлі з окремими країнами відповідно до міжнародних актів;

- організує та здійснює зберігання вилучених, прийнятих на зберігання, розміщених у митний режим відмови на користь держави товарів, а також товарів, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України і власник яких невідомий, та розпорядження ними; провадить в

порядку, встановленому законодавством, діяльність, пов'язану із зберіганням: наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених, а також виявлених (знайдених) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України; та розпорядженням вилученими, прийнятими на зберігання, розміщеними у митний режим відмови на користь держави, а також виявленими (знайденими) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України і власник яких невідомий, військовою, мисливською вогнепальною, пневматичною та холодною зброєю, боєприпасами до зброї, засобами самооборони, зарядженими речовинами сльозоточивої та дратівної дії, а також провадить зазначені види діяльності з іншими товарами, що потребують спеціальних дозволів та/або ліцензій;

- організовує та здійснює провадження у справах про порушення митних правил, контролює дотримання вимог законодавства під час провадження у справах про порушення митних правил; взаємодіє та здійснює обмін інформацією з державними органами, митними та іншими органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством;”

- інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності;

5. Форми діяльності – митний контроль та інші контрольні заходи;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України” та інші Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства фінансів України тощо.

Наступним суб'єктом державної контрольно-господарської діяльності є **Національне антикорупційне бюро України**, як державний правоохоронний орган, який, згідно Закону України “Про Національне

антикорупційне бюро України” [191], наділений такими інституційними характеристиками щодо детінізації національної економіки:

1. Мета – виявлення, розслідування та розкриття господарських злочинів в сфері тіньової економіки з метою їх припинення та запобігання у майбутньому через механізм антикорупційної діяльності;

2. Функції – забезпечувальна, захисна, аналітична, інформаційна;

3. Завдання – протидія кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинили вищі посадові особи держави в сфері тіньової економіки на загрозу національній безпеці України; забезпечення реалізації отриманих від інших органів виконавчої влади матеріал у наслідок проведення відповідних контрольних процедур; реалізація аналітичних механізмів обробки інформації про господарські операції, що підлягають дослідженню в межах реалізації антикорупційного механізму та її узагальнення; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- здійснює: оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; вжиття заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро; вжиття заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред’явлення позову про визнання

необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; збір і передачу Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання недійсними угод у випадках, передбачених законодавством України;

- забезпечує взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків; співпрацю на умовах конфіденційності та добровільності з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

- інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності;

5. Форми діяльності – оперативно-розшукова робота та досудове розслідування;

6. Нормативно правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, Закон України “Про Національне антикорупційне бюро України”, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства фінансів України тощо.

Суб'єктом державної контрольно-господарської діяльності в сфері тіньової економіки, утворення якого ще триває, виступає новий орган виконавчої влади – **Бюро економічної безпеки України**. Останній, згідно Закону України “Про Бюро економічної безпеки України” [179, 217] наділений такими інституційними характеристиками:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіньової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому через механізми економічного слідства;

2. Функції – забезпечувальна, захисна, аналітична, інформаційна;

3. Завдання – реалізація державної політики у сфері досягнення та підтримання необхідного рівня економічної безпеки

у тому числі через заходи боротьби в сфері тіньової економіки; сприяння виявленню та упередженню фактів господарських злочинів в межах національної економіки на захист економічної безпеки; реалізація аналітичних механізмів обробки інформації про господарські операції, що підлягають дослідженню та її узагальненню; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- здійснює: оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності; інформаційно-пошукову та аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України; інформаційну взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами судової влади, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання за вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності; збір, обробку та аналіз інформації щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

- формує аналітичні матеріали з метою оцінювання загроз та ризиків вчинення (зростання кількості) кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності; витребує та одержує у встановленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання повноважень Бюро економічної безпеки України; у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень; використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов

добровільності і конфіденційності таких відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України;

- забезпечує: укладає договори відповідального зберігання з підприємствами, установами, організаціями з метою зберігання речових доказів, вилучених у ході досудового розслідування, які потребують особливих умов зберігання;

- інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності”;

5. Форми діяльності – слідча діяльність, інформаційно-пошукова діяльність, оперативно-розшукова діяльність, аналітично-інформаційна діяльність, діяльність із відповідального збереження конфіскованого майна;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, Закон України “Про Бюро економічної безпеки України”, Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів тощо.

Останнім суб’єктом державної контрольно-господарської діяльності в сфері тіньової економіки виступає особливий центральний орган державного управління – **Національний банк України**. Згідно з Законом України “Про Національний банк України” він наділений такими інституційними характеристиками відносно вищевказаної діяльності [192]:

1. Мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіньової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому через механізми економічного слідства;

2. Функції – організаційна, інформаційна;

3. Завдання – реалізація процедур регулювання та нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо відповідних суб'єктів фінансової сфери в контексті заходів детінізації економіки; сприяння виявленню та упередженню фактів господарських злочинів в межах національної економіки на захист економічної безпеки; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів;

4. Повноваження:

- “здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за банками та філіями іноземних банків, страховиками (перестраховиками), страховими (перестраховими) брокерами, кредитними спілками, ломбардами, іншими фінансовими установами, реєстрацію чи ліцензування діяльності яких здійснює Національний банк, операторами поштового зв'язку, які надають платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або здійснюють валютні операції, операторами платіжних систем, філіями або представництвами іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України, іншими юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги;

- інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності”;

5. Форми діяльності – регуляторна діяльність;

6. Нормативно-правове забезпечення діяльності: Конституція України і відповідні рішення Конституційного Суду, Бюджетний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, Закон України “Про Національний банк України”, Указ Президенту

України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” та інші Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів тощо.

Опрацьовані та узагальненні інституціональні положення суб’єктів контрольно-господарської діяльності, спрямованої на реалізацію заходів з детінізації національної економіки надали можливість сформувати інституціональну модель державної контрольно-господарської діяльності як інструменту реалізації заходів з детінізації національної економіки (табл. 2.4).

Згенерована автором інституціональна модель державної контрольно-господарської діяльності як інструменту реалізації заходів з детінізації національної економіки являє собою сукупність відправних положень такої діяльності, що презентовані у вигляді систематизованого функціонального прояву. Її багатовекторне усвідомлення дає можливість надати науково-обґрунтоване визначення власне державної контрольно-господарської діяльності як елементу державного механізму детінізації економіки, під якою пропонується розуміти сукупність своєрідних регуляторних, контрольних, пошукових та інших форм заходів фактичного або потенційного впливу на її предмет та об’єкт з боку суб’єктів такої діяльності задля упередження та виявлення господарських злочинів в межах тіньової економіки з метою їх запобігання та припинення на досягнення та підтримання відповідного рівня державної безпеки. Реалізація на практиці цієї моделі сприятиме підвищення результативності та ефективності реалізації контрольної функції державного управління в сфері детінізації національної економіки, отже і підвищення рівня державної безпеки.

Таблиця 2.4
Модель інституційного забезпечення державної політики в сфері детінізації національної економіки

Мета	утвердження та виявлення господарських злочинів в межах гнучкої економіки задля їх закриття та припинення на досвідченій та підтримуваній відповідного рівня державної безпеки		Предмет	господарські, фінансові, майнові, податкові, митні, бюджетні відносини		Об'єкти	юрідичні та фізичні особи, як потенційні або фактичні суб'єкти гнучкої економіки	
Суб'єкти								
Рахункова палата України	Національний банк України		Національне антикорупційне бюро України					
Державна аудиторська служба України	Державна податкова служба України		Міністерство фінансів України					
	Державна митна служба України		Державна служба фінансового моніторингу					
Принципи								
всезначущість права	законності	поваги	пріоритетності прав і свобод			незалежності	нейтральності	
неупередженості плановості	справедливості	відповідальності	відносності цілей	кооперації		спеціалізації		
	свободливості	гуманітності	прозорості			невідворотності		
Функції								
організаційна	контрольна		забезпечувальна			захисна		інформаційна
Завдання								
здійснення керівної дії контролюючого господарського діяльності в сфері детінізації національної економіки			забезпечення та вчасне здійснення функціональних заходів в межах контролюючо-господарської діяльності в сфері детінізації національної економіки					
реалізація аналітичних обробок інформації про операції, що підлягають дослідженню в процесі фінансово-контрольної діяльності та її узагальнення			захист прав держави та суспільства, їх майна та фінансових ресурсів					
			здійснення утворення та виявлення фактів господарських злочинів з боку об'єктів діяльності в межах предмету останньої закли зміцнення державної безпеки країни					
			подання своєчасної достовірної інформації до відповідних, у тому числі приватних, органів, а також її презентація суспільству					

Продовженні табл. 2.4

Форми			
регуляторна діяльність	державний фінансовий контроль та аудит	внутрішній контроль та внутрішній аудит	інші контрольні заходи
податковий контроль	митний контроль	регуляторна діяльність	фінансовий моніторинг
оперативно-розшукова діяльність	інформаційно-пошукова діяльність	аналітично-інформаційна діяльність	досудове розслідування
діяльність із відповідального збереження конфіскованого майна			
Норми			
Конституція України			
Бюджетний кодекс України		рішення Конституційного Суду	
Кодекс України про адміністративні правопорушення		Митний кодекс України	
Закон України "Про Рахункову палату"		Кримінальний кодекс України	
Закон України "Про Національне антикорупційне бюро України"		Закон України "Про Національний банк України"	
Закон України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні"			
Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення"			
Указ Президенту України "Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції" та інші Укази Президента			
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України"			
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу"			
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження положення про Державну аудиторську службу"			
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України"			
інші Постанови Кабінету Міністрів		Накази Міністерства фінансів України	Інші нормативно-правові акти

2.3. Трансформація правового забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів, одночасно з мінливістю економічного середовища та неефективною роботою національних контролюючих та наглядових органів за фінансовими потоками і корупційними проявами в країні, впливають на формування й активне розгортання тінізації національної економіки у всіх сферах суспільного життя. «Забезпечення високого рівня розвитку вітчизняного суспільства та побудова в Україні конкурентоспроможної економіки європейського зразка не можливі без зниження рівня показників тінізації української економіки. Високі показники тінізації економіки країни формують передумови впровадження послідовної та ефективної державної політики, що дасть змогу зменшити масштаби тіньових фінансових операцій в економічному секторі. Саме тому, особливо актуальними є питання ефективного державного регулювання в аспекті детінізації економіки країни» [279].

Відповідно до даних Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2020 році обсяг тіньового сектору економіки склав близько 31% від офіційного ВВП, що складає майже третину ВВП країни. Значні масштаби тінізації національної економіки призводять до недоотримання податкових надходжень, зниження рівня привабливості країни для іноземних інвесторів, недофінансування пріоритетних галузей економіки, а в загальному підсумку – до появи структурних дисбалансів у розвитку національної економіки та підвищення загроз порушення макроекономічної нестабільності. Тому, в умовах уповільнення економічного зростання та підвищення ризиків, пов'язаних з поширенням пандемії COVID-19, мінімізація рівня тінізації національної економіки виступає один із пріоритетних напрямів державної політики. Основою реалізації політики в сфері детінізації економіки виступає система нормативно-правового забезпечення, яка потребує комплексного розгляду.

Питанням реалізації державної політики в сфері детінізації економіки, в т.ч. його нормативно-правовим забезпеченням, присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як:

Р. Августин, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Власюк, В. Геець, М. Головко, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарева, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзевєріна, Л. Ебергард, Я. Жаліло, В. Засанський, Т. Кваша, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огребя, В. Попович, В. Рейкін, С. Роттенберг, П. Рубін, І. Савич, Е. д Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи внеску вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на складну економічну та політичну ситуацію в світі, в результаті пандемії COVID-19 та високий рівень тінізації економіки в Україні, питання державної політики в сфері детінізації економіки не втрачає своєї актуальності, а дослідження щодо удосконалення його нормативно-правового забезпечення є на часі.

«Масштаби тінізації національної економіки стимулюють деструктивні процеси в усіх сферах економіки, що є суттєвою перешкодою на шляху проведення економічних реформ, в результаті критичного рівня тінізації національної економіки, відбувається формування негативного міжнародного іміджу держави, що не сприяє надходженню в країну іноземних інвестицій та стримує євроінтеграційні зусилля України. Не врахування реальних обсягів тінізації економіки призводить до викривлення макроекономічних показників, а, відтак і до розбалансованості та зниження ефективності державного регулювання економіки, в цілому. Необхідною умовою розв'язання проблеми зниження рівня тінізації економіки в Україні є підвищення ефективності державного регулювання у сфері детінізації національної економіки, що вимагає науково-практичного обґрунтування необхідності оптимізації організаційно-правового забезпечення державного регулювання детінізації національної економіки» [11].

Відповідно, система нормативно-правового регулювання є складним структурним елементом державного управління, що має забезпечити інтереси усіх учасників суспільних відносин, із однієї сторони, та забезпечити обмежувальні та мотиваційні заходи щодо детінізації економічних процесів в Україні.

«Приймаючи відповідні нормативно-правові акти, законодавець повинен керуватися не тільки бажанням максимально

наповнити бюджет за рахунок посилення фіскалізації, а й розуміти наслідки таких рішень, їх вплив на спроможність підприємців вести малий бізнес, сплачувати податки та далі розвивати свою діяльність, в тому числі, враховуючи умови пандемії. Тобто процес збалансування публічного і приватного інтересу в оподаткуванні повинен бути пріоритетним для держави. Приватний інтерес полягає в отриманні прибутку, який залишається у підприємця після сплати усіх податків і обов'язкових платежів, достатнього розміру для нормальної можливості продовжувати бізнес, розвиватися, вдосконалюватися і отримувати від держави задоволення в належній якості і кількості публічних потреб, публічний же інтерес держави полягає у наповненні своєчасному і в повному обсязі бюджетів усіх рівнів фінансовими ресурсами» [279].

Національна безпека України сьогодні підпадає під вплив ряду загроз та ризиків, пов'язаних з значним рівнем тінізації економіки, наявністю тіньового ринку праці, наявністю нелегальної міграції, відтоку капіталу із країни, які спричиняють негативні економічні наслідки, дезорганізацію соціальних норм та інститутів. Однією з причин такої ситуації є поглиблення кризових явищ в системі державного управління, низькою ефективністю державного апарату, корупцією, яка охоплює різні гілки влади. Тому виникає необхідність удосконалення механізмів державної політики в сфері детінізації економіки, зокрема, нормативно-правового механізму.

Ефективність та дієвість проведення державної політики детінізації національної економіки ґрунтується на правовому забезпеченні. Пріоритетним завданням для України в контексті європейської інтеграції і прагнення забезпечити стабільний поступальний розвиток національної економіки є гармонізація та приведення у відповідність до міжнародних стандартів та нормативів вітчизняної нормативно-правової бази щодо детінізації економіки та усунення наявних у ній протиріч.

Зважаючи на значну розгалуженість нормативно-правових актів, які стосуються детінізації економічних відносин та державної політики в даному напрямі, варто відмітити невідповідність їх вимогам міжнародної спільноти. Як слушно зазначають Жилінська О. та Бойко А., що «враховуючи Євроінтеграційний вектор економічного розвитку України, однією із вимог

європейських партнерів є приведення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів (резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», рекомендацій № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки, Директив 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму та ін.) [3, С. 149]. Крім того, для значної кількості нормативних актів характерні поправки і зміни, які суперечать одне одному.

Нормативно-правове забезпечення державного управління у сфері детінізації економіки виступає підсистемою системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України.

Правове регулювання державного управління у сфері детінізації економіки здійснюється у відповідності із законодавчими і підзаконними нормативними актами. Нормативно-правова база державного управління у сфері детінізації економіки побудована за ієрархічним принципом, який визначає її вертикальну побудову і відповідну субординацію. Систему нормативного регулювання державного управління у сфері детінізації економіки в Україні можна представити у вигляді табл. 2.5.

Зазначена система включає низку прийнятих нормативно-правових актів, орієнтованих на забезпечення протидії тінізації економіки. Варто відзначити науковий погляд Тильчик О.В. щодо поділу нормативно-правових актів на дві групи за таким критерієм, як цільове призначення (визначення місця протидії тінізації економіки серед задекларованих завдань): на спеціальні нормативно-правові акти та нормативно-правові акти, які регулюють проведення окремих заходів за напрямом протидії правопорушенням [22, С. 118].

Таблиця 2.5
Діюча система нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки

Рівень 1	<p style="text-align: center;">КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ</p>	<p>Є основним законом держави, що гарантує безпеку громадянам, а, відповідно, усі нормативно-правові акти, що регулюють детінізацію національної економіки, не повинні обмежувати, гарантовані права громадянам. Крім того, кожен громадянин має відповідні обов'язки, які обмежують його діяльність та встановлюють відповідальність за тіньову діяльність</p>
Рівень 2	<p style="text-align: center;">КОДЕКСИ УКРАЇНИ</p>	<p><i>Кримінальний кодекс України</i> – встановлює кримінальну відповідальність за порушення національного законодавства в сфері детінізації економіки</p> <p><i>Податковий кодекс України</i> – визначає систему правового регулювання системи оподаткування та напрямки і відповідальність за тінняцію доходів суб'єктів господарювання та громадян</p> <p><i>Господарський кодекс України</i> – встановлює межі господарської діяльності в Україні, а, відповідно, законні та незаконні джерела отримання доходів</p> <p><i>Кодекс України про адміністративні правопорушення</i> – визначає адміністративну відповідальність за тінняцію доходів</p>
Рівень 3	<p style="text-align: center;">ЗАКони УКРАЇНИ</p>	<p><i>Ті, що регулюють господарську діяльність:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ЗУ «Про банки та банківську діяльність»; - ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» <p><i>Ті, що регулюють запобігання та протидію тінняції економіки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції»; - ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» - ЗУ «Про запобігання корупції»; - ЗУ Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України» <p><i>Ті, що регулюють забезпечення державної безпеки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ЗУ «Про національну безпеку України»; - ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; - ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»
Рівень 4	<p style="text-align: center;">Підзаконні правові акти</p>	<p>Розпорядження КМУ «Про віднесення держав до переліку офшорних зон», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції», Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні</p>

Так, до спеціальних нормативно-правових актів, метою прийняття яких є протидія тінізації економіки, Тильчик О.В. відносить Накази Державної податкової адміністрації України, зокрема, «Про затвердження Комплексної системи упередження та протидії процесам тінізації економіки» від 8 серпня 2011 року № 475 та Державної податкової служби України «Про систему раннього виявлення, комплексного відпрацювання та руйнування тіньового сектору економіки» від 23 квітня 2012 року № 329 [1, С. 106].

Характеризуючи прийняті нормативно-правові акти, що були спрямовані, відповідно до їх назв і положень, які визначали їх цілі й завдання, на врегулювання проблем протидії тінізації економіки в Україні, варто зазначити таке:

1) це нормативно-правові акти підзаконного характеру, які є адміністративними, суб'єктом їх прийняття є Державна фіскальна служба України (окремим із них присвоєно гриф обмеження доступу, переважно «для службового користування», який було протягом останніх п'яти років змінено на гриф «не таємно»);

2) їх положення мають переважно декларативний характер і не містять інформації як про конкретні послідовні правові заходи та очікувані результати діяльності суб'єктів, так і про контроль за порядком виконання й наслідки порушення їх вимог;

3) установлення короткострокового періоду для запровадження комплексу заходів, зокрема, адміністративно-правового характеру;

4) містять низку оцінних понять і використовують дещо застарілу термінологію, не визначену на законодавчому рівні, застарілі підходи до встановлення співвідношення тіньової економіки та правопорушень, зокрема, злочинів у сфері економіки, корупційних правопорушень та адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією;

5) прийняття цих актів у період масштабних докорінних економічних змін, що визначили розвиток доктринальних положень окремих галузей права, проте не були відображені в указаних нормативно-правових актах [1, С. 106-107].

До нормативно-правових актів, які регулюють проведення окремих заходів в сфері детінізації економіки, відносить широке коло документів, коротка характеристика яких наведена в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Нормативно-правова база України з питань державної політики у сфері детінізації національної економіки

Нормативно-правовий акт	Що регламентує
<i>1</i>	<i>2</i>
Конституція України	Має найвищу юридичну силу, регламентує визначальні засади взаємодії суспільства і держави
Кримінальний кодекс України	Передбачає кримінальну відповідальність за скоєні злочини в сфері тінізації економічних відносин та корупції
Податковий кодекс України	Передбачає контроль та механізм нарахування та сплати податків суб'єктами господарювання
Кодекс України про адміністративні правопорушення	Передбачає адміністративну відповідальність за скоєні злочини щодо тінізації економічних відносин та корупції
Господарський кодекс України	Визначає правові основи господарської діяльності, передбачає відповідальність за скоєні злочини в сфері тінізації економічних відносин
Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III	Передбачає контроль за діяльністю банківських установ щодо детінізації та протидії легалізації тіньових доходів в Україні
Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VI	Визначає сутність корупції та антикорупційної політики, окреслює відповідальність за корупційні діяння, передбачає особливості функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції, регламентує міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції
Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 року № 361-IX	Передбачає визначення доходів, здобутих злочинним шляхом, передбачає відповідальність за їх легалізацію, характеризує систему фінансового моніторингу, міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії доходів, одержаних злочинним шляхом

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 2.6

1	2
Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року №2469-VIII	Передбачає основні напрями стратегії національної безпеки України, стратегію кібербезпеки. Окреслено сталий розвиток національної економіки для забезпечення зростання рівня та якості життя населення як фундаментального національного інтересу України
Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII	Визначає поняття та ознаки корупції, регламентує відповідальність за корупційні діяння, визначає міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції
Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» від 04 липня 2013 року № 408-VII	Визначає основні поняття, ознаки та механізми контролю і запобігання трансфертному ціноутворенню
Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII	Визначає функції, права та обов'язки НАБУ
Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII	Визначає сутність кіберзлочинності, особливості національної системи кібербезпеки та відповідальність за порушення законодавства у сфері кібербезпеки
Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI	Декларує детінізацію економіки, створення сприятливих умов для діяльності економічних агентів у легальному правовому полі як одну із основних засад внутрішньої політики держави в економічній сфері (п. 1 ст. 7)
Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована у 2005 р.	Передбачає міжнародну співпрацю в сфері протидії кіберзлочинності, зокрема, шахрайства, пов'язаного з комп'ютерами, правопорушеннями, пов'язаними з порушенням авторських та суміжних прав

Продовження табл. 2.6

1	2
План заходів з реалізації «Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року», затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р.	Визначає основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року у контексті найменування заходу, ризиків, визначений національною оцінкою ризиків, відповідальних виконавців та строків виконання
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р «Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року»	Висвітлює актуальні ризики і загрози у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню тероризму; окреслює ключові напрями державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 143-р. «Про віднесення держав до переліку офшорних зон»	Окреслює перелік держав, що віднесені до переліку офшорних зон для цілей використання в господарській діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання з метою обмеження тінізації економічних відносин та протидії легалізації тіньових доходів
Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від, 18 листопада 2005 року № 1615/2005	Передбачає протидію корупції, посилення прозорості діяльності органів державної влади, поліпшення умов для ефективного розвитку підприємництва в Україні, усунення причин, що сприяють тінізації економіки

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 2.6

1	2
Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені Наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. №123	Регламентує державну Методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні
Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 р. № 286	Регламентує процедуру розрахунку інтегрального показника обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України; розрахунок обсягів непродуктивного легального відпливу (вивезення) фінансових ресурсів; розрахунок коефіцієнта непродуктивності легального відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України та розрахунок обсягів прихованого відпливу (вивезення) фінансових ресурсів
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29 жовтня 2013 року	Визначає в переліку індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки показник рівня «тінізації» економіки. Затверджує порогові показники тінізації на макроекономічному рівні
Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року	Передбачено скорочення частки тіньової економіки в межах реалізації стратегічної цілі «Ефективне регулювання фінансового сектору та вдосконалення наглядових підходів»
Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020	Визначає пріоритетні національні інтереси України та забезпечення національної безпеки, зокрема, сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір; посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі

Продовження табл. 2.6

1	2
Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р.	Визначає серед пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем кредитно-банківських та інших сфер національної економіки; захисту персональних даних та інформації шляхом протидії комп'ютерним злочинам

Варто відзначити, що протягом останніх років в контексті реформування різних сфер в Україні урядом запроваджується низка положень спрямованих на приведення існуючого законодавства у відповідність до європейських норм. Проте, крім нормативного забезпечення, додаткового дослідження потребує і адміністративне та організаційне забезпечення державної політики в сфері детінізації національної економіки. Слушною є думка Тильчик О.В., що «... сьогодні, на жаль, ще не можна зосередитися тільки на виконанні нормативних приписів, оскільки проведений аналіз адміністративно-правових актів, що були прийняті на теренах України протягом останніх двадцяти п'яти років, які врегульовують окремі питання, пов'язані із протидією тінізації економіки, свідчить про їх безсистемний характер, прийняття у «ручному» режимі, скоріше за все через необхідність оперативного (а не стратегічного) розв'язання тих чи інших завдань політичного характеру. У зв'язку із цим, можна констатувати відсутність чітких правових форм законодавчого забезпечення зазначеного напрямку, не врахування необхідності комплексного підходу до цього. Поліаспектність та складність проблематики формування ефективного адміністративно-правового забезпечення гостро потребує більш ґрунтовних дослідження у цьому напрямі» [22, С. 158].

У контексті реалізації політики детінізації економічних відносин потребує комплексного розгляду та удосконалення нормативного забезпечення політики детінізації. Розглянемо основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин:

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

- прийняти Закон України «Про детінізацію національної економіки», який буде враховувати чітке визначення тіньової економічної діяльності та передбачатиме відповідальність як адміністративну, так і кримінальну за його порушення зі встановленими межами з урахуванням важкості;

- доповнити Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» чітким трактуванням економічного кіберзлочину та системою санкцій та покарань за такі злочини;

- доповнити Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» на ряду з висвітленням питань корупції та антикорупційної політики положеннями про тіньову економіку та політику детінізації національної економіки;

- доповнити Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» в частині висвітлення засад внутрішньої політики держави в соціальній сфері позицією «державної політики легалізації ринку праці, боротьби з неофіційною зайнятістю та заробітними платами «в конвертах» як складовими національної економіки;

- доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» в частині розширення переліку фінансових операцій, які підлягають обов'язковій перевірці;

- доповнити Закон України «Про національну безпеку України» фундаментальним національним інтересом щодо необхідності проведення детінізації економічних відносин як загрози національній безпеці;

- внести зміни до ПКУ в частині запровадження трансфертного ціноутворення відповідно до світових стандартів та міжнародної практики;

- удосконалити Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» шляхом внесення змін у методика розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість;

- прийняти оновлений Указ Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» на заміну Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 року

№ 1615/2005 із врахуванням нових ризиків та потрясінь, обумовлених поширенням пандемії COVID-19 та відповідними економічними і фінансовими змінами;

- внести зміни у Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» в частині ще більшого обмеження переліку дозволених для використання в господарській діяльності офшорних зон.

Впровадження запропонованих рекомендацій сприятиме адаптації національного законодавства до сучасних вимог та потреб, а також європейських стандартів.

При формуванні підсистеми нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері детінізації економіки України необхідно розглядати її як складову системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. В такому контексті політика детінізації економіки розглядається у взаємозв'язку з іншими категоріями і явищами, як «корупція», «відмивання грошей», «злочини та інші правопорушення у сфері економіки», що сприяє системності державної політики в даній сфері.

Зважаючи на проведені дослідження, варто відмітити відсутність комплексного нормативно-правового документа щодо державної політики в сфері детінізації економіки України. Відсутність нормативного акту, який би комплексно окреслив стратегічні орієнтири, цілі та завдання протидії тінізації національної економіки, а також інструменти та механізми успішної реалізації такої державної політики в узгодженні з іншими напрямками державної політики у сфері національної безпеки. Доцільним є ухвалення Закону України «Про детінізацію національної економіки», який би комплексно розкривав сутність тіншової економічної діяльності, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення в даній сфері, розкривав забезпечення, механізми та інструменти державної політики в сфері детінізації економіки. В роботі запропоновано основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин в частині надання пропозицій щодо внесення змін у ряд нормативних актів України.

Висновки до розділу 2

1. Подальша розбудова державності України відбувається за всіма напрямками, зокрема, як загальноуправлінського, так і економічного на тлі досить складної гео- та внутрішньо- політичної, економічної, епідеміологічної та соціальної ситуації. За цих умов посилюється напруження в системі державних фінансів, які досить довгий час перебувають в кризовому стані. Одним з найважливіших індикаторів стабілізації системи державних фінансів виступають успішно реалізовані процеси боротьби з тінізацією національної економіки, яка, у системі гарантування державної безпеки, трактується як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які загрожують державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству.

2. Питання детінізації національної економіки набуло активізації розвитку в останні десятиріччя через сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів, що все більше впливають на систему державних фінансів, у тому числі на тлі процесів глобалізації. Зауважимо, що стабільність та розвиток системи державних фінансів в нашій країні, що вирізняється значним за розміром бюджетним сектором, є головною умовою розвитку української державності в цілому. Оскільки, однією з основних функцій управління виступає контроль, вочевидь, сприяння у досягненні відповідного рівня детінізації національної економіки, насамперед, має слугувати державна контрольно-господарська діяльність, інституціональними органами якої виступають в нашій країні Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, відповідні органи в компетенції Міністерства фінансів України: Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу, а також Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, Національний банк України. На здійснення інституціоналізації державної контрольно-господарської діяльності в сфері детінізації національної економіки надано визначення вказаної процедури, під якою пропонується розуміти процедурні положення з виявлення та визначення державних інститутів, що реалізують контрольну функцію

щодо господарської діяльності в процесі та з метою детінізації економіки, з послідовною ідентифікацією та узагальненням фундаментальних положень такої їх діяльності (мети, об'єкту, предмету, суб'єктів, принципів, функцій, завдань, форм, норм) на подальший її інституціональний розвиток. Проведено інституціоналізацію контрольно-господарської діяльності в сфері детінізації національної економіки у контексті визначених суб'єктів такої діяльності.

3. У наслідок опрацювання та узагальнення інституціональних положень суб'єктів контрольно-господарської діяльності, спрямованої на реалізацію заходів з детінізації національної економіки, сформовано авторську інституціональну модель державної контрольно-господарської діяльності як інструменту реалізації заходів з детінізації національної економіки. Вона є сукупністю заявлених базових змістовно синтезованих формально-функціональних положень інститутів контрольно-господарської діяльності в сфері тіньової економіки, що органічно поєднані метою останньої. Її багатовекторне усвідомлення надало можливість надати науково-обґрунтоване визначення власне державної контрольно-господарської діяльності як елементу державного механізму детінізації економіки, під якою пропонується розуміти сукупність своєрідних регуляторних, контрольних, пошукових та інших форм заходів фактичного або потенційного впливу на її предмет та об'єкт з боку суб'єктів такої діяльності, задля упередження та виявлення господарських злочинів в межах тіньової економіки, з метою їх запобігання та припинення на досягнення та підтримання відповідного рівня державної безпеки. Реалізація на практиці цієї моделі сприятиме підвищенню результативності та ефективності реалізації контрольної функції державного управління в сфері детінізації національної економіки, а також і підвищення рівня державної безпеки.

4. В контексті формування правового забезпечення процесу реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки було обґрунтовано наступні напрями удосконалення діючих нормативно-правових актів: 1) прийняти Закон України «Про детінізацію національної економіки», який буде враховувати чітко визначення тіньової економічної діяльності та передбачатиме відповідальність як

адміністративну, так і кримінальну за його порушення зі встановленими межами та з урахуванням важкості; 2) доповнити Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» чітким трактуванням економічного кіберзлочину та системою санкцій та покарань за такі злочини; 3) доповнити Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» на ряду з висвітленням питань корупції та антикорупційної політики положеннями про тіньову економіку та політику детінізації національної економіки; 4) доповнити Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» в частині висвітлення засад внутрішньої політики держави в соціальній сфері позицією «державної політики легалізації ринку праці, боротьби з неофіційною зайнятістю та заробітними платами «в конвертах» як складовими національної економіки; 5) доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» в частині розширення переліку фінансових операцій, які підлягають обов'язковій перевірці; 6) доповнити Закон України «Про національну безпеку України» фундаментальним національним інтересом щодо необхідності проведення детінізації економічних відносин як загрози національній безпеці; 7) внести зміни до ПКУ в частині запровадження трансфертного ціноутворення, відповідно до світових стандартів та міжнародної практики; 8) удосконалити Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» шляхом внесення змін у методичку розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість; 9) прийняти оновлений Указ Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» на заміну Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 року N 1615/2005 із врахуванням нових ризиків та потрясінь, обумовлених поширенням пандемії COVID-19 та відповідними економічними і фінансовими змінами; 10) внести зміни у Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» в частині ще більшого обмеження переліку дозволених для використання в господарській діяльності офшорних зон.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА СИМПТОМІВ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Сучасний стан поширення тіньової економіки в Україні як фактору загрози державній безпеці

Важливе значення в оцінці симптомів проблеми державної політики в сфері детінізації національної економіки займають опитування громадян, які безпосередньо займають реалізацією державної політики та механізмів державного управління. Так, впродовж 5 років, нами проводилися опитування державних службовців різних категорій та рангів. Загалом, нами було проаналізовано 100 анкет державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Групування отриманих анкет опитування за стажем державної служби

Стаж державної служби (проаналізовано 100 анкет)	
до одного року (призначений/призначена вперше на посаду державної служби)	
від 1 до 3-х років	9
від 3-х до 6-ти років	19
від 6-ти до 9-ти років	15
більше 9-ти років	57

Основними питання, які були підняті, є:

1. Результати дослідження на тему: «Чому в Україні на разі немає серйозного економічного зростання?» (табл. 3.2).

2. Результати дослідження на тему: «Які основні причини тінізації економіки України?» (табл. 3.3).

3. Результати дослідження на тему: «Які на Вашу думку основні фактори тінізації економіки України?» (табл. 3.4).

4. Результати дослідження на тему: «Які проблеми нашого суспільства турбують Вас найбільше?» (табл. 3.5).

5. Результати дослідження на тему: «Які основні фактори породжують корупцію в органах державної влади?» (табл. 3.6).

6. Результати дослідження на тему: «Які заходи Ви вважаєте найбільш дієвими у боротьбі з тіньовою економікою в Україні?» (табл. 3.7).

Таблиця 3.2

**Результати дослідження на тему:
«Чому в Україні наразі немає серйозного
економічного зростання?»**

Варіанти відповідей	2020	2021
	Поставте відмітку (+)	
Корупція та хабарництво	65	65
Тіньова економічна діяльність	75	76
Бюрократичне свавілля та шахрайство	40	35
Незахищеність права власності, незаконне привласнення активів	33	32
Незаконна окупація АР Крим та російська військова агресія на Сході України	52	53
Недієвість законодавчого захисту бізнесу, проблеми судової системи	57	57
Обтяжливе податкове навантаження (високі ставки податків) і складна система адміністрування податків	39	42
Вивіз капіталу з України / Переказ капіталу в офшори	59	56
Поширення пандемії COVID-19	60	60
Незацікавленість великого бізнесу («олігархату») в економічному відродженні	52	53
Політична нестабільність та мінливість державного економічного курсу	44	45
Недостатність інвестицій (вкладень) в українську економіку	48	51
Відсутність у влади чіткої економічної стратегії та економічної програми	34	35
Фінансові зловживання з бюджетними коштами, шахрайство із закупівлями	48	46
Низька частка високотехнологічних галузей економіки та низька конкурентноспроможність українських товарів	49	48
Власний варіант		
небажання відродження економіки	1	1
недосконалість законодавчої бази, податкова інспекція виступає в ролі карального органу, а не допоміжним, низька можливість працевлаштування, що призводить до згоди працівників на отримання ЗП «в конверті» та зменшенню податкових надходжень до державного бюджету	1	1

Серед опитаних державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на питання: «Чому в Україні наразі немає серйозного економічного зростання?» більшість притримуються думки, як у 2020 р., так і у 2021 р., через «Корупцію та хабарництво» – більше ніж 65 осіб та через «Тіньову економічну діяльність» – понад 75 опитаних респондентів.

Таблиця 3.3

**Результати дослідження на тему:
«Які основні причини тінізації економіки України?»**

Варіанти відповідей	Примітка	2020	2021
		Поставте відмітку (+)	
1	2	3	4
Неефективне державне регулювання економіки	відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, лобіювання окремих інтересів, недосконале інституційне та законодавче забезпечення	69	70
Обтяжливе податкове навантаження і неефективна система адміністрування податків	велике кількість і високі відсоткові ставки податків, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, правова незахищеність платників податків, відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, низька податкова свідомість	61	62
Проблеми ринку праці	низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування працівників, зростанням рівня безробіття, відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати, міграційні процеси, що доповнюється відтоком сільського населення у великі міста і вимушеною внутрішньою міграцією з депресивних регіонів	80	84

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4
Недосконале грошово-кредитне регулювання	непрозоре рефінансування комерційних банків, встановленні гнучкого валютного курсу, проблеми в управлінні кредитним портфелем банку, надмірна активність держави на позичковому ринку, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки	44	45
Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів	нецілеспрямоване й неефективне використання бюджетних коштів	44	42
Недосконалість та непрозорість судової та правоохоронної системи	відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів	60	60
Високий рівень загальної злочинності та криміналізації економіки		35	34
Високий рівень корупції у всіх сферах суспільства		57	56
Поширення пандемії COVID-19 та обумовлені нею непрогнозовані ризики		62	61
<i>Власний варіант</i>			

Власний варіант надала одна особа, яка вважає, що на разі немає економічного зростання через небажання відродження економіки та стримує економічний розвиток недосконалість законодавчої бази, податкова інспекція виступає в ролі карального органу, а не допоміжним, низька можливість працевлаштування, що призводить до згоди працівників на отримання ЗП «в конверті» та зменшенню податкових надходжень до державного бюджету.

На питання: «Які основні причини тінізації економіки України?», понад 80 осіб вважають, що основними причинами тінізації економіки є: «Проблеми ринку праці» та близько 70 осіб причинами вважають: «Неефективне державне регулювання економіки».

Таблиця 3.4

Результати дослідження на тему: «Які, на Вашу думку, основні фактори тінізації економіки в Україні?»

Варіанти відповідей	2020	2021
	Поставте відмітку (+)	
<i>I</i>	2	3
<i>Економічні</i>		
Обтяжливе податкове навантаження (високі ставки податків) і складна система адміністрування податків	50	55
Кризи фінансової системи	31	30
Прагнення підприємців отримати надприбутки та низька економічна свідомість	58	58
Встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання та взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами	30	32
Фінансові зловживання з бюджетними коштами, шахрайства із закупівлями	44	43
Вивіз капіталу з України / Переказ капіталу в офшори	50	53
<i>Соціальні</i>		
Низький рівень життя населення	62	63
Високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом	72	72
Значне соціальне розшарування суспільства	34	36
Нерівномірний розподіл ВВП, низький рівень соціального захисту населення	43	43
<i>Правові</i>		
Непрозорість судової та правоохоронної системи	55	55
Низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів	65	66
Низький рівень правової обізнаності та правової культури населення	41	40
Незахищеність права власності, недовіра до законодавчого захисту бізнесу	46	47
Слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах	29	28

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.4

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Наявність протиріч у нормативно-правовому забезпеченні та значна кількість механізмів здійснення тінювих операцій	51	54
Відсутність чіткої межі між офіційною та тінювою діяльністю	28	30
<i>Державні</i>		
Корумпованість державних служб, різноманітних владних структур та контрольних служб	44	44
Умови, що дають змогу використовувати державне майно, задля одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управліннями	39	40
Можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях	48	50
Бюрократичне свавілля та хабарництво	41	42
<i>Політичні</i>		
Політична нестабільність	57	57
Незаконна окупація АР Крим та російська військова агресія на Сході України	57	59
Поширення пандемії COVID-19	52	53

На питання: «Які на Вашу думку основні фактори тінізації економіки України?» відповіли:

1. економічні фактори:

– «прагнення підприємців отримати надприбутки та низька економічна свідомість», вважає понад 58 осіб;

2. соціальні фактори:

– «високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом» відповіли 72 особи;

3. правові фактори:

– «Низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів», вважає понад 65 осіб;

4. державні фактори:

– «Можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях», притримуються понад 48 осіб;

5. політичні фактори:

– «Незаконна окупація АР Крим та російська військова агресія на Сході України», відповіли понад 57 осіб.

Таблиця 3.5

«Які проблеми нашого суспільства турбують Вас найбільше?»

Які проблеми нашого суспільства турбують вас найбільше?	Поставте відмітку (+)
Поширення пандемії COVID-19	56
Окупація Криму і воєнні дії на Сході України	65
Корупція органів влади	47
Криза моральності	44
Зростання цін та тарифів ЖКГ	62
Бідність, низька заробітна плата	75
Наркоманія, алкоголізм	33
Реформа освіти	41
Реформа медицини	52
Злочинність, бандитизм	29
Безробіття	67
Міграція	38

На питання: «Які проблеми нашого суспільства турбують Вас найбільше?», відповіли:

- понад 65 осіб вважають, що це «Окупація Криму і воєнні дії на Сході України»;
- понад 67 осіб вважають, що це через «Безробіття»;
- понад 75 осіб вважають, що через «Бідність, низьку заробітну плату».

Таблиця 3.6

Які основні фактори породжують корупцію в органах державної влади?

Фактори	Поставте відмітку (+)
<i>1</i>	<i>2</i>
Низький рівень заробітної плати державних службовців	72
Низький рівень моральності в суспільстві	55
Бюрократизм	33
Тісний зв'язок влади та бізнесу	46
Відсутність дієвого механізму контролю корупції	39
Відсутність відповідальності чиновників за прийняття рішень	29
Особливості менталітету та масова культура, що формує лояльне ставлення до корупції	49

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.6

<i>1</i>	<i>2</i>
Відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань	33
Відсутність системи виховання, яка базується на впровадженні системи цінностей української держави та національної ідеології державної служби	30
Відсутність цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови, що сприяють корупції та корупційним діям	33
Відсутність чіткої регламентації діяльності державних службовців щодо процедури здійснення службових повноважень	12
Недоліки нормативно-правової бази, зокрема, наявність прогалин і правових колізій	41
Неефективність економічних інститутів та економічної політики	22
Неефективність судової системи та можливість впливу на прийняття судових рішень	54
Низька виконавча дисципліна, відсутність належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності	27
Низький престиж державної служби	42
Соціально-економічна і політична нестабільність суспільства	43
Непрозорість інформації про напрями діяльності державних інституцій	20

На питання: «Які основні фактори породжують корупцію в органах державної влади?», відповіли:

– понад 72 особи вважають, що це: «Низький рівень заробітної плати державних службовців»;

– понад 52 особи вважають, що це: «Неефективність судової системи та можливість впливу на прийняття судових рішень»;

– понад 54 особи вважають, що це: «Неефективність судової системи та можливість впливу на прийняття судових рішень».

Таблиця 3.7

**Які заходи Ви вважаєте найбільш дієвими у боротьбі
з тіньовою економікою в Україні?**

Заходи	Поставте відмітку (+)
<i>1</i>	<i>2</i>
Забезпечення адаптивного пріоритетам розвитку підприємництва рівня оподаткування	36
Підвищення ефективності адміністрування податків та посилення відповідальності суб'єктів за ухилення від оподаткування	39
Підвищення доступності кредитних ресурсів	39
Розробка економічно ефективної та доцільної системи заходів з підтримки підприємництва	50
Забезпечення високого рівня захисту права власності	38
Підвищення ефективності діяльності інститутів судової влади та забезпечити рівного доступу до справедливого правосуддя	52
Контроль законності використання бюджетних коштів на принципах прозорості та цільового призначення	35
Зменшення рівень бюрократизації у системі державного управління	41
Забезпечення можливості компромісу між інтенсивністю та тривалістю робочого дня та рівнем заробітної плати	26
Забезпечення доступності та високої якості всіх видів соціальних послуг, житла	49
Підвищення розміру заробітних плат. Контроль за рівнем реальних доходів населення та забезпечення їх зростання	51
Організація міграційних потоків з урахуванням напрямів розвитку національної економіки та міжнародного співробітництва	22
Формування активної громадської позиції молоді як ресурсу майбутнього розвитку держави	39
Контроль та недопущення корупціогенності законодавства, в тому числі, в області регулювання діяльності чиновників	41
Посилення відповідальності за корупційні діяння та шахрайства	57

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.7

<i>1</i>	<i>2</i>
Створення та контроль функціонування транспарентної та ефективної рекрутингової системи в державній та муніципальній кадровій політиці	19
Забезпечення конкурсного порядку надання всіх видів державної підтримки підприємцям та соціально незахищеним верстам населення	29
Організація ефективного контролю законності діяльності економічних суб'єктів	35
Формування «антигіньової» та антикорупційної свідомості в суспільстві, активної громадської позиції та національної ідеології	49
Забезпечення високого рівня взаємної довіри бізнесу та влади	48
Запровадження реальної амністії капіталів некримінального походження	22
Введення в дію накопичувальної пенсійної системи в Україні	31
Введення обов'язкового декларування джерел походження доходів фізичними особами при здійсненні дороговартісних витрат	29
Забезпечення заходів щодо протидії відтоку капіталу та розроблення комплексної стратегії його повернення	28
Впровадження електронного урядування та діджитал-інновацій у процесах детінізації національної економіки	31
Забезпечення розкриття інформації щодо осіб, які використовують офшорні юрисдикції для приховування доходів або уникнення оподаткування	39
Мінімізація рівня інфляції	47
Підвищення рівень фінансової грамотності населення за рахунок активізації програм освіти протягом усього життя	39

На питання: «Які заходи Ви вважаєте найбільш дієвими у боротьбі з тіньовою економікою в Україні?», відповіли:

– понад 50 осіб вважають, що це: «Розробка економічно ефективної та доцільної системи заходів з підтримки підприємництва»;

– понад 51 особа вважає, що це: «Підвищення розміру заробітних плат. Контроль за рівнем реальних доходів населення та забезпечення їх зростання»;

– понад 48 осіб вважає, що це: «Забезпечення високого рівня взаємної довіри бізнесу та влади»;

– понад 49 осіб вважає, що це: «Формування «антитіньової» та антикорупційної свідомості в суспільстві, активної громадської позиції та національної ідеології».

Реалізація заходів детінізації економіки може здійснюватися з використанням економічних та адміністративних методів. Економічні методи в політиці детінізації економіки орієнтовані на формування сприятливих умов інституційного середовища, в яких привабливість тіньових трансакцій буде мінімальною з точки зору економічної вигоди. Це сукупність методів непрямого впливу, методів стимулювання та соціально-психологічної мотивації. До адміністративних методів належать методи контролю, попередження економічних правопорушень і покарання в разі їх виявлення.

Реалізація комплексної державної антитіньових політики повинна мати стійку і єдину нормативно-правову основу, спиратися на комплекс заходів, сформований за програмно цільовим принципом. На сьогоднішній день, незважаючи на актуальну проблему поширення тіньової економіки в Україні та її системний характер, відсутній комплексний програмний документ детінізації економіки. Окремим напрямком виступає протидія корупції, проте це не дає можливості виявляти загрози в економічній сфері, що призводять до правопорушень.

За даними офіційної статистики, представленої на сайті Офісу генерального прокурора України [156] за період 2013-2020 рр., кількість зареєстрованих кримінальних злочинів у сфері господарської діяльності (контрабанда; легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням; видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету, всупереч закону; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове

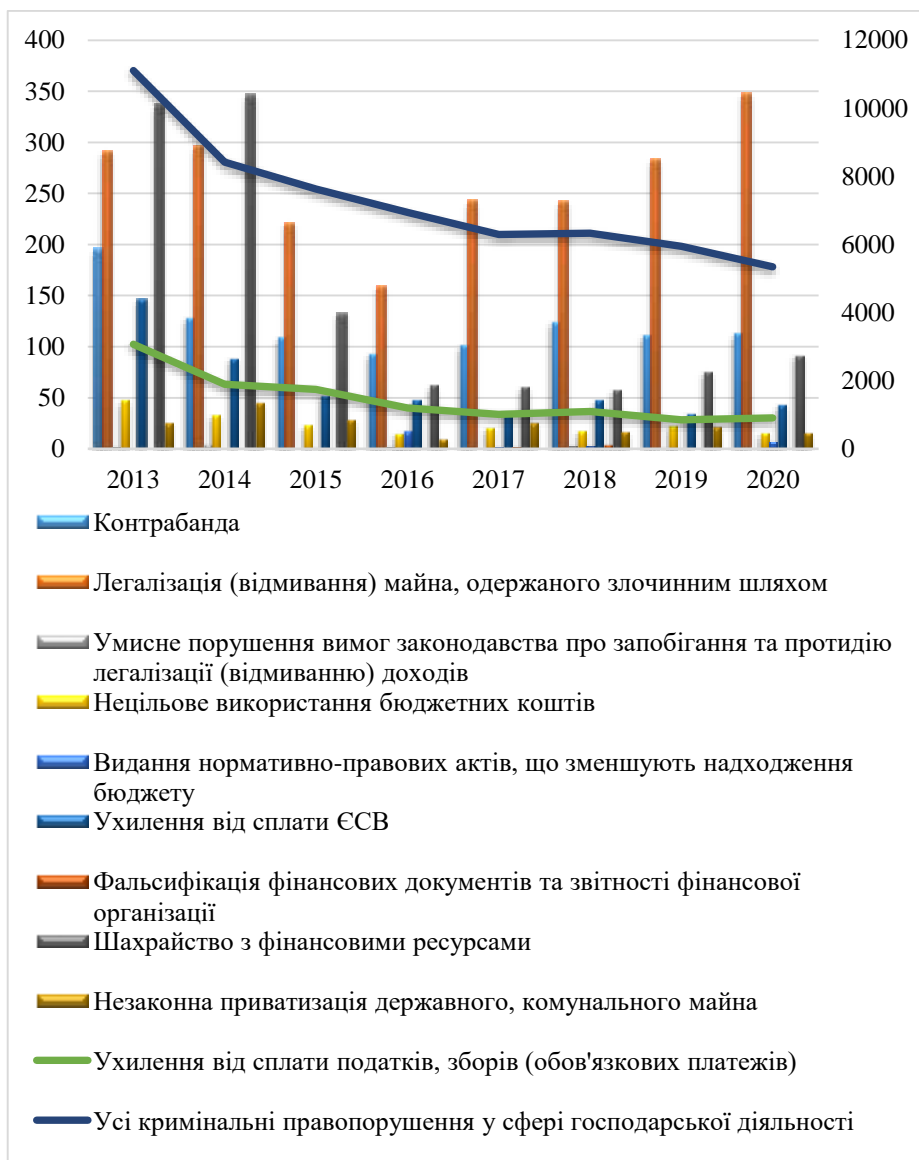
державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи; шахрайство з фінансовими ресурсами; незаконна приватизація державного, комунального майна), зареєстрованих правоохоронними органами скорочується (рис. 3.1).

Така тенденція засвідчує результативність проведення реформ у правоохоронних органах України. Проте не є безумовним свідченням реального скорочення тіньових транзакцій, а може бути результатом удосконалення схем тінізації економіки та більш ретельному уявленню тіньових операцій від контролю.

Однією з причин зростання масштабів тіньової економіки є високий рівень корупції, який поєднується з прагненням співробітників органів влади до матеріальної вигоди, з використанням переваг своїх посадових повноважень. Корупційні транзакції призводять до втрати довіри суб'єктами господарювання до органів влади в цілому, до зневажливого відношення до норм законодавства, до формування неефективної і загрозової державній безпеці моделі підприємницької поведінки.

Варто відзначити, що аналіз динаміки кримінальних правопорушення у сфері господарської діяльності в розрізі видів злочинів, дозволив прийти до висновку, що проблеми інституційного середовища національної економіки призводять до зростання масштабів тіньового сектора і вимагають підвищення результативності державної політики протидії тіньовій економіці і корупції не лише за рахунок активізації роботи правоохоронних органів, але й особливо за рахунок підвищення ефективності взаємодії бізнесу і влади, громадянського суспільства та держави.

Рис. 3.1. Динаміка кримінальних правопорушення у сфері господарської діяльності в розрізі видів злочинів [156]

За даними представленими на сайті Офісу генерального прокурора України в розділі «Статистика» серед облікованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у 2020 році (рис. 3.2) найбільша частка припадає на правопорушення щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – 57%; легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – 22%; шахрайство з фінансовими ресурсами – 9% та контрабанда – 7%.

Рис. 3.2. Обліковано кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у 2020 році [156]

Отже, зусилля органів державної влади та правоохоронних органів мають бути спрямовані на повну ліквідацію видів діяльності, які відносяться до кримінальних (зокрема, злочини у сфері господарської діяльності та злочини проти власності: рейдерство, хабарництво, фіктивне банкрутство, корупційні діяння, фіктивне підприємництво, зайняття забороненими видами господарської діяльності, контрабанда тощо).

3.2. Оцінка рівня безпеки України як середовища поширення тіньової економіки за міжнародними рейтингами

Для оцінки симптомів державної політики є необхідність визначення місця України в міжнародних економічних рейтингах, що дозволить обґрунтувати пріоритетність напрямки формування та реалізації механізмів державної політики у сфері детінізації як структурної складової державної безпеки. Відповідно до цього, пропонуємо розглянути наступні індекси:

- Рейтинг країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях;
- Рейтинг країн світу за індексом економічної свободи;
- Рейтинг для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами світу;
- Індекс глобальної конкурентоспроможності (World Economic Forum);
- Індекс сприйняття корупції (Transparency International);
- Індекс людського розвитку (Human Development Index);
- Індекс прав власності.

Першим розглянемо рейтинг країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях (рис. 3.3).

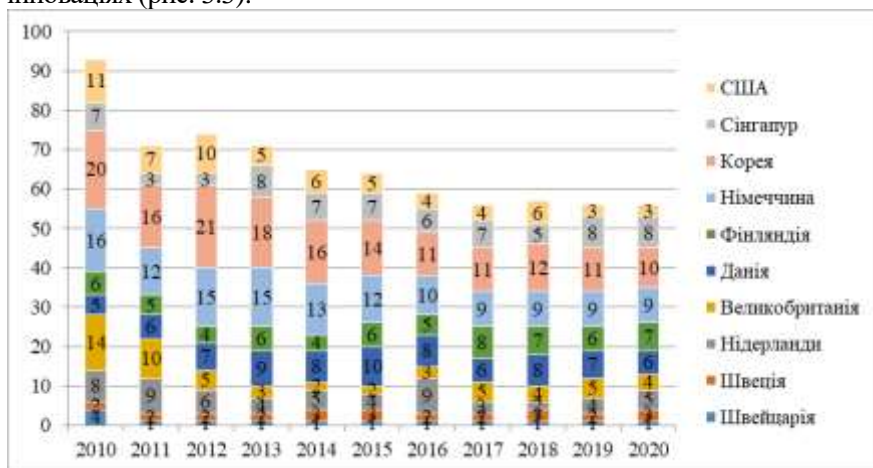

Рис. 3.3. Лідери рейтингу країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях за 2010-2020 рр.

Отже, дані на рис. 3.3 свідчать, що протягом досліджуваного періоду та на кінець 2020 року першу десятку лідерів за спроможністю та успіхом в інноваціях посідають наступні країни: Швейцарія, Швеція, Нідерланди, Великобританія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Корея, Сінгапур та Сполучені Штати Америки.

Рейтинг країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях очолює Швейцарія, яка протягом 2011-2020 рр. знаходиться на першому місці.

Варто зазначити, що протягом 2019 – 2020 рр. Швеція займає друге місце у рейтингу, на третьому місці знаходяться Сполучені Штати Америки, на четвертому місці знаходиться Великобританія, п'яте місце посідають у рейтингу Нідерланди, шосте місце очолює Данія, сьоме – Фінляндія, восьме місце належить Сінгапуру, дев'яте місце належить Німеччині та десяте місце займає Корея.

На наступному рис. 3.4 відображено показники найнижчого рейтингу країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях.

Рис. 3.4. Найнижчий рівень рейтингу країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях за 2010-2020 рр.

Отже, такі країни як Ємен, Мозамбік, Ефіопія, Бенін, Алжир, Зімбабве та Малі мають найнижчий рівень рейтингу країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях. Рівень даних країн знаходиться за

межами значення 120, а саме: Ємен посідає у рейтингу на кінець 2020 року 131 місце, Мозамбiк займає 124 місце, Ефіопія посідає 127 місце, Бенiн знаходиться на 126 місці у рейтингу, Алжир посідає 121 місце, Зiмбабве обіймає 120 місце, Малі посідає 123 місце.

Наступним є рейтинг країн світу за індексом економічної свободи розрахований The Heritage Foundation у співпраці з The Wall Street Journal надає можливість оцінити рівень лібералізації взаємозв'язків держави з бізнесом [82].

Індекс економічної свободи базується на десяти складових, що формуються у чотири групи:

- верховенство права (права власності, свобода від корупції);
- обмежений уряд (фіскальна свобода, державні витрати);
- регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода);
- відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [323].

Спеціалісти The Heritage Foundation стверджують, що індекс економічної свободи – це відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідних громадянам захисту і підтримки свободи, я к такої [322].

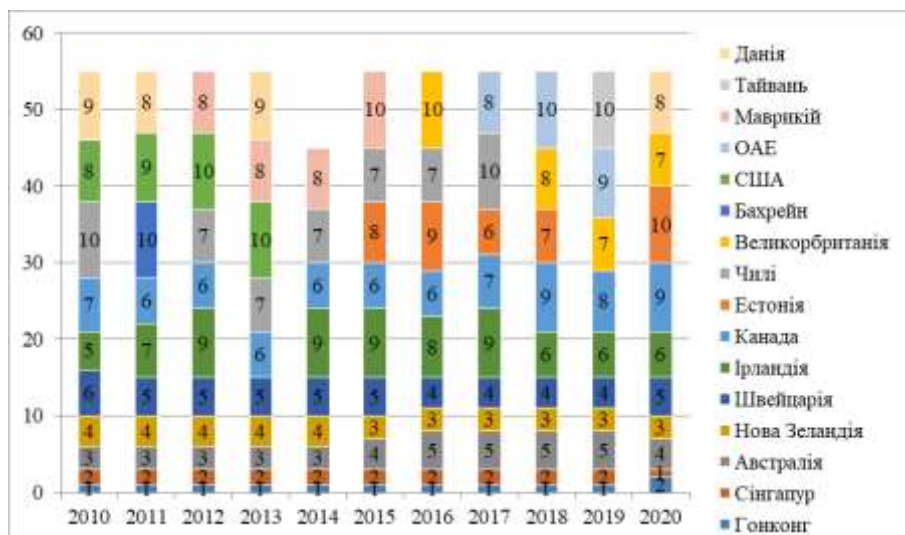
На наступному рис. 3.5 відображено показники рейтингу десятки лiдерiв iндексу економiчної свободи протягом 2010-2020 рокiв.

Отже, за найвищим рейтингом iндексу економiчної свободи, протягом 2010-2020 рр. зафiксованi такi наступнi країнi, як: Гонконг, Австралiя, Сiнгапур, Нова Зеландiя, Швейцарiя, Бахрейн, Сполученi Штати Америки, Естонiя, Данiя, Маврикий, Ирландiя, Об'єднанi Арабськi Емiрати, Великобританiя, Канада, Чилi.

Гонконг протягом 2010-2019 рр. займає перше місце, на кiнець 2020 р. посiдає 2 місце.

Протягом 2010-2019 рр. Сiнгапур займає 2 місце у рейтингу, на кiнець 2020 року зайняв 1 місце серед iнших країн свiту.

Протягом 2010-2014 рр. третє місце у рейтингу за iндексом економiчної свободи посiдає Австралiя, з 2015 року i до кiнця 2020 року третє місце посiдає Нова Зеландiя.

Рис. 3.5. Лідери рейтингу індексу економічної свободи у 2010-2020 рр.

Четверте місце з 2010 по 2013 рр. займає Нова Зеландія, у 2015 році Австралія посідає 4 місце, з 2016 – 2019 рр. Швейцарія посідає четверте місце, на кінець 2020 року 4 місце належить Австралії.

П'яте місце у рейтингу посідають у 2010 році – Ірландія, з 2011-2013 рр. – Швейцарія, у 2015 році – Швейцарія та Німеччина, у 2016-2019 рр. – Австралія. На кінець 2020 року – Швейцарія.

Шосте місце у рейтингу належить у 2010 році – Швейцарії, у 2011 році – 2016 рр. Канаді, у 2017 році – Естонії, у 2018-20 рр. – Ірландії.

Сьоме місце у рейтингу посідає у 2010 році – Канада, у 2011 році – Ірландія, у 2012-2016 рр. – Чилі, у 2017 році – Канада, у 2018 році – Естонія, у 2019 та 2020 році – Великобританія.

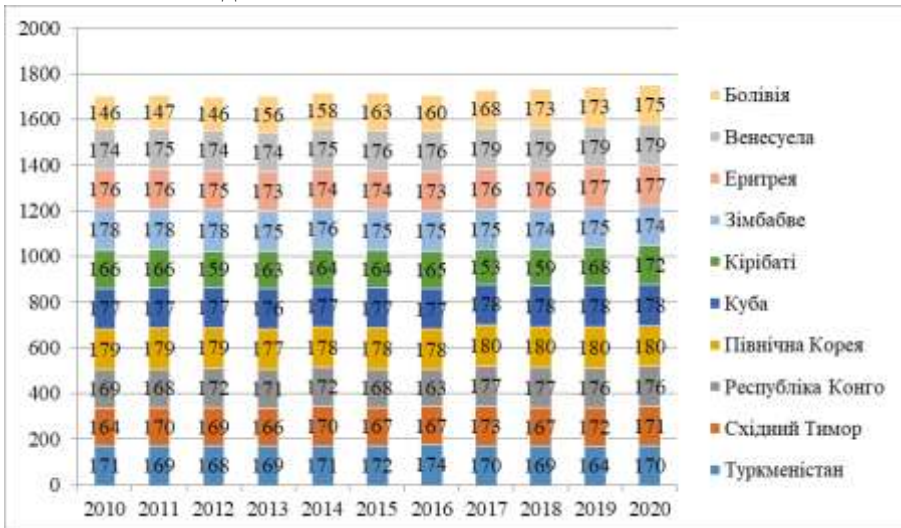
Восьме місце у рейтингу очолюють, серед представлених країн, у 2010 році – Сполучені Штати Америки, у 2011 році – Данія, у 2012-2014 рр. – Маврикій, у 2015 році – Естонія, у 2016 році – Ірландія, у 2017 році – Об'єднані Арабські Емірати, у 2018 році – Великобританія, у 2019 році – Канада, у 2020 році – Данія.

Дев'яте місце у рейтингу займає у 2010 році – Данія, у 2011 році – Сполучені Штати Америки, у 2012 році – Ірландія, у 2013 році – Данія, у

2014 та 2015 році – Ірландія, у 2016 році – Естонія, у 2017 році – Ірландія, у 2018 та 2020 році – Канада, у 2019 році – Об’єднані Арабські Емірати.

Десяте місце у рейтингу посідає у 2010 році – Чилі, у 2011 році – Бахрейн, у 2012 та 2013 році – Сполучені Штати Америки, у 2014 році – Данія, у 2015 році – Маврикій, у 2016 році – Великобританія, у 2017 році – Чилі, у 2018 році – Об’єднані Арабські Емірати, у 2019 році – Тайвань, 2020 році – Естонія.

На наступному рис. 3.6 представлено найнижчий рейтинг індексу економічної свободи.

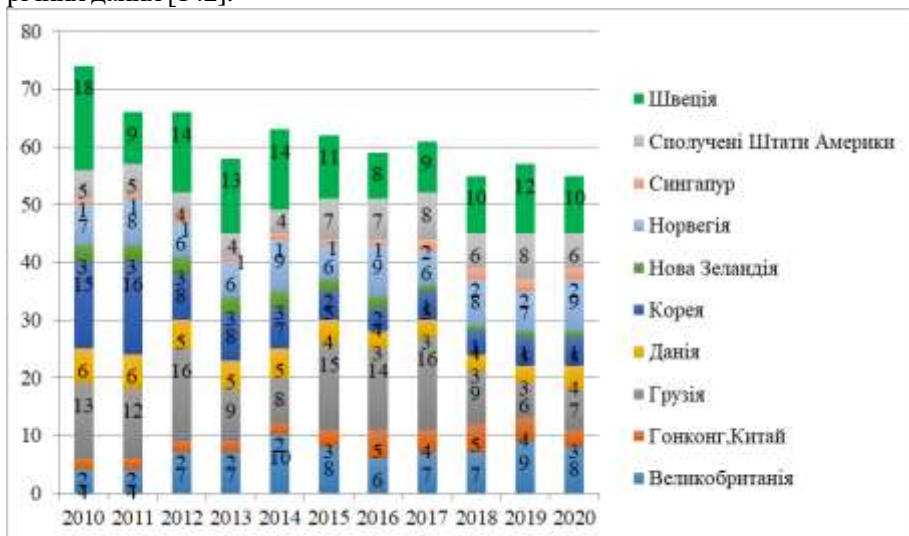
Рис. 3.6. Найнижчий рівень рейтингу індексу економічної свободи, 2010-2020 рр.

Проаналізувавши динаміку зміни індексу економічної свободи за 2010-2020 рр., можна зазначити, що найгірший результат у рейтингу належить таким країнам, як Туркменістан, Східний Тимор, Республіка Конго, Північна Корея, Куба, Кірібаті, Зімбабве, Еритрея, Венесуела та Болівія.

Зокрема, Туркменістан у 2020 рр. знаходиться на 170 місці, Східний Тимор посідає 171 місце, Республіка Конго займає 176 місце, Північна Корея очолює 180 місце, Куба займає 178 місце, Кірібаті посідає 172 місце,

Зімбабве займає 174 місце, Еритрея посідає 177 місце, Венесуела займає 179 місце, Болівія посідає 175 місце.

Наступним є індекс легкості ведення бізнесу (англ. Ease of Doing Business Index) – індекс задля порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу, що укладається Світовим банком, на основі річних даних [142].

Рис. 3.7. Лідери рейтингу країн для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами світу, 2010-2020 рр.

Індексу легкості ведення бізнесу між країнами світу здійснює оцінку ведення бізнесу у 190 країнах, на основі десяти основних індикаторів:

- Початок бізнесу (процедури, час, витрати та мінімальний капітал для заснування підприємства);
- Робота з дозволами на будівництво (процедури, час і витрати на будівництво виробництва та інфраструктури);
- Отримання електропостачання (процедури, час, витрати на отримання електропостачання);
- Реєстрація майна (процедури, час і витрати на реєстрацію комерційної нерухомості);
- Отримання кредиту (міцність юридичних прав, вичерпність і достовірність кредитної інформації);

- Захист прав інвесторів (відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва та легкість судових позовів від інвесторів);
- Сплата податків (кількість податків, час на підготовку податкових звітів, загальний податок як частка прибутку);
- Міжнародна торгівля (кількість документів, витрати та час, необхідний для експорту та імпорту);
- Забезпечення контрактів (процедури, час і витрати на примушення сплати боргу);
- Закриття підприємства (відсоток відшкодувань, час і додаткові витрати на закриття неплатоспроможної фірми) [288].

Лідерами рейтингу країн для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами протягом 2010-2020 рр. є Великобританія, Гонконг, Китай, Грузія, Данія, Швеція, Сполучені Штати Америки, Сінгапур, Норвегія та Нова Зеландія.

Зокрема, Великобританія на кінець 2020 р. посідає 8 місце у рейтингу, Гонконг (Китай) займає 3 місце, Грузія посідає 7 місце, Данія очолює 4 місце, Швеція знаходиться на 10 місці, Сполучені Штати Америки на 6 місці, Сінгапур на 2 місці, Норвегія на 9 місці та Нова Зеландія займає 1 місце.

Найнижчі показники рейтингу країн для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами світу протягом досліджуваного періоду (рис. 3.6) характерні для таких країн: Еритрея, Ємен, Ірак, Ліберія, Сан-Томе і Принсіпі, Сирійська Арабська Республіка, Східний Тимор та ЧАД, так, як дані країни знаходяться за межами рівня значення більше ніж 170 місце, а саме Еритрея на кінець 2020 року займає 189 місце, Ємен посідає 187 позицію у рейтингу, Ірак очолює 172 місце, Ліберія посідає 175 позицію, Сан-Томе і Принсіпі займає 170 місце, Сирійська Арабська Республіка посідає 176 місце, Східний Тимор займає 181 місце та Чад посідає 182 місце.

Наступним етапом аналітична оцінка економічних індексів у розрізі України з визначенням її відповідного місця у світовому рейтингу.

Варто зазначити, що Індекс глобальної конкурентоспроможності (World Economic Forum), на основі якого розраховується конкурентоспроможність країн та він був розроблений вченими Всесвітнього економічного форуму (WFI) [288].

Рис. 3.8. Найнижчий рівень рейтингу країн для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами світу, 2010-2020 рр.

Індекс сприйняття корупції (Transparency International) базується на даних з кількох різних джерел, які описують, як представники бізнесу, так експерти з відповідної країни сприймають рівень корупції в державному секторі [288].

Індекс людського розвитку щорічно розраховується для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. При розрахунку ЛР враховуються три види показників:

- очікувана тривалість життя – оцінює довголіття;
- рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання;
- рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США [71].

Індекс права власності відображає результати досліджень Property Rights Alliance в сферах правового та політичного середовища, права фізичної власності та права інтелектуальної власності. Індекс вимірює досягнення країни з позиції ефективності захисту приватної власності за трьома основними критеріями:

- правове і політичне середовище (незалежність судової системи, верховенство закону, рівень корупції);
- права на фізичну власність (доступність позик, реєстрація та захист власності);
- права на інтелектуальну власність (рівень «піратства», захист патентного права, захист прав інтелектуальної власності) [303].

У наступній табл. 3.8 представлено показники України у світових економічних індексах протягом 2010-2020 рр.

Таблиця 3.8

Показники України у світових економічних індексах протягом 2010-2020 рр.

Назва індексу	Місце України										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business)	142	145	152	137	112	96	83	80	76	71	64
Індекс економічної свободи (Economic Freedom Score)	162	164	163	161	155	162	162	166	150	147	134
Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index)	61	60	63	71	63	64	56	50	43	47	45
Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)	89	82	73	84	76	79	59	60	59	54	55
Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index)	146	152	144	144	142	130	131	130	120	126	117
Індекс людського розвитку (Human Development Index)	69	76	78	83	81	84	84	88	88	74	74
Індекс прав власності (The International Property Right Index)	93	113	115	108	84	105	113	123	110	109	105

Щодо рейтингу України індексу легкості ведення бізнесу, то, починаючи з 2017 року і до кінця 2020 року, спостерігається позитивна динаміка щодо підняття позицій України, а саме у 2017 році Україна зайняла 80 позицію серед 190 можливих країн, у 2018 році піднялася на 4 позиції і становить 76 місце, у 2019 році ще піднялася на 5 пунктів та дорівнює 71 позиції, у 2020 році посіла 64 місце.

Україна посідає у рейтингу індексу економічної свободи у 2010 році – 162 місце, у 2011 році – 164 місце, у 2012 році – 163 місце, у 2013 році – 161 місце, у 2014 році – 155 місце, у 2015 році – 162 місце, у 2016 році – 162 місце, у 2017 році – 166 місце, починаючи з 2018 року Україна покращила свої позиції – так у 2018 році посіла 150 місце, у 2019 році – 147 місце, на кінець 2020 року – 134 місце.

Варто відзначити, що Україна за досліджувані роки значно піднялася у рейтингу за спроможністю та успіхом в інноваціях, оскільки, у 2010 році Україна посіла 61 місце, у 2011 році піднялась на 1 позицію та знаходилася на 60 місці, у 2012 та 2014 році зайняла 63 місце, у 2013 році Україна знаходилася на найнижчому рівні за всі роки, що досліджуються, та зайняла 73 місце, у 2015 році зайняла 64 місце, починаючи з 2016 року, показник поступово почав підійматися у рейтингу – так у 2016 році показник становив 56 місце, у 2017 році – 50 місце, у 2018 році – 43 місце, у 2019 році – 47 місце, а на кінець досліджуваного періоду Україна зайняла 45 місце серед 134 представлених країн світу.

Показники рейтингу України в індексі сприйняття корупції (Transparency International) за останні роки помітно покращилися та у 2018 році Україна зайняла 120 місце, у 2019 році – 126 місце та у 2020 році – 117 місце серед 180 країн у списку.

Згідно рейтингу Індексу людського розвитку, Україна протягом 2010-2020 рр. перебуває у категорії країн високого людського розвитку – так у 2019 та 2020 рр. Україна знаходиться на 74 місці.

Щодо рейтингу Індексі права власності, то Україна у 2018 році займає 110 місце, у 2019 році – 109 місце, у 2020 році дещо підвищила свої позиції на 4 позиції та зайняла 105 місце.

Отже, проведений аналіз міжнародних економічних індексів, зокрема, індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business), індексу економічної свободи (Economic Freedom Score), глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), індексу

сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), індексу людського розвитку (Human Development Index) та індексу прав власності (The International Property Right Index) протягом 2010-2020 рр. дозволяє встановити, що першу десятку лідерів за економічним зростанням, налагодженням інституційного середовища та спроможністю в інноваціях посідають наступні країни: Швейцарія, Швеція, Нідерланди, Великобританія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Корея, Сінгапур та Сполучені Штати Америки.

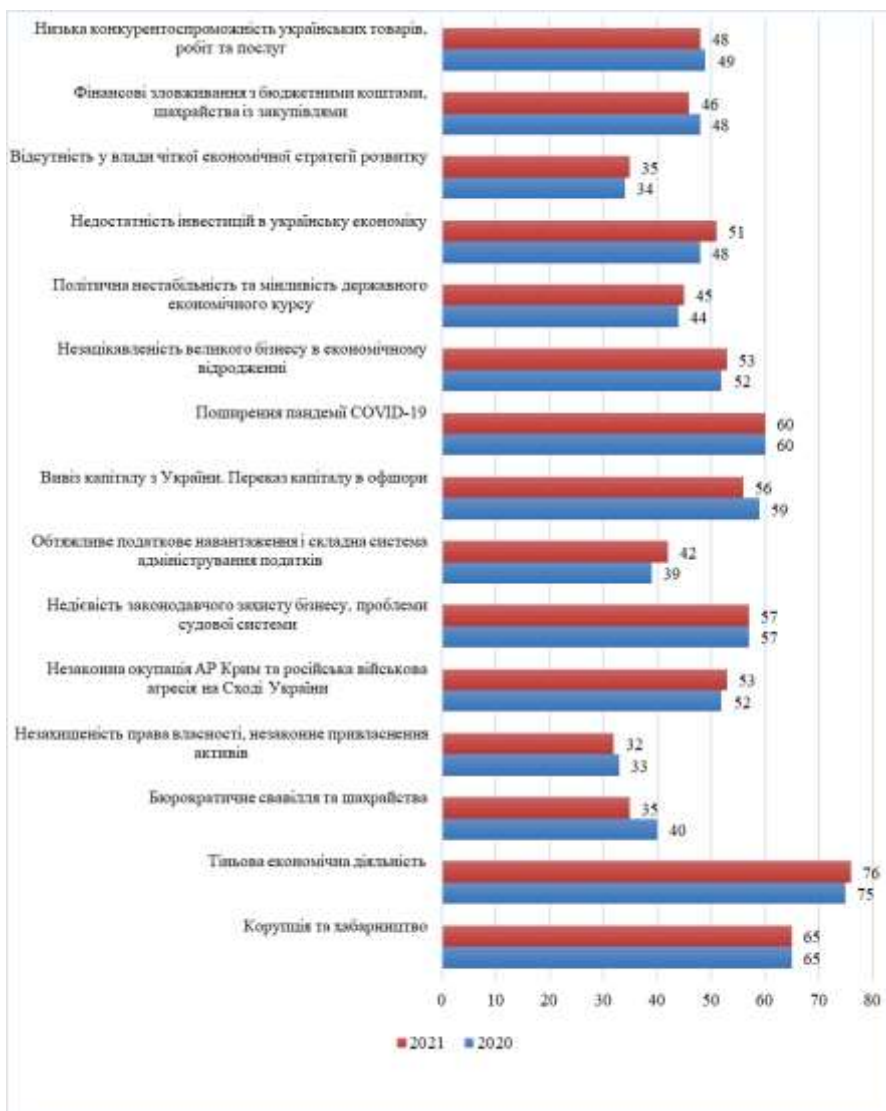
Варто відзначити позитивні зміни позицій України в ряді індексів. Так, в рейтингу індексу легкості ведення бізнесу, в Україні спостерігається позитивна динаміка щодо покращення позицій починаючи з 2012 року (152 місце) і до 2020 року (64 місце) серед 190 досліджуваних країн. За останні роки помітно покращилися показники рейтингу України в індексі сприйняття корупції, так у 2011 році Україна зайняла 152 місце, а у 2020 році – 117 місце серед 180 країн. Відповідно до рейтингу індексу людського розвитку Україна протягом 2010-2020 рр. перебуває у категорії країн високого людського розвитку, у 2019 р. та 2020 р. Україна посідає 74 місце. Також Україна покращила свої позиції щодо місця в рейтингу індексу економічної свободи, так у 2017 році вона посіла 166 місце, а в 2020 року – 134 місце.

Про значну загрозу тінізації економіки для економічного зростання України та забезпечення державної безпеки також засвідчують дані рис. 3.9.

Встановлено, що у 2021 році 76 респондентів із 100 (76 %) вважають тінізацію економіки однією з ключових причин гальмування економічного зростання в Україні. В свою чергу, зростання масштабів тіньового сектору економіки відображає підвищення загроз державній безпеці, викликаних неефективністю сучасного інституційного середовища.

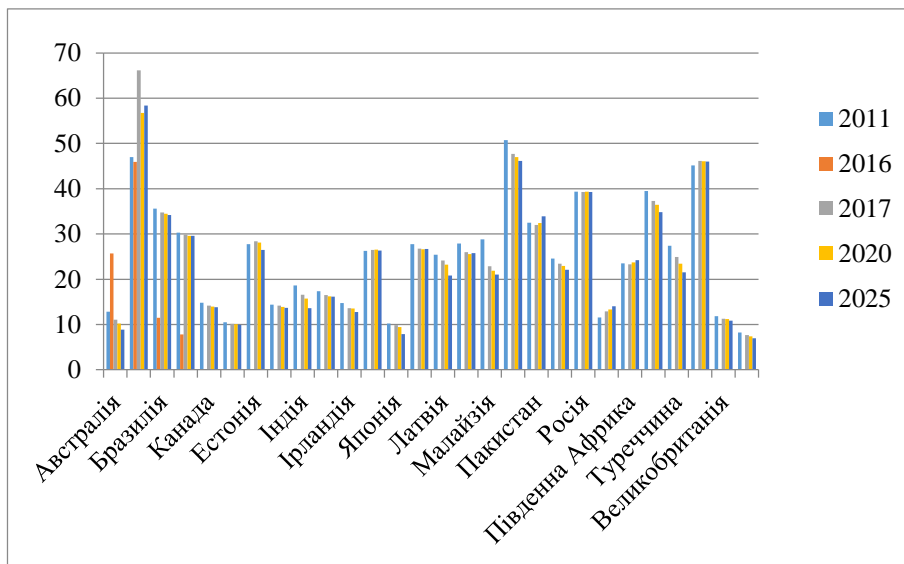
Так, за даними статистичного дослідження, проведеного Асоціацією дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA – the Association of Chartered Certified Accountants), рівень тінізації економіки порівнюваних країн є переважно нижчим у порівнянні з Україною (рис. 3.10).

Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

Рис. 3.9. Основні причини, які гальмують економічне зростання в Україні

Джерело: побудовано на основі проведеного анкетування 100 державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування

Рис. 3.10. Рівень тінізації економіки в деяких країнах світу, % від офіційного ВВП

Джерело: [293, с. 13].

На основі даного дослідження, за прогнозом у 2025 році серед трійки країн-лідерів за обсягами тіньової економіки будуть такі країни як: Азербайджан (58,38), Нігерія (46,11) та Україна (45,98). За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку, рівень тінізації економіки у світі протягом останніх п'яти років зростав щороку на 6,2 %, а загальне економічне зростання становило в середньому 3,5 %. Сьогодні FATF оцінює реальні обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах на рівні 17 % ВВП, у країнах, що розвиваються, – 40 % ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20 % ВВП. Нагадаємо, що в Україні цей показник дорівнює 45,96%. За висновками зарубіжних експертів, Україна належить до країн із найбільш тінізованою економікою.

Тіньова економіка виступає своєрідним індикатором загроз державній безпеці. Проведений аналіз індексів, які розраховуються і публікуються міжнародними організаціями, і містять синтезовані відомості про якість, безпеку, ефективність економічної, політичної і соціальної ситуації в різних країнах, засвідчив, що низькі значення індексів в Україні

вказують на наявність загроз безпеки інституційного середовища, які сприяють тінізації економіки. Проте, позитивна динаміка по ряду індексів відображає вірний вектор та ефективність проведення реформ в системі державного управління України.

В якості пріоритетних напрямків інституційного розвитку України на шляху детінізації економіки як складової державної безпеки можна виділити формування ефективного конкурентного середовища, подолання корупції, розвиток ринку землі та нерухомості, розвиток фінансових ринків, підвищення ефективності органів державної влади, реформування сфери науки та інновацій. Варто відзначити, що глобальною проблемою (актуальною і для України), яка періодично загострюється, є втеча капіталів (capital flight) за кордон. Тому в наступному пункті детальніше зупинимося на проблемі функціонування офшорних юрисдикцій.

3.3. Боротьба з офшорними юрисдикціями у контексті реалізації державної політики детінізації економіки

Активний процес зростання в останні роки мобільності світового ринку капіталу призводить до можливостей масового перерозподілу фінансових потоків між окремими країнами. Глобалізація призводить до виникнення такого феномену, як стрімкий розвиток офшорних юрисдикцій. Маніпулюючи перевагами географічного положення, надаючи різні податкові пільги та інші привілеї іноземним компаніям, багато малих країн перестали бути відсталими суб'єктами фінансового ринку і почали активно включатися у міжнародну економіку. Створені в офшорних юрисдикціях банки, торговельні, страхові та інвестиційні компанії стали складовою частиною світового господарства.

В науковій літературі питанням функціонування офшорних юрисдикцій присвячено досить велику кількість робіт та досліджень. Серед науковців, які займалися дослідженням сутності офшорних зон та впливу, які вони здійснюють на розвиток економіки України та світу, можна відмітити таких, як М. Кассард, Д. Коссе, О.В. Шереметинська, Н. Мак Кан, А. Пешко, О.О. Бондаренко, Ю.О. Волкова, Н.В. Ворнавський, М.І. Карлін та інших.

Не дивлячись на вагомі напрацювання фахівців, слід вказати, що певні питання залишилися не вирішеними. Трансформування

національного законодавства, фінансово-економічні потрясіння, спричинені поширенням пандемії COVID-19, та зростання тінізації економіки актуалізували дослідження офшорних юрисдикцій як інструменту тінізації економіки та транснаціональної злочинності.

Дослідити офшорні юрисдикції як інструмент тінізації економіки та транснаціональної злочинності в контексті забезпечення державної безпеки.

Міжнародна міграція капіталу уже давно стала звичайним явищем світової економіки і відображає об'єктивні тенденції її глобалізації. Глобалізація світової економіки призвела до того, що держави повинні вести боротьбу за відстоювання своїх інтересів у даному процесі. Одним із найбільш ефективних важелів є надання податкових пільг і різних привілеїв, а застосування такого механізму одними державами призводить до використання відповідних заходів іншими країнами. Широкого поширення набувають офшорні юрисдикції.

В українській мові термін «офшорний», «офшор» був запозичений з англійської мови, де «off-shore» – буквально означає «поза берегом», «у відкритому морі», «ізолюваний». Офшорна юрисдикція – це зона, де для суб'єктів економічної активності, зареєстрованих на її території, але, які здійснюють свої комерційні операції та отримують прибуток поза територією реєстрації, діють спеціальні правила (у тому числі податкового характеру), економічно більш сприятливі, ніж для зареєстрованих компаній, які здійснюють свої комерційні операції та отримують прибуток на території даної юрисдикції [1, С. 23].

Крім здійснення комерційних операцій та отримання прибутку поза територією своєї реєстрації, офшорні юрисдикції характеризуються рядом інших специфічних характеристик. Так, основними ознаками офшорних юрисдикцій є:

- пільгове оподаткування або його повна відсутність на території офшору;
- наявність спеціального пакету адміністративних послуг за спрощеним порядком, а нерідко і анонімним, обслуговування не резидентів;
- спрощений порядок ведення бухгалтерського обліку та подання фінансової звітності;
- низькі тарифи на реєстрацію та обслуговування офшорних компаній;

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

- високий рівень банківського обслуговування з відсутністю ряду обмежень, включаючи кількість рахунків, які може відкрити клієнт;
- наявність адміністративних та фінансових преференцій для суб'єктів господарювання, які фактично здійснюють господарську діяльність за межами території офшору;
- можливість анонімного зняття готівки у різних країнах світу за допомогою використання корпоративних банківських карт;
- відсутність у кримінальному законодавстві ряду офшорних юрисдикцій кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків;
- конфіденційність інформації і дбайливе відношення до таємниць власників організацій, що виражається в наступних формах:
  - обсяг і зміст інформації, що вноситься до реєстру юридичних осіб;
  - можливість випуску акцій на пред'явника;
  - порядок внесення змін до установчих документів;
  - можливість призначення номінальних власників, директорів і секретарів;
  - надання фінансової звітності за спрощеними стандартам;
  - міжнародне співробітництво офшорних юрисдикцій в області обміну інформацією.

Кожна країна самостійно вирішує, чи визнавати ту або іншу офшорну зону, чи ні. Перелік офшорних зон, які визнаються Україною, визнається Кабінетом Міністрів України. Зокрема, додатком «Перелік офшорних зон» до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 77-р. [160], яке втратило чинність, було визначено коло офшорних зон за територіальною належністю, зокрема, Британські залежні території (4 зони), Близький Схід (1 зона), Центральна Америка (1 зона), Європа (3 зони), Карибський регіон (18 зон), Африка (2 зони), Тихоокеанський регіон (6 зон), Південна Азія (1 зона). Надалі перелік країн, які відносяться до офшорних зон, був розширений і на сьогодні налічує 41 країну. Найбільш повний список офшорних зон, що визнає Україна, приведений у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» від 23 лютого 2011 р. № 143-р. [180], до якого належать: Американське Самоа, Ангілья, Андора, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Бермудські Острови, Британські Віргінські Острови, Вануату, Віргінські Острови (США), Гібралтар, Гренада, Гуам, Кайманові Острови, Ліберія, Маршаллові Острови, Монако, Монтсеррат, Намібія, Науру, Нідерландські Антильські

Острови, Ніуе, Острів Гернсі, Острів Джерсі, Острів Мен, Острів Олдерні, Острови Кука, Палау, Панама, Пуерто-Ріко, Самоа, Сейшельські Острови, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Співдружність Домініки, Теркс і Кайкос, Тринідад і Тобаго, Фіджі.

Офшорні юрисдикції, як певні території (країна або її частина), на яких панує привабливий податковий режим (юридично закріплені низькі податкові ставки або відсутні взагалі), класифікуються за різними ознаками. Однією з найбільш важливих класифікаційних ознак є ступінь надійності. Зокрема, FATF (Financial Action Task Force) – міжурядова організація, яка розробляє стратегії контрольно відмивання грошей, виділяє три групи: від найбільш високого ступеня надійності офшорної зони (А), до найменшого (С), зокрема:

- до першої групи (А) належать: Швейцарія, Люксембург, Дублін, Гонконг, Сінгапур, острови Гернсі, Мен і Джерсі;

- у другу групу надійності (В) віднесли: Лабуан, Монако, Мальту, Андорру, Бахрейн, Гібралтар, Бермуди, Макао, Барбадос;

- до третьої групи (С) ввійшли: Кіпр, Ліхтенштейн, Антигуа, Ліван, Панама, Ангілья, Кайманові, Британські та Віргінські острови, Беліз, Аруба, острів Кука, Багамські острови.

Варто зазначити, що найчастіше офшорні юрисдикції створюються там, де слабо розвинена економіка, та інших можливостей для залучення іноземного капіталу, відповідно, немає. Заслуговує на увагу підхід Редзюк Є.В., що розглядає основні переваги і недоліки при перереєстрації бізнесу на офшорні юрисдикції (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Переваги та недоліки функціонування офшорних юрисдикцій з позиції забезпечення державної безпеки [204]

Переваги офшорної юрисдикції	Недоліки офшорної юрисдикції
<i>1</i>	<i>2</i>
Зниження податкових ставок в рази, мінімальна кількість податків	Низький імідж та довіра до бізнес-структури, якщо власниками є невідомі офшорні структури та невідомі кінцеві бенефіціари
Прозорість і спрощена звітність в офшорних юрисдикціях; а також відсутність або майже невикористання штрафів, пені, нарахувань за правопорушення	Посилена увага національних правоохоронних і фіскальних органів до бізнес-структур з офшорною юрисдикцією

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.9.

1	2
Швидкий доступ до транскордонного інвестування, до міжнародних ринків капіталів, до ринків інвестування, до цільових активів, в яких зацікавлений власник офшору	Можливі обмеження до отримання певних ліцензій, до приватизації об'єктів державної власності, до бюджетних тендерів, до державного кредитування, до пільгового оподаткування, до видобутку корисних копалин, до оренди земельних ділянок тощо
Безпечно володіння активами по всьому світі та міжнародна правова захищеність від корупції і рейдерства	Суттєві обмеження до допуску на національний фінансовий ринок, на національний валютний ринок, до участі в купівлі державних цінних паперів тощо
Судова захищеність, коли розгляд справ вирішується не на рівні національного законодавства, а по міжнародним правилам і нормам в міжнародних судах	Суттєві обмеження до допуску до національної сфери безпеки і військово-промислового комплексу
Неможливість з'ясувати кінцевих бенефіціарів, або складна система отримання даних про кінцевих бенефіціарів	Презумпція винуватості – тобто офшорна юрисдикція має доказати, що капітал, яким вона володіє не набутий злочинним шляхом
Оперативна можливість для вирішення широкого кола юридичних питань (купівля або продаж офшорних активів, застава офшорних активів, передача прав власності, наслідування власності, перехресне володіння тощо)	Неможливість повноцінно і ефективно відстоювати свої права в певній країні при закріпленій в Конституції нормі про перевагу національного законодавства над міжнародним законодавством
Низька вартість обслуговування офшорної юрисдикції	

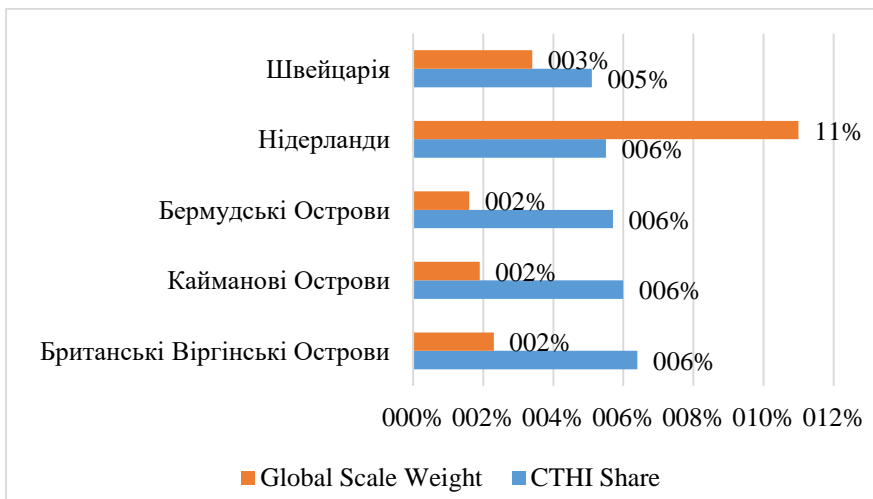
Позитивний ефект від діяльності офшорних юрисдикцій пов'язаний із припливом капіталу, що, в свою чергу, сприяє формуванню позитивного інвестиційного клімату та збільшення обсягів інвестування, а, відповідно, забезпечує позитивні наслідки для економіки країни, через розвиток фінансових ринків та створення робочих місць.

Але використання офшорних зон створює загрози для стабільності глобального економічного простору. Серед головних недоліків слід виділити такі: ухилення від податків, недобросовісна податкова конкуренція, підтримка тіньової економіки, вплив на соціальну ситуацію в країні, створення умов для відтоку капіталу, створення елементів нестабільності у світовій економіці та фінансах у зв'язку з можливістю накопичення в офшорних зонах великих обсягів капіталів, насамперед, спекулятивних, отримання позаконкурентних переваг компаніями, які використовують офшори.

Основним негативним ефектом використання офшорних схем, в контексті забезпечення державної безпеки, є відтік капіталу, який, в свою чергу, може призвести до скорочення державного бюджету за рахунок зниження податкових надходжень; структурних деформацій в економіці; зменшенню національних інвестицій всередині країни та зростанню залежності держави іноземним позикам. Усе це негативно позначається на конкурентноспроможності держави на світовому ринку і виступає загрозою державній безпеці країни.

В глобальному масштабі офшорна діяльність суперечить принципам сталого розвитку економіки, не забезпечує зростання національного багатства, не сприяє соціально-економічному прогресу та сприяє тінізації світової економіки і поширенню транснаціональної злочинності.

Для оцінки офшорних юрисдикцій використовують Індекс корпоративної податкової гавані (англ. Corporate Tax Haven Index, скор. СТНІ) – це рейтинг юрисдикцій, які найбільше сприяють транснаціональним корпораціям не платити податок на прибуток підприємств. Його складає міжнародна неурядова організація Tax Justice Network, на основі дослідження впливу офшорів на світову економіку. СТНІ детально оцінює податкову та фінансову системи кожної юрисдикції, щоб скласти чітку картину найбільших у світі факторів, що сприяють зловживанню корпоративним податком у світі, та висвітлити закони та політику, до яких політики можуть вносити зміни, щоб зменшити можливість зловживання корпоративним податком у своїй юрисдикції. За результатами дослідження 2020 року був складений рейтинг із 70-ти офшорних юрисдикцій, які очолили Бретанські Вергінські острови, Кайманові острови, Бермудські острови, Нідерланди, Швейцарія (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Топ-5 країн, які очолюють рейтинг Corporate Tax Haven Index, та несуть відповідальність за несплату податків транснаціональними корпораціями, %

Джерело: побудовано на основі [287]

В національному масштабі загрозливим для економіки України є відтік капіталу через офшорні зони. Довгий час в законодавстві України не було ніяких обмежень щодо використання в господарській діяльності суб'єктами господарювання та підприємницької діяльності офшорних компаній чи офшорних банків. Першою спробою законодавчо врегулювати цю проблему стало прийняття Розпорядження Кабінету Міністрів України № 143-р «Про перелік офшорних зон» від 23.02.2011 р. Завдяки його прийняттю, зі списку дозволених, було виключено Кіпр, через який відбувався основний відтік капіталу з України. Проте відсутність чітко розробленого законодавства щодо використання офшорних зон при здійсненні розрахунків призвело до подальшого відтоку капіталу. Про це свідчать також дані, наведені в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Обсяги грошових потоків шляхом експортно-імпортних операцій з послуг пов'язаних з фінансовою діяльністю через офшори за 2019-2020 рр., тис. дол. США

Країни	2019		2020		Сальдо	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Сальдо 2019	Сальдо 2020
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Андорра	133,23	73,37	348,44	75,57	59,86	272,87
Антигуа і Барбуда	631,86	-	607,8	-	631,86	607,8
Багамські Острови	11069,9	6144,57	10873,5	78,12	4925,36	10795,42
Барбадос	2468,93	28,88	1799,51	20,93	2440,05	1778,58
Беліз	11578,3	26,27	7438,98	107,19	11551,98	7331,79
Бермудські Острови	1368,67	6258,82	299,39	8987,14	-4890,15	-8687,75
Британські Віргінські Острови	169503	974,85	155093	7110,69	168528,35	147981,8
Вануату	397,66	-	384,65	-	397,66	384,65
Віргінські Острови (США)	262,59	-	5837,69	-	262,59	5837,69
Гібралтар	4717,14	-	2859,46	5,1	4717,14	2854,36
Кайманові Острови	1421,78	-	2264,8	к	1421,78	2264,8
Ліберія	13241,4	-	13545,1	7,6	13241,36	13537,51
Маршальські Острови	29513,6	21,66	36040	219,16	29491,97	35820,8
Монако	1234,65	171,26	345,95	148,45	1063,39	197,5
Острів Гернси	767		363,43	к	767	363,43
Острів Джерсі	608,24	19,67	1140,54	50,08	588,57	1090,46
Острів Мен	38116,6	78,02	38739,8	164,93	38038,54	38574,89
Острови Кука	1000,54	-	546,95	-	1000,54	546,95
Палау	729,17	-	947,83	к	729,17	947,83
Панама	23147,8	4728,51	22945,4	5601,84	18419,25	17343,56

Продовження табл. 3.10

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Сейшельські Острови	5489,51	975,12	7642,43	314,4	4514,39	7328,03
Сент-Вінсент і Гренадіни	1915,2	-	3733,15	к	1915,2	3733,15
Сент-Кітс і Невіс	3368,19	25,81	2271,17	-	3342,38	2271,17
Усього	322685	19526,8	316069	22891,2	303158,24	293177,3

к – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України “Про державну статистику” щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [157]

Отже, наведені дані в табл. 3.10 свідчать, що гранична сума грошових потоків шляхом експортно-імпортних операцій з послуг, пов’язаних з фінансовою діяльністю, через офшори здійснено у таких країнах, як: Багамські Острови, Беліз, Британські Віргінські Острови, Ліберія, Маршалські Острови та Острів Мен.

Серед вищенаведених країн, саме на Острові Мен протягом 2019-2020 рр. здійснено експортних операцій на максимальну суму у 2019 році понад 38 116,56 тис. доларів, у 2020 році – більше ніж 22 945,4 тис.доларів. Сума імпортних операцій склала у 2019 році близько 78,02 тис.доларів, у 2020 році 164,93 тис. доларів.

На Багамських островах сума експорту послуг пов’язаних з фінансовою діяльністю через офшори склала у 2019 році понад 11069,93 тис.доларів, у 2020 році сума операцій склала близько 38 739,82 тис. доларів. У 2019 році було здійснено операцій з імпорту послуг на суму 6144,57 тис. доларів, у 2020 році на 78,12 тис. доларів.

У Беліз у 2019 році було проведено експортних операцій на суму більше ніж 11578,25 тис. доларів, операцій з імпорту на суму 26,27 тис. доларів, у 2020 році експортні операції складають понад 7438,98 тис. доларів, сума операцій з імпорту становить 107,19 тис. доларів.

На Британських Віргінських островах сума експортних операцій склала у 2019 році близько 169503,2 тис.доларів, у 2020 році – більше ніж 155092,51 тис. доларів, сума операцій з імпорту послуг у 2019 році становить 974,85 тис. доларів, у 2020 році – 7110,69 тис. доларів.

У Ліберії сума експорту у 2019 році складає 13 241,36 тис. доларів, у 2020 році – понад 13 545,11 тис. доларів, сума імпорту у 2020 році становить 7,6 тис. доларів.

На Маршальських островах у 2019 році експортних операцій здійснено на суму 29513,63 тис. доларів, у 2020 році на 36039,96 тис. доларів, сума імпорту у 2019 році дорівнює сумі 21,66 тис. доларів, у 2020 році 219,16 тис. доларів.

У наступні табл. 3.11 наведені дані розміру проведених експортно – імпортних операцій з послуг через офшори.

Таблиця 3.11

Обсяги грошових потоків шляхом експортно-імпортних операцій з послуг через офшори за 2019-2020 рр., тис. дол. США

Країни	2019		2020		Сальдо	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Сальдо 2019	Сальдо 2020
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Албанія	988,67	1730,34	1649,29	2333,52	-741,67	-684,23
Андорра	133,23	73,37	348,44	75,57	59,86	272,87
Антигуа і Барбуда	631,86	к	607,8	-	к	607,8
Барбадос	2468,93	28,88	1799,51	20,93	2440,05	1778,58
Бельгія	110912,38	175890,36	107780,6	107780,6	-64977,98	-44569,32
Білорусь	146263,93	133186,77	108962,3	95414,88	13077,16	13547,42
Болгарія	44866,73	28014,79	43873,37	26656,82	16851,94	17216,55
Греція	24811,81	38710,18	11924,54	10474,92	-13898,37	1449,62
Гібралтар	4717,14	к	2859,46	5,1	К	2854,36
Данія	186288,65	75187,67	190509,61	72312,24	111100,98	118197,37
Джерсі	608,24	19,67	1140,54	50,08	588,57	1090,46
Естонія	202556,86	51692,62	195817,17	43531,3	150864,24	152285,87
Ірландія	89046,45	315292,94	112611,23	261718,26	-226246,49	-149107,03
Ісландія	1976,31	332,61	759,35	113,66	1643,7	645,69
Італія	135363,23	72158,09	86147,21	40405,75	63205,14	45741,46
Кайманові Острови	1421,78	к	2264,8	к	К	к
Литва	64522,45	45299,13	53380,87	35614,5	19223,32	17766,37
Ліхтенштейн	878,09	443,79	1306,59	к	434,3	к
Люксембург	14992,96	96983,57	27461,83	66716,85	-81990,61	-39255,02

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Продовження табл. 3.11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Мальта	152471,84	161768,55	139981,41	114091,38	-9296,71	25890,03
Монако	1234,65	171,26	345,95	148,45	1063,39	197,5
Острів Мен	38116,56	78,02	38739,82	164,93	38038,54	38574,89
Північна Македонія	4630,18	678,78	4311,65	543,66	3951,4	3767,99
Сейшельські Острови	5489,51	975,12	7642,43	314,4	4514,39	7328,03
Усього	1235581,49	1198869,01	1142514,66	878582,74	29941,7	215791,21

к – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [157]

Серед країн, представлених у табл. 3.11, максимальна сума грошових потоків шляхом експортно-імпортних операцій з послуг через офшори спостерігається у таких країнах, як: Бельгія, Білорусь, Данія, Естонія, Італія та Мальта.

Зокрема, у Бельгії у 2019 році сума експортних операцій склала понад 110 912,38 тис. доларів, а у 2020 році – близько 107 780,6 тис. доларів, сума імпортних операцій у 2019 році становить 175 890,36 тис. доларів, а на кінець 2020 року – більше ніж 107 780,6 тис. доларів.

У Білорусі сума експорту у 2019 році склала близько 146 263,93 тис. доларів, у 2020 році даний показник дорівнював більше ніж 108 962,3 тис. доларів, сума імпорту у 2019 році становить 108 962,3 тис. доларів, у 2020 році – 95 414,88 тис. доларів.

У Данії сума експортних операцій у 2019 році становить близько 186 288,65 тис. доларів. у 2020 році розмір операцій дорівнював значенню понад 190 509,61 тис. доларів, сума імпорту становить у 2019 році близько 75 187,67 тис. доларів, , у 2020 році понад 72 312,24 тис. доларів.

У Естонії сумарно експортних операцій у 2019 році було здійснено на суму 202 556,86 тис. доларів, у 2020 році – на 195 817,17 тис. доларів, загальна сума імпортних операцій у 2019 році склала близько 51 692,62 тис. доларів, а у 2020 році понад 43 531,30 тис. доларів.

У Італії сума експортних операцій у 2019 році становить понад 135 363,23 тис. доларів, у 2020 році – 86 147,21 тис. доларів, сума

імпортних операцій у 2019 році дорівнює 72 158,09 тис. доларів, у 2020 році – 40 405,75 тис. доларів.

На Мальті сума експортних операцій у 2019 році складає 152 471,84 тис. доларів, у 2020 році 139 981,41 тис. доларів, сума імпортних операцій дорівнює у 2019 році понад 161 768,55 тис. доларів, у 2020 році – 114091,38 тис. доларів.

У наступній табл. 3.12 наведені дані розміру експортно-імпортних операцій з товарів через офшори.

Таблиця 3.12

Обсяги грошових потоків шляхом експортно-імпортних операцій з товарів через офшори за 2019-2020 рр., тис. дол. США

Країни	2019		2020		Сальдо	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Сальдо 2019	Сальдо 2020
Багамські Острови	13829,53652	3,67306	9700,67695	1,9639	13825,86346	9698,71305
Беліз	1146,58332	1244,84412	496,07505	1903,63756	-98,2608	-1407,56251
Британські Віргінські Острови	14701,11501	20,92486	1960,21679	288,24977	14680,19015	1671,96702
Ліберія	7802,58951	56,78367	9478,5992	33,01898	7745,80584	9445,58022
Маршаллові Острови	3597,50464	185,62139	13989,23604	519,52607	3411,88325	13469,70997
Намібія	737,65122	198,18812	-	-	539,4631	-
Панама	5123,13684	4990,26534	2671,51517	1809,36486	132,8715	862,15031
Пуерто-Ріко	1142,36973	4503,14857	3886,54806	4303,92194	-3360,77884	-417,37388
Сейшельські Острови	1673,1711	494,78535	5540,06629	389,64528	1178,38575	5150,42101
Тринідад і Тобаго	456,52254	3874,66828	754,06805	403,91609	-3418,14574	350,15196
Усього	50210,18043	15572,90276	48477,0016	9653,24445	34637,27767	38823,75715

З вищенаведеної табл. 3.12 можемо констатувати, що максимальна сума грошових потоків шляхом експортних операцій з товарів через офшори, зосереджена у таких країнах, як: Багамські острови, Британські Віргінські Острови, Ліберія, Панама та Маршаллові острови.

Слід відмітити, що на Багамських островах сума експортних операцій з товарів через офшори у 2019 році склала близько 13829,53652 тис. доларів, у 2020 році – 9700,67695 тис. доларів.

На Британських Віргінських островах здійснено експортних операцій у 2019 році на суму 14701,11501 тис. доларів, у 2020 році – 1960,21679 тис. доларів.

У Ліберії у 2019 році було виконано операцій з експорту товарів на суму 7802,58951 тис. доларів, а у 2020 році на суму 9478,5992 тис. доларів.

На Панамі сума експортних операцій у 2019 році перевищила 5123,13684 тис. доларів, а у 2020 році – 2671,51517 тис. доларів.

На Маршаллових островах у 2019 році було здійснено операцій з експорту товарів на суму 3597,50464 тис. доларів, у 2020 році на суму 13989,23604 тис. доларів.

Щодо імпорتنних операцій з товарів зафіксовано наступну ситуацію, найбільша сума імпорتنних операцій було здійснена у таких країнах, як: Беліз, Панама, Пуерто-Ріко та Тринідад і Тобаго.

Зокрема, у Беліз у 2019 році сума імпортованих товарів склала близько 1244,84412 тис. доларів. у 2020 році – 1903,63756 тис. доларів.

На Панамі здійснено імпорتنних операцій у 2019 році на суму 4990,26534 тис. доларів. у 2020 році на 1809,36486 тис. доларів.

У Пуерто-Ріко у 2019 році сума імпортованого товару через офшори становить 4503,14857 тис. доларів, у 2020 році 4303,92194 тис. доларів.

У Тринідад і Тобаго у 2019 році виконано імпорتنних операцій на суму понад 3874,66828 тис. доларів, у 2020 році на 403,91609 тис. доларів.

Погоджуємося з думкою, С.М. Юрій та Л.І. Простебі, що пріоритетними напрямками деофшоризації вітчизняної економіки мають бути:

- посилення відповідальності за недотримання податкового законодавства України, зокрема, за використання офшорної мінімізації оподаткування, а також трансфертного ціноутворення;

- законодавче закріплення амністії капіталу з офшорних юрисдикцій;

- розробка механізму складання та ведення реєстру бенефіціарів власників організацій, налагодження доступу до відомостей співробітникам правоохоронних податкових та інших компетентних органів, фінансових і нефінансових установ, створення відповідального компетентного органу;

- перегляд всіх укладених Україною угод про уникнення подвійного оподаткування з метою гармонізації податкових ставок;

- активізація роботи уряду України щодо укладення угод про обмін інформацією в податкових справах, перш за все з офшорними юрисдикціями, впровадження системи автоматичного обміну на міжнародному рівні;

- законодавче закріплення поняття трасту, холдингових структур, вдосконалення правового поля з протидії рейдерству як інструмента захисту власності;

- підвищення інвестиційної привабливості, шляхом економічної та політичної стабілізації в державі.

Отже, офшорні юрисдикції є невід'ємною складовою світового економічного простору, об'єктивним проявом сучасної глобалізації та загрозою державній безпеці країни. Використання офшорних юрисдикцій створює загрози для стабільності глобального економічного простору. Основним негативним ефектом використання офшорних схем, в контексті забезпечення державної безпеки, є відтік капіталу, який, в свою чергу, може призвести до скорочення державного бюджету за рахунок зниження податкових надходжень, структурних деформацій в економіці, зменшення національних інвестицій всередині країни та зростання залежності держави від іноземних запозичень. Усе це негативно позначається на конкурентоспроможності держави на світовому ринку і виступає загрозою державній безпеці країни.

Висновки до розділу 3

1. Зростання тіньової економіки у 2020 році, насамперед, є наслідком складних, неординарних умов, з яких функціонували економічні агенти під час коронакризи. За розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у 2020 році становив 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. більше за показник 2019 року. Встановлено, що отримане за підсумком 2020 року зростання рівня тіні є меншим порівняно зі зростанням упродовж попередніх кризових періодів (зокрема, за підсумком кризи 2014 року). Це свідчить про неординарність проявів коронакризи. Пандемія та запровадженні безпрецедентні карантинні обмеження зумовили часткову зміну мотивації у поведінці економічних суб'єктів (у сферах як виробництва, так і споживання). Це, у свою чергу, по-перше, знайшло відбиток в інтенсивності таких процесів, як тінізація доходів, тобто, пригнічена загальна активність з неекономічних причин

обмежила не лише діяльність суб'єктів у легальному секторі економіки, але і можливість з розширення тіньових операцій. По-друге, призвело до появи нових каналів тінізації при звуженні можливості використання традиційних, що не знайшло свого повного відображення в існуючих методах оцінки тіньової економіки.

2. На основі аналізу даних, представлених на сайті Офісу генерального прокурора України в розділі «Статистика», встановлено, що серед облікованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у 2020 році найбільша частка припадає на правопорушення щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – 57%; легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – 22%; шахрайство з фінансовими ресурсами – 9% та контрабанда – 7%. Зусилля органів державної влади та правоохоронних органів мають бути спрямовані на повну ліквідацію видів діяльності, які відносяться до кримінальних (зокрема, злочини у сфері господарської діяльності та злочини проти власності: рейдерство, хабарництво, фіктивне банкрутство, корупційні діяння, фіктивне підприємництво, зайняття забороненими видами господарської діяльності, контрабанда тощо).

3. Проведений аналіз міжнародних економічних індексів, зокрема, індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business), індексу економічної свободи (Economic Freedom Score), глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), індексу людського розвитку (Human Development Index) та індексу прав власності (The International Property Right Index) протягом 2010-2020 рр. дозволив відзначити позитивні зміни позицій України в ряді індексів. Проведений аналіз індексів, які розраховуються і публікуються міжнародними організаціями, і містять синтезовані відомості про якість, безпеку, ефективність економічної, політичної і соціальної ситуації в різних країнах, засвідчив, що низькі значення індексів в Україні вказують на наявність загроз безпеки інституційного середовища, які сприяють тінізації економіки. Проте, позитивна динаміка по ряду індексів відображає вірний вектор в реформуванні державної політики України. Так, позитивні очікування від реформ, їх реалізація стимулюють населення та суб'єктів господарювання до розширення діяльності у легальному секторі за умови поліпшення інвестиційного та бізнес-клімату в країні. При цьому належні умови та інституційне середовище неможливо

створити доти, доки не будуть подолані системні чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні.

4. Офшорні юрисдикції можуть бути з однієї сторони, податковими укриттями (на території тих країн, де надаються пільги нерезидентам з метою залучення до таких країн іноземних капіталів). З іншої сторони, офшорні юрисдикції досить часто стають осередком тіньового капіталу, в яких отримати інформацію про нелегальні потоки грошових коштів та власників нелегальних доходів є практично неможливим. Тому сьогодні світове співтовариство активно обговорює проблеми офшорних юрисдикцій в контексті необхідності деофшоризації економіки. Багато науковців та фінансових аналітиків відстоюють позицію, що масштабне поширення офшорів спричиняє фінансові кризи, пов'язані з масових відтоком капіталів з метою несплати податків і приховування тіньових доходів або доходів отриманих злочинним шляхом, що сприяє тінізації економіки та поширенню транснаціональної злочинності.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Детінізація економіки в контексті подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19

Поширення пандемії COVID-19 в світі та обмежуючі заходи, які вводяться у світлі такого поширення різними країнами, суттєво змінюють прогнози світової економічної активності. Значні економічні втрати спостерігаються у більшості країн світу практично у всіх галузях. Багато аналітиків дають невтішні прогнози відносно негативного впливу на світову економіку. «Більше половини населення землі стикнулися із жорсткими карантинними обмеженнями, зокрема і пересування. Ніколи ще в історії людства ці заходи не досягали таких масштабів. Влада деяких країн постаралися забезпечити масову фінансову підтримку компаніям, сім'ям і найбільш уразливим групам. Загалом, із березня 2020 року на ці цілі, за деякими оцінками, витрачено близько 12 трильйонів доларів. Однак вливання бюджетних грошей не вберегло економіку від падіння, а іноді, і краху, через припинення підприємницької діяльності, подорожей, порушення схем постачання і таке інше. Очікуване падіння глобального ВВП може скласти 4,5%, за оцінкою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Листопадова доповідь Конференції ООН із торгівлі і розвитку попереджає, що криза може виштовхнути за межу бідності ще 130 мільйонів людей і погіршить ситуацію із нерівністю і соціальною захищеністю. Додаткову невизначеність принесла і друга хвиля пандемії, яка зачепила більшість країн Європи, Америки та інших континентів в останні місяці 2020 року» [116].

За песимістичними прогнозами світова економіка переживатиме глибоку кризу подібну до Великої депресії у 1930-х роках. Не менш глобальні потрясіння очікують і соціальну сферу, зміни в якій корелюються з економічними. В умовах загострення кризової ситуації відбувається зростання частки тіньових процесів в економіці і виникає

необхідність зміни інструментів та методів державного управління тіньовою економікою як структурною складовою державної безпеки, удосконалення механізму політики детінізації.

Дослідженнями теоретичних, методичних і практичних аспектів тіньової економіки та механізмів реалізації державної політики детінізації займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарева, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзеверіна, Л. Ебергард, Я. Жаліло, В. Засанський, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, С. Роттенберг, П. Рубін, Е. де Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи внеску вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на складну економічну та політичну ситуацію в світі в результаті пандемії COVID-19 та високий рівень тінізації економіки в Україні, питання державного управління тіньовою економікою не втрачає своєї актуальності, на часі є комплексне дослідження тіньової економіки як структурної складової державної безпеки в контексті пандемії COVID-19 і подолання її наслідків.

Економічні кризи є найбільш сприятливими умовами щодо розвитку тіньової економіки, а кризи обумовлені біологічними загрозами, на кшталт пандемії коронавірусу, визначають як динаміку розширення тіньового сектору, так і зміну його змісту і форми, особливо, що стосується медичної галузі. Відповідно, важливе значення набуває як формування державної політики щодо подолання наслідків пандемії, так і детінізації економіки, особливо, в секторі вакцинації.

Вітчизняна вчена Долбнева Д.В. наголошує, що «уся світова спільнота, починаючи з середини грудня 2019 року, потрапила під величезний вплив Всесвітньої епідемії коронавірусної хвороби, яка отримала назву COVID-19. Пандемія, зумовлена цим вірусом, вже призвела до тисячних людських втрат у всьому світі, наклала суттєві обмеження на соціально-культурне життя населення і кардинально змінила тренди глобальної економіки. На сьогодні важко спрогнозувати, які остаточні людські жертви та економічні втрати зазнають держави в коротко-, середньо – і довгостроковій перспективі. Проте важливо розглянути окремі прогнози економічного розвитку та заходи, які вибрані

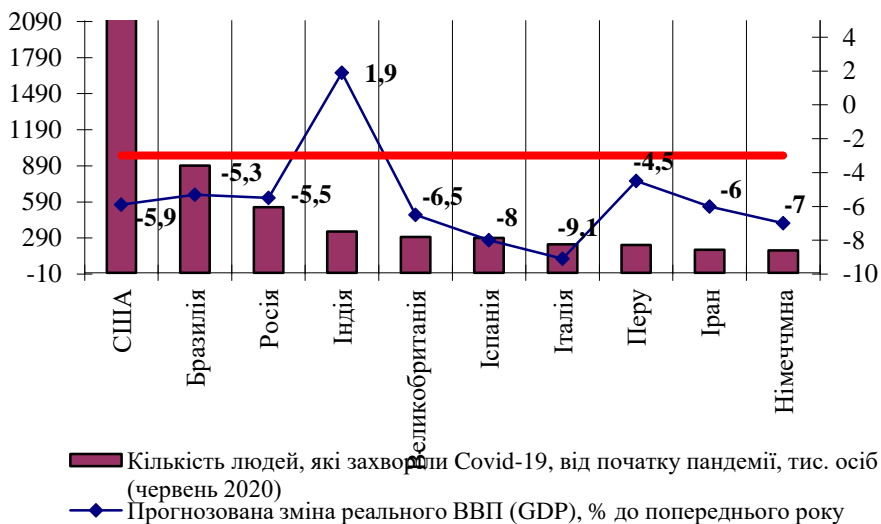
урядами провідних країн світу для подолання негативних наслідків пандемії COVID-19. Це дасть змогу сформувати реальне бачення можливого перебігу економічних процесів, які безпосередньо матимуть вплив на рівень соціально-культурного життя населення» [75].

Отже, поточна криза, обумовлена пандемією COVID-19, є дуже стрімкою і має багато нетипових характеристик, тому і варіанти подолання кризи є неоднозначними і суперечливими. Пандемія COVID-19 уже прискорила зміни технологічного укладу і окреслила початок нового економічного циклу, спрямованого на досягнення індустрії 4.0. Все це передбачає прийдешню трансформацію в світовому економіко-соціальному розвитку.

Наслідками поширення пандемії коронавірусу та відповідного застосування обмежувальних та суворих карантинних заходів, є зниження рівня соціально-економічного розвитку, яке проявляється негативною зміною ключових показників макроекономічного розвитку. Детальніше розглянемо зміну валового внутрішнього продукту (ВВП), як одного із основних і найбільш популярних показників, які використовуються для аналізу і прогнозування економічного розвитку.

«Економіка України залежна від попиту на експортну продукцію, який в умовах світової кризи падає. Це, своєю чергою, призводить до недоотримання необхідного обсягу іноземної валюти, скорочення робочих місць, а отже, цілковитого сповільнення економіки» [75].

За час пандемії у всьому світі станом на червень 2020 року зафіксували понад 7 мільйонів випадків зараження на коронавірус. Про такі цифри свідчать дані статистичної сторінки про поширення COVID-19 на порталі Worldometer, а також дані порталу gisanddata.maps.arcgis.com, де в режимі реального часу публікуються оновлені статистичні дані Johns Hopkins University's Center for Systems Science and Engineering (Johns Hopkins CSSE). На планеті близько 200 країн і територій, де виявили вірус – серед них і Україна, яка посідає 35 місце. Найбільше інфікованих людей вірусом COVID-19 в США, Бразилії, Росії, Індії та Великій Британії (рис. 4.1). Існує велика невизначеність щодо прогнозування економічного розвитку зазначених країн. Глибина економічного спаду країн залежатиме від багатьох факторів, зокрема, розвитку пандемії, тривалості та інтенсивності обмежувальних заходів, негативних змін в економічних процесах, коливань на фінансовому ринку, змін у поведінці людей.

Рис. 4.1. Країни-лідери за кількістю зафіксованих випадків зараження на коронавірус та прогнозовані зміна реального ВВП (GDP) зазначених країн

Згідно з прогнозами ключових фінансових інституцій та аналітичних агентств, майже у всіх країнах з розвинутою економікою, і тих, що розвиваються, спостерігатиметься обвал світової економіки і скорочення валового внутрішнього продукту.

Глобальна рецесія, яка обумовлена COVID-19, призведе в 2020 році до зниження темпів зростання валового внутрішнього продукту. В результаті пандемії прогнозується, що глобальна економіка скоротиться до -6% у 2020 році, що значно гірше, ніж під час фінансової кризи 2008-2009 рр. (табл. 4.1).

Після розгортання подій, внаслідок пандемії, Міжнародний валютний фонд (МВФ) знизив свої прогнози щодо росту світової економіки [327]. Так, ще в січні 2020 року МВФ прогнозував на цей рік зростання світової економіки на 3,3 %, проте згідно із скоригованим у квітні 2020 року прогнозом очікується скорочення на 3% без будь-яких сценаріїв зростання і за умови наявності багаточисленних ризиків. За умови продовження епідемії у 2021 р., глобальна економіка відчує ще більш глибоке падіння у 2021 році (на 8%).

Таблиця 4.1

Динаміка валового внутрішнього продукту (GDP)

Міжнародна організація Країна	Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund) [327]		Світовий банк (The World Bank) [279]		Організація економічного співробітництва і розвитку (OECD) [290]		
	2019	2020	2019	2020	2019	2020 double-hit scenario	2020 single-hit scenario
<i>Світ</i>	2,9	-3,0	2,4	-5,2	2,7	-7,6	-6,0
Європа	1,3	-7,3	1,2	-9,1	1,3	-11,5	-9,1
Німеччина	0,6	-7,0	–	–	0,6	-8,8	-6,6
Франція	1,3	-7,2	–	–	1,5	-14,1	-11,4
Італія	0,3	-9,1	–	–	0,3	-14,0	-11,3
Іспанія	2,0	-8,0	–	–	2,0	-14,4	-11,1
Великобританія	1,4	-6,5	–	–	1,4	-14,0	-11,5
США	2,3	-5,9	2,3	-6,1	2,3	-8,4	-7,3
Канада	1,6	-6,2	–	–	1,7	-9,4	-8,0
Китай	6,1	1,2	6,1	1,0	6,1	-3,7	-2,6
Японія	0,7	-5,2	0,7	-6,1	0,7	-7,3	-6,0
<i>Україна</i>	3,2	-7,7	3,2	-3,5	–	–	–

Внаслідок різкого погіршення макроекономічних перспектив, Світовий банк значно знизив прогнози щодо ВВП на рік [279]. Якщо ситуацію з епідемією не вдасться взяти під контроль у другій половині 2020 року, то можливим є негативний шок для глобальної економіки у оціночному розмірі -5,2 % на кінець 2020 р. За оцінками Світового банку таке скорочення економіки є найбільшим шоком після скорочення на 13,8% відразу після Другої світової війни. У зв'язку з цим, міжнародний інститут відстоює позицію, що глобальна криза вимагає глобальної реакції, та існує потреба у глобальній співпраці не лише у галузі охорони здоров'я, а й у сфері торгівлі, фінансів та макроекономічної політики.

За опублікованим в червні 2020 року економічним оглядом Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), економічна активність в результаті пандемії знизилася по всій ОЕСР.

За прогнозом ОЕСР у світлі надзвичайної невизначеності передбачено два сценарії розвитку події «single-hit scenario» і «double-hit scenario» і відповідно економічні наслідки, зокрема, падіння ВВП -6,0 і -7,6 [290]. За першим сценарієм передбачається, що вірус поширюватиметься і залишатиметься під контролем, за другим сценарієм – друга хвиля спалахне після 2020 року і характеризуватиметься швидким поширенням вірусу. Обидва сценарії не є оптимістичними, оскільки передбачають значні економічні втрати, тяжкі та тривалі наслідками для населення, бізнесу та урядів.

Ще більш невтішним є прогноз Азіатського банку розвитку (АБР) (Asian Development Bank – ADB), опублікований в травні 2020 року в доповіді «Оновлена оцінка потенційного економічного впливу COVID-19» [286]. Згідно з даною доповіддю, світова економіка в результаті впливу COVID-19 може понести збитки в розмірі від 5,8 трлн. до 8,8 трлн. дол., що еквівалентно 6,4%-9,7% світового ВВП, без урахування впливу політичних заходів.

Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings в травні 2020 року погіршило прогноз падіння світового ВВП у 2020 році з 3,9% до 4,6% [297]. При цьому наголошується, що спад в глобальній економіці близький до досягнення дна. Прогнозується, якщо не спостерігатиметься збільшення випадків захворювання на коронавірусну хворобу та триватиме послаблення карантину, то рівень економічної активності почне зростати. Проте повернення показників світової економіки до рівня, що був до початку кризи, не слід очікувати до 2022 року.

Більш оптимістичний прогноз наводиться в доповіді «Економічне дослідження: COVID-19 наносить великий удар по світовому ВВП» Міжнародного рейтингового агентства S&P Global Ratings, яке прогнозує падіння економіки світу в 2020 році на 2,4% з наступним її відновленням в 2021 році на 5,9 % [291].

Що стосується України, то пандемія COVID-19 викличе сповільнення економічної активності вище середніх загальносвітових показників. Така ситуація характерна для всіх країн Європи, що розвиваються. Глибина економічного падіння буде залежати від того, скільки триватиме карантин в Україні. У наслідок глобальної кризи та карантинних обмежень, для подолання пандемії українська економіка

скоротиться за прогнозами різних інституцій від -3,5 до -7,7 % у 2020 році (табл 4.2).

Таблиця 4.2

Прогноз динаміки реального валового внутрішнього продукту (GDP) в Україні

Організація (установа)	Дата прогнозу	Україна		
		2019	2020	2021
Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund)	Квітень 2020 р.	3,2	-7,7	3,6
	Червень 2020 р.		-8,2	1,1
Світовий банк (The World Bank)	Червень 2020 р.	3,2	-3,5	3,0
Кабінет Міністрів України	Жовтень 2019 р.	3,2	3,7-4,8	3,8-5,5
	Березень 2020 р.		-4,8	--
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	Квітень 2020 р.	3,2	-4,2	2,4
Національний банк України	Квітень 2020 р.	3,2	-5,0	4,3

Міжнародний валютний фонд (МВФ) в червні 2020 року вже вдруге за рік погіршив прогноз падіння валового внутрішнього продукту (ВВП) України. Зокрема, в квітні 2020 року в доповіді «World Economic Outlook» прогнозувалося падіння ВВП на 7,7 % за підсумками поточного року [327]. Проте, вже в червні 2020 року в релізі МВФ у зв'язку із затвердженням нової програми кредитування для України Stand-By передбачено падіння ВВП до -8,2 % [302]. Прогноз відновлення української економіки в 2021 році також був погіршений з 3,6% до 1,1%. Варто відзначити, що співпраця України з МВФ є головною передумовою збереження макрофінансової стабільності в Україні під час світової кризи.

Світовий банк висловив позицію, що пандемія коронавірусу і комплекс карантинних заходів, введених для її стримування, стали різким і масштабним шоком для світової економіки, який поглинув її в глибоку рецесію, якої не було з часів Другої світової війни.

Відповідно до доповіді «Global Economic Prospects», Україну у 2020 році чекає скорочення ВВП до -3,5% з поступовим її відновленням у 2021 році до 3,0 [296]. Україна належить до країн, в яких наслідки пандемії ускладнюються залежністю країни від експорту сировини, зовнішнього фінансування, міжнародної торгівлі. Крім того, перебої з доступом до первинної медичної допомоги і шкільної освіти негативно вплинуть на розвиток людського капіталу.

Кабінет Міністрів України (КМУ) оновив макроекономічний прогноз на 2020 рік, погіршивши прогноз ВВП зі зростання на 3,7% [182] до падіння на 4,8% [183]. Номінальний ВВП прогнозується на рівні 4 трлн грн, тоді як раніше він оцінювався в 4,51 трлн грн. Однак, в КМУ прогнозує, що у другій половині цього року відновиться економічне зростання та триватиме протягом наступних років. Зазначається, що це може відбутися за рахунок попиту на аграрну продукцію у світі, яку експортує Україна. Оновлений макроекономічний прогноз, який передбачає падіння економіки в 2020 році на 4,8% ВВП, став основою для внесення поправок до державного бюджету.

Через карантин, викликаний поширенням коронавірусу COVID-19, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства переглянуло прогноз ВВП на 2020 рік. Міністерством було підготовлено проноз консенсусного бачення майбутніх тенденцій та об'єктивної оцінки ризиків та викликів, які постали перед економікою України, внаслідок світової рецесії та введення в Україні обмежувальних заходів під час боротьби з пандемією COVID-19. Відповідно до консенсус-прогнозу, ВВП в Україні знизиться до -4,2%, з наступним зростанням у 2021 році до 2,4% [262]. Карантинні заходи вже зменшили ділову активність, споживання та зайнятість населення.

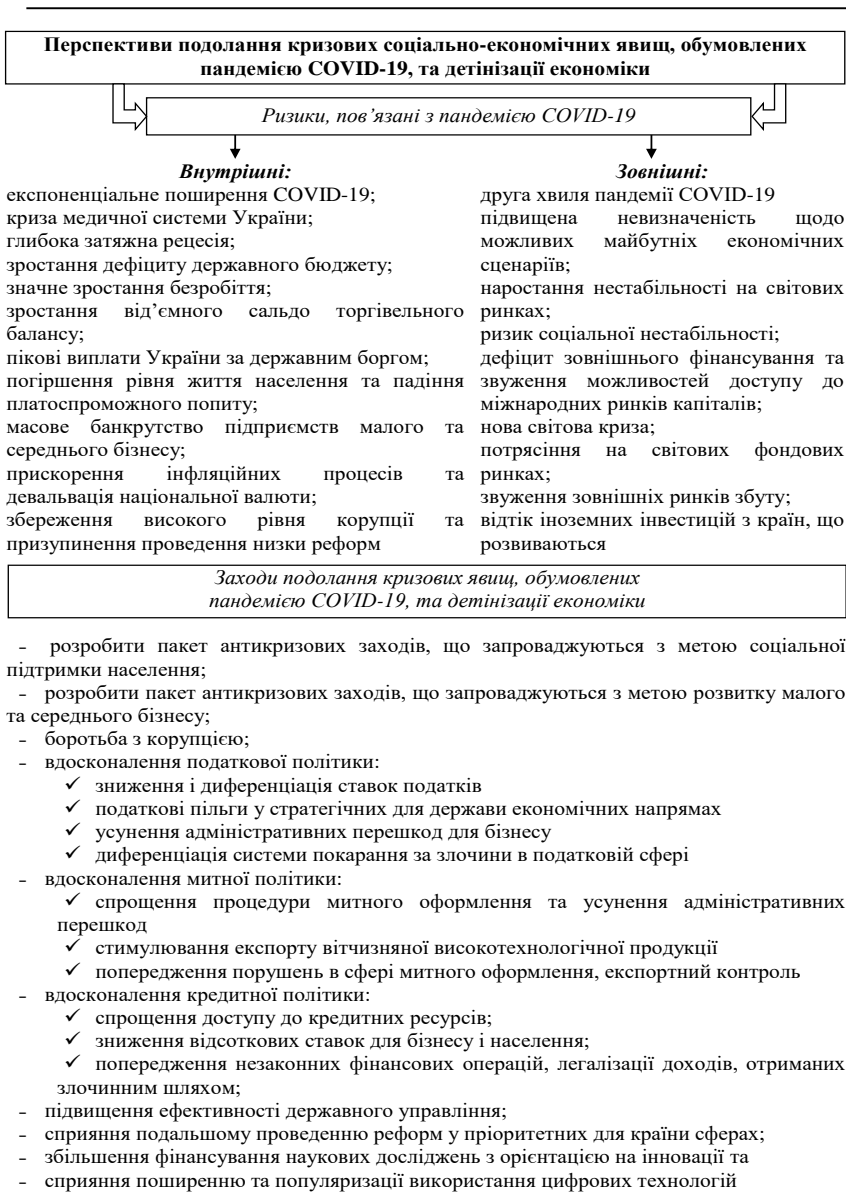
Національний банк України (НБУ) погіршив оцінку динаміки реального росту ВВП України на 2020 рік з 3,5% зростання до 5% падіння, проте покращив очікування зростання в 2021 році з 4% до 4,3% [39]. Негативний вплив пандемії на українську економіку очікується відносно короткостроковим, але досить потужним. На думку голови НБУ Я. Смоля, відсутність програми з МВФ розглядалася як основний ризик для втілення прогнозу НБУ. Варто відзначити, що в червні 2020 року для України була затверджена програма кредитування Stand-By, яка передбачає фінансування в

розмірі \$5 млрд. дол. терміном на 18 місяців [302]. Крім того, регулятор прогнозує, що скасування карантинних обмежень зумовить досить швидке відновлення української економіки в другому півріччі цього року. Цьому сприятиме також м'яка фіскальна та монетарна політика. Збільшення урядом бюджетних видатків на подолання кризи і заходи Національного банку з підтримання банківської системи зменшать негативний вплив пандемії на економіку.

Варто звернути увагу на прогнозування аналітичними агентствами перспектив для вітчизняної економіки. За прогнозом рейтингового агентства Fitch Ratings, у зв'язку із кризовою ситуацією у глобальній економіці, заходами по стримуванню COVID-19 в Україні та скороченням грошових переказів із-за кордону, ВВП України в 2020 році впаде на 6,5%. Експерти Fitch відзначають, що економічний шок частково буде пом'якшуватися низькою залежністю України від туризму, диверсифікованістю товарного експорту і низькими цінами на нафту. Це сприятиме відновленню української економіки до 3,5% в 2021 році [325]. Міжнародне рейтингове агентство S&P Global Ratings прогнозує падіння економіки України у 2020 році на 5,5% з подальшим її відновленням у 2021 році на 5%. Аналітики J.P. Morgan прогнозують економічний спад в Україні у 2020 році на 5,1% ВВП, в наступному році зростання економіки може скласти 6,3%.

Таким чином, пандемія COVID-19 в першій половині 2020 року здійснила більш негативний вплив на економічний розвиток і відновлення буде більш поступовим, ніж планувалося. Крім того, за результатами дослідження стану тіньової економіки в Україні, що провела компанія Ernst & Young за підтримки Mastercard у рамках укладеного Меморандуму про співробітництво з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Національним банком України та Державною службою статистики України, четверта частина від офіційного ВВП України (23,8%,) або 846 млрд гривень, становлять тіньові операції [76]. В таких економічних реаліях актуалізується необхідність удосконалення політики протидії і боротьби з тіньовою економікою як загрозою державній безпеці країни. Окремі перспективи детінізації економіки та подолання кризових соціально-економічних явищ, обумовлених пандемією COVID-19, наведено на рис. 4.2.

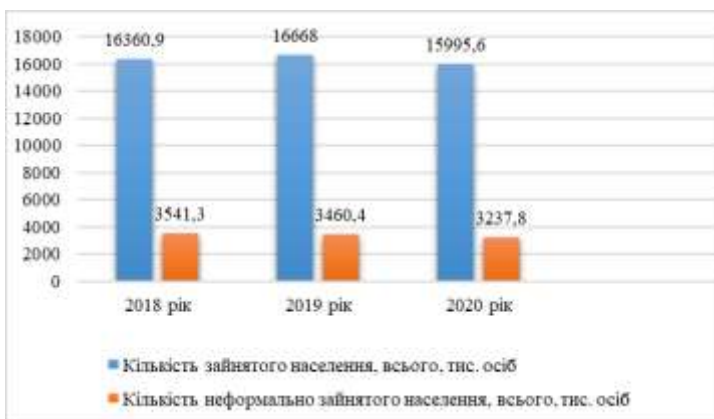
Рис. 4.2. Перспективи подолання кризових соціально-економічних явищ, обумовлених пандемією COVID-19, та детінізації економіки

Державне регулювання протидії тіньовій економіці та детінізації економіки реалізується з використанням економічних та адміністративних методів. Економічні методи політики детінізації направлені на забезпечення сприятливих економічних умов та прозорості інституційного середовища, в яких вигоди від тіньових економічних транзакцій будуть мінімальними. До економічних методів впливу можна віднести методи стимулювання, методи соціальної, психологічної мотивації та економічну етику. Адміністративні методи носять примусовий і в основному попереджувальний характер і направлені на подолання загроз економічної безпеки, обумовлених тінізацією економіки. Ці методи орієнтовані на попередження економічних правопорушень і понесення покарання у випадку вчинення таких злочинних і протиправних дій.

4.2. Державна політика в сфері детінізації національної економіки на ринку праці як складова забезпечення соціальної безпеки держави

Виникнення тіньової економіки спричинено низкою соціально-економічних та політичних причин, а саме неналежне методологічне, законодавче та нормативне забезпечення економічної трансформації суспільства. В свою чергу, це зумовило отримання надприбутків окремими групами населення, завдало значних збитків в економіці держави, послабило контроль з боку держави.

Сучасні тенденції функціонування ринку праці України характеризуються значними обсягами неформальної зайнятості. Результати, отримані під час проведення статистичних обстежень, дають змогу визначити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні. Держава здійснює моніторинг кількості та масштабів тіньової зайнятості. Державна служба статистики України (Центральний орган виконавчої влади, що здійснює функції інспектування праці в Україні) досліджує кількість неформальної зайнятості, класифікує його за статтю та типом місцевості, віковими групами.

Рис. 4.3 Динаміка чисельності неформального населення України у 2016-2018 рр.

За результатами статистичних даних можна побачити, що за період з 2018-2020 рр. зменшився загальний рівень неформальної зайнятості на 8,6%, так як у 2018 році цей показник становив 3541,3 тис. осіб (21,6%) загальної кількості зайнятого населення), а у 2020 році – 3237,8 тис. осіб (20,2%). Тобто, кожна четверта-п’ята людина з усього зайнятого населення працює у неформальному секторі. Класифікація неформально зайнятого населення за віковою категорією та типом місцевості у 2020 році наведена у таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Неформально зайняте населення за статтю, місцем проживання

	Кількість неформально зайнятого населення віком 15-70 років	
	тис осіб.	у відсотках до загальної кількості
Жінки	1332,9	16,9
Чоловіки	2071,2	24,1
Усього	3404,1	20,6
Міська місцевість	1560,0	13,7
Сільська місцевість	1844,1	36,1

Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики [157]

Як ми можемо спостерігати, що кількість неформального зайнятого населення становить 3404,1 тис. осіб, з яких кількість чоловіків переважає

та складає 2071, 2 тис.(24,1%), жінок – 1332,9 (16,9%). Також за даними Укрстату відсоток тіньового зайнятого населення у сільській місцевості більший, ніж у міській місцевості на 22,4%.

Найбільша кількість неформально зайнятих жінок та чоловіків у віці 40-49 та 50-59 років. Для чоловіків це вік 40-49 – 492,1 тисяча осіб, для жінок переважають дві вікові категорії: 40-49 років – 340,2 тис. осіб та 50-59 років – 339,6 тис. осіб.

Таблиця 4.4

Кількість неформально зайнятих у вікових категоріях

Вікова категорія	Чоловіки (тис. осіб)	Жінки (тис. осіб)
<i>15-24 роки</i>	188,0	98,6
<i>25-29 роки</i>	290,4	128,6
<i>30-34 роки</i>	324,2	157,4
<i>35-39 років</i>	295,9	163,8
<i>40-49 років</i>	492,1	340,2
<i>50-59 років</i>	379,0	339,6
<i>60-70 років</i>	101,5	104,8
<i>71 і старше</i>	14,1	25,3

Представники саме цих вікових категорій є найбільш уразливими та незахищеними серед усіх категорій населення в країні, адже вони змушені шукати будь-які неформальні джерела отримання додаткового заробітку та засобів для існування. Це спричинено, в першу чергу, недостатнім рівнем пенсійного забезпечення. Особи цих вікових категорій, задля того, щоб продовжити свою трудову діяльність, погоджуються саме на неформальний вид зайнятості.

Державною службою статистики України з метою використання єдиного методологічного підходу до визначення рівня неформальної зайнятості затверджені «Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості» [11, С. 15]. Цей документ базується на сучасних міжнародних стандартах у сфері статистики праці та враховує напрацьований національний досвід. Згідно з ним неформальна зайнятість визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального і неформального секторів економіки або у домогосподарствах.

Тіньовий ринок праці є певним джерелом, що забезпечує трудову економіку трудовими ресурсами. Основними причинами виникнення тіньового ринку в Україні є можливість економічного агента здійснювати

свою діяльність, ігноруючи норми законодавства. Існують деякі фактори, що сприяють цьому процесу. По-перше, низька заробітна плата в секторі економіки держави. Більшість населення не влаштує їх наявний розмір заробітної плати, тому вони намагаються перейти у «тінь» задля отримання вищих доходів. По-друге, надмірний податковий тягар, неудосконалена податкова система та нерівномірність податкового навантаження змушують економічних агентів перейти на тіньову діяльність. В Україні загальна кількість податків за рік перевищує 100, в той час як у Швейцарії – 2, в Китаї – 4, а в Сінгапурі – 5. Сьогодні загальна сума цих відрахувань становить 37,5 %, з яких пенсійний збір – 32 %, страхові внески через тимчасову втрату працездатності – 2,9 %, страхування на випадок безробіття – 1,9 %, а ставка страхового збору, в разі нещасного випадку на виробництві, залежить від галузі. Разом з єдиною ставкою на доходи фізичних осіб, загальне навантаження на фонд заробітної плати становить 50,5 % [24]. По-третє, недостатньо якісне надання державних послуг, які отримують громадяни у сфері освіти, медицини та ін. Якість таких послуг не покращується вже протягом багатьох років. Лише 13–14 % опитаних позитивно оцінюють роботу поліклінік і лікарень, 6–9 % – органів правопорядку та 14–21 % задоволені якістю послуг, що надають комунальні служби [24]. На разі, стрімко розширюється мережа надання платних послуг. По-четверте, недостатня обізнаність і професіоналізм державних службовців, значний рівень корупції та надмірне регулювання підприємницької діяльності з боку державних структур. Державні службовці прагнуть до збільшення кількості перевірок та підвищення розмірів податків та стягнень саме в умовах поширеної адміністративної корупції. Як результат, маємо систему податків і штрафів, які малоефективні та втрачають роль інструментів державної політики. По-п'яте, низький рівень довіри до державних структур. Якщо в громадян буде високий рівень довіри до уряду, то вони будуть сумлінно сплачувати податки. Тут діє певний механізм: уряд забезпечує процвітання населення та проводить реформи, а громадяни сплачують податки на їх здійснення.

Розмір заробітної плати є індикатором, що визначає загальний життєвий рівень працівників. Від її рівня, частки у валовому внутрішньому продукті, залежить також розвиток економіки загалом. Достойна заробітна плата є основою добробуту працівника. [6]

Динаміка середньомісячої заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010-2020 рр. наведена у таблиці 4.5.

Таблиця 4.5
«Середньомісячна заробітна плата працівників за видами економічної діяльності
у 2010-2020 роках»[12]

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	104987	11591
Сільське господарство	1422	1786	2024	2269	2476	3140	3916	5761	7166	8738	9734
Промисловість	2578	3119	3497	3774	3988	4789	5902	7631	9633	11788	12759
Будівництво	1777	2294	2543	2727	2860	3551	4731	6251	7845	9356	9832
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1898	2371	2739	3049	3439	4692	5808	7631	9404	10795	11286
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2648	3061	3405	3582	3768	4653	5810	7688	9860	11704	11951
Тимчасове розміщування й організація харчування	1424	1750	2020	2195	2261	2786	3505	4988	5875	6730	6026
Інформація та телекомунікації	3185	3705	4360	4659	5176	7111	9530	12018	14276	17543	19888
Фінансова та страхова діяльність	4695	5433	6077	6326	7020	8603	10227	12865	16161	19132	20379
Операції з нерухомим майном	1864	2184	2384	2786	3090	3659	4804	5947	7329	8626	8981
Професійна, наукова та технічна діяльність	2914	3575	4287	4505	5290	6736	8060	10039	12144	14550	16613
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1826	2162	2298	2546	2601	3114	3995	5578	7228	8700	9878
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	3049	3432	3719	3817	4381	5953	9372	12698	14785	16443
Освіта	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3769	5857	7041	8135	9721
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	1762	2186	2351	2441	2829	3400	4977	5853	7020	8848
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2129	2394	3017	3343	3626	4134	4844	6608	7612	8659	9624

За даними проведеної динаміки Державною службою статистики України можна визначити, що такий вид діяльності, як фінансова та страхова діяльність, очолює рейтинг за рівнем середньомісячної заробітної плати. На 2010 рік це була сума у вигляді 4 695 грн., а через 10 років вона піднялась до 20 379 грн. Можна відзначити, що протягом усіх років цей вид зайнятості стабільно займав лідируючі позиції. На протилежній найвищій позиції, є найнижча – сільське господарство (1 422 грн у 2010 році), що постійно залишалось на низькому щаблі, у минулому(2020) році цей показник становив 9 734 грн.

Середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у квітні 2021 р. становила 13543 грн, що у 2,3 рази вище рівня мінімальної заробітної плати (6000 грн). Порівняно з березнем розмір середньої номінальної заробітної плати зменшився на 0,5%, а за останні 12 місяців (відносно квітня 2020 р.) збільшився на 29,8%. Індекс реальної заробітної плати у квітні 2021 р. порівняно з березнем 2021 р. становив 98,8%, а відносно квітня 2020 р. – 119,7%. (рис. 4.4) [12].

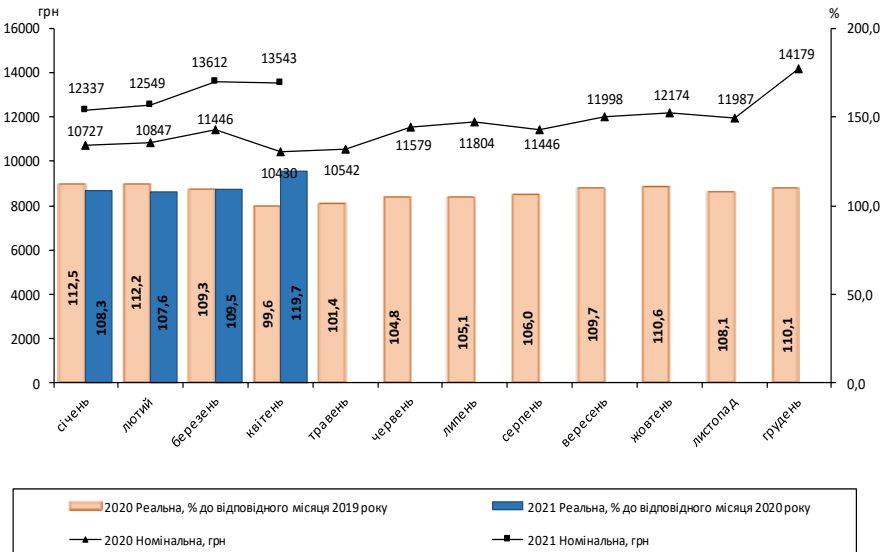

Рис. 4.4 Динаміка середньої заробітної плати у 2020-2021 рр. [12]

За статистичними даними заробітної плати працівників, за видом економічної діяльності станом на квітень 2021 року, можна побачити, що найбільшу зарплату отримали працівники виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – 26407 грн., найменшу – текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (7751 грн). Дані заробітної плати по регіонам свідчать про те, що найвищу заробітну плату отримують працівники у місті Києві (20422 грн.) та Київської області (13908 грн). Найнижчу зарплату працівники мають у Херсонській (10647грн.) та Волинській (10777) областях.

Підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці є одним із заходів, які здійснюються в багатьох європейських країнах, з метою легалізації заробітної плати через введення обов'язкового оформлення трудових відносин. Запровадження цих заходів свідчить про посилення ролі держави для виконання заробітною платою відтворювальних, стимулюючих, регулюючих та соціальних функцій. Прогнозується, що підвищення мінімальних рівнів заробітної плати та її щорічний перегляд є дуже важливим та сприятиме легалізації заробітної плати та підвищенню надходжень до бюджетів усіх рівнів. Втілення цих заходів, безумовно, є позитивним для найманих працівників й держави та може дати успіх в короткостроковому періоді, але може призвести до небажаних наслідків: вивільнення частки найманих працівників з боку роботодавців в середньо- та довгостроковому періодах [46, С. 179].

Оскільки ринок праці України відноситься до трансформаційної моделі, то за своїми характеристиками неформальна зайнятість в Україні схожа на аналогічні феномени в країнах периферійного капіталізму: значні масштаби поширення неформальної зайнятості, слабка розвиненість промислово-виробничої сфери, розмивання межі між формальною та неформальною зайнятістю. Вторинний характер неформальної зайнятості об'єднує Україну з розвиненими капіталістичними країнами Європи [44].

Неформальна зайнятість в Україні має певні особливості:

- прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційної та неофіційної діяльності;

- кількість неформально зайнятих залежить від вікової категорії, місця проживання;

- більша частина населення свідомо обрала неформальну зайнятість;

- неформальна зайнятість – спосіб існування в умовах капіталістичних відносин;

- роботодавці нав'язують неформальний вид зайнятості, порушуючи тим самим норми трудового законодавства.

Розвиток та збільшення обсягів неформальної зайнятості породжує певні ризики в економічній безпеці країни, а саме:

- бюджет та соціальний фонд недоотримують кошти, що могли б бути спрямовані на соціально-економічний розвиток держави та покращення життя населення;

- складність контролю з боку держави за обігом грошей;

- сповільнення процесів модернізації економіки та існування усталеної ринкової системи;

- відсутнє повне отримання точної та достовірної економічної інформації;

- стрімке поширення неформальної зайнятості гальмує процеси ефективного використання наявного трудового потенціалу, через їх незахищений стан;

- зниження матеріального та культурного рівня особистості, внаслідок зайнятості у неформальному секторі, що знижує якість трудового потенціалу країни;

- ускладнення контролю за дотриманням умов праці та якості товарів і послуг, що надаються;

- звикання суспільства до порушення норм податкового та трудового законодавства;

- розвиток корупції та тіньової економіки;

- створення сприятливих умов для вчинення кримінальних діянь.

Загальний наслідок зростання усіх показників тіньової зайнятості – руйнування встановленого порядку та норм економічних зв'язків, адже така діяльність здійснюється в умовах ігнорування соціальних стандартів та гарантій (мінімальна заробітна плата, стандарти безпеки, тривалість робочого часу), встановлених державою на ринку праці, держава ж має інший негативний підсумок – зменшення бюджетних соціальних видатків внаслідок недоотримання податкових надходжень до бюджету. Поширення та

збільшення обсягів неформальної зайнятості підвищує рівень тінізації економіки та посилює економічну безпеку [30, С. 15].

Таким чином, держава має сприяти легалізації неформальної зайнятості в країні, заохочувати до офіційного працевлаштування, регулювати питання детінізації економіки, забезпечувати переважання офіційного ринку праці.

Необґрунтована соціальна політика, разом з непродуманою податковою політикою, привели майже до повного знищення виробництва в Україні. Приховане безробіття перейшло у тіньову зайнятість, бо цілком зрозуміло, що в такому разі, коли людина роками не отримує заробітної плати і, при цьому, не вмирає з голоду, то вона має якесь інше джерело надходжень – вона працює в тіньовому секторі [23, С. 32-33].

Детінізація ринку має бути першочерговим завданням уряду, адже це породжує поширення таких проблем, як нелегальне використання робочої сили, приховування своїх реальних доходів, ігнорування укладання трудових договорів та розвиток заробітної плати «у конвертах». Можна виділити чотири основні вектори дій, на які має бути спрямована діяльність влади:

- Спрощення самої системи адміністрування та збору податків. В результаті це дасть прозорості процесу адміністрування коштів та зменшить бажання громадян ухилятися від сплати податків.

- Невтручання протягом декількох років та спрощення податкового законодавства, для того щоб підприємцям було зручно планувати свою діяльність та унеможливило коригування законодавства, що негативно впливає на розвиток підприємств.

- Покращення якості наданих державою послуг, що покращить зв'язки між державою та громадянами.

- Зменшення кількості відрахувань до соціального фонду, адже навантаження на фонд заробітної плати становить більше половини (56,6%): скорочення ставки єдиного соціального внеску, створення резервних фондів).

- Зменшення кількості податкових пільг, оскільки це дозволить рівномірно розподіляти податкове навантаження.

Державна політика детінізації повинна містити дві взаємоузгоджені складові: адміністративну та мотиваційну. Під адміністративною складовою розуміємо посилення контролю для

збільшення збору податків та зменшення частки тіньової економіки. Мотиваційна складова має передбачати зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з покращенням якості державних послуг. Тому державна політика має забезпечити гармонійне поєднання адміністративної та мотиваційної складових, які мають досягти максимального ефекту від кожної з них та не перешкоджати одна одній. [39, С. 217-218]

Скорочення та легалізація неформальної зайнятості потребує проведення заходів у сфері політики зайнятості. По-перше, потрібно забезпечити координацію зусиль усіх рівнів влади в реалізації політики у сфері зменшення тінізації ринку праці саме за допомогою обґрунтованої національної програми, статистичних даних та досліджень, таким чином, щоб забезпечити рівновагу між попитом та пропозицією робочої сили.

По-друге, політика зайнятості повинна бути спрямована на забезпечення соціально прийняттого рівня безробіття завдяки сприяння перерозподілу робочої сили за секторами економіки, територіями та видами зайнятості, в інтересах структурних зрушень та зростання продуктивності праці за максимально можливої соціальної підтримки безробітних. При цьому, слід враховувати, що розпочаті реформи економічного сектору та втрата значного виробничого потенціалу в зоні проведення АТО, очевидно, в кінцевому результаті призведуть до зміни галузевої та територіальної структури економіки, а значить, і до структури попиту на робочу силу. Тому важливим є запровадження науково обґрунтованого прогнозування масштабів та напрямів таких змін, а також структури попиту на ринку праці на середньострокову та довгострокову перспективу. Такі прогнози мають бути узгоджені із системами освіти, підготовки та удосконалення кадрів [48, С. 9-10].

По-третє, встановлення рівноваги попиту та пропозиції ринку праці повинно бути забезпечено шляхом прийняття професійних стандартів, це дасть змогу поєднати ринкові вимоги роботодавців до кваліфікованої підготовки кадрів. Завдяки професійним стандартам можна провести об'єктивну атестацію та оцінювання персоналу підприємств.

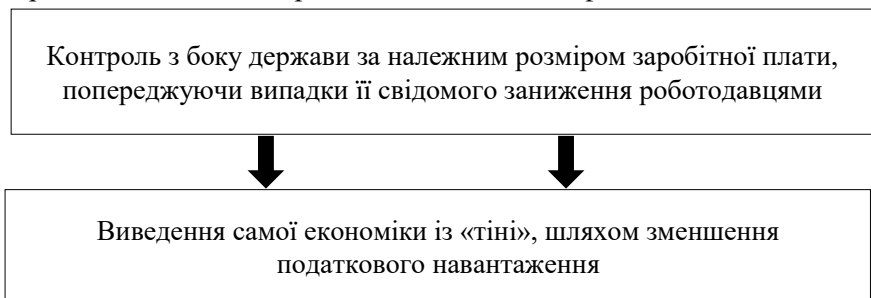
По-четверте, виконання одного із головних завдань українського ринку, що полягає в переході від дешевої робочої сили, яка наразі існує, до моделі з високим рівнем оплати праці. Такий перехід змусить повернутись працівників до офіційного сектору економіки, що в перспективі збільшить їх доходи, надходження до бюджету та соціальних фондів.

По-п'яте, реалізація політики зайнятості має спрямовуватись на розвиток малого підприємництва, що може здійснюватись шляхом переробки податкової системи на більш гнучку, удосконалення сфери кредитування та запровадження пільгових умов для доступу до інформаційних та юридичних послуг.

По-шосте, застосування нових форм трудових відносин, які є гнучкими та які здатні знизити тінізацію у сфері зайнятості, це може бути: віддалена, мобільна та часткова зайнятість. Проте, застосування таких форм вимагає удосконалених механізмів для їх застосування, адже важливо не допустити прояви дискримінації, зниження захищеності працівників та недотримання гарантій у трудових відносинах.

По-сьоме, формування та розвиток територіальних кластерних структур, які є ефективним інструментом стимулювання підприємницької діяльності. Це служитиме основою для забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки та створенню робочих місць.

На рисунку 4.5. наведено дії державної політики у детінізації заробітної плати та скороченні масштабів неофіційної зайнятості.

Рис. 4.5. Етапи політики держави у детінізації ринку праці [4, С. 164]

Тобто, контроль органів державної влади за відповідним розміром заробітної плати, що унеможлиблює її зниження роботодавцями, є передумовою детінізації ринку праці. І вже наступний крок – це зменшення податкового навантаження, що допомагає вивести економіку з тіні, але тут слід враховувати і певні нюанси, такі, як вид підприємництва і так далі.

Політика держави повинна бути спрямована на недопущення переходу економічної злочинності в нову якість – криміналізацію всієї економічної системи держави. На жаль, реальністю українського економічного життя стає кримінальне поведіння дедалі зростаючої кількості суб'єктів господарювання [42].

Для вдосконалення системи регулювання зайнятості та використання трудових ресурсів на загальнодержавному, локальному, регіональному та місцевому ринках необхідно:

- на рівні держави забезпечувати нормативно-правові засади ринків праці, через зміну положень трудового законодавства, юридичного оформлення основ трудової діяльності (регламентація основних положень трудових та колективних договорів; умов праці для осіб із обмеженими можливостями, жінок з дітьми тощо);

- на територіальному рівні координувати дії Державної служби зайнятості, Міністерства праці і соціальної політики та галузевих міністерств, провідних підприємств, вищих та професійних навчальних закладів регіону з метою оперативного реагування на зміну кон'юнктури ринку праці та швидкої адаптації трудового потенціалу до соціально-економічних потреб. [7]

Суть державного регулювання ринку праці на регіональному рівні полягає у цілеспрямованому впливі на чинники, що формують попит і пропозицію робочої сили на регіональних ринках праці. [45, С. 13]

Дослідження чинного в Україні механізму державного регулювання ринку праці та зайнятості населення показало, що він включає:

- систему правових інструментів (законів, норм, правил, законодавчих актів і нормативно-правових документів), що регулюють сферу соціально-трудова відносин;

- інструменти фінансово-кредитної політики (джерела формування фонду сприяння зайнятості населення та порядок їх

використання), спрямовані на реалізацію програм зайнятості та підтримку населення, яке тимчасово не працює;

- інструменти інвестиційної та податкової політики, які передбачають економічний вплив держави на роботодавців, на кількісний та якісний склад робочої сили;

- засоби державної системи працевлаштування з розвинутою мережею центрів зайнятості, які регулюють рух трудових ресурсів, організують професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

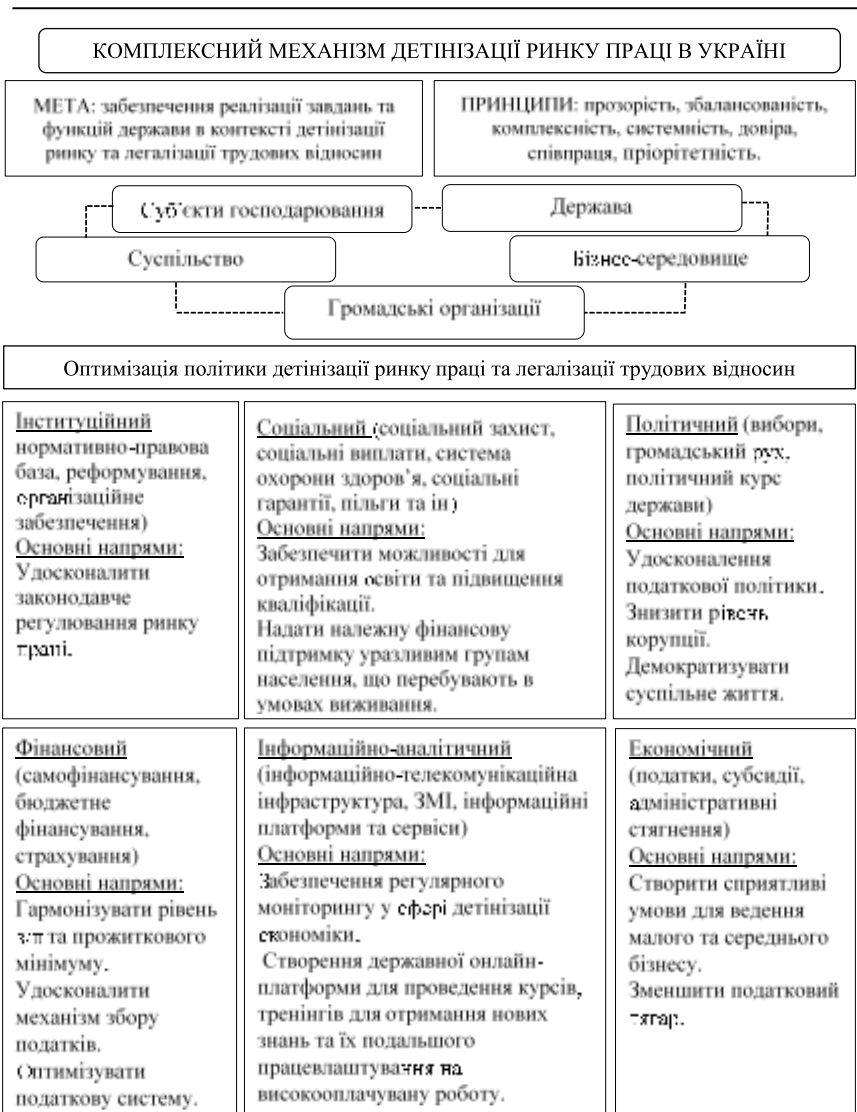
- засоби системи державного контролю над дотриманням прийнятих і чинних правових, економічних та організаційних умов сприяння продуктивній зайнятості населення [49, С. 139].

До основних способів легалізації заробітної плати можна віднести такі:

- по-перше, сприяння малому підприємству (спрощення процедури реєстрації та ліцензування діяльності; зменшення податків, насамперед, на фонд заробітної плати; надання пільг підприємцям, які створюють додаткові робочі місця; надання фінансової підтримки підприємствам малого бізнесу засобами гнучкої кредитно-податкової політики);

- по-друге, необхідно перейти від системи пенсійного забезпечення до соціального страхування, за якою живе увесь цивільний світ. Проведення пенсійної реформи полягає в запровадженні змін в пенсійному законодавстві. Це дасть можливість підприємцям, на рівних з іншими застрахованими особами, формувати розмір пенсій, не менший прожитковому мінімуму, та захищати свої соціальні інтереси. Тому сприятливим аспектом може стати запровадження особових рахунків у Пенсійному фонді, за якими кожний робітник зможе перевірити скільки відрахування надійшло на його рахунок.

- по-третє, впровадження накопичувальної системи, що стало би найкращим стимулом для виведення заробітних плат з тіні». Оскільки, у цьому випадку саме співробітник зацікавлений в отриманні легальної заробітної плати і просто не погоджуватиметься на конверт», розуміючи, що прирікає себе на мінімальні пенсійні виплати. Саме тому, необхідність реформи ЄСВ втратить свою актуальність [14, С. 220-221].

Рис. 4.6. Комплексний механізм детінізації ринку праці в Україні

Загальними заходами держави у напрямку детінізації заробітної плати є:

1. Визначити приблизну частку заробітної плати, яка виплачується як «сіра» і «чорна», оскільки для них мають бути різні мотиваційні методи для легалізації. Це дозволить розставити пріоритети у легалізаційних методах і зосередить увагу на найважливіших з них. Проте, спершу необхідно вивести із тіні незареєстрованих працівників, у результаті отримаємо дійсне число безробітних, збільшення виплат у держфонди та зростання наповнення місцевих і державного бюджетів. Наступним етапом має бути мотивування відображення реальної виплачуваної заробітної плати працівникам, а не тільки мінімальної.

2. Розрахувати та методично правильно впровадити (можливо із запровадженням пілотного проекту на основі певного регіону чи області) зміну рівня єдиного соціального внеску та податку з доходів фізичних осіб, за умови збільшення роботодавцями середнього рівня заробітної плати найманих працівників.

3. Використовувати мінімальну заробітну плату як інструмент забезпечення належного рівня соціального захисту найменш оплачуваних працівників, а не як метод детінізації оплати праці. Застосовувати цей інструмент по-різному за галузями економіки, залежно від необхідності й прописувати його дію перш за все у колективних та індивідуальних договорах. Це дозволить державі оперативно реагувати та вносити корективи у регулювання оплати праці по галузях.

4. Посилити адміністративні заходи щодо відповідальності роботодавців за ухиляння від сплати податків і страхових внесків та оформлення трудових відносин з найманими працівниками [4, С. 165-166].

Заходи щодо мінімізації неформальної зайнятості, наведено на рисунку 4.7.

Загалом, детінізація зайнятості населення містить у собі декілька заходів:

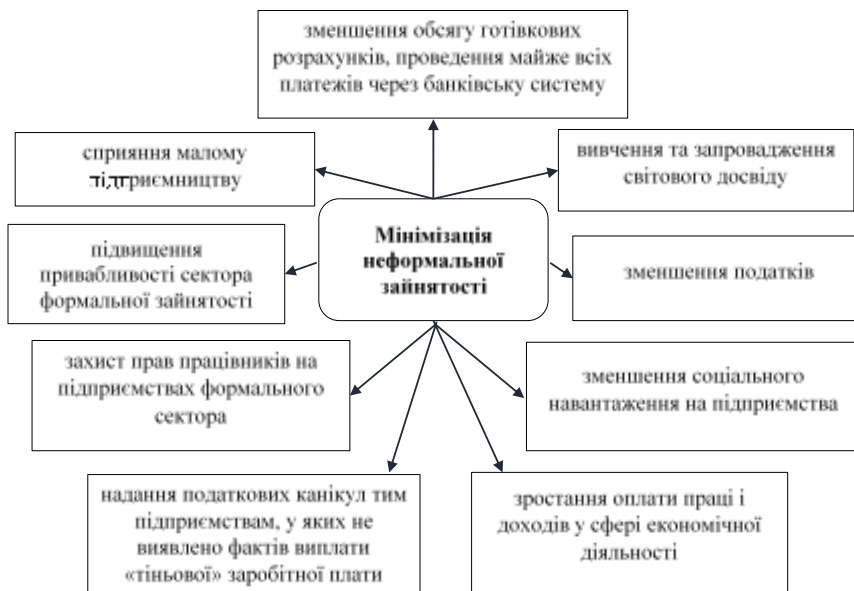
Адміністративні – створення належної системи запобігання та профілактики здійснення діянь у тіньовому секторі.

Економічні – забезпечення такого середовища, щоб підприємницька діяльність стрімко розвивалась в умовах конкуренції.

Правові – посилення відповідальності та штрафних санкцій за правопорушення у сфері тіньового сектору, особливо за ті, що поширюють та насаджують здійснення тіньової діяльності.

Соціальні – забезпечення сумлінної сплати податків громадянами та транслявання розуміння усіх наслідків поширення тінізації економіки для держави. [43, С. 156]

Рис. 4.7. Заходи держави для мінімізації неформальної зайнятості

Державна політика має бути орієнтована на злагодженому здійсненні радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо детінізації ринку праці, легалізації зайнятості та заробітної плати. Найбільш дієвими заходами влади має бути встановлення чіткого контролю за дотриманням трудового законодавства, попередження проявів неформальної зайнятості та виплат тіньових заробітних плат, посилення відповідальності за порушення у цій сфері. Із основних завдань найголовнішими є зменшення податкового навантаження, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, орієнтація на розвиток малого підприємництва та інші. Діяльність усіх органів влади повинна мати комплексний та виражений характер.

4.3. Державна політика в сфері детінізації національної економіки в забезпеченні фінансової спроможності виконання державних функцій

Тіньова економіка як «...складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків» надзвичайно негативно впливає на розвиток нашої країни у всіх сферах, знекровлюючи, перед усім, вітчизняну економіку [10, 256]. За статистичними даними незаангажованих джерел, у різні часи тінізація економіки нашої країни коливалась від 40% до 50%% ВВП: так, дослідження Київського міжнародного інституту соціології доводять, що у останні роки цей показник впевнено наближається до 50% ВВП [57, 208]. Втім, поза всі негативні явища, найбільш вразливими від тіньової економіки є Державний та місцеві бюджети, що не може не позначатись на рівні бюджетної безпеки, а отже, стійкості всієї системи державних фінансів. З огляду на це, проведення дослідження щодо впливу тіньової економіки на бюджетну безпеку є вкрай актуальним та своєчасним.

Опрацювання питань тіньової економіки у різні часи були представлені в працях: В. Антипова, А. Базилюка, О. Бандурка, З. Варналій, В. Гончарова, М. Заверуха, С. Петренко, С. Ечмакова, С. Корецької, С. Нікітіна, Г. Лех, І. Мазур, В. Попович, І. Савченко, Є. Самойленко та багато інших. Віддаючи належне науковим здобуткам вказаних вчених, акцентуємо на практичній відсутності досліджень, яке б презентувало вказану проблематику в контексті бюджетної безпеки країни. На тлі такої прогалини позитивним вбачається розпочата наукова дискусія професором Свірко С.В. [218], яка зробила перші кроки у цьому напрямку.

Слід зазначити, що відповідно до вітчизняного нормативно-правового поля, бюджетна безпека представлена, як “...стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції...” [140]. Різні вчені трактували цю категорію варіативно, втім, на нашу думку, найбільш умотивованим вбачається визначення надане професором Свірко С.В., за яким бюджетна безпека – “це стан фінансової захищеності сектору загального державного

управління, що характеризується платоспроможністю та фінансовою стійкістю держави, як економічного суб'єкту, що надає можливість інституціональним одиницям, вказаного сектору, реалізовувати повноваження на виконання функцій держави максимально результативно та ефективно в умовах мінливого середовища, зовнішніх та внутрішніх загроз" [219]; остання виступає складовою державної безпеки, через супідрядність до економічної (фінансової) безпеки [217, С. 28].

Така позиція бюджетної безпеки вказує на її досить визначальну формотворчу роль, оскільки, через визначення власне бюджетної безпеки відбувається послідовний обрахунок фінансової та надалі економічної безпеки. Втім, унікальна роль бюджетної безпеки пов'язана не тільки з математичними розрахунками, які регулюються Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України".

Для опрацювання такої ролі проведемо ідентифікацію основних положень бюджетної безпеки. Вивчення вітчизняного бюджетного нормативно-правового поля дозволило ідентифікувати відправні положення бюджетної безпеки наступним чином [29, 61]: предметом бюджетної безпеки виступає бюджетна система, бюджетний процес, бюджетний механізм; суб'єктами бюджетної безпеки виступають органи державної влади та місцевого самоврядування; об'єктами бюджетної безпеки є елементи бюджетної системи, бюджетного процесу, бюджетного механізму, структури бюджету тощо; бюджетна безпека виступає складовою бюджетної політики на рівні Державного та місцевих бюджетів, а, отже системи управління Державним та місцевими бюджетами; з точки зору: процесуально-діяльнісного підходу «бюджетна безпека» ідентифікується як процес, що здійснюється в процесі людської діяльності; явищного підходу тлумачення слова «безпека» у словниках української мови свідчить про однозначне визначення цього явища як «стан», зокрема: фінансової захищеності сектору загального державного управління, що характеризується платоспроможністю та фінансовою стійкістю держави, як економічного суб'єкту, що надає можливість інституціональним одиницям вказаного сектору реалізовувати повноваження на виконання функцій держави максимально результативно та ефективно, в умовах мінливого середовища, зовнішніх та внутрішніх загроз; метою бюджетної безпеки є розбудова оптимальних по структурі і внутрішнього наповнення та стійких

до різних загроз Державного та місцевих бюджетів; завданнями бюджетної безпеки є вивчення, упередження та ліквідація факторів- та чинників-загроз, оптимізація внутрішньої структури визначальних об'єктів.

Отже, бюджетна безпека є категорією, що відбиває фактично стан бюджетної системи, бюджетного процесу та бюджетного механізму.

Нагадаймо, що власне сукупність останніх покликана реалізувати фінансове забезпечення виконання державних функцій, закріплених Конституцією України, зокрема [112]: управлінської (ст. 5, 7, 15, 17, 18, 24, 34, 36, 44); оборона (ст. 2, 3, 17); громадський правопорядок, безпека і судова влада (ст. 3, 13, 25, 27-29, 59-61); економічна діяльність (ст. 15, 17, 34, 36, 44, 92); охорона навколишнього природного середовища (ст. 14, 16); житлово-комунальне господарство (ст. 13); охорона здоров'я (ст. 49); духовний та фізичний розвиток (ст. 10, 11, 54); освіта (ст. 53); соціальний захист та соціальне забезпечення (ст. 3, 17, 44, 46, 47). Їх фінансове забезпечення здійснюється в ході виконання всіх стадій бюджетного процесу. Вочевидь, без отримання необхідного обсягу доходів, здійснення будь-яких видатків Державного та місцевих бюджетів стає неможливим. Нагадаймо, що всі доходи бюджету поділяються на [30]: податкові надходження, неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; власні надходження бюджетних установ; інші неподаткові надходження), доходи від операцій з капіталом, трансферти (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі). Таким чином, за відсутності відповідного стану бюджетної безпеки, стає неможливим реалізація всіх вказаних державних функцій, в цілому, та функцій із досягнення та підтримки необхідного рівня державної безпеки, зокрема.

На підставі вищевказаного, місце і роль бюджетної безпеки в державній безпеці слід визначати відповідно, як: центральне ланцюгове – через виключне значення Державного та місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні державної безпеки; забезпечувальну – через функціональне призначення видаткової частини Державного та місцевих бюджетів в реалізації функціональних повноважень суб'єктів державної безпеки – розпорядників бюджетних коштів. (табл. 4.6)

Таблиця 4.6

Бюджетна безпека як складова державної безпеки та інструмент фінансового забезпечення виконання функцій держави

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ			
<i>Місце бюджетної безпеки</i>			
централізовано ланцюгове, що пояснюється загальними підходами бюджетного фінансового забезпечення реалізації державних функцій, в цілому, та функцій з державної безпеки, зокрема			
<i>Роль бюджетної безпеки</i>			
стан фінансової захищеності сектору загального державного управління	інструмент бюджетного фінансового забезпечення державної безпеки	процес, що реалізується в через діяльність із досягнення та підтримки рівня державної безпеки	складова бюджетної політики на рівні Державного та місцевих бюджетів, а отже системи управління Державним та місцевими бюджетами
<i>Мета бюджетної безпеки</i>			
розбудова оптимальних по структурі і внутрішнього наповнення та стійких до різних загроз Державного та місцевих бюджетів			
<i>Предмет бюджетної безпеки</i>			
бюджетна система, бюджетний процес, бюджетний механізм			
<i>Об'єкт бюджетної безпеки</i>			
елементи: бюджетної системи, бюджетного процесу, бюджетного механізму, структури бюджету			
<i>Суб'єкти бюджетної безпеки</i>			
відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування			
<i>Завдання бюджетної безпеки</i>			
вивчення, упередження та ліквідація факторів- та чинників-загроз, оптимізація внутрішньої структури визначальних об'єктів			

Отже, бюджетна безпека виступає центральним детермінантом державної безпеки, як запоруки існування української державності. Таким чином, загрози бюджетної безпеки автоматично екстраполюються на сферу державної безпеки. Вивченню однієї з головних загроз бюджетної безпеки – тінізації економіки – пропонується присвятити наступний пункт цього дослідження.

Проблема тіньової економіки носить інтернаціональний характер, про що свідчить рішення Всесвітнього економічного форумом щодо ключових глобальних ризиків майбутнього десятиріччя: разом з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів, розповсюдження тіньової економіки визнані проблемами “номер один” людства [298]. В нашій країні питання тіньової економіки стоїть надзвичайно гостро, а тому, без керівної науково-обґрунтованої позиції держави подолати його суспільство не в змозі. За цих умов, важливою є чітка ідентифікація тіньової економіки як фактору загрози бюджетній безпеці країни, вивчення його проявів та напрямів.

Щодо загроз бюджетній безпеці “...ключовим і первинним протиріччям у виникненні загроз бюджетній безпеці держави є антагонізм всезростаючих суспільних потреб і обмеженості ресурсів. Чим більше потреб у суспільстві залишаються незадоволеними, внаслідок обмеженості ресурсів, тим нижчим є рівень реалізації інтересів, масштабнішим обсяг конфліктів і негативних впливів. Загрози бюджетній безпеці держави, виражаючи потенційну можливість негативного впливу, набувають суб’єктивного характеру, адже здебільшого залежать від параметрів бюджетної політики та узгодження в її рамках різнорівневих суспільних інтересів. Загрози бюджетній безпеці визначаються змістом відтворювальних процесів суб’єктів бюджетних правовідносин, ступенем узгодженості їх інтересів, а, отже, функціональною детермінованістю бюджетної політики, засадами формування бюджету й еквівалентністю розподілу його коштів” [263, С. 98].

Вітчизняні вчені у різні часи, досліджуючи проблематику ідентифікації бюджетних загроз, до останніх відносили різні внутрішні та зовнішні загрози (О. Проказюк [200, С. 44]; К. Захожай [93, С. 75]; С. Онищенко [152, С. 111]; С. Фролов, О. Козьменко, А. Бойко [263, С. 98-100]). Як свідчить аналіз представлених підходів, три з чотирьох авторів наголошують на тінізації, як виду загрози бюджетній безпеці, при цьому, К. Захожай наголошує на “тінізації бізнесу”, С. Онищенко – “тінізації бюджетної сфери”, С. Фролов, О. Козьменко, А. Бойко – “тінізація економіки”. Вочевидь, колектив авторів під керівництвом професора С. Фролова демонструє більш виважений і всеохоплюючий підхід, який і варто прийняти за основу. Отже, тінізація економіки виступає однією з центральних загроз бюджетній безпеці країни.

Слід зауважити, що такий вплив по різному оцінюється науковою спільнотою. Вчений З. Варналій до наслідків тінізації економіки країни відносить щодо бюджетної безпеки [36, С. 371]: «втрату податкових надходжень до бюджету і, як результат, ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави». Такої ж точки зору дотримуються вчені Т. Цвигун та О. Невипорук [269].

Професор С. Корецька зазначає, що головним наслідком тінізації економіки в контексті бюджетної безпеки виступає ухилення від податків в такій їх сукупності [115, С. 17].

Науковець П. Пірнікоза вважає, що негативні наслідки впливу тіньової економіки на фіскально-бюджетну систему полягають у втраті податкових надходжень до бюджетів, що, в свою чергу, призводить до [164, С. 86]: “деформації податкової системи; деформації структури державного бюджету; ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань; інфляційних процесів”.

С. П'ясецька-Устич стверджує, що «політика приховування доходів деформує податкову систему країни, не забезпечуючи достатніх податкових надходжень у бюджет» [159, С. 36].

Колектив авторів під керівництвом професора Т. Момота до негативних наслідків тінізації економіки в контексті бюджетної безпеки відносить [144, С. 171]: «зменшення обсягів надходжень податків до бюджету».

Науковець Савич І. наголошує на таких наслідках впливу тіньової економіки на бюджетну безпеку, зокрема [212, С. 119]: «зниження доходів держави і добробуту майбутніх поколінь (дефіцит бюджету, що не фінансується за рахунок емісії, повинен відшкодовуватися за рахунок державного боргу)».

Вчені Гришова І та Дяченко О. відстоюють посилення ефекту соціальної незахищеності, у наслідок тінізації економіки країни, що проявляється у “скороченні доходів й відповідного фінансування державних програм та інститутів, а отже, на виконання державою соціальних програм, зобов'язань перед населенням, де висока соціальна ціна реформ посилюється неефективною соціальною політикою” [80, С. 213].

Колектив авторів Національної академії внутрішніх справ в аналітичному дослідженні проблематики тіньової економіки відмічає, що «...головним видом шкоди, завданої інтересам держави з боку тіньової

економіки, є втрата конкурентності функцій управління соціальним потребам, зниження рівня керованості економіки, збільшення обсягу ентропійних процесів обмеження економічних свобод» [256, С. 28].

І нарешті, провідний фахівець в галузі економічної безпеки О. Власюк чітко ідентифікує вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави, що проявляється, на думку вказаного вченого, у [42, С. 21]: “зниженні ефективності грошово-кредитної політики, дієвості фіскальних інструментів, а також мотивації до інвестування; погіршення інвестиційного клімату в країні, регулювання й дієвості фіскальних інструментів; розкрадання бюджетних коштів, і нецільове використання міжнародної фінансової допомоги; зниження доходів приватних підприємців та інвестицій; недоотримання доходів бюджетів, погіршення інвестиційного клімату в країні; дестабілізація системи макроекономічного регулювання; погіршення фіскальної дисципліни; обмеження можливостей країни щодо обслуговування зовнішнього боргу; зменшення митних та акцизних платежів до бюджету; дестабілізація банківської системи, зниження кредитних рейтингів та рейтингів фінансової стабільності країни, обмеження державних запозичень”.

Нагадаймо, що тіньова економіка за своєю структурою включає неформальну, приховану, фіктивну, підпільну/кримінальну, при цьому сегментарно: перша – є тією частиною економіки, що функціонує легально, втім, поза проведенням офіційно визначених регламентаційних процедур (індивідуальне підприємництво без реєстрації суб'єкта господарювання); друга – є тією частиною економіки, що функціонує легально, втім, не фіксується в межах обліку, оподаткування, статистики (діяльність юридичних і фізичних осіб, що не відбивається в бухгалтерському обліку та статистиці); третя – є квазіекономічний сегмент, в межах якого здійснюється отримання доходів через шахрайство, корупцію тощо, задля отримання власної вигоди (незаконна приватизація державного майна, хабарі, відмивання коштів, здирицтво, змова з метою збагачення тощо); четверта – частина економіки, в межах якої здійснюються заборонені види діяльності з метою отримання прибутків та надприбутків (виробництво/виготовлення та збут психотропних та наркотичних речовин, зброї, торгівля людьми, нелегальні ігри, контрабанда тощо).

В контексті вищевказаних теоретико-методологічних позицій бюджетної безпеки, сфера впливу тіньової економіки на бюджетну безпеку вбачається наступним чином (таблиця 4.7).

Таблиця 4.7

Об'єктний вплив тіньової економіки на бюджетну безпеку

Вид тіньової економіки	Сфера прямого впливу щодо елементних об'єктів бюджетної безпеки	Сфера опосередкованого впливу щодо об'єктів бюджетної безпеки
неформальна	Доходи Державного та місцевих бюджетів	видатки, кредитування та фінансування Державного та місцевих бюджетів
прихована	Доходи Державного та місцевих бюджетів	Видатки, кредитування та фінансування Державного та місцевих бюджетів
фіктивна	Доходи і витрати Державного та місцевих бюджетів,	кредитування та фінансування Державного та місцевих бюджетів
підпільна/ кримінальна	Доходи і витрати Державного та місцевих бюджетів,	кредитування та фінансування Державного та місцевих бюджетів

Опрацювання різних напрямів впливу тіньової економіки на елементну об'єктну структуру бюджетної безпеки призвело до таких узагальнень щодо:

- неформального сегменту економіки – проведення незареєстрованої індивідуальної підприємницької діяльності призводить до прямих втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині податкових надходжень фізичних осіб, а також опосередковано логічних обмежень та скорочень видаткової та кредитної їх частини, а також потреби у збільшенні фінансування бюджетів;

- прихований сегмент економіки – ведення легальної діяльності без відображення її в бухгалтерському обліку, а отже, в податковому обліку та статистиці, призводить до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині податкових надходжень юридичних та фізичних осіб, а, отже, як і в попередньому випадку, також опосередковано логічних обмежень та скорочень видаткової та кредитної їх частини, а також потреби у збільшення фінансування бюджетів;

- квазіекономічний сегмент економіки – здійснення протиправних заходів з метою отримання власної вигоди у вигляді нелегальних доходів призводить, як до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині потенційних податкових надходжень з доходів фізичних осіб, так і до

збільшення витрат Державного і місцевих бюджетів, через втрату державного та комунального майна (в частині незаконної приватизації державного або комунального майна); знов таки, як наслідок цього, виникає потреба у необхідності збільшення фінансування бюджетів, а також виникає режим обмеження щодо кредитування бюджетів;

- підпільний/кримінальний сегмент економіки – здійснення діяльності щодо виробництва/виготовлення та збут психотропних та наркотичних речовин, зброї, торгівлі людьми, нелегальних ігр, контрабанди призводить не тільки до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині потенційних податкових та неподаткових надходжень з доходів фізичних осіб, а й надзвичайній криміналізації суспільства, що неминуче викликає потребу у посиленні правоохоронної діяльності, а отже, збільшення видатків Державного і місцевих бюджетів на цю діяльність; наслідком цього виступає, як і в попередньому випадку, потреба у збільшенні фінансування бюджетів та обмеження щодо його кредитування.

Також, слід вказати, що рівень тінізації економіки країни в цілому негативно впливає на її борговий імідж, ускладнюючі процедури зовнішнього залучення коштів, необхідного на реформування і модернізацію окремих сфер та напрямів суспільного життя країни.

Отже, в контексті даного дослідження, тіньову економіку слід вважати вагомими фактором загрози бюджетній безпеці країни, що через уникання її суб'єктів (юридичних та фізичних осіб) офіційного оподаткування, розкрадання державного майна або у інший, прямиий та непрямиий спосіб, призводить до зниження бюджетної безпеки в країні. Такий підхід потребує активізації керуючого впливу державного управління на значний фактор загрози визначального виду з інших видів державної безпеки країни. Тим більше, що тіньова економіка виступає каталізатором стану, власне, державного управління, оскільки вона являє собою “системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивністю соціальної небезпеки, вона є формою кризи державного управління економікою і виявляється у розвитку дисфункціональності останнього.” [99, С. 23].

Подолання вказаних негативних явищ в межах тіньової економіки, що погіршують стан бюджетної безпеки, потребують реформи державного управління і в цілому, так і державною безпекою, зокрема. Збалансоване проведення відповідних організаційних процедур, мотиваційних та контрольних заходів за умов безумовного дотримання чинного

кримінального законодавства, дозволить мінімізувати ризики з боку тіньової економіки на бюджетну безпеку країни на всіх її рівнях.

Формування напрямів державної політики в сфері детінізації економіки, в контексті подолання негативного впливу на бюджетну безпеку, передбачає опрацювання сукупності діючих нормативно-правових актів з питань, як детінізації економіки, так і бюджетної безпеки. На підставі опрацювання сукупності вітчизняного законодавства узагальнено такі нормативно-правові акти щодо державного управління, як детінізацією економіки, так і бюджетною безпекою: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Податковий кодекс України; Бюджетний кодекс України; Господарський кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закон України “Про Державний бюджет України на відповідні роки”; Закон України “Про банки та банківську діяльність”; Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”; Закон України “Про засади запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розпорядження зброї масового знищення”; Закон України “Про національну безпеку України”; Закон України “Про запобігання корупції”; Закон України “Про Антикорупційне бюро України”; Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”; Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про віднесення держав до переліку офшорних зон”; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії реформування системи управління фінансами на 2017-2020 рр.”; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері”; Указ Президенту України “Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції”; Указ Президента “Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”; Рішення Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства”; Наказ Міністерства економіки України “Про затвердження методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки”; Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України”; Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів

непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України; Рішення національної комісії з цінних паперів та фондового ринку “Про затвердження Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р.”.

Аналіз сукупності нормативно-правових актів свідчить про відсутність положень щодо подолання наслідків впливу тінізації економіки на бюджетну безпеку. Зокрема, офіційна методика визначення бюджетної безпеки жодним чином не враховує показників тінізації національної економіки (таблиця 4.8)

Таблиця 4.8

Індикативні показники визначення бюджетної безпеки*

Індикатор, одиниця виміру	Формула для обрахунку індикатора
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП,%	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління,%	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. гривень – дефіцит зведеного бюджету, млн. гривень) / ВВП x 100
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет,%	доходи зведеного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету,%	(обслуговування державного боргу, млн. гривень + погашення державного боргу, млн. гривень) / доходи державного бюджету, млн. гривень x 100

*складено на підставі [140]

Значимо, що у різні часи, вчені пропонували багатоваріантні авторські підходи до визначення бюджетної безпеки; втім, тільки вчені Ю. Харазішвілі, Є. Дронь [267, С. 40; 380], С. Онищенко [153, С. 120], С. Свірко [217, С. 208-209] умотивовували урахування показника тінізації національної економіки, в якості вихідного показника для обрахунку рівня бюджетної безпеки.

На підставі вищевказаного пропонується доповнити склад нормативно закріплених показників бюджетної безпеки показником рівня тінювих втрат Державного та місцевих бюджетів та представити всю сукупність показників у такому вигляді (таблиця 4.9)

Таблиця 4.9

Перелік індикаторів бюджетної безпеки*

Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, %	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. гривень – дефіцит зведеного бюджету, млн. гривень) / ВВП x 100
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	доходи зведеного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	(обслуговування державного боргу, млн. гривень + погашення державного боргу, млн. гривень) / доходи державного бюджету, млн. гривень x 100
<i>Рівень тіньових втрат Державного та місцевих бюджетів, %</i>	<i>(тіньові втрати Державного бюджету + тіньові втрати місцевих бюджетів, млн.грн) / (доходи Державного бюджету + доходи місцевих бюджетів, млн.грн.) x 100</i>

*авторська пропозиція

При цьому, значення індикаторів щодо нормування та вагових коефіцієнтів для використання розрахунку субіндексів бюджетної безпеки пропонується у наступних розмірах (таблиці 4.10, 4.11)

Вищевказані новації пропонується ввести до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки [140]. Реалізація авторського підходу сприятиме урахуванню показника тінізації економіки при обрахунку рівня бюджетної безпеки, що підвищить його точність та достовірність, в умовах реально існуючих вагомих загроз бюджетній безпеці з боку тіньової економіки України.

Високі показники рівня тінізації національної економіки свідчать про необхідність розробки системи багатосторонніх та багаторічних заходів, з метою детінізації національної економіки, у тому числі, задля підвищення рівня бюджетної безпеки. Отже, йдеться про стратегічні документи з розвитку економічної безпеки, які б враховували завдання із детінізації економіки України.

Таблиця 4.10

Значення індикаторів для нормування*

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора										
		$X^L_{кршп.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^L_{либест.}$	$X^R_{либест.}$	$X^R_{либест.}$
9.4. Бюджетна безпека												
9.4.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-6	-5	-4	-3	-2	3	5	6	8	10	
9.4.2	Відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП, %	-3	-2	-1	0	0	1	2	3	5		
9.4.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	18	19	20	23	25	28	30	33	35	37	
9.4.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %						6	7	10	13	16	
9.4.5	Рівень тінювих витрат Державного та місцевих бюджетів, %						1	4	8	12	15	

Таблиця 4.11

Вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів бюджетної безпеки*

9.4. Бюджетна безпека		
9.4.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	0,2284
9.4.2	Відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП, %	0,2042
9.4.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	0,1805
9.4.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	0,2230
9.4.5	Рівень тінювих витрат Державного та місцевих бюджетів, %	0,1639

Центральним проектним документом щодо формалізації цих умов стратегічного спрямування державної політики щодо економічної безпеки, в цілому, та бюджетної безпеки, зокрема, виступає проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року [199], який містить інформаційні сегменти щодо фінансової безпеки, складовою якої є бюджетна безпека.

Проект вказаного нормативного документу таку структуру: Розділ 1 “Загальні положення”; Розділ 2 “Оцінка рівня економічної безпеки, виклики та загрози”; Розділ 3 “Стратегічний курс державної політики і сфері економічної безпеки”; Розділ 4 “Механізми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки”; Розділ 5 “Організаційне, наукове та фінансове забезпечення реалізації Стратегії”.

Опрацювання положень Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року показало відсутність жодної згадки про тінізацію економіки України як загрози бюджетній безпеці. Зважаючи на субординаційну підрядність бюджетної безпеки фінансовій безпеці країни, пропонуємо внести відповідні доповнення до вказаного проектного документа і викласти його структурні частини у такій редакції:

“Розділ 1. п.1. Фінансова безпека: стан, виклики та загрози.

Основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки є:

- надзвичайно високий рівень тінізації економіки, що призводить до значних втрат доходів Державного та місцевих бюджетів;

“Розділ 3. Завдання державної політики у сфері фінансової безпеки

12) подальша детінізація національної економіки України;»

Розділ 4. Табло індикаторів економічної безпеки

Показник: *рівень тінювих втрат Державного та місцевих бюджетів, %:*

- рівень у 2019 р. – 20;

- критичні межі – 15;

- значення цільового орієнтира на 2025 рік – 15;

Запровадження сформованих положень щодо детінізації національної економіки, з метою підвищення рівня бюджетної безпеки щодо Стратегії розвитку економічної безпеки та їх кінцева реалізація сприятиме цільовому опрацюванню вказаного завдання, налагодженню контролю за ним, а отже, і виконання останнього.

Все вищевказане дозволило сформувати механізм цільового впливу формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну безпеку (де ДБ–державна безпека, ЕБ–економічна безпека, ФБ – фінансова безпека, ББ – бюджетна безпека) (рис 4.8).

Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

Рис. 4.8. Механізм цільового впливу формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну безпеку

Вказаний механізм являє собою фрагмент комплексного механізму державного управління детінізацією національної економіки, що проявляється через цільовий вплив державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну складову, як центральний ланцюговий компонент державної безпеки країни. В ньому бюджетна безпека заявлена як один з напрямів об'єктного впливу державної політики в сфері детінізації національної, при цьому, останній здійснюється через запропоновані методичні положення щодо визначення рівня бюджетної безпеки, шляхом розширення сукупності розрахункових показників, а також доповнення проекту Стратегії економічної безпеки України до 2025 року. Його кінцеве запровадження сприятиме подоланню наслідків тінізації національної економіки на рівень бюджетної безпеки та превентивному реагуванню на можливі загрози бюджетній безпеці з боку тіньової економіки.

Висновки до розділу 4

1. У роботі проведений аналіз рівня тінізації ринку праці в Україні та визначено, що кожна четверта-п'ята людина з усього зайнятого населення працює у неформальному секторі, з усієї кількості неформально зайнятого населення, кількість чоловіків переважає, а якщо розглядати, у якій саме віковій категорії перебуває більшість такого населення, то це – 40-49 років, вона є найбільш уразливою та незахищеною серед усіх категорій населення в країні. Також за статистичними даними відсоток тіньового зайнятого населення у сільській місцевості більший, ніж у міській місцевості.

2. Державна політика має бути орієнтована на злагодженому здійсненні радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо детінізації ринку праці, легалізації зайнятості та заробітної плати. Найбільш дієвими заходами влади мають бути: встановлення чіткого контролю за дотриманням трудового законодавства, попередження проявів неформальної зайнятості та виплат тіньових заробітних плат, посилення відповідальності за порушення у цій сфері. Із основних завдань найголовнішими є зменшення податкового навантаження, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, орієнтація на розвиток малого підприємництва та інші. Діяльність усіх органів влади повинна мати комплексний та виважений характер.

3. Визначено сферу впливу тіньової економіки на бюджетну безпеку в контексті об'єктних елементів бюджетної безпеки за видами тіньової економіки у контексті сфери прямого та опосередкованого впливу. Подальше опрацювання різних напрямів впливу тіньової економіки на елементну об'єктну структуру бюджетної безпеки призвело до таких узагальнень щодо: неформального сегменту економіки – проведення незареєстрованої індивідуальної підприємницької діяльності призводить до прямих втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині податкових надходжень фізичних осіб, а також опосередкованого логічних обмежень та скорочень видаткової та кредитної її частини, а також потреби у збільшенні фінансування бюджетів; прихований сегмент економіка – ведення легальної діяльності без відображення її в бухгалтерському обліку, а отже, в податковому обліку та статистиці, призводить до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині податкових надходжень юридичних та фізичних осіб, а, отже, як і в попередньому випадку, також опосередкованого логічних обмежень та скорочень видаткової та кредитної її частини, а також потреби у збільшенні фінансування бюджетів; квазіекономічний сегмент економіки – здійснення протиправних заходів з метою отримання власної вигоди у вигляді нелегальних доходів призводить як до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині потенційних податкових надходжень з доходів фізичних осіб, так і до збільшення витрат Державного і місцевих бюджетів через втрату державного та комунального майна (в частині незаконної приватизації державного або комунального майна); знов таки, як наслідок цього, виникає потреба у необхідності збільшення фінансування бюджетів, а також виникає режим обмеження щодо кредитування бюджетів; підпільний/кримінальний сегмент економіки – здійснення діяльності щодо виробництва/виготовлення та збуту психотропних та наркотичних речовин, зброї, торгівлі людьми, нелегальних ігор, контрабанди призводить не тільки до втрат доходів Державного і місцевих бюджетів у частині потенційних податкових та неподаткових надходжень з доходів фізичних осіб, а й надзвичайній криміналізації суспільства, що неминуче викликає потребу у посиленні правоохоронної діяльності, а отже, збільшення видатків Державного і місцевих бюджетів на цю діяльність; наслідком цього виступає, як і в попередньому випадку потреба у збільшенні фінансування бюджетів та обмеження щодо його кредитування. Також обґрунтовано, що рівень тінізації економіки країни в цілому негативно впливає на її борговий імідж,

ускладнюючи процедури зовнішнього залучення коштів, необхідного на реформування і модернізації окремих сфер та напрямів суспільного життя країни.

4. Встановлено, що офіційна методика визначення економічної безпеки (у тому числі бюджетної безпеки) в своїй динаміці загалом не враховує рівень тінізації економіки в оцінці бюджетної безпеки. Проведений аналіз існуючих наукових та нормативно закріплених підходів до визначення рівня бюджетної безпеки виявив окремі пропозиції дослідників щодо врахування рівня тінізації економіки, при визначенні рівня бюджетної безпеки. Запропоновано та умотивовано доповнити існуючу систему індикативних показників визначення рівня бюджетної безпеки показником рівня тіньових втрат Державного та місцевих бюджетів, що обраховується за формулою: (тіньові втрати Державного бюджету + тіньові втрати місцевих бюджетів, млн.грн) / (доходи Державного бюджету + доходи місцевих бюджетів, млн.грн.) x 100.

5. На органічне включення вказаного показника до сукупності середньозважених субіндексів в межах інтегрального індексу економічної безпеки, сформовано значення індикатора рівня бюджетної безпеки показником рівня тіньових втрат Державного та місцевих бюджетів для нормування (оптимальний – 1; задовільний – 4; незадовільний – 8; небезпечний -12; критичний – 15), а також сформовано вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів бюджетної безпеки (к1 – 0,2284; к2 – 0,2042; к3 – 0,1805; к4 – 0,2230; к5 – 0,1639). Вищевказані новації пропонується ввести до діючих Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки. Реалізація авторського підходу сприятиме урахуванню показника тінізації економіки при обрахунку рівня бюджетної безпеки, що підвищить його точність та достовірність в умовах реально існуючих вагомих загроз бюджетній безпеці з боку тіньової економіки України.

6. Важливим інструментом досягнення завдання з підвищення бюджетної безпеки є розробка стратегічних документів з розвитку економічної безпеки, які б враховували завдання із детінізації економіки України. Центральним проектним документом щодо формалізації стратегічного спрямування державної політики щодо економічної безпеки, в цілому, та бюджетної безпеки, зокрема, виступає проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, який містить

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

інформаційні сегменти щодо фінансової безпеки, складовою якої є бюджетна безпека.

7. На охоплення державною політикою в сфері детінізації національної політики проблематики бюджетної безпеки, в роботі сформовано механізм цільового впливу формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну безпеку. Вказаний механізм є фрагментом комплексного механізму державного управління детінізацією національної економіки, що проявляється через цільовий вплив державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну складову, як центральний ланцюговий компонент державної безпеки країни. В ньому бюджетна безпека заявлена як один з напрямів об'єктного впливу державної політики в сфері детінізації національної, при цьому останній здійснюється через запропоновані методичні положення щодо визначення рівня бюджетної безпеки, шляхом розширення сукупності розрахункових показників, а також доповнення проекту Стратегії економічної безпеки України до 2025 року. Його кінцеве запровадження сприятиме подоланню наслідків тінізації національної економіки на рівень бюджетної безпеки та превентивному реагуванню на можливі загрози бюджетній безпеці з боку тіншової економіки.

РОЗДІЛ 5
ІДЕНТИКАТИВНО-ОЦІНОЧНІ МЕХАНІЗМИ
ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ
ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ
БЕЗПЕКИ

5.1. Проблеми вимірювання та характеристика методів оцінювання рівня тіньової економіки

Однією з найбільш гострих проблем в дослідженні детінізації економіки є розробка методичного апарату оцінки масштабів тіньової економіки, що обумовлено економічним змістом цього явища, який передбачає приховування інформації від обліку, реєстрації та контролю. Багатогранність тіньової економіки обумовлює різноманіття методів її виміру. Широка різноманітність методів, які застосовуються в практиці, свідчить про відсутність єдиної методики кількісної оцінки розмірів тіньових економічних процесів і критеріїв достовірності результатів вимірювання. Для України є характерним критично високий рівень тінізації економіки (за дослідженнями, якщо розмір тіньового сектору становить від 30 до 50% ВВП, то система тіньової економіки країни зростає стрімкими темпами та має не контрольований характер). З огляду на це надзвичайно важливим є достовірною та об'єктивною оцінка масштабів тінізації економіки.

Питання оцінки рівня тіньової економіки піднімалися в працях зарубіжних вчених: А. Бекряшева, Н. Бекряшева, І. Білозерова, Д. Бладеса, Н. Голованова, П. Гутмана, С. Ковальова, Т. Корягіної, Ю. Латова, О. Осипенка, В. Перекислова, В. Попова, С. Сілаєвої, В. Фадеєва, Е. Фейга, Н. Черемісіної, Ф. Шнайдера, О. Шохіна та ін., і вітчизняних науковців: З. Герасимчук, З. Варналія, М. Карліна, М. Козоріз, І. Мазура, В. Мандибури, Н. Мушинської, Р. Моторина, Т. Моториної, В. Поповича, А. Сухорукова, І. Сторонянської, В. Серафимова, О. Турчинова, М. Флейчук та ін. Як закордонними, так і вітчизняними вченими здійснювалися дослідження і спроби систематизації методів вимірювання тіньової економіки. Однак до теперішнього часу чіткої системи ознак, що дозволяють класифікувати методи оцінки тіньової економіки, так і не вироблено.

Варто відзначити, що свою багатогранну сутність тіньова економіка розкриває в своїх функціях. Тіньовій економіці притаманний дуалізм, що виражається в її подвійній ролі:

- позитивній – згладжування негативних умов щодо розвитку бізнесу;

- негативній – антисоціальний перерозподіл доходів суспільства та зменшення його добробуту, зниження ефективності системи управління економікою.

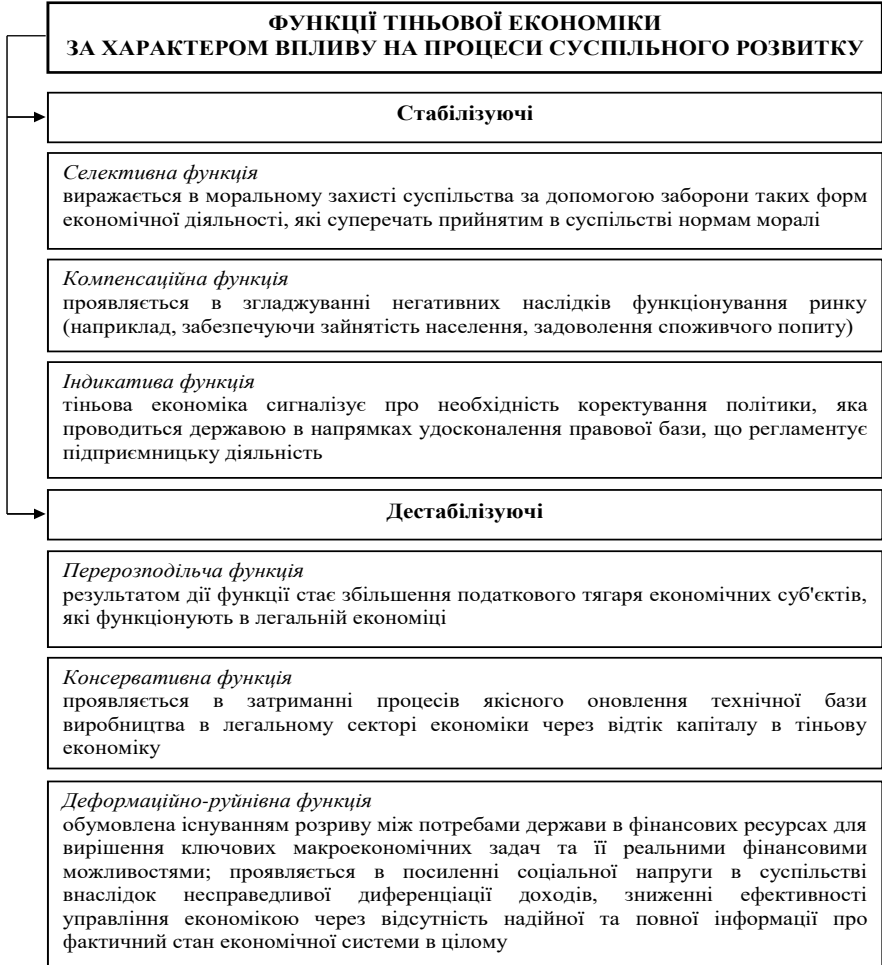
У зв'язку з цим тіньовій економіці притаманні кілька груп взаємопов'язаних функцій, представлених на рисунку 5.1.

Стабілізуючі функції. Для деяких соціальних груп і прошарків суспільства тіньова економіка виступає стабілізуючим фактором. По-перше, з точки зору економічних агентів, тіньова економіка дозволяє господарювати ефективніше, оскільки економить на податкових утриманнях. Ухилення від податків, за даними обстежень, дає можливість підприємству збільшити чистий прибуток в середньому в 1,37 рази [118, С. 131].

Тим самим таке підприємство отримує конкурентну перевагу в порівнянні з підприємствами легального сектору, оскільки дає змогу знизити ціни реалізації. По-друге, тіньова економіка розширює можливість додаткових заробітків для зайнятих на офіційно зареєстрованих промислових підприємствах. За оцінками, тіньова діяльність на робочому місці дозволяє збільшити доходи працівників в середньому на 13% [118, С. 131]. З огляду на це, реальна картина доходів громадян відрізняється від офіційних даних.

Дестабілізуючі функції. Необхідним є врахування негативного, деструктивного характеру тіньової економічної діяльності, яка підриває основи соціального благополуччя великих груп населення. По-перше, тіньова економіка витісняє офіційні механізми оподаткування. Із загальної суми доходів, одержуваних в легальному бізнесі, на які виплачуються державі податки припадає 25%, тоді як корупційні виплати – 20%, а плата за переведення в готівку – 5% [118, С. 131]. По-друге, тіньова діяльність дезорганізує виробничий процес в легальній економіці, послаблює трудову дисципліну, мотивацію працівників, призводить у багатьох випадках до їх декваліфікації. По-третє, тіньова економіка породжує численні конфлікти, частина яких може бути вирішена тільки з застосуванням силових методів.

По-четверте, життя за подвійним стандартом вже давно не сприймається багатьма громадянами як «поведінка, що відхиляється» і піддається осуду, а як загальноприйнята норма.

Рис. 5.1. Функції тіньової економіки за характером впливу на процеси суспільного розвитку

Яскравим прихильником подвійної ролі тіньової економіки виступає швейцарський економіст Дітер Кассел. Він виділив три

позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві: 1) «економічна мастило» – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не пропадають, а перерозподіляються в сектор тіньової економіки, повертаючись в легальну після завершення кризи); 2) «соціальний амортизатор» – пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених); 3) «вбудований стабілізатор» – тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг в легальному секторі, «відмиті» злочинні капітали обкладаються податком і т.д.) [97, С. 37].

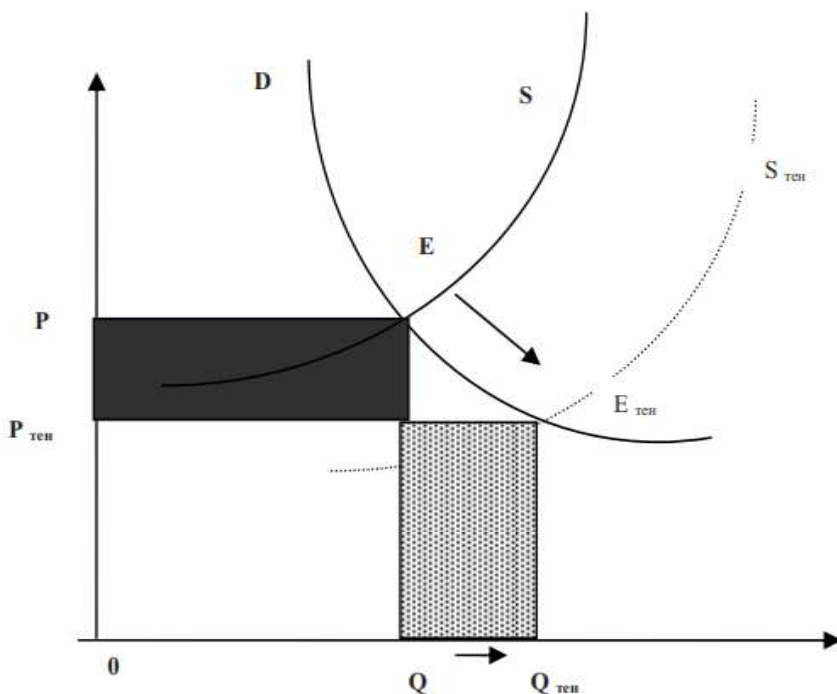
Варто відзначити, що негативні наслідки тінізації економіки переважають її позитивні моменти. Тіньова економіка зумовлює виникнення комплексу негативних наслідків, зокрема, зростання податкового навантаження на легальний сектор економіки, скорочення обсягів надходжень вітчизняної економіки, тінізація ринку праці. Зростання тінізації економіки, її кримінальних наслідків завдає значної шкоди суспільству, гальмує процеси державотворення в Україні. Крім того, постає нагальна соціальна проблема: у суспільній свідомості формується сумнів щодо спроможності державних інститутів, насамперед правоохоронних, гарантувати суспільну безпеку, захистити особистість та майно громадян. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм. Вже сьогодні люди не бачать перспектив поліпшення життя в майбутньому, негативно оцінюють останні роки соціально-економічного розвитку України [13, С. 48].

Графічно відображення негативної сторони тінізації економіки і збитків держави, які обумовлені функціонуванням тіньової економіки, наведено на рис. 5.2. В якості особливості тіньового ринку відзначається наявність двох кривих пропозиції.

Чим правіше розміщується тіньова крива пропозиції від офіційної, тим більше даний ринок схильний до тіньової організації бізнесу. Ступінь посилення тіньової мотивації підприємництва прямо відповідає величині «розриву» між кривими. Збиток державі,

нанесений функціонуванням тіньової економіки, можна умовно розділити на два види.

Рис. 5.2. Державні втрати, які обумовлені функціонуванням тіньової економіки [118, С. 131]

Чорний прямокутник на рис 5.2 відображає прямі реальні втрати податкових надходжень через дії тіньових структур. Це область збитків легальних підприємств. Заштрихований прямокутник вказує на обсяг потенційного недоотримання бюджетом податкових платежів. Тут відображені обсяги тіньового виробництва, кількість якого перевищує обсяги легального, а ціна нижча, і податки з яких не сплачені. Саме на цю область націлене більшість програм з легалізації тіньового бізнесу.

Отже, аналіз функцій тіньової економіки (рис. 5.1) та державних втрат від тінізації економіки (рис. 5.2) через призму соціально-економічних наслідків дозволяє виділити дві групи дослідників:

прихильників безумовного обмеження і утиску державою тіньового сектору і прихильників вибіркового підходу до тіньової економіки, пов'язаного з подвійним характером впливу на суспільство.

Багатогранність тіньової економіки передбачає і різноманітність методів її вимірювання, напрацювання відповідних способів організації статистичних та соціологічних досліджень.

Визначення масштабів тіньової економіки ускладнюється рядом факторів, зокрема, достовірністю вихідних даних, трудомісткістю оцінок, необхідністю обліку окремих компонентів тіньової діяльності, відсутністю єдиних методичних підходів, неадекватністю різних методів оцінки, які надають або завищений або занижений результат.

Інформаційними джерелами оцінки розміру тіньової економіки на макрорівні виступають: система національних рахунків; дані МВФ, ООН, СБ та інших міжнародних організацій, дані макроекономічних досліджень аналітичних агентств; на мікрорівні: дані досліджень доходів і витрат домогосподарств, дані про зайнятість і робочу силу; дані опитувань керівників підприємств про мотивацію приховування грошових коштів і частку угод, які не були оформлені договорами; дані податкових служб та ін.

Для оцінки тіньової економіки використовуються різноманітні методи, які досить детально описані у вітчизняній і зарубіжній літературі. Методи оцінки тіньової економіки в залежності від різних запитів можна умовно класифікувати за рядом ознак: за типом джерела інформації; за охопленням одиниць дослідження; за характером досліджуваних матеріалів та за характером обліку та вимірювання (рис. 5.3).

Мікрометоди вимірювання тіньової економіки базуються на запитах, оцінках, опитуваннях, перевірках, економічних і правових аналізах. Опитування проводяться за допомогою соціальних досліджень і анонімних інтерв'ю.

Макрометоди вимірювання тіньової економіки засновані на різних макроекономічних показниках фінансових органів, податкових і статистичних служб, таких як ВВП, число підприємств в країні і т.д.

Одні й ті ж методи оцінки тіньової економіки можуть входити у різні класифікаційні групи. Основу ж для оцінки масштабів тіньової економіки становлять прямі методи, оскільки без інформації

отриманої безпосередньо при спостереженні за учасниками тіньової економічної діяльності важко здійснити ті чи інші розрахунки.

Рис. 5.3. Класифікація методів оцінки тіньової економіки

Оцінка розмірів тіньової економіки виступає одним із найбільш дискусійних питань. Єдиної загальноприйнятої класифікації методів оцінки тіньової економіки на даний момент не існує. Кожен науковець або окрема група вчених пропонують свої критерії класифікації. Кожна з відповідних груп поділяється на підгрупи та підкатегорії. Дану класифікацію представлено у таблиці 5.1.

Серед наведених в табл. 5.1 методів оцінки тіньової економіки не існує найкращого. Кожен із зазначених методів має свої переваги і недоліки, а результати, отримані за допомогою різних методів, можуть суттєво відрізнитися. Оцінка рівня тіньової економіки, яка публікується в різних джерелах (офіційних матеріалах органів статистики, офіційних матеріалах Міністерства економіки України, оцінки силових органів, наукові публікації) різняться.

Як бачимо за даними табл. 5.1 на сьогодні не існує загальноприйнятого універсального методу оцінювання обсягів тіньової економіки. Тому пропонуємо розглянути методи, які є найбільш поширені, а також проаналізуємо, які переваги та недоліки вони мають. Зауважимо, що жоден із наведених методів не може дати абсолютно точну оцінку обсягів тіньової економіки. Дані методи ми можемо умовно згрупувати таким чином (рис. 5.4).

Таблиця 5.1
Систематизація класифікацій методів оцінки тіньової економіки, що представлені в науковій та навчальній літературі

Ім'я автора	Метод оцінки													Є	Ж	З	К	
	Метод використання специфічних індикаторів																	
	Прямі						Непрямі методи						Е					
	А	Б	Л	М	Н	О	Г			Д	Т	У						
П							Р	С	Ф			Х		Ц				
І	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Ангелко І.В. [5]	+										+				+			
Ахмедуєв А.П., Абдулаєва З.З. [8]																		
Богашева Л.Х., Саркісян К.С. [26]	+							+										
Вишнева Ю.А., Черный В.П. [40]																		
Галстян А. [44]	+																	
Іванченко Г.Ф., Семібрагова Я.Г. [100]		+																
Ільїна Г.Г., Єгоров А.Ю. [96]																		
Єгоров А.Ю. [96]	+																	
Ільїна Л.А., Ільїн С.В. [97]																		
Кірсенко А.П., Іванов Ю.Б. [105]	+																	
Косач О.Ф. [117]	+																	
Ларіонов В.Г., Мулаєв М.В. [124]		+																

Продовження табл. 5.1

<i>l</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Лятов Ю.В., Ковальов С.М. [125]	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
Лейфура М.В. [218]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+
Меньшкова А.С. [137]	+		+			+	+	+	+	+	+							
Морозова Д.В. [146]			+		+	+	+	+	+	+	+	+				+	+	+
Нуретдінова А.А. [150]										+								
Перов Є.В. [161]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+
Пилипенко О.О. [162]	+	+	+	+	+										+	+	+	+
Попов В.В. [174]	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Лушак Я.Я., Ліса О.І. [201]																+		
Різнюк Н.С. [209]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Соколов Д.Г., Фаліна Н.В. [227]			+	+	+										+			
Суринов А.С. [253]	+						+					+						
Уханов В.В. [264]	+	+	+	+	+	+			+	+	+		+	+	+	+	+	+
Франчук В.І., Кіркельський Ю.І. [266]			+				+						+					
Черемисина Н.В. [273]								+		+								
Шагеев Н.Д. [275]	+	+																
Ястребова А.С. [284]											+							

Умовні позначення: А – опитування, вибіркові спостереження; Б – податкові перевірки, дані державного контролю; В – спеціальні методи економіко-правового аналізу; Г – метод розбіжності; Д – метод за показником зайнятості (італійський метод); Е – монетарні методи; Є – метод оцінки детермінантів; Ж – структурні методи; З – експертні методи; К – змішані методи; Л – метод бухгалтерського аналізу; М – метод економічного аналізу; Н – метод документального аналізу; О – метод порівняння доходів і витрат; П – альтернативні оцінки макроекономічних показників; Р – метод товарних потоків; С – Порівняння зареєстрованих доходів і витрат; Т – аналіз обсягу грошових операцій; У – аналіз погиту на готівку; Ф – економічні методи; Х – Метод Гутмана; Ч – Метод Фейга.

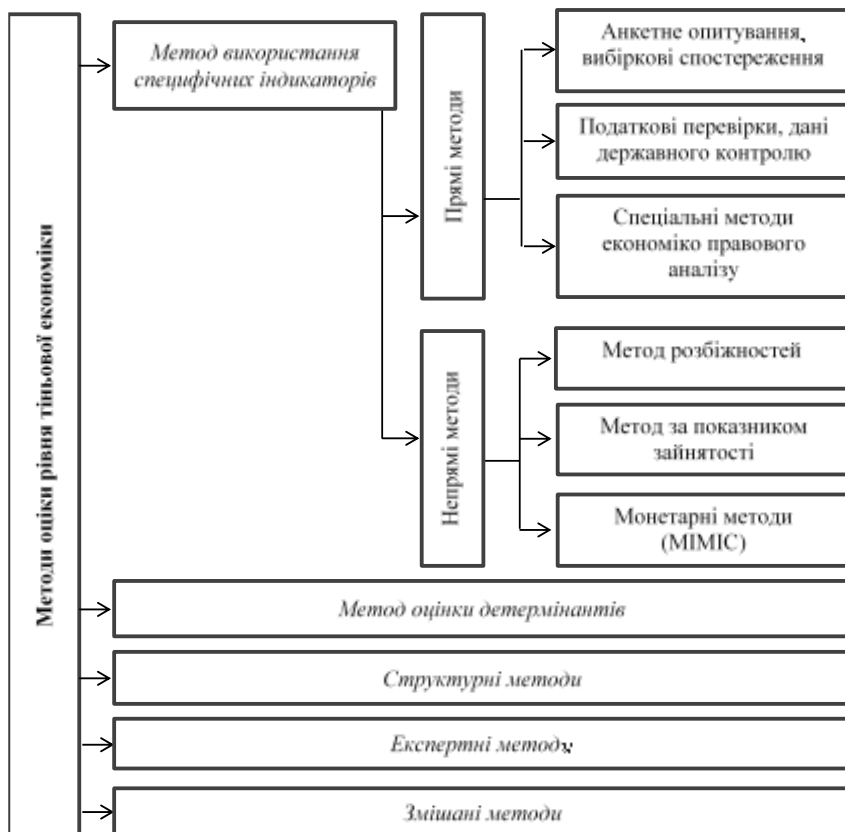

Рис. 5.4. Основні методи вимірювання рівня тіньової економіки

Метод використання специфічних індикаторів базується на використанні якогось індексу (індикатора) і представляє собою рівень тіньової активності, на основі використання прямого чи непрямого розрахунку.

Основою прямих методів розрахунку є інформація, отримана від конкретних аналізів, опитувань і перевірок, які відображають діяльність окремих суб'єктів господарювання в тіні. Непрямі методи базуються на аналізі економічних показників, які публікуються статистичними, фінансовими та податковими органами.

Прямі методи засновані на контактах з/або спостереженнях за людьми чи підприємствами, з тим, щоб зібрати пряму інформацію про неоприлюднений прибуток. Мікроекономічні підходи (зокрема, методи ревізії податкових декларацій і добровільні анкетні опитування з метою збору інформації) широко використовуються у багатьох країнах, зокрема у Норвегії (Ізаксен і Стром, 1985), Данії (Могенсен, 1995), США (Даллаго, 1990 і Томас, 1992). [266, С. 4]. Характеристика підгруп прямих методів оцінки тіньової економіки із зазначенням переваг та недоліків методу, наведена в табл. 5.2.

Таким чином, істотною перевагою прямих методів є можливість уникнути складностей, пов'язаних з агрегуванням показників, а також вони можуть забезпечити детальну інформацію про дії в тішовій економіці, про структуру тішової економіки та склад тих, хто в ній працює (результати суттєво залежать від способів побудови анкет).

Однак загальними недоліками вищенаведених методів є те, що вони:

- не дозволяють точно оцінити розмір тішової економіки, а дають тільки оціночні показники;

- точність і результати дослідження суттєво залежать від готовності респондентів до співпраці, від об'єктивності та чесності їх суджень, що суттєво утруднює обчислення реальної оцінки (у грошовому еквіваленті);

- не можуть оцінити всі дії та доходи, одержувані в тішовій економіці, тому для них характерні більш низькі оцінки розмірів тішової економіки (виняток – експертний метод) у порівнянні з іншими методами;

- нездатні (принаймні на цей час) забезпечити оцінку розвитку та росту тішової економіки на середньо- і довгостроковий період (виняток – експертний метод);

- труднощі з достовірності зібраної інформації. Таким чином, використовуючи тільки прямі методи вимірювання тішової економіки, неможливо точно оцінити її масштаби. Виникає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів [170, С. 245].

Непрямі методи. Непрямі методи мають макроекономічний характер та використовують різноманітні економічні показники, які залишають слід в офіційній економіці. Нами було проаналізовано лише ті методи, які є найбільш поширеними. З них можна виділити три основні непрямі методи визначення розміру тішової економіки (табл. 5.3).

Таблиця 5.2
Характеристика прямих методів оцінки тіньової економіки

Метод	Характеристика	Переваги методу	Недоліки методу
1 Метод анкетного опитування	2 використовуються спеціально розроблені типові анкети для добровільної відповіді респондентів на поставлені питання	3 - одержання детальної інформації про структуру тіньової економіки; - можна зафіксувати мінімальний рівень тіньової економіки (характерний лише домогосподарств)	4 - отримана інформація дуже залежить від способу формування питань в анкеті; - заниження обсягів тіньової економіки; - не виявляються всі прояви тіньової економіки, тому що враховується тільки її прояви, які формуються в анкеті; - сильна залежність результатів від вибору респондентів
Метод податкових перевірок	між величинного доходів, наданих фірмами і домогосподарствами в податкові органи, і виборковими перевірками отриманих доходів податковими органами	за розбіжності отриманих даних і фактичними доходами підприємств і домогосподарств у загальному обсязі доходів і, таким чином, про конкретні масштаби тіньової економіки	- застосування цього методу сильно різняться між країнами; - не враховує суб'єктів господарювання, що не реєструють свою діяльність; - занижує оцінки рівня тіньової економіки; - оцінка залежить від методів податкових перевірок, якості податкової системи, правової бази;
Спеціальні методи економічно-документального аналізу	для виявлення зусиллями досліджених економістів і бухгалтерів слідів причин і умов економічних злочинів. Ці методи можна об'єднати в три групи: 1) бухгалтерські – аналіз балансу та ПД; 2) документальні – аналіз факторів ГД, що виявляються у випаді специфічних документальних невідповідностей; 3) економічні – аналіз взаємозв'язку економічних показників	- одержання детальної інформації про структуру тіньової економіки - можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції та неформальної зайнятості	- охоплює тільки частину тіньової економіки; - не враховує суб'єктів господарювання, що не реєструють свою діяльність; - складність полягає у неможливості оцінити динаміку тіньової економіки без регулярних перевірок, що здійснені досить складно

Таблиця 5.3

Непрямі методи оцінювання тіньової економіки

Метод	Характеристика	Переваги методу	Недоліки методу
Метод розбіжностей	невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку витрат. Порівняються ВВП (валовий внутрішній продукт), розрахований як сума всіх доходів, із ВВП, розрахованим як сума всіх витрат	використання макроекономічного показника ВВП із СНР, який використовується в більшості країн світу, що дозволяє порівняти обсяги ринку тіньової економіки в різних країнах.	- невідповідність може виникнути не тільки через існування тіньової економіки, але також і через похибки у статистичних вимірах або особливостей методології розрахунку. - утворюються тілди приховані від оподаткування доходи, які потім проявляються у видатках, але не всі доходи, отримані в тіньовій економіці, автоматично стають видатками в легальній економіці. - не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки
Метод методів показує збільшення зайнятості	невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю. Вини тривається на розбіжності між фактичною офіційно зареєстрованою рівнею зайнятості	- можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції. - виміряє прихований реальний сектор тіньової економіки	- зниження рівня зайнятості може мати також й інші фактори, окрім тіньової економіки. - не враховується таке явище, як фактивна зайнятість. - працівники можуть одночасно працювати як у тіньовій економіці, так і в легальній економіці. - сузання також можливість ситуації пошвид зайнятості та нульового рівня тіньової економіки при неї.
Метод порівняння методів	бувають на припущенні про надання переваги готівки при здійсненні угоди в тіньовому секторі економіки з метою уникнення уваги з боку податкових органів, а не, у своєму жерті, призводить до збільшення потреби у готівці порівняно з обсягом готівки, який потрібен виконавці з темпів економічного зростання офіційної економіки)	до тіньової економіки відносять не весь загальний обсяг зростання готівки, а лише ту його частину, яка зумовлена впливом факторів, що безпосередньо пов'язані з тіньовим сектором економіки. Частина загального приросту попиту на готівку, яка задовілься, пов'язана з дією інших факторів, що пов'язані з тіньовим сектором економіки	- обсяг готівки опиня всьх угод, які здійснюються у тіньовому секторі економіки, готівкою. - більшість досліджень базується на припущенні про однакову швидкість обігу грошей в обох секторах економіки – тіньовому та офіційному; - вилікає суваня припущення щодо нульового рівня тіньової економіки в базовому році. - більшість досліджень розглядає лише один специфічний фактор (податкове навантаження) як причину виникнення тіньової економіки - модифікація методів призводить до суттєво різних оцінок рівня тіньової економіки

Структурні методи оцінки тіньової економіки базуються на використанні інформації про тіньову економіку різних галузей, що формує частку цих секторів у ВВП.

Експертні методи базується на залученні до оцінки розмірів тіньової економіки експертів-практиків, які оцінюють її рівень на підставі особистого досвіду, який вони отримують, займаючись господарською діяльністю. Теоретичні і практичні знання експерта значно підвищують якість кінцевого результату в порівнянні зі строгими алгоритмами розрахунків, характерними для більшості непрямих методів. Недоліками застосування методу: експерт із високою точністю може визначити рівень тіньової економіки тільки в галузі, де він безпосередньо працює, оцінка в інших галузях і в економіці в цілому не буде відповідати дійсності; наявність фактора суб'єктивності – думка конкретного експерта.

Змішані методи включають консолідацію інших складних методів тіньової активності в різних областях і прихованих змінних. Основна ідея – побудувати модель, яка буде враховувати як можна більше детермінантів та індикаторів.

В даний час для оцінки розміру тіньової економіки широко використовується метод множинних індикаторів – множинних причин (МІМІС). Метод МІМІС передбачає, що тіньова економіка продовжує залишатися неспостережною (приховані змінні), з одного боку, залежить від кількості індикаторів, що вивчаються за розміром тіньової економіки, а з іншого боку, причинно-наслідкових змінних важливих детермінантів тіньової економіки [44]. МІМІС-метод базується на статистичній теорії неспостережуваних змінних, яка розглядає багаторазові причини і багаторазові індикатори прихованої економіки. МІМІС-модель узагалі складається з двох частин – моделі вимірювання і структурної моделі рівнянь.

Взаємодію між причинами (детермінантами) X ($i = 1, 2, \dots, k$), що визначають розмір тіньової економіки, та індикаторами тіньової економіки Y ($j = 1, 2, \dots, p$) відображено на рис. 5.5. [170, С. 248].

Виділяють три основні типи причин (детермінант): рівень прямого і непрямого оподаткування, як фактичний, так і сприйманий; ступінь державного регулювання та «податкова етика», яка описує готовність індивідуумів, залишити свій легальний бізнес і перейти в тіньову економіку.

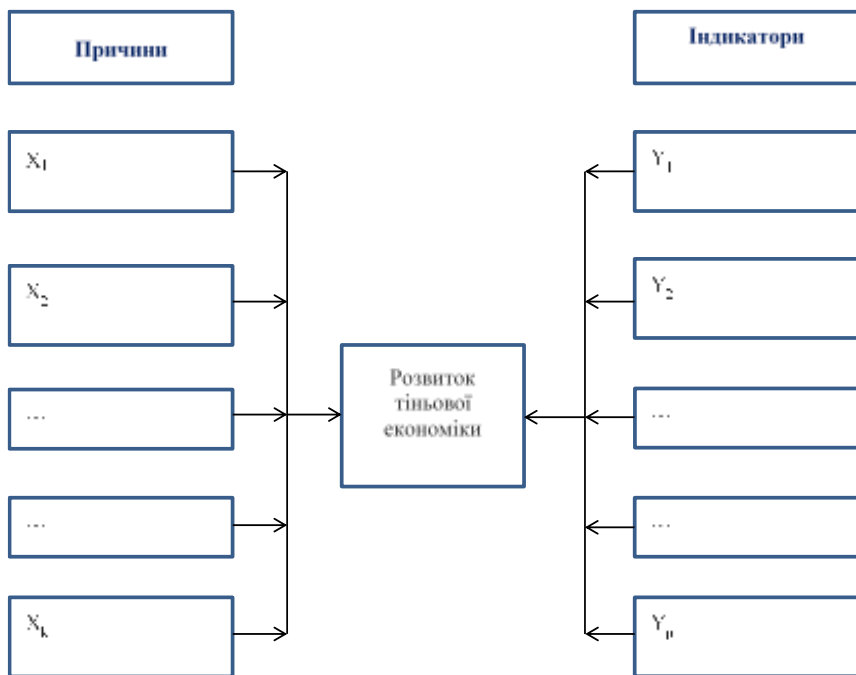

Рис. 5.5. МІМІС – метод

Зміна розмірів тіньової економіки може бути відображена в таких індикаторах:

1) розвиток грошово-кредитних індикаторів: якщо збільшується активність у тіньовій економіці, то це вимагає додаткового грошово-кредитного забезпечення;

2) розвиток трудового ринку: збільшення участі робітників у тіньовій економіці відображається зменшенням їхньої участі в офіційній економіці;

3) розвиток виробництва: зростання виробництва в тіньовій економіці означає, що фактори виробництва (особливо робоча сила) «переливаються» із легальної економіки (принаймні частково); це «переливання» матиме негативний ефект на норму зростання легальної економіки.

Основними недоліками ММІС-підходу є:

- оцінні коефіцієнти нестійкі, не можливо створити єдину типізацію для всіх країн;
- оцінка параметрів надзвичайно непостійна щодо специфікації альтернативної моделі;
- неоднозначне значення прихованої змінної;
- надійність причин та індикаторів у поясненні їхнього впливу на зміну рівня тіньової економіки;
- процедура оцінювання не враховує фактора часу;
- труднощі в одержанні надійних даних щодо змінних, крім даних про пряме і непряме оподаткування;
- надмірно ускладнений [170].

ММІС-метод показує прогрес методів оцінювання розмірів тіньової економіки. Ця методологія дозволяє широку гнучкість своєї структури, тому теоретично перевершує інші методи. На відміну від інших непрямих методів, у цьому методі не потрібні обмежувальні або неправдоподібні припущення (за винятком «цінності калібрування») [170, С. 248].

Отже, різноманіття застосовуваних в практиці методів свідчить про відсутність уніфікованої методики оцінки обсягів тіньової економіки. Як показують дослідження, прямі методи оцінки тіньової економіки можуть дати занижену оцінку тіньової економіки, а непрямі методи, навпаки, – завищену. При цьому застосування різних методів при оцінці масштабів тіньової економіки призводить до різних, часто суттєво відмінних результатів. Об'єктивна оцінка масштабів тіньової економіки в сучасних умовах можлива при комплексному використанні різних груп методів з наступним співставленням отриманих результатів .

Без обліку тіньової економіки неможливий розрахунок макроекономічних показників, визначення реальних економічних тенденцій, які є основою прийняття рішень щодо проведення заходів державної соціально-економічної політики. На сьогодні жоден із запропонованих методів оцінки тіньової економіки не одержав загального визнання та розповсюдження, а їх всіх об'єднує високий ступінь суб'єктивності та неточності, що пов'язаний із складністю отримання достовірної інформації про тіньову економічну діяльність [266, С. 3].

Цікавою є авторська позиція Ходжаян А. та Шиптенко Т., які розглянули методи оцінювання тіньової економіки [268, С. 79], кожний яких дозволяє оцінити певні прояви тіньових відносин, які в сукупності (на основі інтегральної оцінки) дадуть змогу адекватно оцінити рівень тіньової економіки (табл. 5.4.).

Ходжаян А. та Шиптенко Т. стверджують, що на сьогодні не існує єдиного підходу щодо базового показника розрахунку рівня тіньової економіки. За більшістю методів рівень тіньова економіка розраховується як відношення обсягу тіньової економіки до офіційного ВВП, який розраховується як сума спостережуваної економіки та тієї, яка не спостерігається, але дораховується Держстатом. Згідно іншого підходу рівень тіньової економіки розраховується як співвідношення обсягу тіньової економіки, розрахованої за будь-яким методом, та легальної економіки – коефіцієнт тіньової економіки.

Використання макроекономічних методів наведених в табл. 5.3 передбачає визначення об'єкту дослідження, який залежить від особливостей методу, та тих припущень, які робляться в процесі дослідження. Загальною особливістю макрометодів є те, що в них використовуються лише «відкриті» дані офіційної статистики. Кожний з методів дозволяє оцінити прояви тіньових відносин в певній сфері національної економіки, в зв'язку з чим отримані результати можуть значно відрізнятися, але в сукупності (на основі інтегральної оцінки) дадуть змогу адекватно оцінити рівень тіньової економіки.

Не зважаючи на широку варіативність методів оцінки та методичні проблеми оцінки, вимірювання масштабів тіньової економіки має не тільки наукове, але й вагоме практичне значення. Оцінка масштабів тіньової економіки є одним із ключових питань в контексті перспектив розвитку країни. Якщо країна не може утримувати тіньову економіку в межах, допустимих для державної безпеки, то це ставить під питання існування самої країни. Тому надзвичайно актуальним є вдосконалення методичних підходів оцінювання рівня тінізації економіки в контексті детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки.

Таблиця 5.4
Методи оцінювання тіньової економіки та об'єкти їх дослідження [268, С. 79]

Метод	Складові ТЕ, яка досліджується	Сектор охоплення	Періоди розрахунків	Джерела інформації
1	2	3	4	5
Витрати населення-роздрібний товарооборот	Нелегальні та неформальні економічні відносини; економічні відносини, що не спостерігаються зі статистичних причин	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств; юридичні та фізичні особи	Квартальна, річна	Дані Держстату, стат. збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України», «Діяльність у сфері послуг»
Фінансовий	Нелегальні економічні відносини	Нефінансові та фінансові (без банків) корпорації; юридичні особи	Квартальна, річна	Електронна база фінансових даних ГМУС
Монетарний	Нелегальні та неформальні економічні відносини	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств; юридичні та фізичні особи	Квартальна, річна	Дані Держстату, НБУ
Електричний	Нелегальні економічні відносини	Нефінансові та фінансові (без банків) корпорації; юридичні особи	Річна	Дані Енергетичного балансу, форми № 11МТП, Звітні дані фінансової статистики за формою № 2, 2-м «Звіт про фінансові результати», Держстату про індекси виробництва
Збитковості підприємств	Нелегальні та кримінальні економічні відносини	Нефінансові та фінансові (без банків) корпорації; юридичні особи	Квартальна, річна	Дані Держстату

Продовження табл. 5.4

1	2	3	4	5
Порівняння зарплати на малих і великих підприємствах	Нелегальні економічні відносини	Малі підприємства	Річна	Дані Держстату, стат. збірник «Діяльність суб'єктів господарювання»
Тіньової зайнятості	Нелегальні та неформальні економічні відносини, економічні відносини, що не спостерігаються зі статистичних причин	Нефінансові та фінансові (без банків) корпорації; фізичні особи; домогосподарства; самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї	Річна	Дані Держстату, стат. збірники «Економічна активність населення», «Діяльність суб'єктів господарювання»
Держкальної статистики	Нелегальні та кримінальні економічні відносини,	Нефінансові та фінансові (без банків) корпорації;	Річна	Дані Євростату, Держстату, митної та податкової статистики
Інтегральна оцінка	Нелегальні та неформальні економічні відносини, економічні відносини, що не спостерігаються зі статистичних причин	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, юридичні та фізичні особи; нефінансові та фінансові (без банків) корпорації	Квартальна, річна	

Проведений аналіз засвідчив наявність широкого спектру інструментів та методів оцінки рівня тінізації економіки, доцільність та особливості застосування яких визначаються цілями оцінювання, рівнем аналізу (макро- чи мікроекономічними), доступністю вихідних даних. В Україні, наявні підходи до оцінки не забезпечують отримання достовірних та ґрунтованих результатів. Отримані на основі задекларованих державою підходів результати є набагато нижчими за ті, які визначаються провідними міжнародними організаціями (Світовий банк, МВФ тощо), а отже, не враховують усього спектру каналів та схем незаконного виведення коштів. Однак, з огляду на той факт, що саме ці оцінки, як правило, лежать в основі розроблення державних програм та стратегій економічного, соціального та політичного розвитку країни, їх удосконалення є головною умовою на шляху детінізації економіки та виведення її з кризи.

5.2. Шляхи вдосконалення методичних підходів оцінювання рівня тінізації національної економіки в контексті детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки

В Україні основним нормативним документом, який регламентує методичні положення визначення рівня оцінки тіньової економіки є «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки», затверджені Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства [141].

Відповідно до даного положення для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи ("витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги"; електричний; збитковості підприємств; монетарний), усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки.

Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги». Обчислення рівня тіньової економіки полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів і послуг над загальним обсягом продажу населенню товарів і послуг усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки.

Електричний метод. Обчислення рівня тіньової економіки рекомендується здійснювати шляхом порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому рекомендується зробити припущення, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. У разі перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП рекомендується вважати, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці. Цей метод є непрямий.

Метод збитковості підприємств. Обчислення рівня тішової економіки за методом збитковості підприємств рекомендується здійснювати шляхом визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тішової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває тішової економіки.

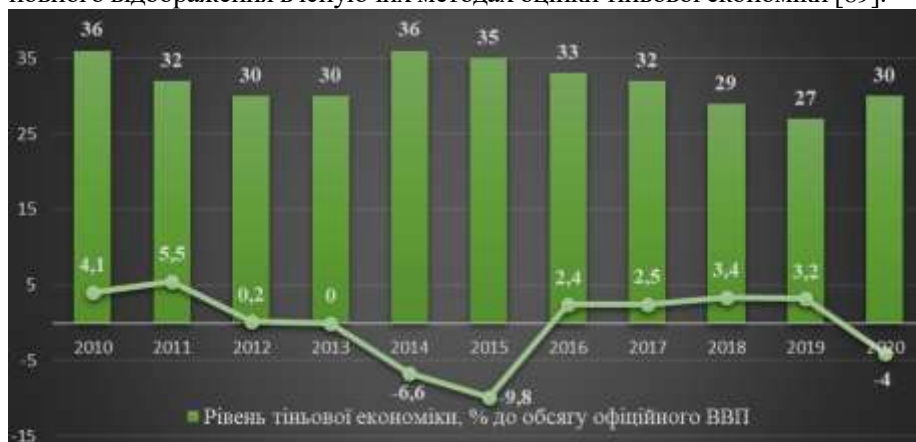
Монетарний метод. Обчислення рівня тішової економіки рекомендовано здійснювати шляхом визначення тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду. Цей метод є непрямим.

Обчислення інтегральної показника рівня тішової економіки в національній економіці в цілому здійснюється шляхом зведення оцінок рівнів тішової економіки за наведеними чотирма методами у аналізованому періоді, зважених на вагові коефіцієнти відповідних методів в інтегральному показнику рівня тішової економіки, обчислені з урахуванням стабільності оцінок рівнів за відповідним методом за попередні роки [141].

За розрахунками Мінекономіки рівень тішової економіки у 2020 році склав 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. більше за показник 2019 року (рис. 5.6). За експертними оцінками рівень тінзації економіки ускладнення умов економічної діяльності, внаслідок запровадження протиепідемічних заходів в Україні та світі, спричинили природне бажання суб'єктів господарювання зменшити ризики втрати лімітованих ресурсів (на тлі суттєвого зростання збитків в економіці через тимчасові, але непрогнозовані у часі, обмеження ділової активності), що і призвело до зростання тінзації економіки.

Разом з тим, отримане за підсумком 2020 року зростання рівня тіни є меншим порівняно зі зростанням упродовж попередніх кризових періодів (зокрема, за підсумком кризи 2014 року). Це свідчить про неординарність проявів коронакризи. Пандемія та запровадженні безпрецедентні

карантинні обмеження зумовили часткову зміну мотивації у поведінці економічних суб'єктів (у сферах як виробництва, так і споживання). Вірогідно, що це, у свою чергу, по-перше, знайшло відбиток в інтенсивності таких процесів, як тінізація доходів, тобто, пригнічена загальна активність з неекономічних причин обмежила не лише діяльність суб'єктів у легальному секторі економіки, але і можливість з розширення тіньових операцій. По-друге, призвело до появи нових каналів тінізації при звуженні можливості використання традиційних, що не знайшло свого повного відображення в існуючих методах оцінки тіньової економіки [89].

Рис. 5.6. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

Джерело: розрахунки Мінекономіки [89]

Підтвердженням неординарності проявів коронакризи також є різноспрямованість динаміки рівнів тіньової економіки, розрахованих з використанням різних методів, із так званими секторальними особливостями, сформованими у ході розгортання пандемії COVID-19.

Два з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, зафіксували збільшення рівня порівняно з 2019 роком:

- **метод збитковості підприємств** – на 7 в.п.1 (до 27% від обсягу офіційного ВВП), що, значною мірою, було об'єктивним наслідком погіршення фінансового стану підприємств на тлі згорання ділової

активності через дію вимушених протиепідемічних заходів та обмежень, запроваджених з метою запобігання поширенню коронавірусу. Водночас, окремі ВЕД показали невиправдано високі зростання збитковості підприємств;

- **монетарний метод** – на 1 в.п. (до 31% від обсягу офіційного ВВП).

Два методи показали зменшення рівня тіньової економіки:

- **метод «витрати населення** – роздрібний товарооборот і послуги» – на 3 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП);

- **електричний метод** – на 2 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП).

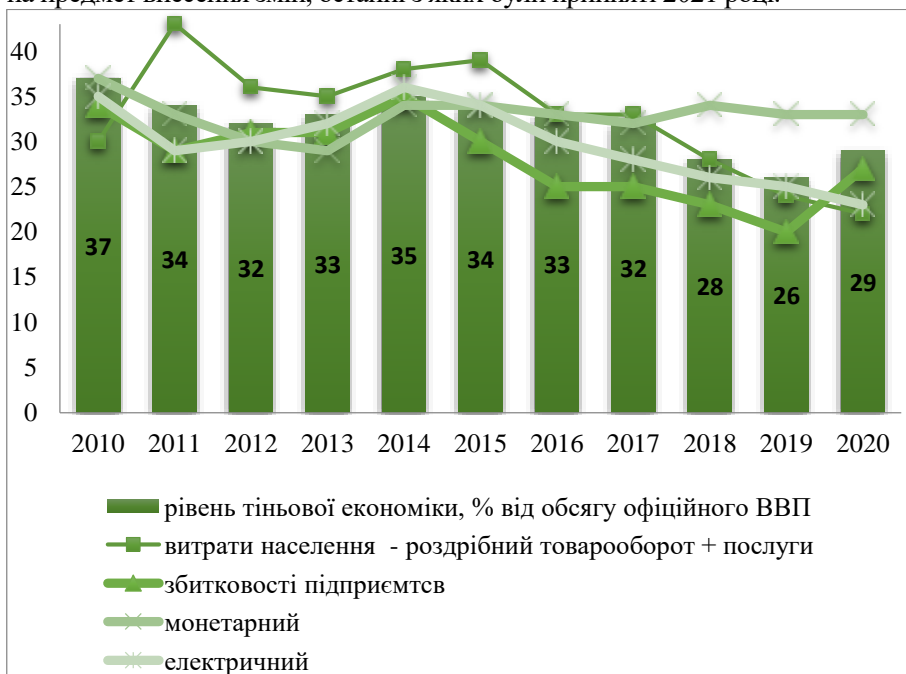
Варте вкотре зазначити, що рівень тіньової економіки за двома із зазначених методів скоротився в умовах дії унікальних чинників коронакризи, які спричинили об'єктивне обмеження традиційних каналів тіньової діяльності. Яскравим прикладом є згорання можливостей реалізовувати товар через не- організовані точки продажу. Також, внаслідок пригніченого світового попиту та інвестиційної паузи (через високий ступінь невизначеності) суттєво скоротили обсяги виробництва галузі переробної промисловості, у тому числі найбільш енергоємні, що призвело до зменшення обсягу споживання електроенергії. Разом з тим, менше падіння ВВП забезпечувалось зростанням або незначним погіршенням показників менш енергоємних галузей. За таких умов, відповідно до методологічних положень, отримані тенденції до зменшення рівня тіньової економіки за електричним методом фактично є суто математичним результатом [89].

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору) (рис. 5.7). Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Жоден з окремих методів не враховує в повній мірі особливості України, тому потрібно вдосконалити Методику оцінки обсягів тіньових потоків, щоб вона враховувала всі можливі та доступні для обчислення обсягів тінізації та була пристосованою до економічних особливостей України.

Початкові методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені Наказом Міністерства економіки України від

18.02.2009 р. № 123 (який втратив чинність), не одноразово переглядалися на предмет внесення змін, останні з яких були прийняті 2021 році.

Рис. 5.7. Динаміки рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки [89]

З огляду на недосконалість методики оцінки тіньової економіки, вважаємо за доцільне внести зміни до Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства №2552 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» від 07 грудня 2020 року (в редакції 2021 р.) [141] щодо вдосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні.

Пропонуємо за основу використати розроблену та запропоновану методику С.С. Задворних [91], суть якої полягає, що за базову береться методика, розроблена Міністерством економіки України, але врахувати при її розрахунку експертні оцінки. Також ми пропонуємо врахувати у даному

показнику індекс сприйняття корупції (ІСК)⁴ та рівень тіньової зайнятості в Україні як взаємозалежні та взаємообумовлені фактори. Також в контексті теми дослідження не можемо залишити поза увагою взаємозв'язок рівня тіньової економіки та показника макроекономічної безпеки як складової державної безпеки країни.

Запропонована методика оцінки обсягів тіньових потоків є комплексною, і передбачає для визначення двох показників рівня тіньової економіки (інтегрованої) – із врахуванням експертних методів, та рівня тіньової економіки (комплексної) – із врахуванням корупції та рівня тіньової зайнятості. Такий підхід дає змогу більш точно та якісно оцінити реальний рівень тінізації економіки та буде враховувати переваги існуючих методів, які базуються на даних державних органів статистики, ґрунтується на державній оцінці, якої не вистачає експертним методам. Для розрахунку рівня тіньової економіки (інтегрованої) $TE_{\text{ІНТ}}$ використовується формула, яка включає 5 груп показників:

$$TE_{\text{ІНТ}} = \frac{(TE_{\text{ВН\_РТП}} + TE_{\text{Ел}} + TE_{\text{ЗБП}} + TE_{\text{М}} + TE_{\text{Шн}})}{5} \quad (5.1)$$

де: $TE_{\text{ІНТ}}$ – рівень тіньової економіки (інтегрований) в періоді, що аналізується за вдосконаленою методикою оцінки, %, $0\% < < 100\%$;

$TE_{\text{ВН\_РТП}}$ – рівень тіньової економіки, розрахований за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» у періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{Ел}}$ – рівень тіньової економіки за електричним методом в періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{ЗБП}}$ – обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, %;

$TE_{\text{М}}$ – рівень тіньової економіки за монетарним методом у періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{Шн}}$ – експертна оцінка, розрахована за методикою Ф. Шнайдера. Вона є авторською та ґрунтується на монетарному методі, %;

Для розрахунку рівня тіньової економіки (комплексної) $TE_{\text{ІНТ компл}}$ використовується формула, яка включає 7 груп показників так як доповнює попередню показникам, які не охоплюються органам державної статистики, додаючи еластичності, забезпечуючи можливість

⁴ Покращення ІСК країни на один бал збільшує щорічне зростання реального ВВП на 0,55 п.п.

реагування на динамічні сектори тінізації економіки – корупцію та «зарплату в конвертах»:

$$TE_{\text{ІНТ КОМПЛ}} = \frac{(TE_{\text{ВН РТП}} + TE_{\text{ЕЛ}} + TE_{\text{ЗБП}} + TE_{\text{М}} + TE_{\text{ШН}})}{5} + \frac{(ІСК + ТЗ)}{2} \quad (5.2)$$

де: $TE_{\text{ІНТ КОМПЛ}}$ – рівень тіньової економіки (комплексний) в періоді, що аналізується за вдосконаленою методикою оцінки, %, $0\% < < 100\%$;

$TE_{\text{ВН РТП}}$ – рівень тіньової економіки, розрахований за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» у періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{ЕЛ}}$ – рівень тіньової економіки за електричним методом в періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{ЗБП}}$ – обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, %;

$TE_{\text{М}}$ – рівень тіньової економіки за монетарним методом у періоді, що аналізується, %.

$TE_{\text{ШН}}$ – експертна оцінка, розрахована за методикою Ф. Шнайдера. Вона є авторською та ґрунтується на монетарному методі, %;

ІСК – індекс сприйняття корупції (ІСК) в базовому році, %;

ТЗ – рівень тіньової зайнятості в Україні у базовому році, %.

Порогові значеннями для запропонованих показників рівня тінізації економіки:

10-12% від ВВП вважається нормальним,

20% – критичним для легальної економіки,

40% – катастрофічним.

Досягнення критичного значення тінізації економіки і його збільшення в бік катастрофічного має різкі негативні наслідки для економічної та соціальної сфери функціонування країни. Наявність такого рівня тінізації породжує низку загроз державній безпеці на рівні особистості, суспільства та держави вцілому (рис. 5.8).

Як бачимо, від тіньової економіки призводить до підриву віри населення і бізнесу в інститути держави, зростання рівня бідності населення, зниження мотивації населення інвестувати в економіку, підвищення криміналізація економічних відносин, відтоку капіталу за кордон, зниження інвестиційної активності, сповільнення економічного розвитку і скорочення ВВП.

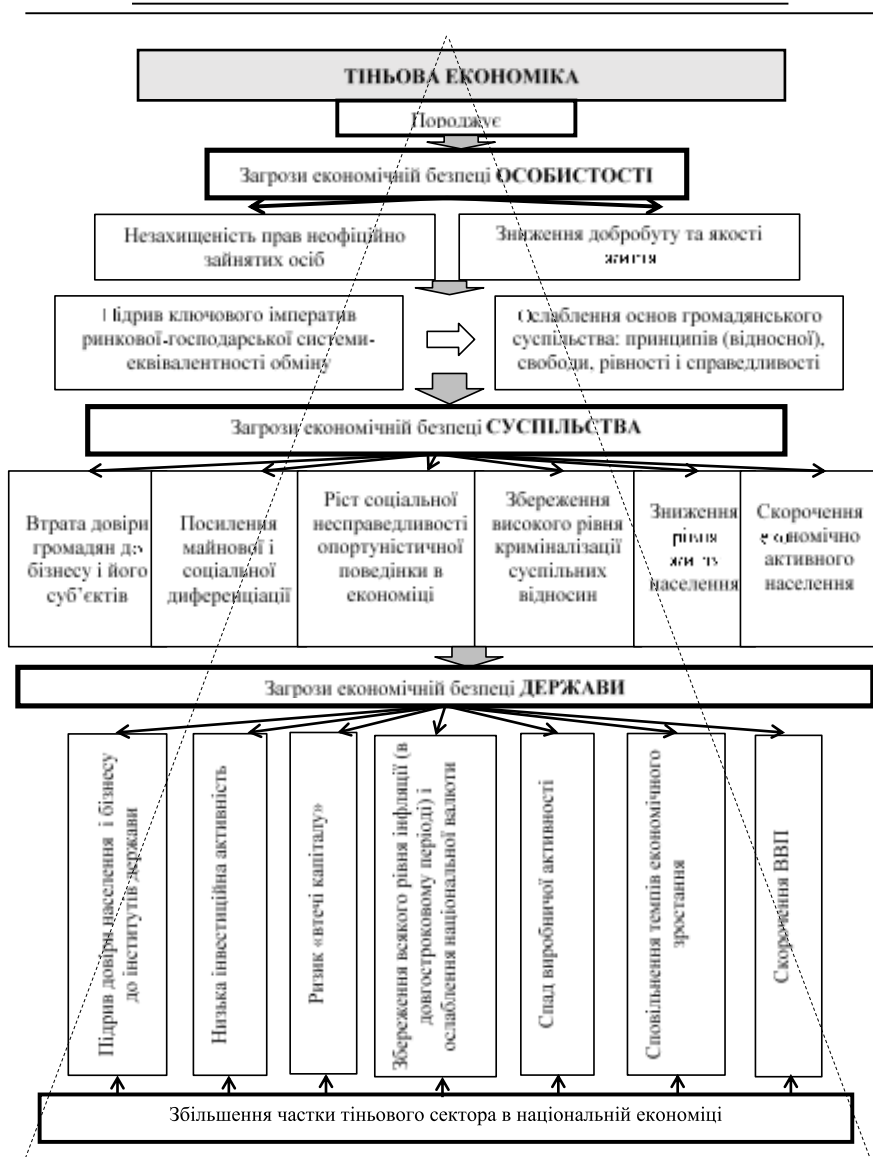

Рис. 5.8. Блок-система загроз державній безпеці, обумовлених тінізацією економіки

За влучним висловом Колеснікова В.В., «тіньова економіка обумовлює деструктивну мімікрію таких принципів цивілізації, як відносна свобода, рівність і справедливість, що неминуче призводить до відповідних деформацій в політичній надбудові, деструктивно впливає на процеси формування основ суспільства, яке є матеріальною основою формування і укріплення правової державності [109, С. 101-143], а відповідно підживляє стратегічні цілі забезпечення державної безпеки України.

Про оптимальність запропонованої методики свідчить те, що вона комплексно враховує як офіційні дані, так і експертну оцінку та метод соціологічних опитувань, що в українських реаліях дає змогу точніше оцінити обсяг тінізації економіки та врахувати ті обсяги, які залишаються поза увагою офіційних оцінок. Запропонована методика може бути використана для розрахунку рівня тіньової економіки Державною службою статистики, Міністерством економіки України та експертами й науковцями для досліджень.

В контексті теми дослідження ми також пропонуємо при розрахунку рівня тіньової економіки зауважити на взаємозв'язок запропонованих показників та показника макроекономічної безпеки як складової державної безпеки.

Відповідно до додатку 1 «Методичних рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [140] макроекономічна безпека країни формується із 12 індикаторів:

- різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, відсоткових пунктів;
- рівень "тінізації" економіки, відсотків ВВП;
- сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП;
- рівень безробіття (за методологією міжнародної організації праці), відсотків;
- рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних;
- різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, відсоткових пунктів;
- індекс споживчих цін (до грудня попереднього року);
- відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків;
- схильність населення до заощаджень, відсотків;

- відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів;
- відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27, відсотків;
- зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності зайнятих.

Таким чином, як бачимо запропонована методика оцінки тіньової економіки сприятиме укрупненню та інтеграції двох індикаторів макроекономічної безпеки «рівень «тінізації» економіки, відсотків ВВП» та «зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності зайнятих», а також може бути доповнена індексом «рівень корупції». Взаємоузгодженість показників та методики розрахунку рівня тіньової економіки сприятиме формуванню єдиного достовірного інформаційного забезпечення для реалізації державної політики детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки.

Також в контексті забезпечення державної безпеки України та її поступального розвитку доцільно запропонувати ще один додатковий показника оцінки тіньової економіки, який буде гармонізований з стратегічними і пріоритетними напрямками розвитку України в частині збереження й розвитку людського потенціалу і охорони навколишнього природного середовища. Кіреєнко А.П. та Іванов Ю.Б. стверджують, що баланс сил між офіційною і тіньовою економікою проявляється через співвідношення основних цілей їх діяльності: для тіньової економіки – зростання особистих доходів; для держави – підвищення якості життя громадян і збереження природного середовища [105, С. 112]. Таке співвідношення можна представити таким співвідношенням:

$$\frac{\Delta Д}{\Delta К} \quad (5.3)$$

де: $\Delta Д$ – динаміка доходів населення на одну особу в окремій країні (враховуючи тіньові доходи);

$\Delta К$ – динаміка якості життя і природного середовища в окремій країні за один і той же період часу.

Для розрахунку доходів населення в окремій країні можуть використовуватися показники роздрібного товарообороту, ввезення і вивезення товарів, стан готівкового обігу і т.п. Для оцінки якості життя і природного середовища можуть бути враховані наступні дані: якість

життя (тривалість життя, рівень безробіття тощо); стан і доступність соціальних, освітніх послуг, послуг охорони здоров'я; рівень злочинності, поширення «Соціальних хвороб» (наркоманія, СНІД і т.д.); рівень забруднення оточуючого середовища, витрати на заходи охорони здоров'я.

Результуючі значеннями для зазначеного показника:

– якщо у чисельнику позитивне значення, а в знаменнику від'ємне, це свідчить про те, що зростають доходи громадян, але якість життя і природного середовища погіршується, відповідно, тіньова економіка розширюється, а діяльність держави є неефективною;

– якщо в чисельнику і знаменнику позитивні значення, то це є свідченням того, що зростання доходу громадян не є результатом тіньової економіки, держава ефективно виконує свої функції;

– від'ємне значення у чисельнику і знаменнику найчастіше є свідченням глибокої кризи економіки, що є свідченням неефективної діяльності держави.

Таким чином, за даним підходом акцент у боротьбі з тіньовою економікою спрямовується не стільки на підвищення доходів і життєвого рівня населення, підвищення ефективності виробництва, а на збереження і розвиток людського і ресурсного потенціалу країни.

Варто відзначити проведене дослідження методичних підходів до оцінки тіньової економіки регіону Н.С. Різник [209], яка дослідила класифікацію методів оцінки тіньової економіки на макро-, мезо та мікрорівні, здійснила порівняльний аналіз методів оцінки параметрів тіньової економіки та можливостей їх використання на регіональному рівні, а також за пропонувала методичний підхід до оцінки тіньової економіки регіону.

Спираючись на дослідження Н.С. Різник [209], розроблено методичний підхід оцінки масштабів тіньової економіки країни (рис. 5.9), який сприятиме проведенню ефективної політики детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки України.

Запропонований методичний підхід включає чотири етапи: підготовчий, аналітичний, підсумковий та контрольний.

Рис. 5.9. Методичний підхід до оцінки тіньової економіки як загрози державній безпеці України

Етап перший – підготовчий. На цьому етапі визначаються мета та завдання оцінки масштабів тіньової економіки, вибираються методи його здійснення та вибираються джерела інформації. Метою оцінки є критичний аналіз масштабів тіньової економіки країни для проведення політики детінізації в контексті забезпечення державної безпеки. Відповідно до мети

дослідження об'єктом оцінки є стан тіньової економіки країни, а предметом – власне об'єктивна діагностика рівня тінізації економіки. Інформаційним забезпеченням будуть слугувати оприлюднені статистичні дані із офіційних веб-порталів України (Служби статистики України, Національного банку України, ...), статистичні щорічники України та аналітичні звіти, законодавчі та нормативні акти України та ін. Залежно від поставленої мети та завдань дослідження, здійснюється вибір методів, прийомів та системи показників оцінки тіньової економіки.

Етап другий – аналітичний. Діагностику рівня тіньової економіки реалізується за сукупністю різних методів та прийомів. У процесі економічного аналізу також широко застосовують традиційні методи економічної статистики (середніх та відносних величин, групування, графічний, індексний, елементарні методи обробки рядів динаміки, стандартизації та ін.) та математико-статистичні (кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, метод головних компонентів та ін.). Важливим моментом є порівнюваність величини, які повинні бути зіставні та якісно однорідні. Обов'язковою умовою зіставлення порівнювальних показників є єдність методики їх розрахунків.

Аналіз рівня тіньової економіки можливо здійснювати за допомогою різних моделей, які забезпечать можливість структурувати та ідентифікувати взаємозв'язки між основними показниками. Розглянемо три основні типи моделей, які можна застосовувати у процесі аналізу масштабів тіньової економіки країни – це дескриптивні; предикативні; нормативні.

Дескриптивні моделі описового характеру є переважаючими для оцінки тіньової економіки країни, широко застосовуються в виявленні чинників, що визначають поведінку тіньової економіки та її перебіг, механізму впливу цих чинників («пояснювальні» моделі), у встановленні зв'язків тіньової економіки з іншими явищами. Методологічним підґрунтям дескриптивного моделювання є математична статистика, експертні процедури, імітаційні методи та інші математичні методи.

Предикативні моделі – розрахунок моделі базується на основних поняттях сучасної логіки, неформальних евристичних підходах економічного аналізу, за допомогою яких можна визначити рівень тінізації економіки, відобразити об'єктивно існуючі зв'язки між ознаками, які характеризують протиправну діяльність суб'єктів господарювання і офіційно зареєстрованими економічними злочинами правоохоронними органами. Найпоширеніші з них такі: моделі ситуаційного аналізу, побудова прогностичних фінансових звітів; моделі динамічного аналізу (детерміновані або факторні моделі) та регресивні моделі та ін. [209].

Нормативні моделі – це моделі, які уможлиблюють порівняння фактичних результатів рівня тіньової економіки із нормативними пороговими значеннями економічної безпеки.

Етап третій – підсумковий – комплексна діагностика рівня тінізації економіки країни. На цьому етапі відбуватиметься оформлення результатів критичного аналізу оцінки масштабів тіньової економіки країни, розроблення відповідних висновків та пропозицій, на основі яких розроблятиметься та реалізуватиметься ефективна політика детінізації економіки країни та її регіонів в контексті забезпечення державної безпеки.

Етап четвертий – контрольний – сукупність контрольних дій щодо достовірності визначення рівня тінізації економіки та реалізації політики детінізації економіки країни в контексті забезпечення державної безпеки.

Запропонований методичний підхід комплексно охоплює процедуру оцінки масштабів тінізації економіки, від формування мети оцінки, вибору інструментів та методів оцінки, застосування процедур оцінки, визначення кінцевих результатів та контролю.

Таким чином, існуючі на сьогодні офіційні методики визначення рівня тіньової економіки за економічними і виробничими показниками дозволяє лише констатувати наявність факту існування тіньової економіки і її масштабів, але не дозволяє надати оцінку діяльності держави у боротьбі з тіньовою економікою і ефективністю політики детінізації економіки.

Гостро стоїть питання стосовно точної оцінки реальних показників та врахування їх в офіційній статистиці, адже у випадку, коли рівень тіньової економіки буде недооцінено, це може призвести до не правильного визначення макроекономічних показників, фінансових пропорцій та реальних економічних тенденцій. Саме на основі цих даних приймаються рішення стосовно проведення тих чи інших заходів державної політики детінізації економіки як складової державної безпеки. Тому нами з огляду на недосконалість методики оцінки тіньової економіки, запропоновано ввести зміни до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» щодо вдосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. Запропонована методика комплексно враховує як офіційні дані, так і експертну оцінку та метод соціологічних опитувань, що в українських реаліях дає змогу точніше оцінити обсяг тінізації економіки та врахувати ті обсяги, які залишаються поза увагою офіційних оцінок. Запропонована методика корелює з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» в частині визначення показнику макроекономічної безпеки як складової державної безпеки України.

5.3. Моделювання зв'язку між рівнем тінізації економіки як загрози державній безпеці та міжнародними індексами економічного розвитку

Тіньова економіка є багатофакторним і складним явищем, яка перебуває в площині дослідження різних галузей науки. Вплив на тінізацію економіки здійснює багато детермінантів з економічної, фінансової, соціальної та політичної сфери. Вагомими детермінантами, які впливають на рівень тінізації економічної діяльності, є функціонування податкової системи в країні; якість державного регулювання, корупція; функціонування фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу.

Оцінюючи якість функціонування податкової системи як об'єктивну детермінанту, варто відзначити, що за оцінками міжнародних експертів саме обтяжлива система оподаткування та адміністрації податків є одним із вирішальних факторів на користь переходу суб'єктів економічної діяльності в тінь, виступаючи стимулятором ухилення від сплати податків та маніпулювання показниками звітності.

Якість державного регулювання та корупція виступають суб'єктивними детермінантами, які проявляється внаслідок існування бюрократичних процедур, високого рівня корупції, невиконання органами державної влади покладених на них функцій тощо. Низька якість інституційного середовища, в якому представники державної влади виступають ініціаторами або безпосередніми учасниками тіньових схем виведення коштів, знижує ефективність процедур фінансового моніторингу та контролю. Це в свою чергу знижує ефективність державних заходів, спрямованих на детінізацію економічної діяльності.

Функціонування фінансової системи як об'єктивної детермінанти тінізації економіки здійснює вплив на рівень тінізації через специфічні механізми та інструменти пов'язані з рухом фінансових потоків. Важливе завдання, яке покладається на фінансову систему країни – це проведення фінансового моніторингу, орієнтованого на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Міжнародна міграція капіталу та офшоризація стали звичайним явищем світової економіки в контексті її глобалізації. Основним негативним ефектом використання офшорних схем в контексті

забезпечення державної безпеки є відтік капіталу, який в свою чергу може призвести до скорочення державного бюджету за рахунок зниження податкових надходжень; структурних деформацій в економіці; зменшенню національних інвестицій всередині країни та зростанню залежності держави іноземним позикам. Усе це негативно позначається на конкурентоспроможності держави на світовому ринку і забезпечує підтримку тіньової економіки.

Тісним є взаємозв'язок інвестиційної привабливості країни та тінізації економіки. Важливе значення для України має мінімізація впливу ефектів тіньової економіки на формування інвестиційного клімату України, яка, з одного боку, відвертає увагу зовнішніх інвесторів на користь країн з вищим рівнем дотриманням законності у приватному та публічному секторах, а з другого боку, створює чималі інвестиційні ризики для резидентів та перепони розвитку діючих підприємств. Крім того, створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу, появи підприємців, спроможних реалізувати ресурсний потенціал країни, що стимулюватиме приплив інвестицій в реальний сектор, є однією із передумов подолання економічної кризи в Україні на шляху забезпечення державної безпеки.

Виходячи із вище зазначених основних детермінантів, окреслено коло міжнародних показників, які характеризують дані сфери, зокрема, Індекс економічної свободи, Індекс сприйняття корупції, Індекс легкості ведення бізнесу, Індекс фінансової таємниці. Зупинимось більш детально на кожному із індексів.

Індекс економічної свободи (The Index of Economic Freedom) – показник, який щорічно розраховується американською дослідницькою організацією Heritage Foundation та оприлюднюється виданням «Wall Street Journal» для більшості країн світу. У рейтингу 2021 року оцінювалися 178 країн. Індекс економічної свободи базується на 10-ти індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100, причому, показник 100 відповідає максимальній свободі: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції та свобода трудових стосунків. Вага кожного компонента вважається однаковою, оскільки кінцевий індекс є середнім арифметичним рівноважним компонентів. Індекс економічної свободи є досить важливим показником, оскільки проведені світові дослідження вказують на достатньо сильну кореляцію між економічною свободою і економічним розвитком і процвітаням країни.

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) розраховується міжнародною організацією Transparency International з 1995 року на основі 13 досліджень авторитетних міжнародних установ та дослідницьких центрів. Вимірює сприйняття корупції, а не її рівень, дотримується принципів нейтральності в оцінюванні. Мінімальна оцінка (0 балів) – корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) – корупції майже немає в суспільстві. Кількість балів є важливішою в оцінюванні, оскільки кількість країн у щорічному оцінюванні може змінюватися. Індекс базується на декількох незалежних опитуваннях, у яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти, в тому числі з Азійського та Африканського банків розвитку, Світового банку та міжнародної організації Freedom House. Індекс сприйняття корупції охоплює сприйняття корупції в публічному секторі, зокрема, таких як хабарництво; розкрадання публічних коштів; здатність уряду впроваджувати механізми забезпечення доброчесності та ін.

Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index) – це щорічний рейтинг інвестиційної привабливості 190 країн світу, який складається Світовим банком. Загальний індекс базується на вивченні та квантифікації законів, постанов та правил, що стосуються ведення підприємницької діяльності, та включає десять внутрішніх індикаторів: заснування бізнесу; робота з дозволами на будівництво; отримання електропостачання; реєстрація майна; отримання кредиту; захист прав інвесторів; сплата податків; міжнародна торгівля; забезпечення контрактів; закриття підприємства. Вищі оцінки у індексі свідчать про краще та, зазвичай, простіше регулювання бізнесу, а також сильніший захист прав власності. Метою побудови індексу є забезпечення даними досліджень впливу державного регулювання бізнесу на економічне зростання.

Індекс фінансової таємниці (Financial Secrecy Index) – комбінований показник Міжнародної асоціації податкових спеціалістів (Tax Justice Network), який вимірює рівень захисту фінансової таємниці в країнах світу, а також практику використання їх юрисдикцій в якості податкових гаваней і офшорних фінансових зон. Індекс використовується для оцінки ступеня прозорості фінансової діяльності та масштабів її тіньової складової в світовому економічному суспільстві. Індекс відображає основні напрями тіньових фінансових потоків і визначає ключові юрисдикції, в яких акумулюються переміщені капітали, отримані в результаті прихованої економічної діяльності, в тому числі кримінальної та корупційної. Інформаційною базою для розрахунку Індекс фінансової таємниці виступає інформація із звітів міжнародних організацій, серед яких Міжнародний

валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, Групи розробки фінансових заходів із боротьби з відмивання грошей, а також звітні дані, отримані із національних аудиторських і контрольно-ревізійних управлінь [206].

Необхідність встановлення залежності значення інтегрального показника рівня тінізації від ВВП, індексу сприйняття корупції, індексу фінансової таємниці, рейтингу легкості ведення бізнесу, індексу економічної свободи зумовлена необхідністю окреслення напрямів ефективної державної політики детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки. З цією метою проведено критичний аналіз залежності інтегрального показника рівня тінізації від ВВП і від зазначених показників з використанням методу найменших квадратів як інструменту регресійного аналізу за даними по 92 країнах світу (Додаток Е).

Для підтвердження чи спростування наявності залежності між вищенаведеними показниками застосовуємо регресійний аналіз, зокрема метод найменших квадратів, який використовується для наближеного представлення заданої функції (y) іншими функціями ($x_1, x_2, \dots, x_n$).

З огляду на те, що необхідним є пошук оптимальної моделі, яка буде підтвердженням (спростуванням) наявності залежності між заданими змінними, розпочнемо з такого варіанту, який би враховував усі наявні незалежні змінні (параметри).

Гіпотеза Моделі 1 полягає в припущенні того, що зміни таких показників як ВВП, індекс сприйняття корупції, індекс фінансової таємниці, рейтинг легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації. Відповідно змінні (залежна, незалежні) та гіпотеза моделі, що буде аналізуватися, наведені в табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Змінні та гіпотеза Моделі 1

Залежна змінна	Незалежні змінні	Гіпотеза
Інтегральний показник рівня тінізації	1. ВВП	Значення ВВП, індексу сприйняття корупції, індексу фінансової таємниці, рейтингу легкості ведення бізнесу, індексу економічної свободи мають вплив на значення інтегрального показника рівня тінізації
	2. Індекс сприйняття корупції	
	3. Індекс фінансової таємниці	
	4. Рейтинг легкості ведення бізнесу	
	5. Індекс економічної свободи	

Необхідно зазначити, що так як інтервал варіювання такої незалежної змінної як ВВП дуже великий (min – 1 826 млн., max – 21 433 226 млн. (Додаток Е)), то є необхідність у такому перетворенні як логарифмування. Відповідно в Моделі 1 замість ВВП використовуємо логарифм від ВВП. Представлена модель є багатофакторною з огляду на використання п'яти незалежних змінних. Використовуючи прикладний програмний продукт «GRETЛ» і розрахункові дані, наведені в Додатку Е, представимо результати розрахунків для Моделі 1 (табл. 5.6).

Позначення зірочками в прикладному програмному продукті «GRETЛ» полегшує швидке оцінювання значимості параметрів через отримані результати за t-критерієм Стьюдента. Значимими в Моделі 1 виявилися такі незалежні змінні як константа (const), логарифм ВВП, індекс сприйняття корупції. Три зірочки в прикладному програмному продукті «GRETЛ» свідчать про те, що вищепераховані незалежні змінні значимі на одинвідсотковому рівні значимості.

Таблиця 5.6

**Розрахунки для Моделі 1 через метод найменших квадратів
(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний
показник рівня тінізації)**

Незалежна змінна	Коефіцієнт	Статистична помилка	t-статистика	P-значення	Рівень значимості
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Константа (const)	93,3836	13,5140	6,910	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,56267	0,508391	-3,074	0,0028	***
Індекс сприйняття корупції (CPI)	-0,339337	0,0664349	-5,108	<0,0001	***
Індекс фінансової гасмниці (FSI)	-0,000859772	0,00325906	-0,2638	0,7926	-
Рейтинг легкості ведення бізнесу (DB)	-0,0232342	0,131785	-0,1763	0,8605	-

Продовження табл. 5.6

1	2	3	4	5	6
Індекс економічної свободи (EFS)	-0,147016	0,176190	-0,8344	0,4064	-
Середнє значення залежної змінної		23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної		11,02474
Сума квадратних залишків		3934,210	Стандартна помилка моделі		6,763625
R-квадрат		0,644304	Скоригований R-квадрат		0,623624
F(5, 86)		31,15586	P-значення (F)		5,80e-18
Логарифмічна функція правдоподібності		-303,3035	Критерій Акаїке		618,6070
Критерій Шварца		633,7377	Критерій Хеннана-Куїнна		24,7138

P-значення (приймає значення від 0 до 1) використовується для перевірки гіпотези в аспекті визначення випадковості отриманого результату. Найбільше P-значення отримано для незалежної змінної «Рейтинг легкості ведення бізнесу» (DB), що зумовлює необхідність виключення цього критерію з Моделі 1, адже ймовірність помилки за умови прийняття гіпотези про значимість цієї змінної складає 86 %. Також достатньо високі показники ймовірності помилки (79,3 % та 40,6 %) демонструють такі критерії як «Індекс фінансової таємниці» (FSI) та «Індекс економічної свободи» (EFS), що ставить їхнє актуальне використання в Моделі 1 під сумнів. Тобто, ці показники є статистично не значимими та можуть бути відкинута в подальшому в процесі пошуку оптимального варіанту переліку параметрів.

Коефіцієнт детермінації (R^2) Моделі 1 складає 0,64, що свідчить про те, що відповідне рівняння регресії (формула 5.1 наведена нижче) на 64 % пояснює значення залежної змінної. Скоригований коефіцієнт детермінації, що дорівнює 0,62, аналогічно демонструє на скільки відсотків (62 %) отримане рівняння регресії пояснює зміни значення залежної змінної, але з врахуванням таких характеристик як кількість спостережень (в нашому випадку – 92) та кількість незалежних змінних (в нашому випадку – 5). Звісно, логічним є те, що скоригований коефіцієнт детермінації на 2 % менше за не скоригований.

За тестом Фішера, що дозволяє зрозуміти, чи є побудована модель адекватною з погляду статистики, на основі порівняння розрахункового значення ($F_{\text{розра}}=31,2$ з табл. 5.6) з критичним ($F_{\text{крит}}=2,32$ з табл. 5.7), підсумовуємо, що гіпотеза про не значимість вищенаведеної регресії відхиляється. Тому регресія Моделі 1 за результатами F-тесту ($F_{\text{розра}} > F_{\text{крит}}$) визнається адекватною для вибіркових даних і є прийнятною для подальшого використання.

Таблиця 5.7

Розрахунок критичного значення F для Моделі 1

F(5, 86)	Правобічна ймовірність = 0,05
	Доповнююча ймовірність = 0,95
	Критичне значення = 2,32053

Критерій Шварца, критерій Акаїке та критерій Хеннана-Куїнна – інформаційні критерії, що уможливають вибір найкращого варіанту моделі з різними специфікаціями. Тому їхнє застосування будемо практикувати на основі порівняння різних моделей, які за результатами інших тестів (перевірок) виявляться адекватними для подальшого використання. Інформаційні критерії використовуються виключно для порівняння між собою, без змістовної інтерпретації їхніх значень.

Описові статистики залежної та незалежних змінних Моделі 1 представлено в табл. 5.8. Наведено кількісний опис через основні статистичні показники, зокрема через середнє значення, медіану, стандартне відхилення, мінімальне та максимальне значення відповідних змінних.

Таблиця 5.8

Описові статистики досліджуваних змінних для Моделі 1

Змінні	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімальне значення	Максимальне значення
1	2	3	4	5	6
Інтегральний показник рівня тінізації (SE)	23,6	22,5	11,0	6,94	52,5
Log ВВП (GDP)	25,9	26,1	1,77	21,3	30,7
Індекс сприйняття корупції (CPI)	51,8	48	18,5	25,0	88,0

Продовження табл. 5.8.

1	2	3	4	5	6
Індекс фінансової таємниці (FSI)	267	192	261	27,5	1575
Рейтинг легкості ведення бізнесу (DB)	70,1	72,5	10,6	41,3	86,8
Індекс економічної свободи (EFS)	66,5	67,1	9,12	42,7	89,7

Описова статистика, яка кількісно описує чи підсумовує масив даних, дає змогу зрозуміти розподіл значень за різними змінними. Так, наприклад, значення «Рейтингу легкості ведення бізнесу» (DB) коливається від 41,3 до 86,8 (табл. 5.8.), у межах чого середнім значенням є 70,1. Саме описова характеристика підтверджує чи спростовує необхідність використання в подібних дослідженнях різних перетворень (наприклад, логарифмування у випадку, коли наявний дуже великий розрив між мінімальним та максимальним значенням). За результатами табл. 5.8 підсумовуємо, що необхідності в перетвореннях змінних для Моделі 1 не спостерігається.

На основі табл. 5.8 з відповідними розрахунками, зокрема стовпчика з коефіцієнтами для всіх незалежних змінних, продемонструємо Модель 1 через рівняння регресії, наведене нижче:

$$\hat{y} = 93,4 - 1,5627x_1 - 0,3393x_2 - 0,0008x_3 - 0,0232x_4 - 0,147x_5, \quad (5.4)$$

де y – інтегральний показник рівня тінізації (SE);

x_1 – $\log$ ВВП (GDP);

x_2 – індекс сприйняття корупції (CPI);

x_3 – індекс фінансової таємниці (FSI);

x_4 – рейтинг легкості ведення бізнесу (DB);

x_5 – індекс економічної свободи (EFS).

Вищенаведене рівняння регресії може використовуватися для прогнозування значення інтегрального показника рівня тінізації. Звернемо увагу на від'ємні коефіцієнти перед незалежними змінними, що свідчать про непрямі зв'язки з залежною змінною, тобто збільшення ВВП, індексу сприйняття корупції, індексу фінансової таємниці, рейтингу легкості

ведення бізнесу, індексу економічної свободи буде призводити до зменшення інтегрального показника рівня тінізації та навпаки.

Ще одним етапом тестування Моделі 1 на адекватність її використання є перевірка незалежних змінних на факт мультиколінеарності. Тобто, якщо дві незалежні змінні в межах однієї моделі демонструють високий рівень мультиколінеарності (0,7 та більше), то необхідно коригувати (вилучати, замінювати) кількість параметрів моделі. Отож, сама суть незалежних змінних змінюється через високу їхню залежність між собою, що є недопустимим у рамках такого дослідження. Використовуючи прикладний програмний продукт «GRETЛ», демонструємо коефіцієнти кореляції для заданих незалежних змінних Моделі 1 (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

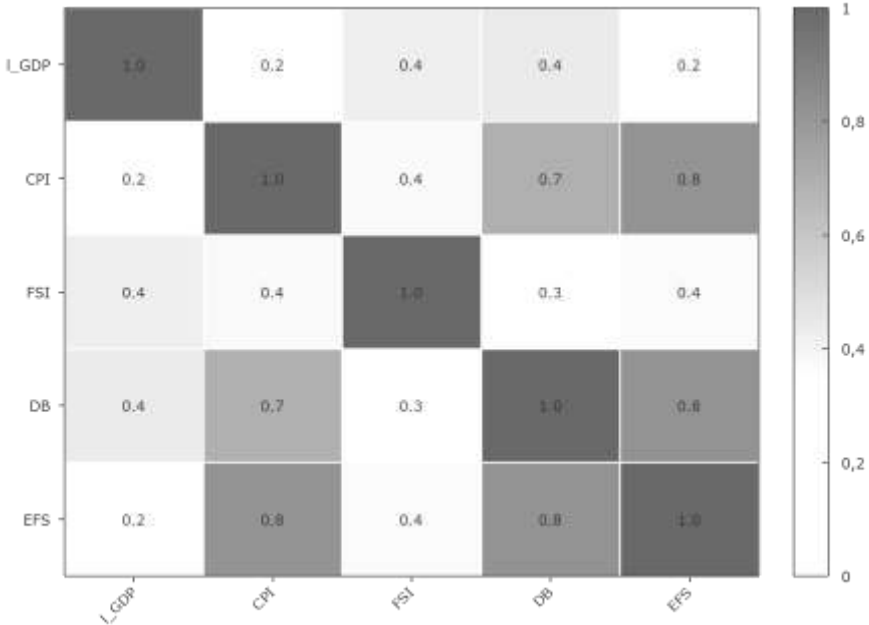
Коефіцієнти кореляції між незалежними змінними Моделі 1

Log GDP	CPI	FSI	DB	EFS	
1,0000	0,2486	0,4240	0,4418	0,2397	Log GDP
	1,0000	0,3710	0,6901	0,8122	CPI
		1,0000	0,2843	0,3680	FSI
			1,0000	0,8151	DB
				1,0000	EFS

Перевірка на мультиколінеарність незалежних змінних Моделі 1 підтвердила, що в рамках цієї моделі є два випадки високої кореляції між подібними змінними, а саме між «Індексом економічної свободи» (EFS) та «Індексом сприйняття корупції» (CPI), і між «Індексом економічної свободи» (EFS) та «Рейтингом легкості ведення бізнесу» (DB). У цих двох випадках фігурує «Індекс економічної свободи» (EFS). Тобто саме цей показник необхідно вилучати задля уникнення мультиколінеарності в подальшому пошуку оптимального складу параметрів моделі. «GRETЛ» уможливує візуалізацію коефіцієнтів кореляції між незалежними змінними через побудову кореляційної матриці (рис. 5.10).

Рис. 5.10 демонструє рівні взаємозалежностей між різними незалежними змінними за кольоровим насиченням – чим темніший колір, тим вищий рівень залежності. Відповідно, що на перетині одного й того самого показника значення коефіцієнту кореляції буде дорівнювати значенню «1», що чітко видно по діагоналі. Тобто, як зазначалося вище, мультиколінеарність спостерігається на перетині EFS / CPI та EFS / DB з позначкою 0,8. Відзначимо, що рис. 5.10 демонструє рівень залежності в 0,7 між «Рейтингом легкості ведення бізнесу» (DB) та «Індексом сприйняття

корупції» (CPI). Але з табл. 5.9 видно що в цьому випадку коефіцієнт кореляції дорівнює 0,69, тобто він не перетинає позначку 0,7. Тобто, між цими двома змінними є достатньо тісна кореляційна залежність, але її значення є меншим за те, що прийнято вважати доказом факту мультиколінеарності.

Рис. 5.10. Кореляційна матриця для незалежних змінних Моделі 1

Хоча Модель 1 за тестом Фішера визнана адекватною для вибірових даних, усе ж таки припущення, що між параметрами (незалежними змінними) відсутня мультиколінеарність, тобто фактори незалежні між собою, спростоване, а отже подальше використання моделі в запропонованому вигляді не є аргументованим рішенням. Також у Моделі 1 є параметри (незалежні змінні), які в процесі автоматичних розрахунків в «GRETL» визнано статистично не значимими.

Відповідно надалі необхідним є пошук більш оптимального варіанту моделі, на основі якого можливим стане встановлення залежності між значенням інтегрального показника рівня тінізації та іншими параметрами (ВВП, індексами та рейтингами). Тобто, розрахунки на основі використання методу найменших квадратів мають бути повторені зі

зменшеною кількістю параметрів, а Модель 1 не є прийнятною для подальшого використання.

МОДЕЛЬ 2

У подальшому необхідним є врахування результатів розрахунків щодо адекватності Моделі 1 до подальшого використання та оптимізація варіанту моделі на базі отриманих пропозицій, а саме:

- по-перше, логічним підсумком стала необхідність вилучення параметру «Індекс економічної свободи» (EFS) для уникнення мультиколінеарності між незалежними змінними моделі;

- по-друге, виникла необхідність аналізу варіантів вилучення незалежних змінних, які продемонстрували низький рівень статистичної значимості (ймовірність помилки за умови прийняття гіпотези про значимість параметру «Рейтингу легкості ведення бізнесу» (DB) складає 86 %, «Індексу фінансової таємниці» (FSI) – 79,3 %).

Тобто, у новому варіанті моделі ми маємо вилучити «Індекс економічної свободи» (EFS) та проаналізувати варіанти вилучення статистично не значимих незалежних змінних (DB, FSI) на основі порівняння значень коефіцієнтів детермінації, що будуть отримані за результатами розрахунків. На основі даних Додатку Ж, розрахованих із використанням прикладного програмного продукту «GRETLL», порівняємо різні варіанти конфігурації параметрів у майбутній моделі з відповідними показниками, що характеризують особливості її застосування (табл. 5.10).

Загалом у всіх трьох варіантах моделі було вилучено такий параметр як «Індекс економічної свободи» (EFS). У Варіанті 1 ми залишили три параметри, аналогічно до Моделі 1, у Варіанті 2 – додатково вилучили «Рейтинг легкості ведення бізнесу» (DB), у якого найвищий рівень статистичної не значимості, у Варіанті 3 – додатково вилучили статистично не значимий «Індекс фінансової таємниці» (FSI). Відповідно у Варіанті 1 – 4 параметри, у Варіанті 2 – 3 параметри, у Варіанті 4 – 2 параметри.

Так як першочергово нами обрано шлях порівняння трьох варіантів моделі через значення коефіцієнтів детермінації, то чітко прослідковується відсутність суттєвої різниці його значення, що в усіх трьох випадках коливається в межах 63-64 % (табл. 5.10). Аналогічно і значення скоригованого коефіцієнту детермінації (коливається в межах 62 %) не демонструє суттєвої різниці за різними варіантами. Тому остаточного висновку на основі відсутності істотної переваги в значенні коефіцієнту детермінації в одному з варіантів ми зробити не можемо, тому звернемо увагу на значення інформаційних критеріїв, які допомагають у процесі вибору найкращого варіанту з певного переліку можливих.

Таблиця 5.10

Порівняння різних варіантів моделі, зокрема коефіцієнту детермінації (в т.ч. і скоригованого) та інформаційних критеріїв

Варіант	1 варіант	2 варіант	3 варіант
Залежна змінна	Інтегральний показник рівня тінізації (SE)		
Незалежні змінні (параметри)	Log ВВП (GDP)	Log ВВП (GDP)	Log ВВП (GDP)
	Індекс сприйняття корупції (CPI)	Індекс сприйняття корупції (CPI)	Індекс сприйняття корупції (CPI)
	Індекс фінансової таємниці (FSI)	Індекс фінансової таємниці (FSI)	
	Рейтинг легкості ведення бізнесу (DB)		
R-квадрат	0,641424	0,637766	0,637221
Скоригований квадрат	0,624938	0,625417	0,629069
Критерій Шварца	629,9577	626,3698	621,9861
Критерій Акаїке	617,3488	616,2826	614,4208

Для порівняння наведених у табл. 5.10 варіантів моделі використовуємо інформаційні критерії Акаїке та Шварца, які чим меншого значення набувають, тим більш вдалою є варіант моделі з погляду цих критеріїв. Безумовно, що великої різниці значень цих критеріїв не спостерігається, але найкращим необхідно вважати Варіант 3, у межах якого використовуються тільки 2 параметри (логарифм ВВП, індекс економічної свободи), а критерій Шварца (622) та критерій Акаїке (614,4) складають найменші значення проти аналогічних показників Варіанту 1 та Варіанту 2.

На користь Варіанту 3 необхідно також додати те, що у Варіанті 1 – статистично не значимими визнано 2 параметри («Індекс фінансової таємниці» (FSI), «Рейтинг легкості ведення бізнесу» (DB)), зі свого боку, у Варіанті 2 – статистично не значимим визнано 1 параметр («Індекс фінансової таємниці» (FSI)), а ось у Варіанті 3 – усі параметри є статистично значимими на один відсотковому рівні значимості. Тому підсумовуємо про необхідність подальшого деталізованого розгляду Моделі 2 зі специфікацією параметрів відповідно до Варіанту 3, який виявився

найкращим з огляду на значення коефіцієнту детермінації та відповідні інформаційні критерії.

Гіпотеза Моделі 2 полягає в припущенні того, що зміни таких показників як ВВП і індекс сприйняття корупції пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації. Відповідні розрахунки, проведені в прикладному програмному пакеті «GRETЛ», наведені в табл. 5.11.

Таблиця 5.11

Розрахунки для Моделі 2 через метод найменших квадратів
(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний показник рівня тінізації)

Незалежна змінна	Коефіцієнт	Статистична помилка	t-статистика	P-значення	Рівень значимості
Константа (const)	88,3715	10,3643	8,527	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,67842	0,410923	-4,085	<0,0001	***
Індекс сприйняття корупції (CPI)	-0,409090	0,0392191	-10,43	<0,0001	***

Середнє значення залежної змінної	23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної	11,02474
Сума квадратних залишків	4012,544	Стандартна помилка моделі	6,714519
R-квадрат	0,637221	Скоригований R-квадрат	0,629069
F(2, 89)	78,16438	P-значення (F)	2,54e-20
Логарифмічна функція правдоподібності	-304,2104	Критерій Акаїке	614,4208
Критерій Шварца	621,9861	Критерій Хеннана-Куїнна	617,4742

За статистичним критерієм Стьюдента (t-критерій) усі параметри Моделі 2 є статистично значимими, що підтверджується позначеннями зірочками (***) в отриманих результатах розрахунків, а це відповідає умовам статистичної достовірності. Це також підтверджується фактом відсутності в межах Моделі 2 параметрів, ймовірність помилки за умови прийняття гіпотези про значимість яких є досить високою (наближеною до 100 %).

У Моделі 2 коефіцієнт детермінації (R^2) складає 0,637, що свідчить про те, що рівняння регресії (формула 5.2 наведена нижче) на 63,7 % пояснює значення залежної змінної (інтегральний показник рівня тінізації). Скоригований коефіцієнт детермінації, що дорівнює 0,629, аналогічно демонструє на скільки відсотків (62,9 %) рівняння регресії Моделі 2 пояснює зміни значення залежної змінної, але з врахуванням таких характеристик як кількість спостережень та кількість незалежних змінних. Зазначимо, що якщо кількість спостережень залишилася ідентичною до Моделі 1 ($n=92$), то кількість параметрів зменшилася з 5 до 2-х.

За тестом Фішера, що дозволяє зрозуміти, чи є побудована модель адекватною з погляду статистики, на основі порівняння розрахункового значення ($F_{\text{розрах}}=78,2$ з табл. 5.11) з критичним ($F_{\text{крит}}=3,1$ з табл. 5.12), підсумовуємо, що гіпотеза про не значимість вищенаведеної регресії відхиляється. Тому регресія Моделі 2 за результатами F-тесту ($F_{\text{розрах}} > F_{\text{крит}}$) визнається адекватною для вибіркового даних і є прийнятною для подальшого використання.

Таблиця 5.12

Розрахунок критичного значення F для Моделі 2

F(2, 89)	Правобічна ймовірність = 0,05
	Доповнююча ймовірність = 0,95
	Критичне значення = 3,09887

Описові статистики залежної та незалежних змінних Моделі 2 представлено в табл. 5.13. Наведено кількісний опис через основні статистичні показники, зокрема через середнє значення, медіану, стандартне відхилення, мінімальне та максимальне значення відповідних змінних.

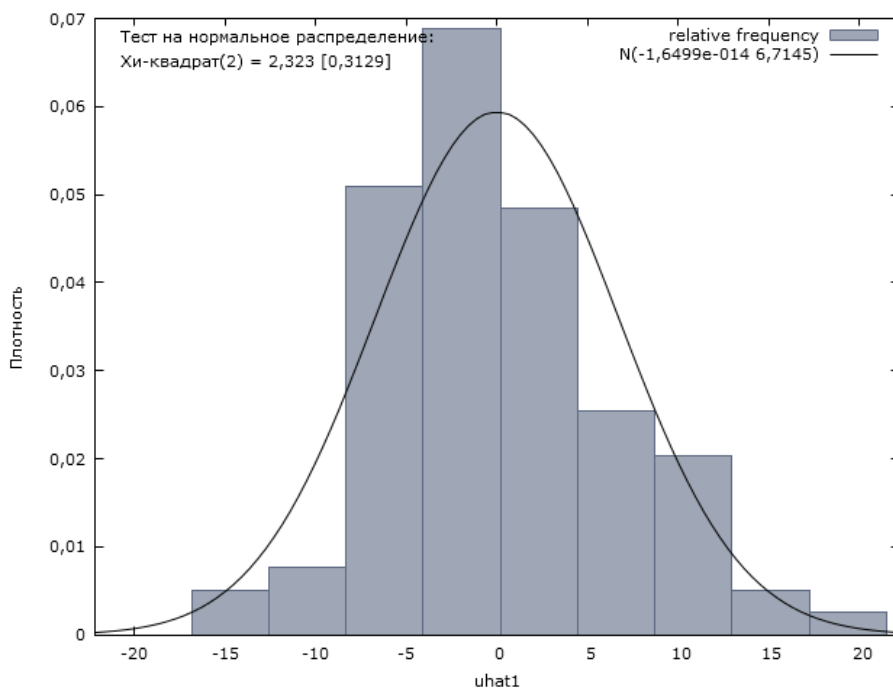
Описова статистика, яка кількісно описує чи підсумовує масив даних, дає змогу зрозуміти розподіл значень за різними змінними. Так, наприклад, значення «Індексу сприйняття корупції» (CPI) коливається від 25,0 до 88,0 (табл. 5.13), у межах чого середнім значенням є 51,8. Саме описова характеристика підтверджує чи спростовує необхідність використання в подібних дослідженнях різних перетворень (наприклад, логарифмування у випадку, коли наявний дуже великий розрив між мінімальним та максимальним значенням). За результатами табл. 5.13 підсумовуємо, що необхідності в перетвореннях змінних для Моделі 2 не спостерігається.

Таблиця 5.13

Описові статистики досліджуваних змінних для Моделі 2

Змінні	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімальне значення	Максимальне значення
Інтегральний показник рівня тінізації (SE)	23,6	22,5	11,0	6,94	52,5
Log ВВП (GDP)	25,9	26,1	1,77	21,3	30,7
Індекс сприйняття корупції (CPI)	51,8	48	18,5	25,0	88,0

Для перевірки якості Моделі 2 необхідним є також проведення тесту на нормальність залишків, що є функціонально доступним через використання програмного прикладного продукту «GRETЛ» (рис. 5.11).

Рис. 5.11. Тест на нормальність залишків для Моделі 2

Як видно з вищенаведеного рисунку р-значення дорівнює 0,3129, що є більшим за прийнятий рівень значимості в 0,05 (5%), тому робимо висновок, що розподіл значень залишків, які позначені через змінну $uhat_1$, є нормальними в межах Моделі 2. Цей факт підтверджується і візуальним аналізом графічного зображення. Підсумовуємо, що Модель 2 визнається якісною з огляду на підпорядкування цієї вибірки залишків закону нормального розподілу.

На основі табл. 5.13 з відповідними розрахунками, зокрема стовпчика з коефіцієнтами для всіх незалежних змінних, продемонструємо Модель 2 через рівняння регресії, наведене нижче:

$$\hat{y} = 88,37 - 1,6784x_1 - 0,409x_2, \quad (5.5)$$

де y – інтегральний показник рівня тінізації (SE);

x_1 – $\log$ ВВП (GDP);

x_2 – індекс сприйняття корупції (CPI).

Вищенаведене рівняння регресії може використовуватися для прогнозування значення інтегрального показника рівня тінізації, зокрема через від'ємні коефіцієнти перед незалежними змінними чітко простежуються непрямі зв'язки з залежною змінною, тобто збільшення ВВП і індексу сприйняття корупції буде призводити до зменшення інтегрального показника рівня тінізації та навпаки.

Ще одним етапом тестування Моделі 2 на адекватність її використання є перевірка незалежних змінних на факт мультиколінеарності. Тобто, якщо дві незалежні змінні в рамках однієї моделі демонструють високий рівень мультиколінеарності (0,7 та більше), то необхідно коригувати кількість параметрів через їхнє вилучення з моделі. Отож, сама суть незалежних змінних змінюється через високу їхню залежність між собою, що є недопустимим у рамках подібного дослідження. Використовуючи прикладний програмний продукт «GRETЛ», підтверджуємо факт відсутності мультиколінеарності (рівень кореляції між логарифмом ВВП і індексом сприйняття корупції складає 0,2486, що є меншим за 0,7).

Отже, Модель 2 є прийнятною для подальшого використання через визнання моделі адекватною для вибірових даних, підпорядкування вибірки залишків закону нормального розподілу, відсутність незалежних змінних, що демонструють високий рівень залежності між собою, та тих, що є статистично не значимими. Рівняння регресії Моделі 2 на 63,7% пояснює зміни інтегрального показника рівня тінізації.

МОДЕЛЬ 3

З причини того, що за результатами тестування Моделі 1 такий параметр як «Індекс економічної свободи» (EFS) був вилучений із причини високого ступеня кореляції з двома іншими параметрами, а необхідність у встановленні залежності інтегрального показника рівня тінізації від цього індексу залишилася, розглянемо Модель 3, у межах якої будуть враховуватися тільки 2 незалежні змінні – логарифм від ВВП і «Індекс економічної свободи» (EFS).

Гіпотеза Моделі 3 полягає в припущенні того, що зміни таких показників як ВВП і індекс економічної свободи пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації. Відповідні розрахунки, проведені в прикладному програмному пакеті «GRETЛ», наведені в табл. 5.15.

Таблиця 5.14

Розрахунки для Моделі 3 через метод найменших квадратів
(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний показник рівня тінізації)

Незалежна змінна	Коефіцієнт	Статистична помилка	t-статистика	P-значення	Рівень значимості
Константа (const)	119,709	12,1452	9,857	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,84763	0,465326	-3,971	0,0001	***
Індекс економічної свободи (EFS)	-0,724614	0,0901905	-8,034	<0,0001	***

Середнє значення залежної змінної	23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної	11,02474
Сума квадратних залишків	5168,994	Стандартна помилка моделі	7,620931
R-квадрат	0,532666	Скоригований R-квадрат	0,522164
F(2, 89)	50,72088	P-значення (F)	1,99e-15
Логарифмічна функція правдоподібності	-315,8600	Критерій Акаїке	637,7200
Критерій Шварца	645,2854	Критерій Хеннана-Куїнна	640,7735

За статистичним критерієм Стьюдента (t-критерій) усі параметри Моделі 2 є статистично значимими, що підтверджується позначеннями зірочками (***) в отриманих результатах розрахунків, а це відповідає умовам статистичної достовірності. Це також підтверджується фактом відсутності в межах Моделі 2 параметрів, ймовірність помилки за умови прийняття гіпотези про значимість яких є досить високою (наближеною до 100 %).

Коефіцієнт детермінації (R^2) Моделі 3 складає 0,53, що свідчить про те, що відповідне рівняння регресії (формула 5.3 наведена нижче) на 53 % пояснює значення залежної змінної. Скоригований коефіцієнт детермінації, що дорівнює 0,52, аналогічно демонструє на скільки відсотків (52 %) отримане рівняння регресії пояснює зміни значення залежної змінної, але з врахуванням таких характеристик як кількість спостережень та кількість незалежних змінних. Зазначимо, що кількість спостережень і кількість параметрів залишилася ідентичною до Моделі 2 ($n=92$, 2 параметри).

За тестом Фішера, що дозволяє зрозуміти, чи є побудована модель адекватною з погляду статистики, на основі порівняння розрахункового значення ($F_{\text{розра}}=50,72$ з табл. 5.15) з критичним ($F_{\text{крит}}=3,1$ з табл. 5.15), підсумовуємо, що гіпотеза про не значимість вищенаведеної регресії відхиляється. Тому регресія Моделі 3 за результатами F-тесту ($F_{\text{розра}} > F_{\text{крит}}$) визнається адекватною для вибіркового даних і є прийнятною для подальшого використання.

Таблиця 5.15

Розрахунок критичного значення F для Моделі 3

F(2, 89)	Правобічна ймовірність = 0,05
	Доповнююча ймовірність = 0,95
	Критичне значення = 3,09887

Інформаційні критерії (Шварца, Акаїке, Хеннана-Куїнна) є необхідними тільки у випадку порівняння з іншими варіантами моделі, тому поки нами не враховуються.

Описові статистики залежної та незалежних змінних Моделі 3 представлено в табл. 5.16. Наведено кількісний опис через основні статистичні показники, зокрема через середнє значення, медіану, стандартне відхилення, мінімальне та максимальне значення відповідних змінних.

Таблиця 5.16

Описові статистики досліджуваних змінних для Моделі 3

Змінні	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімальне значення	Максимальне значення
Інтегральний показник рівня тінізації (SE)	23,6	22,5	11,0	6,94	52,5
Log ВВП (GDP)	25,9	26,1	1,77	21,3	30,7
Індекс економічної свободи (EFS)	66,5	67,1	9,12	42,7	89,7

Описова статистика, яка кількісно описує чи підсумовує масив даних, дає змогу зрозуміти розподіл значень за різними змінними. Так, наприклад, значення «Індексу економічної свободи» (EFS) коливається від 42,7 до 89,7 (табл. 5.16), у межах чого середнім значенням є 66,5. Саме описова характеристика підтверджує чи спростовує необхідність використання в подібних дослідженнях різних перетворень (наприклад, логарифмування у випадку, коли наявний дуже великий розрив між мінімальним та максимальним значенням). За результатами табл. 5.16 підсумовуємо, що необхідності в перетвореннях змінних для Моделі 3 не спостерігається.

На основі табл. 5.16 з відповідними розрахунками, зокрема стовпчика з коефіцієнтами для всіх незалежних змінних, продемонструємо Моделі 3 через рівняння регресії, наведене нижче:

$$\hat{y} = 119,71 - 1,8476x_1 - 0,7246x_2, \quad (5.6)$$

де y – інтегральний показник рівня тінізації (SE);

x_1 – log ВВП (GDP);

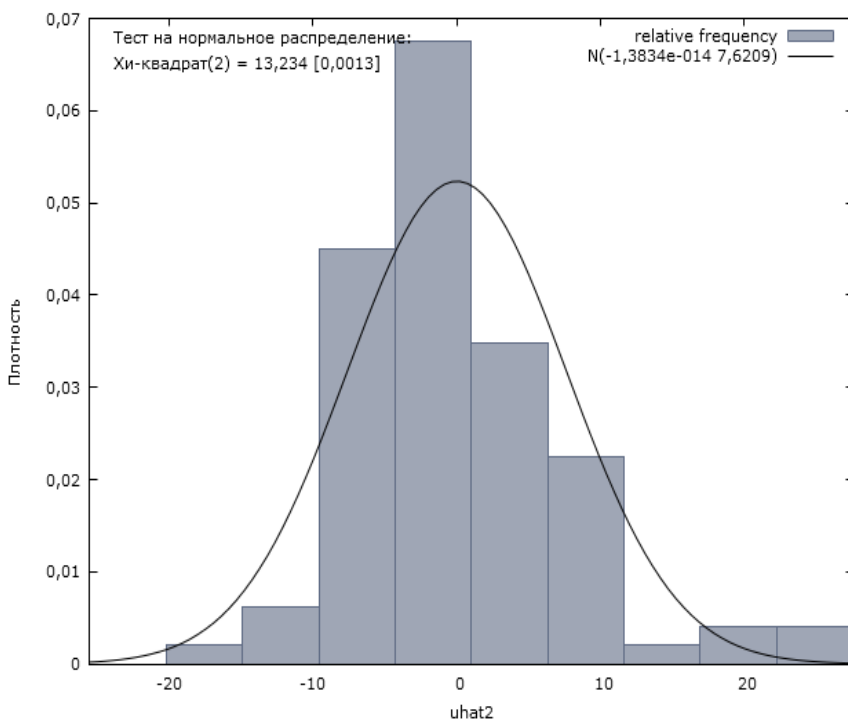
x_2 – індекс економічної свободи (EFS).

Вищенаведене рівняння регресії може використовуватися для прогнозування значення інтегрального показника рівня тінізації. Звернемо увагу на від’ємні коефіцієнти перед незалежними змінними, що свідчать про непрямі зв’язки з залежною змінною, тобто збільшення ВВП і індексу економічної свободи буде призводити до зменшення інтегрального показника рівня тінізації та навпаки.

Обов'язковим тестом Моделі 3 на адекватність її використання є перевірка незалежних змінних на факт мультиколінеарності. Використовуючи прикладний програмний продукт «GRETЛ», підтверджуємо факт відсутності мультиколінеарності (рівень кореляції між логарифмом ВВП і індексом сприйняття корупції складає 0,2397, що є меншим за 0,7).

Для перевірки якості Моделі 3 необхідним є також проведення тесту на нормальність залишків, що є функціонально доступним через використання програмного прикладного продукту «GRETЛ» (рис. 5.12).

Рис. 5.12. Тест на нормальність залишків для Моделі 3

Як видно з наведеного рисунку р-значення дорівнює 0,0013, що є меншим за прийнятий рівень значимості в 0,05 (5%), тому робимо висновок, що розподіл значень залишків, які позначені через змінну $uhat2$, не є нормальними в межах Моделі 3. Більш

детально ця особливість полягає в тому, що значення статистики Хі-квадрат (13,234) і ймовірність того, що таке значення є випадковим, якщо приймається нульова гіпотеза, складає всього-на-всього 0,13 % за умови заданого рівня значимості, який має бути більшим за 5 %. Логічним є відхилення нульової гіпотези про нормальність розподілу регресійних залишків, так як $0,13 < 5,00$.

Так як результати попереднього тесту можуть бути зумовлені різними чинниками (наприклад, недостатньою кількістю спостережень), тому проведемо інші тести на підтвердження чи спростування факту нормальності розподілу для змінної $uhat2$ (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

Тести на нормальний розподіл для змінної $uhat2$

Тести	P-значення	Порівняння з заданим рівнем значимості	Результат
Тест Доурніка-Гансена (Doornik-Hansen) = 13,2342	0,00133729	< 5,00	гіпотеза відхиляється
Тест Шапіро – Вілька (Shapiro-Wilk W) = 0,938839	0,000310099	< 5,00	гіпотеза відхиляється
Тест Ліллієфорса (Lilliefors) = 0,116003	≈ 0	< 5,00	гіпотеза відхиляється
Тест Харке-Бера (Jarque-Bera) = 24,1858	0,00000559924	< 5,00	гіпотеза відхиляється

Проведені тести підтвердили результат попереднього тесту, тобто всі чотири додатково розраховані тести демонструють р-значення, що є меншим за заданий рівень значимості в 5 %. Тому з причини того, що регресійні залишки Моделі 3 не мають нормального розподілу, то відповідно не має сенсу проводити подальший аналіз побудованого рівняння множинної регресії.

Отже, Модель 3, яка є адекватною для вибіркових даних, у межах якої відсутні незалежні змінні, що демонструють високий рівень залежності між собою, та, що є статистично не значимими, не розглядається як рекомендована для подальшого використання з причини відхилення гіпотези про нормальність розподілу залишків. Для можливості врахування показника «Індекс економічної свободи» як

чинника, що визначає величину інтегрального показника рівня тінізації, необхідні додаткові дослідження.

Модель 1, гіпотеза якої базувалася на припущенні того, що зміни таких показників як ВВП, індекс сприйняття корупції, індекс фінансової таємниці, рейтинг легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації, виявилася нерациональною з огляду на підтвердження факту мультиколінеарності, тобто високого рівня залежності між запропонованими параметрами, чого не повинно бути за фундаментальними принципами суті незалежних змінних. Також не на користь Моделі 1 стало підтвердження наявності поміж незалежних змінних таких, що в процесі автоматичних розрахунків в «GRETЛ» визнано статистично не значимими, що підвищує статистичну недостовірність результатів апробації моделі. Тому наступним етапом у дослідженні став подальший пошук оптимальної моделі на основі використання методу найменших квадратів через зменшення кількості параметрів.

Запропонована Модель 2 за результатами тестів виявилася прийнятною для подальшого використання, тобто за результатами різних тестів (адекватність для вибіркового даних за тестом Фішера, відсутність мультиколінеарності, істотне значення коефіцієнту детермінації, відсутність статистично не значимих незалежних змінних, підпорядкування вибірки залишків закону нормального розподілу) вона підтвердила свою відповідність заданим критеріям визнання моделі адекватною. Рівняння регресії Моделі 2 на 63,7 % пояснює зміни значення інтегрального показника рівня тінізації.

Необхідність врахування «Індексу економічної свободи» як чинника, що визначає величину інтегрального показника рівня тінізації, зумовили пропозицію щодо Моделі 3. Але, хоча вона продемонструвала адекватність вибіркового даним, суттєвий коефіцієнт детермінації (53 %), відсутність мультиколінеарності та статистично не значимих параметрів, однаково була відхилена через не нормальність розподілу залишків, що було підтверджено відповідними тестами.

На основі проведеного критичного дослідження, найбільш дієвою і придатною для подальшого використання є Модель 2, яка відображає взаємозалежність на взаємозв'язок показника рівня тінізації економіки (SE) від розміру ВВП (GDP) та Індекс сприйняття корупції (CPI). Результати такого дослідження підтверджуються ґрунтовними напрацюванням закордонних та вітчизняних науковців у сфері обґрунтування економічного розвитку країни та рівня тінізації, а також

взаємозв'язку та взаємообумовленості мультидисциплінарних категорій як «тіньова економіка» та «корупція». Проведене дослідження сприятиме розробці стратегічних положень детінізації економіки, заходів державної політики, які характеризуватимуться множинністю складових, значною сукупністю інструментарію та спрямованістю на всі сектори економіки як основи забезпечення державної безпеки.

Висновки до розділу 5

1. Аналіз функцій тіньової економіки (стабілізуючих – селективна, компенсаційна, індикатива та дестабілізуючих – перерозподільча, консервативна, деформаційно-руйнівна) та державних втрат від тінізації економіки через призму соціально-економічних наслідків дозволив виділити дві групи дослідників: прихильників безумовного обмеження і утиску державою тіньового сектору і прихильників вибіркового підходу до тіньової економіки, пов'язаного з подвійним характером впливу на суспільство.

2. Багатогранність тіньової економіки передбачає і різноманітність методів її вимірювання, напрацювання відповідних способів організації статистичних та соціологічних досліджень. Встановлено, що визначення масштабів тіньової економіки ускладняється рядом факторів, зокрема, достовірністю вихідних даних, трудомісткістю оцінок, необхідністю обліку окремих компонентів тіньової діяльності, відсутністю єдиних методичних підходів, неадекватністю різних методів оцінки, які надають або завищений або занижений результат. В роботі запропоновано класифікувати методи оцінки тіньової економіки в залежності від різних запитів за рядом ознак, зокрема: за типом джерела інформації; за охопленням одиниць дослідження; за характером досліджуваних матеріалів та за характером обліку та вимірювання.

3. На основі критичного аналізу різних методів вартісного вимірювання тіньової економіки, розроблено класифікаційну модель методів оцінки рівня тінізації економіки, в якій виділено ключові групи методів: метод використання специфічних індикаторів (прямі – анкетне опитування; вибіркові спостереження; податкові перевірки, дані державного контролю; спеціальні методи економіко-правового аналізу та непрямі методи – метод розбіжностей, метод за показником зайнятості; монетарні методи); метод оцінки детермінантів; структурні методи;

експертні методи; змішані методи. Обґрунтовано, що в Україні, наявні підходи до оцінки не забезпечують отримання достовірних та ґрунтованих результатів.

4. Встановлено, що різноманіття застосовуваних в практиці методів свідчить про відсутність уніфікованої методики оцінки обсягів тіньової економіки. Як показують дослідження, прямі методи оцінки тіньової економіки можуть дати занижену оцінку тіньової економіки, а непрямі методи, навпаки, – завищену. При цьому застосування різних методів при оцінці масштабів тіньової економіки призводить до різних, часто суттєво відмінних результатів. Об'єктивна оцінка масштабів тіньової економіки в сучасних умовах можлива при комплексному використанні різних груп методів з наступним співставленням отриманих результатів.

5. Удосконалено методичний інструментарій оцінювання рівня тінізації національної економіки за рахунок: вдосконалення методики оцінювання рівня тінізації національної економіки шляхом розробки показників рівня тіньової економіки (інтегрованої) – із врахуванням експертних методів, та рівня тіньової економіки (комплексної) – із врахуванням корупції та рівня тіньової зайнятості та відповідного внесення змін до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки». Запропонована методика комплексно враховує як офіційні дані, експертну оцінку та метод соціологічних опитувань, що в українських реаліях дає змогу точніше оцінити обсяг тінізації економіки та врахувати ті обсяги, які залишаються поза увагою офіційних оцінок.

6. В роботі розроблена блок-система загроз державній безпеці, обумовлених тінізацією економіки, на рівні особистості, суспільства та держави в цілому, та здійснено узгодження запропонованої методики оцінки з безпековими індикаторами економічної безпеки України, регламентованими «Методичними рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Це сприяє формуванню єдиного достовірного інформаційного забезпечення для реалізації державної політики детінізації економіки. Також в контексті забезпечення державної безпеки України та її поступального розвитку запропоновано додатковий показника оцінки тіньової економіки, який гармонізований з стратегічними і пріоритетними напрямками розвитку України в частині збереження й розвитку людського потенціалу і охорони навколишнього природного середовища.

7. Запропоновано організаційний підхід до оцінки тіньової економіки як загрози державній безпеці України, який включає чотири етапи: підготовчий, аналітичний, підсумковий та контрольний, які комплексно охоплюють процедуру оцінки масштабів тінізації економіки, від формування мети оцінки, вибору інструментів та методів оцінки, застосування процедур оцінки, визначення кінцевих результатів та контролю, зазначені розробки можуть бути використані в процесі розробки та реалізації заходів державної політики детінізації національної економіки.

8.3 метою вивчення залежності рівня тінізації економіки від ключових детермінантів тінізації економіки (функціонування податкової системи в країні; якість державного регулювання, корупція; функціонування фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу), проведено регресійний аналіз перевірки відповідного впливу на прикладі даних 92 країн світу, зокрема: розроблено алгоритм побудови моделі для визначення впливу детермінантів тінізації на рівень тінізації економіки; розроблено три варіанти регресійних моделей визначення впливу детермінантів тінізації на рівень тінізації економіки, які відрізняються між собою кількістю факторів (Перша модель – 5 факторів (ВВП, індекс сприйняття корупції, індекс фінансової таємниці, рейтинг легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи); Друга модель – 2 фактори (ВВП і індекс сприйняття корупції); Третя модель – 2 фактори (ВВП і індекс економічної свободи)).

9. Модель 1, гіпотеза якої базувалася на припущенні того, що зміни таких показників як ВВП, індекс сприйняття корупції, індекс фінансової таємниці, рейтинг легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації, виявилася нераціональною з огляду на підтвердження факту мультиколінеарності, тобто високого рівня залежності між запропонованими параметрами, чого не повинно бути за фундаментальними принципами суті незалежних змінних. Також не на користь Моделі 1 стало підтвердження наявності поміж незалежних змінних таких, що в процесі автоматичних розрахунків в «GRETЛ» визнано статистично не значимими, що підвищує статистичну недостовірність результатів апробації моделі. Тому наступним етапом у дослідженні став подальший пошук оптимальної моделі на основі

використання методу найменших квадратів через зменшення кількості параметрів.

10. Запропонована Модель 2 за результатами тестів виявилася прийнятною для подальшого використання, тобто за результатами різних тестів (адекватність для вибіркових даних за тестом Фішера, відсутність мультиколінеарності, істотне значення коефіцієнту детермінації, відсутність статистично не значимих незалежних змінних, підпорядкування вибірки залишків закону нормального розподілу) вона підтвердила свою відповідність заданим критеріям визнання моделі адекватною. Рівняння регресії Моделі 2 на 63,7 % пояснює зміни значення інтегрального показника рівня тінізації.

11. Необхідність врахування «Індексу економічної свободи» як чинника, що визначає величину інтегрального показника рівня тінізації, зумовили пропозицію щодо Моделі 3. Але, хоча вона продемонструвала адекватність вибірковим даним, суттєвий коефіцієнт детермінації (53 %), відсутність мультиколінеарності та статистично не значимих параметрів, однаково була відхилена через не нормальність розподілу залишків, що було підтверджено відповідними тестами.

12. На основі проведеного критичного дослідження, найбільш дієвою і придатною для подальшого використання є Модель 2, яка відображає взаємозалежність на взаємозв'язок показника рівня тінізації економіки (SE) від розміру ВВП (GDP) та Індекс сприйняття корупції (CPI). Результати такого дослідження підтверджуються ґрунтовними напрацюванням закордонних та вітчизняних науковців у сфері обґрунтування економічного розвитку країни та рівня тінізації, а також взаємозв'язку та взаємообумовленості мультидисциплінарних категорій як «тіньова економіка» та «корупція». Проведене дослідження сприяє розробці стратегічних положень детінізації економіки, заходів державної політики, які характеризуватимуться множинністю складових, значною сукупністю інструментарію та спрямованістю на всі сектори економіки як основи забезпечення державної безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз дозволив уточнити визначення сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки, яку запропоновано розуміти як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які становлять загрозу державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству. Тіньова економіка характеризується як негативними, так і позитивними ефектами. При значних обсягах тінізації економіки негативні ефекти починають повністю домінувати над позитивними, оскільки саме негативний вплив має властивість накопичуватися і зростати по експоненті. Під детінізацією економіки пропонуємо визначати систему дій, спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною. Тіньова економіка виступає загрозою державної безпеки, а детінізація економіки є пріоритетною складовою забезпечення державної безпеки України. Такий підхід актуалізує необхідність запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері детінізації економіки, які будуть направлені на скорочення негативних наслідків впливу тіньової економіки на державну безпеку країни, шляхом розробки ефективного механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і практичної реалізації комплексу заходів, направлених на зниження масштабів тінізації.

2. В результаті дослідження здійснено розробку класифікаційної моделі тіньової економіки для цілей державного управління державною безпекою, яка передбачає наступні класифікаційні моделі: за ступенем законності економічної діяльності; за мотивами відношення суб'єктів здійснення; за відношенням до офіційної економіки; за соціальними наслідками; в залежності від масштабів поширення тіньової економіки. Зазначене дозволило виявити роль держави в протидії тіньовій економіці: як

регулятора економічної сфери суспільства; як контролера економічної сфери суспільства; як інституту протидії тіньовій економіці.

4. Розроблено методологічні положення формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки, що передбачають: 1) ідентифікацію вихідних положень державної політики в досліджуваній сфері (мета – формування державно-управлінських рішень та забезпечення їх реалізації щодо зменшення обсягів та масштабів тіньової економіки, стимулювання обмеження її виникнення в майбутньому та формування заходів їх подолання її соціально-економічних, політичних та безпекових наслідків для забезпечення відповідного рівня державної безпеки; завдання; об'єкт – економічна діяльність суспільних інститутів на різних рівнях соціально-економічної системи, що реалізується через нелегальну господарську діяльність та / або порушення діючих правових норм, що призводить до отримання тіньових доходів суб'єктами господарювання, громадянами чи групами громадян; предмет – запобігання та протидія тіньовій економіці як інструменту реалізації соціально-економічних інтересів учасників суспільних відносин на різних рівнях економічної системи держави, що забезпечує високий рівень державної безпеки; принципи); 2) визначено напрями впливу на складові державної безпеки держави (біологічна, геополітична, соціальна, економічна, військова); 3) ідентифіковані наслідки тіньової економіки для державної безпеки: зниження рівня фінансового забезпечення виконання функцій держави; зниження рівня соціального консенсусу в суспільстві, що призводить до соціальних конфліктів; підвищує рівень ризику нерівності в суспільстві та несправедливого розподілу суспільних благ; знижує рівень інвестиційної привабливості економіки країни; підвищує рівень зовнішніх загроз державній безпеці; знижує ефективність ринків товарів, робіт послуг, праці та капіталів; 4. Ідентифіковані ключові інструменти та методи державної політики в сфері детінізації національної економіки.

5. Опрацьовані та узагальнені інституціональні положення суб'єктів контрольно-господарської діяльності, спрямованої на реалізацію заходів з детінізації національної економіки надали можливість сформувати інституціональну модель державної

контрольно-господарської діяльності як інструменту реалізації заходів з детінізації національної економіки. Згенерована автором інституціональна модель державної контрольно-господарської діяльності як інструменту реалізації заходів з детінізації національної економіки являє собою сукупність відправних положень такої діяльності, що презентовані у вигляді систематизованого функціонального прояву. Її багатовекторне усвідомлення дає можливість надати науково-обґрунтоване визначення власне державної контрольно-господарської діяльності як елементу державного механізму детінізації економіки, під якою пропонується розуміти сукупність своєрідних регуляторних, контрольних, пошукових та інших форм заходів фактичного або потенційного впливу на її предмет та об'єкт з боку суб'єктів такої діяльності задля упередження та виявлення господарських злочинів в межах тіньової економіки з метою їх запобігання та припинення на досягнення та підтримання відповідного рівня державної безпеки. Реалізація на практиці цієї моделі сприятиме підвищенню результативності та ефективності реалізації контрольної функції державного управління в сфері детінізації національної економіки, отже і підвищення рівня державної безпеки.

6. При формуванні підсистеми нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері детінізації економіки України необхідно розглядати її як складову системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. В такому контексті політика детінізації економіки розглядається у взаємозв'язку з іншими категоріями і явищами, як «корупція», «відмивання грошей», «злочини та інші правопорушення у сфері економіки», що сприяє системності державної політики в даній сфері. Зважаючи на проведене дослідження, варто відмітити відсутність комплексного нормативно-правового документа щодо державної політики в сфері детінізації економіки України. Відсутність нормативного акту, який би комплексно окреслив стратегічні орієнтири, цілі та завдання протидії тінізації національної економіки, а також інструменти та механізми успішної реалізації такої державної політики в узгодженні з іншими напрямками державної політики у сфері національної безпеки. Доцільним є ухвалення Закону України «Про детінізацію національної економіки», який би комплексно

розкривав сутність тіньової економічної діяльності, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення в даній сфері, розкривав забезпечення, механізми та інструменти державної політики в сфері детінізації економіки. В роботі запропоновано основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин в частині надання пропозицій щодо внесення змін у ряд нормативних актів України.

7. За результатами дослідження встановлено, що поширення пандемії COVID-19 з експоненціальною швидкістю спричинило уповільнення розвитку світової економіки та стало одним з основних викликів і загроз у сфері макроекономічної безпеки. Зниження економічної активності в державі та погіршення настроїв економічних агентів в умовах пандемії COVID-19 призвело до зростання рівня тінізації вітчизняної економіки. Виокремлено внутрішні та зовнішні ризики поширення пандемії, що обумовлюють зміни реалізації стратегічного курсу держави у сфері детінізації економіки на шляху гарантування державної безпеки. В результаті запропоновано комплекс заходів подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19, та детінізації економіки в контексті забезпечення державної безпеки.

8. Скорочення неформальної зайнятості в Україні потребує реалізації заходів, які мають бути узгодженими, нести комплексний характер та мати яскраво виражену антикризову спрямованість. В роботі запропоновано комплексний механізм детінізації ринку праці в Україні, який включає інституційну, соціальну, політичну, фінансову, інформаційно-аналітичну та економічну складову як основи для легалізації трудових відносин та заробітної плати в Україні. Окреслено найбільш дієві заходи державної політики детінізації ринку праці, зокрема, встановлення чіткого контролю за дотриманням трудового законодавства, попередження проявів неформальної зайнятості та виплат тіньових заробітних плат, посилення відповідальності за порушення у цій сфері, зменшення податкового навантаження, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, зростання оплати праці, сприяння малому підприємництву, підвищення привабливості сектора формальної зайнятості, зменшення обсягу готівкових розрахунків, що сприятиме подоланню суперечності між високим рівнем розвитку людського капіталу й

недостатнім рівнем розвитку соціального капіталу в Україні (недовіра, домінанта матеріальних цінностей).

9. Сформовано механізм цільового впливу формування та реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну безпеку. Вказаний механізм являє собою фрагмент комплексного механізму державного управління детінізацією національної економіки, що проявляється через цільовий вплив державної політики в сфері детінізації національної економіки на бюджетну складову, як центральний ланцюговий компонент державної безпеки країни. В ньому бюджетна безпека заявлена як один з напрямів об'єктного впливу державної політики в сфері детінізації національної, при цьому останній здійснюється через запропоновані методичні положення щодо визначення рівня бюджетної безпеки шляхом розширення сукупності розрахункових показників, а також доповнення проекту Стратегії економічної безпеки України до 2025 року. Його кінцеве запровадження сприятиме подоланню наслідків тінізації національної економіки на рівень бюджетної безпеки та превентивному реагуванню на можливі загрози бюджетній безпеці з боку тіньової економіки.

10. Не зважаючи на широку варіативність методів оцінки та методичні проблеми оцінки, вимірювання масштабів тіньової економіки має не тільки наукове, але й вагоме практичне значення. Оцінка масштабів тіньової економіки є одним із ключових питань в контексті перспектив розвитку країни. Якщо країна не може утримувати тіньову економіку в межах, допустимих для державної безпеки, то це ставить під питання існування самої країни. Тому надзвичайно актуальним є вдосконалення методичних підходів оцінювання рівня тінізації економіки в контексті детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки. Проведений аналіз засвідчив наявність широкого спектру інструментів та методів оцінки рівня тінізації економіки, доцільність та особливості застосування яких визначаються цілями оцінювання, рівнем аналізу (макро- чи мікроекономічними), доступністю вихідних даних. В Україні, наявні підходи до оцінки не забезпечують отримання достовірних та ґрунтованих результатів. Отримані на основі задекларованих державою підходів результати є набагато нижчими за ті, які визначаються провідними міжнародними

організаціями (Світовий банк, МВФ тощо), а отже, не враховують усього спектру каналів та схем незаконного виведення коштів. Однак, з огляду на той факт, що саме ці оцінки, як правило, лежать в основі розроблення державних програм та стратегій економічного, соціального та політичного розвитку країни, їх удосконалення є головною умовою на шляху детінізації економіки та виведення її з кризи.

11. Існуючі на сьогодні офіційні методики визначення рівня тіньової економіки за економічними і виробничими показниками дозволяє лише констатувати наявність факту існування тіньової економіки і її масштабів, але не дозволяє надати оцінку діяльності держави у боротьбі з тіньовою економікою і ефективністю політики детінізації економіки. Гостро стоїть питання стосовно точної оцінки реальних показників та врахування їх в офіційній статистиці, адже у випадку, коли рівень тіньової економіки буде недооцінено, це може призвести до неправильного визначення макроекономічних показників, фінансових пропорцій та реальних економічних тенденцій. Саме на основі цих даних приймаються рішення стосовно проведення тих чи інших заходів державної політики детінізації економіки як складової державної безпеки. Тому нами з огляду на недосконалість методики оцінки тіньової економіки, запропоновано ввести зміни до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» щодо вдосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. Запропонована методика комплексно враховує як офіційні дані, так і експертну оцінку та метод соціологічних опитувань, що в українських реаліях дає змогу точніше оцінити обсяг тінізації економіки та врахувати ті обсяги, які залишаються поза увагою офіційних оцінок. Запропонована методика корелює з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» в частині визначення показнику макроекономічної безпеки як складової державної безпеки України.

12. З метою вивчення залежності рівня тінізації економіки від ключових детермінантів тінізації економіки (функціонування податкової системи в країні; якість державного регулювання, корупція; функціонування фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу), проведено регресійний аналіз перевірки

відповідного впливу на прикладі даних 92 країн світу, зокрема: розроблено алгоритм побудови моделі для визначення впливу детермінантів тінізації на рівень тінізації економіки; розроблено три варіанти регресійних моделей визначення впливу детермінантів тінізації на рівень тінізації економіки, які відрізняються між собою кількістю факторів (Перша модель – 5 факторів (ВВП, індекс сприйняття корупції, індекс фінансової таємниці, рейтинг легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи); Друга модель – 2 фактори (ВВП і індекс сприйняття корупції); Третя модель – 2 фактори (ВВП і індекс економічної свободи). В ході апробації Модель 1 за тестом Фішера визнана адекватною для вибіркового даних, але між параметрами (незалежними змінними) встановлена відсутність мультиколінеарності (спростоване твердження, що фактори незалежні між собою), тому модель в запропонованому вигляді була відхилена для подальшого використання. Запропоновано використовувати Модель 2, регресійне рівняння якої пояснює зміни рівня тінізації економіки на 63,7 % ($R^2=0,637$), та Модель 3, регресійне рівняння якої пояснює зміни рівня тінізації економіки на 53 % ($R^2=0,53$), та перевірки (тести) за якими продемонстрували адекватність Моделі 2 і Моделі 3 вибіркового даним та відсутність мультиколінеарності за їх незалежними змінними. За результатами дослідження встановлено найбільшу доцільність використання Моделі 2, результати проведеного регресійного аналізу підтвердили, що детермінанти тінізації економіки – ВВП та індекс сприйняття корупції пояснюють зміни інтегрального показника рівня тінізації. Побудована багатофакторна модель виявилася менш результативною, тому вплив детермінантів тінізації економіки доцільніше розглядати з позиції більш вузького підходу взаємозв'язку з окремими змінними. Здійснені розробки сприяють формуванню достовірного інформаційного забезпечення та дієвих інструментів підвищення ефективності державної політики в сфері детінізації економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки : навч. посіб. / С.В. Білан, В.Я. Мацюк, О.П. Рябенко, О.В. Тильчик, В.В. Тильчик ; Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України. К., 2019. 245 с.
2. Аликаева А.В., Безверхая О.Н. Влияние теневого сектора на экономическую безопасность России. Евразийский союз ученых. 2017. № 3-2 (36). С. 57-60.
3. Альпидовская М.Л. Экономические основы теневой экономики и коррупции бюрократического аппарата. Менеджмент в России и за рубежом. 2008. № 7. С. 136-140.
4. Аналітична записка “Тіньова економіка. Загальні тенденції січень-вересень 2020” / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2020. 12. с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
5. Ангелко І.В. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки. Вісник СумДУ. Серія Економіка. 2011. С. 197.
6. Андронов В.А., Майстро С.В., Коленов О.М., Мірошніченко Р.В. Державна політика у сфері охорони довкілля та збалансованого природокористування: монографія. Х. : НУЦЗУ, 2019. 185 с.
7. Ахмедуев А.Ш., Абдулаева З.З. К вопросу определения структуры теневой экономики. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2014. № 11-1. С. 59-61.
8. Ахмедуев А.Ш., Абдулаева З.З. Методы оценки и состояние теневой экономики в Республике Дагестан. Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2014. С. 117-120.
9. Базилевич В.Д., Мазур І.І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. Економіка України . 2004. №8. С. 36-44.
10. Базилюк А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні: монографія. К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.
11. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. з держ. упр. спец.: 25.00.02. Київ, 2018. 242 с.
12. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... на здобуття

наук. ступеня канд. наук з держ. упр. спец.: 25.00.02.; Національна академія державного управління при президентіві України. Київ, 2018. 23 с.

13. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. Вісник НАДУ. 2015. С. 47-54.

14. Барсукова С. Неформальная экономика: понятие, структура. Общество и экономика. 2003. № 11. с. 119.

15. Баула О., Сачук. А. Особливості еволюції офшорних зон в умовах глобалізації економіки. Економіст. 2012. № 1. С. 16-18.

16. Бекряшев А.К., Белозеров И.П., Бекряшева Н.С., Леонов И.В. Теневая экономика и экономическая. УЦИ Омского государственного университета, 2003. URL: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash>

17. Берешполец С.И. Роль теневого сектора в экономике России. Экономика и социум. 2013. № 2(7). С. 34.

18. Блащенко Б.О. Феномен теневой экономики. Journal of scientific research publications. 2014. №6 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-tenevoy-ekonomiki>

19. Бондаренко О.Г. Державне управління логістичним забезпеченням спільних дій сил безпеки при реагуванні на кризові ситуації, які загрожують державній безпеці: теорія, методологія та практика: монографія. Харків : Фінарт, 2019. 309 с.

20. Бондаренко О.Г., Білецький О.В. Функції органів управління видів логістичного забезпечення спільних дій сил безпеки при реагуванні на кризові ситуації. Держава та регіони. Серія: Державне управління, 2018. № 4. С. 235-242.

21. Бондаренко О.Г., Василенко В.П., Кушнерунк Ю.І. Методичний підхід до економічної оцінки господарської діяльності військової частини (на прикладні продовольчої служби). Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. Вип. 9 (111). 2010. С. 99-105.

22. Боровков И. Теневая экономика: многоликость и преступность. Учительская газета. 1998. № 27. С. 24-36

23. Борщук Є.М., Заверуха М.М. Концептуальні основи формування національної доктрини детінізації економіки. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1. С. 203-209.

24. Борщук Є.М., Ліпенцев А.В., Заверуха М.М. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Львів. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентіві України. Ефективність державного управління: збірник наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 29-35.

25. Борщук Є.М., Приймак В.І. Системність процесів детінізації національної економіки. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1. С. 176-181.

26. Богашева Л.Х., Саркисян К.С. Выявление и оценка теневой экономики: методологический аспект. Экономика и управление. 2018. С. 28-37.

27. Бродский Б.Е. Теневые структуры и виртуальные «ловушки»: модели неформального сектора в переходных экономиках. Экон. журн. Высш. шк. экономики. 2000. Т. 4, № 4. С. 433-453.

28. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Наук. дослід. екон. інститут. К.: Знання України. 2012. 347 с.

29. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456 VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

30. Бюджетний кодекс України. Податковий кодекс України. Видавництво ЮРІНКОН ІНТЕР. 2016. 944 с.

31. Ванькович Ю.М. Класифікація тіньової економічної діяльності. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. № 20.5. С. 157-163.

32. Варналій З.С. Актуальні проблеми забезпечення національної економічної безпеки в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 1. С. 1-18.

33. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник. 2009. Вип. 1. С. 3-20.

34. Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник. К.: Знання. 2009. 647 с.

35. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53.

36. Варналій З.С. Тіньова економіка сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

37. Ведернікова С.В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 33-36.

38. Вергун В.А., Ступницький О.І. Глобальний рівень регулювання практики створення і діяльності офшорних зон і територій. Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. / ред. Ю.В. Макогон [и др.]. Донецк: ДНУ, 2013. С. 60-65.

39. Виступ Голови Національного банку Якова Смоля під час пресбрифінгу щодо рішень з монетарної політики. Національний банк

України. 23 квіт. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/vistup-golovni-natsionalnogo-banku-yakova-smoliya-pid-chas-presbrifingu-schodo-rishen-z-monetarnoyi-politiki-8486>

40. Вишневецкая Ю.А., Черный В.П. Оценка уровня теневой экономики в Республике Беларусь. УО “ВГТУ”. 2016. С. 260-262.

41. Вінокуров Я. Бідний кожен другий: наскільки потоншали гаманці українців за 2020 рік. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/01/5/669749/>

42. Власюк О.С. Тіньова економіка та її вплив на безпеку сектору державних фінансів України. Фінанси України. 2013. № 6. С. 18-25.

43. Воронина Н.В., Воронина А.М. Теоретические и методологические основы функционирования офшорных юрисдикций. Финансы и кредит. 2007. № 9 (249). С. 56-61.

44. Галстян А. Методы оценки объемов теневой экономики Армении. Экономическая система современного общества. С. 67-78.

45. Ганжа Б.О. Економічна сутність тіньової економіки та теоретичні основи визначення її структури. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 2. С. 29-34.

46. Голобанок Е.Б. Теневая экономика: учебное пособие. Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2014. 205 с.

47. Голованов Н.М., Перекислов В.Е., Фадеев В.А. Теневая экономика и легализация преступных доходов. С.-Пб.: Питер, 2003. 303 с.

48. Головкин М.В. Государственная политика противодействия теневой экономике в контексте мер обеспечения экономической безопасности. Москва: НИЯУ МИФИ, 2016. 198 с.

49. Головкин М.В. К вопросу о способах оценки детерминантов теневой экономики Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2013. Т.9. № 33 (222). С. 36-43.

50. Головкин М.В. Моделирование институциональной основы государственной политики противодействия теневой экономике и коррупции. Приволжский научный вестник. 2013. № 7 (23). С. 95-106.

51. Головкин М.В. Применение методики сбалансированной системы показателей при разработке государственной антитеневой политики. Экономика и управление. 2019. №7. С. 74-82.

52. Головкин М.В. Проблема категориальной неопределенности теории теневой экономики. Проблемы экономики. 2011. № 2 (42). С. 21-31.

53. Головки М.В. Тенева економіка в системі індикаторів економічної безпеки держави. Економіка. Підприємство. Окружаюче середовище. 2011. №4 (48). С. 56-65

54. Головки М.В. Економіко-математичні методи і можливості їх використання для аналізу теневого сектора економіки. Наукові основи стратегії розвитку АПК і сільських територій в умовах ВТО: матеріали міжнарод. науч.-практ. конф. Волгоград, 2014. С. 88-91.

55. Головки М.В., Кузнецова В.П. Сучасна інституційна середовище: ефективність і економічна безпека. Економіка і управління. 2015. № 10 (120). С. 19-23

56. Головки, М.В., Плотников В.А., Черненко О.Б. К вопросу о косвенных показателях мониторинга динамики масштабов теневого сектора. Финансовые исследования. 2019. №3. С. 57-67.

57. Голубов О. Куди йдуть гроші. За обсягом тіньової економіки Україна вибилась у лідери Європи. Кореспондент. 2012. № 46. URL: <https://ua.korrespondent.net/journal/1429598-korrespondent-kudi-jdut-groshi-za-obsyagom-tinovoyi-ekonomiki-ukrayina-vibilas-u-lideri-evropi>

58. Гордійчук М.В. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. Траєкторія науки = Path of science. Vol. 5. № 3. 2019. С. 2001-2007.

59. Гребенюк О.В. Визначення рівня тіньової економіки в контексті формування і розвитку системи інформаційної безпеки України. Економіка промисловості. 2010. № 1. С. 68-71.

60. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2020. 300 с.

61. Грицишен Д.О., Свірко С.В., Супрунова І.В. Бюджетна безпека як об'єкт аналітичних досліджень в умовах реформування системи управління місцевими бюджетами. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 129-134.

62. Грицишен Д.О., Свірко С.В., Супрунова І.В. Інституціалізація державної фінансово-контрольної діяльності як інструменту бюджетної безпеки країни. Економіка, управління та адміністрування. 2021. №2 (96). С. 77-84.

63. Грицишен Д.О., Свірко С.В., Супрунова І.В. Публічні закупівлі в умовах реформування системи управління державними фінансами: аналітичний аспект. Державне управління. 2019. № 7. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/5.pdf

64. Грицишен Д.О., Свірко С.В., Яремчук І.М. Архітектура адаптивної моделі діяльності рахункової палати України. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/20.pdf
65. Грицишен Д.О., Супрунова І.В. Економічна злочинність як суспільне явище, що полягає в задоволенні економічних інтересів. Тенденції розвитку економіки у 2020 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 грудня 2020 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. 120 с. С. 35-39.
66. Грицишен Д.О., Супрунова І.В., Лисак С.П. Економічна злочинність як суспільне явище та загроза державній безпеці. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 140-151.
67. Грицишен Д.О., Супрунова І.В., Лисак С.П. Класифікація економічної злочинності для цілей державного управління в контексті забезпечення державної безпеки. Центральноукраїнський науковий вісник. 2020. Вип. 4(37). С. 9-25.
68. Грицишен Д.О., Супрунова І.В., Лисак С.П. Сутність економічної злочинності для цілей державного управління в контексті забезпечення державної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. № 23. 2020. С. 98-104.
69. Гришова І.Ю., Гнатєва Т.М. Управління ризиками у контексті стратегії антикризового управління. Український журнал прикладної економіки. 2016. Том 1. № 3. С. 32-40.
70. Гришова І.Ю., Красноруцький О.О. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки. Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал. 2015. № 4(4). С. 40-46.
71. Гришова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина : підручник. К. : Знання, 2004. 535 с.
72. Гуменна Ю.Г., Тютюник І.В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносина та світове господарство. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 83-87.
73. Джанибекова Х.А. Сущность и структура теневой экономики современной России / WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS сборник статей победителей X Международной научно-

практической конференции: в 3 частях. Издательство: Наука и Просвещение (Пенза, 30 мая 2017 г.). 2017. С. 300-302.

74. Дзуцева Г.Н. Структура теневой экономики и меры по ее нейтрализации. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_32676455_36594827.pdf

75. Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. Проблеми економіки. 2020. №1. С. 20-26.

76. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні // Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoji-ekonomiki-v-ukrayini--mauje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini>.

77. Дяченко О.П. Масштаби і структура тіньової економіки у світі та причини її виникнення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 2. С. 68-75.

78. Дяченко О.П. Структура тіньової економіки. Сучасні тенденції трансформації економіки та управління: мат-ли Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20-21 жовтня 2017 р.) / Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. К., 2017. С. 65-67.

79. Дяченко О.П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20 С. 82-86.

80. Дяченко О.П., Гришова І.Ю. Стратегія державної політики в сфері детінізації економіки України. Право та державне управління. 2016. №4. С. 207-213.

81. Економічна енциклопедія [Текст] : у трьох томах Т.3: К-П / ред. С.В. Мочерний [Текст] : у 3-х т.омах. Т.3: П-Я / ред. С.В. Мочерний. К.: Академія, 2002. 952 с.

82. Економічний дискусійний клуб: Рівень економічної свободи України. URL: <http://edclub.com.ua>

83. Есипов В.М. Теневая экономика: учебное пособие. М.: ОНИРИО Московского института МВД России, 1997.

84. Євдокимов В.В., Грицишен Д.О., Лисак С.П. Державна політика в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2020. 200 с.

85. Євдокимов В.В., Лисак С.П., Супрунова І.В. Ідентифікація властивостей тероризму як загрози національній безпеці. Економічний простір. 2021. №169. С. 7-12.

86. Євдокимов В.В., Лисак С.П., Супрунова І.В. Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. Інвестиції: практика та досвід, 2021. № 9. С. 109-118.
87. Євдокимов В.В., Свірко С.В., Супрунова І.В. Ідентифікація складових державної безпеки як об'єктів державного управління. Державне управління. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/6.pdf
88. Жилінська О.І., Бойко А.О. Ефективність державної політики протидії тінізації економіки: кількісна та якісна складова. Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2020. № 1. С. 147-154.
89. Загальні тенденції тіньової економіки у 2020 році / Міністерство економіки України. 2021. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
90. Загурська-Антонюк В.Ф. Державне управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій: монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 336 с.
91. Задворних С.С. Удосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. Economics and Finance. 2015. V. 2 С. 49-52.
92. Задворних С.С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец.: 08.00.08. Черкаси, 2015. 212 с.
93. Захожай К.В. Бюджетна безпека як поняття сучасної фінансової науки. Фінанси, облік і аудит. 2018. №1(31). С. 68-90.
94. Из истории “офшоров” или какаая была теневая экономика раньше. URL: <https://homsk.com/martin/iz-istoriiofshorov-ili-kakaya-byla-tenevaya-ekonomika-ranshe>
95. Измерение ненаблюдаемой экономики: руководство / Организация экономического сотрудничества и развития, Международный валютный фонд, Международная организация труда и Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2002. 297 с.
96. Ильина Г.Г. Егоров А.Ю. Формирование системы статистических индикаторов, влияющих на теневую экономику. Вестник Российского нового университета. Серия «Человек и общество». 2019. №3. С. 35-42.
97. Ильина Л.А., Ильин С. В. Теневая экономика: сущность и методы анализа. Уфа: Научно-издательский центр «Аэтерна», 2019. 108 с.

98. Исправников В.О. Теневая экономика: экспроприация, отмывание или легализация? Социально-политический журнал. 1996. №6. С. 89-95.

99. Иванов Ю.Б. Тіньова економіка в контексті кризи державного управління. Проблеми економіки. 2010. №4. С. 21-24.

100. Іванченко Г.Ф., Семібратова Я.Г. Сутність існування тіньової економіки та методи її оцінювання. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 16(1). С. 155-159.

101. Іщенко В.В. Податкова складова фінансової безпеки держави. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. № 37. С. 35-40.

102. Какие офшоры нужны Украине. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/04/15/589562/>

103. Кальницька М.А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 567.

104. Карягина Т. Теневая экономика в СССР. Вопросы экономики. 1990. № 3.

105. Киреенко А.П., Иванов Ю.Б. Оценка теневой экономики на основе показателей уровня и качества жизни населения. Известия ИГЭА. Социально-экономическое развитие. 2013. С. 109-113.

106. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.

107. Клونها В.Л., Пузииков В.В. Теневая экономика: генезис, структура и современные особенности. Вести Белорус. ун-та. [Сер. 3 : История. Философия. Политология. Социология. Экономика. Право]. 1992. № 2. С. 52-54.

108. Коваленко Е.В. Теневая экономика: сущность и классификация. Научный вестник ГОУ ЛНР «Луганский национальный аграрный университет». 2018. №1. С. 188-193.

109. Колесников В.В. Экономические основы гражданского общества и правовой государственности. Гражданское общество: истоки и современность. Монография / научн. Ред. Проф. И.И. Кальной, доц. И.Н. Лопушанский. 3-е издание, перераб. И доп. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. С. 101-143

110. Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 07.09.2005 р. № 2824-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print

111. Кондрат І.Ю., Миндюк Т.П. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. С. 186-190.

112. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

113. Копанчук В.О. Екологічна безпека як складова національної безпеки України: сучасні концепції та підходи. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2020. №2 (97). С. 45-49

114. Копылова Ю.Г. Сущность, цель и основные противоречия экономической политики России в отношении теневой экономики. Современные проблемы науки и образования. 2014. №2. URL: <http://www.science-education.ru/116-12547>

115. Корецька С.О. “Тіньова” економіка: наслідки та методи подолання. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 20. С. 15-18.

116. Коронавірус і світова економіка: криза чи піднесення чекає на фінансові системи, бізнес і ринок праці у 2021 році. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-svitova-ekonomika-kryza/31031731.html>

117. Косач О.Ф. Современные методы аналитической оценки теневой экономики и их совершенствование. Бухгалтерский учет и анализ. 2016. №11. С. 37-41.

118. Крамаренко И.А. Методы и инструментарий измерения и оценки теневой экономики. Вестник Калининградского юридического института МВД России. 2012. Выпуск № 2(28). С. 129-132.

119. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

120. Ксензук В.О., Назаренко Т.П., Супрунова І.В. Вплив на систему державного управління зміни позицій України в міжнародних рейтингових показниках розвитку зовнішньої торгівлі в контексті тінізації національної економіки як загрози державній безпеці. Економічний вісник Дніпровської політехніки. 2021. №1. С. 86-96.

121. Кубатко В.В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец.: 08.00.03; МОН України; Сумський державний університет. Суми, 2019. 23 с.

122. Кубатко В.В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів: дис. ... на здобуття

наук. ступеня канд. екон. наук спец.: 08.00.03; МОН України; Сумський державний університет. Суми, 2019. 221 с.

123. Кунцевич В., Курбанова М., Гамза Я. Анализ методологии статистического учета ненаблюдаемой экономики на основе системы национальных счетов. *Economics*. 2020. № 4 (47). С. 30-37.

124. Ларионов В.Г., Мулач М.В. Масштабы теневой экономики и методы их оценки. *Экономика знаний. Проблемы управления формированием и развитием*. Краснодар, 2014. С. 229-236.

125. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: учебное пособие для вузов. М.: Норма, 2006. 336 с.

126. Латов Ю.В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики. М.: Московский общественный научный фонд, 2001. 284 с.

127. Леган І.М., Супрунова І.В. Офшорні юрисдикції як інструмент тінізації економіки та транснаціональної злочинності. *Право та державне управління*. 2021. №2. С. 125-131.

128. Лейфура М. В. Основні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_46

129. Лизина О.М. Концептуальные подходы к исследованию теневой экономики и ее структуры. *Контентус*. 2019. № 82. С. 8-21.

130. Мазур І.І. Детінізація економіки в контексті економічної безпеки України. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. Вип. № 4. С. 37-52.

131. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2006. 239 с.

132. Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №3(8). С. 76-83.

133. Майстро С.В., Майстро Р.Г., Більовський М.О. Державна регіональна економічна політика сталого розвитку: галузево-секторальний аспект. *Державна економічна політика регіонального розвитку : монографія / [М.А. Латинін, С.В. Майстро, Н.В. Статівка та ін.] ; за заг. ред. д.держ.упр, проф. М. А. Латиніна. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. С. 52-75.*

134. Майстро С.В., Резніков В.В. Механізми формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції: теоретико-методологічні засади. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ*. 2019. Вип. 4(80). С. 19-23.

135. Макаров Д. Экономические и правовые аспекты теневой экономики в России. Вопросы экономики. 1998. № 3. С. 39.
136. Менкью Н.Г. Макроэкономика. М.: Издательство МГУ, 1994. 736 с.
137. Меньшиков А.С. Методы оценки количественной составляющей теневой экономики Российской Федерации. Креативная экономика. 2020. №3. С. 111-126.
138. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09/print>
139. Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286731-15#Text>
140. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
141. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 07.12.2020 р. № 2552 (в редакції наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 104 від 20.01.2021 р.). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTinivoiEkonomiki>
142. Митна енциклопедія / голова редакційної колегії П.В. Пашко, д-р екон. наук // Державний науково-дослідний інститут митної справи. 2013. Том 1. 471 с.
143. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
144. Момот Т.В., Ващенко О.М., Тесленко Р.Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. Економіка і суспільство. 2018. Випуск 15. С. 169-176.
145. Мороз О.В., Семцов В.М. Тіньова економіка: структура, зміст та особливості функціонування. Економіка АПК. 2013. № 5 С. 96-102.

146. Морозова Д.В. Теневая экономика в воспроизводственном процессе: дис. ... на соискание уч. степени канд. эконом. наук спец.: 08.00.01; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. М., 2012. 197 с.

147. Нестерпова Д.О. Передумови розвитку та сутність феномену тіньової економіки. Гроші, фінанси і кредит. 2016. № 2(56). С. 103-107.

148. Никитина И.А. Теневая экономика: понятие и структура. Вестник Омского университета. Серия «Право». 2007. № 1 (10). С. 120-126.

149. Норми та стандарти поведінки державних службовців методичні матеріали. URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1044/104311/Attaches/etichna_povedinka.pdf

150. Нуретдинова А.А. Анализ и оценка теневой экономики в РФ и пути решения данной проблемы. С. 505-506.

151. О причинах “расформализации” экономики на примере развитых западных стран см.: Portes A., Sassen-Koob S. Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. American J. of Sociology. Vol. 93. #1 (July 1987). P. 51-56.

152. Онищенко С.В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. Економіка і регіон. 2014. № 2. С. 108-113.

153. Онищенко С.В. Методичний підхід оцінювання бюджетної безпеки держави. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 2. С. 118-124.

154. Орфографічний словник української мови. URL: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=21&t=348708>.

155. Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 435-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_774/sp:max25#Text

156. Офіс генерального прокурора України. Офіційний ресурс. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>

157. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

158. Офшорні зони: види та особливості. Газета Вікна. URL: <http://vikna.if.ua/cikavo/68688/view>

159. П'ясецька-Устич С.В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 34-39.
160. Перелік офшорних зон. Додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 77-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/152436> (втратив чинність).
161. Перов Е.В. Оценка теневой экономики России. Москва, 2016.
162. Пилипченко О.О. Методи оцінки тіньової економіки та їх класифікація. Судова апеляція. 2015. № 2. С. 57-64.
163. Пірнікоза П.В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки». Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Том 27. № 4. С. 65-74.
164. Пірнікоза П.В. Фіскальні та економічні наслідки тіньової економіки. Економіка та держава. 2016. № 9. С. 84-88.
165. План заходів з реалізації “Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року”. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text>
166. Погорська І.І. Сучасні геополітичні дослідження: вплив традиції і тиск перспективи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. № 120 (ч. I). С. 37-46.
167. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
168. Подік І.І. Оцінювання сучасного стану податкової безпеки України. Економіка та держава. 2017. № 4/2017. С. 46-51.
169. Подмазко О.М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Одеса, 2015. 23 с.
170. Подмазко О.М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. №1. С. 244–250.
171. Подмазко О.М., Ковтуненко К.В. Детермінанти тінізації економіки та умови зменшення її масштабів. Економіка: реалії часу. 2014. № 6. С. 234-241.

172. Подольська Є.А. Новий сенс й інноваційні способи забезпечення соціальної безпеки. Вісник Одеського національного університету. Серія : Соціологія і політичні науки. 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 21

173. Пономаренко А. Теневої бизнес в цифрах. URL: <https://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/65945-tenevoi-biznes-v-tsifrah>.

174. Попов В.В. Методы измерения теневой экономики и их использование в постсоветской России. Экономическая теория преступлений и наказаний. Теневая экономика в советском и постсоветском обществах / Под ред. Л.М. Тимофеева и Ю.В. Латова. М., 2002. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3114>.

175. Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства: учебник. М.: Дело, 2005. 240 с.

176. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К.: Правові джерела, 1998. 477 с.

177. Поречнева С.Е., Морозова А.Д., Теплов А.Ю. Теневая экономика: сущность, типологизация, причины и последствия. Иннов: электронный научный журнал. 2018. №6 (39). URL: <http://www.innov.ru/science/economy/tenevaya-ekonomika-sushchnost-tipol/>

178. Предборський В.А. Теоретичні аспекти тінізації економіки України в умовах трансформаційних процесів : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук спец.: 08.00.03; НАН України; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. Х., 2011. 34 с.

179. Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

180. Про віднесення держав до переліку офшорних зон: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 143-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80#Text>

181. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення: Закон України від 04.07.2013 р. № 408-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-19#Text>

182. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2020 р. № 253. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/253-2020-%D0%BF>.

183. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555: Постанова Кабінету Міністрів України від

23.10.2019 р. № 883. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883-2019-%D0%BF#n5>

184. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print>

185. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>

186. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>

187. Про затвердження положення про Державну аудиторську службу України: Постанова КМУ від 03.02.2016 р. №43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-п#Text>

188. Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#n15>

189. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова КМУ від 29.07.2015 р. №537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#Text>

190. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова КМУ від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п#Text>

191. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18?find=1&text=тін#Text>

192. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

193. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

194. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print>

195. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>

196. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції: Указ Президента України від 18.11.2005 р. № 1615/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text>

197. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/576-19>

198. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. №105/2007, втратив чинність 29.05.2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

199. Проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року. URL: [http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/Стратегія%20Економічна%20безп%20до%202025%20\(проект\)%202021-02.pdf](http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/Стратегія%20Економічна%20безп%20до%202025%20(проект)%202021-02.pdf)

200. Проказюк О.В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози. Фінансовий простір. 2016. № 3. С. 39-47.

201. Пушак Я.Я., Лиса О.І. Оцінка тіньової складової в економіці України: методичний аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. №1. С. 113-123.

202. Пушкаренко П., Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки. Економіка України. 2004. №10. С. 43-49.

203. Радаев В. Теневая экономика в России: изменение контуров. Pro et Contra. 1999. Т. 4. Вып. 1. С. 5-24.

204. Редзюк Є.В. Офшоризація світової економіки: перспективи для України і світу. Вісник Асоціації докторів філософії України. 2015. №11. URL: <http://aphd.ua/publication-34/>

205. Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. Наук спец.: 08.00.03; Центральна спілка споживчих товариств України Львівський торговельно-економічний університет. Львів, 2019. 42 с.

206. Рейтинг стран мира по индексу финансовой секретности. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/financial-secrecy-index>

207. Рівень бідності в Україні зріс до 50%. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2021/02/01/novyna/suspilstvo/riven-bidnosti-ukrayini-zris-50-vice-spiker-rady>

208. Рівень тіньової економіки в Україні в 2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2797596-riven-tinvoei-ekonomiki-v-ukraini-stanovit-majze-polovinu-vid-vvp.html>
209. Різник Н.С. Методичні підходи до оцінки тіньової економіки регіону. Економічний форум. 2012. № 3. С. 219-222
210. Рогов И.Н. Экономика и преступность. Алма-Ата: Казахстан, 1991. 159 с.
211. Рудица Н.Б., Лысенко И.В. Детерминанты и факторы формирования теневой экономики в странах СНГ [DOC]. ТЮМГНГУ 10.12.2014 (Математические методы и модели в управлении, экономике и социологии: Сб. науч. трудов. Вып8 (Международный)). С. 362-366.
212. Савич І. Вплив тінізації бюджетних відносин на макроекономічні показники. Економіка. 2015. № 2 (167). С. 117-121.
213. Савич І.В. Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. № 2. С. 72-76.
214. Савич О.В., Савич І.В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. Ефективна економіка. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3827>
215. Сакс Дж.Д., Ларрей Ф.Б. Макроекономіка: глобальний підход. М.: Дело, 1999. 848 с.
216. Санинский Р.А. Задачи и принципы противодействия теневой экономике. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-law-2018-11/7-saninskii.pdf>
217. Свірко С.В. Механізми державного управління бюджетною безпекою: монографія. Житомир: Вид. О.О. Євенок. 2021. 436 с.
218. Свірко С.В., Супрунова І.В. Тіньова економіка як загроза бюджетній безпеці: напрями дії державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 8. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/8_2020/4.pdf
219. Свірко С.В., Тарасова Т.О. Бюджетна безпека: місце та роль в сучасному механізмі державного управління. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. 2021. №1. С. 271.
220. Святохо Н.В., Овчинникова А.Є. Теневая экономика: понятие и структура, Теория и практика экономики и предпринимательства: материалы XVII Всероссийская с международным участием научно-практическая конференция. С. 133-134.

221. Симонов С.Г., Стадухин Д.Н. Социально ориентированная деятельность банков в регионе. Тюмень: ТюмГНГУ. 2013. 100 с.

222. Система национальных счетов 2008. Европейская комиссия, МВФ, ОЭСР, ООН., Всемирный банк. Нью-Йорк, 2012 год. 827 с. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp>

223. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління. 2012. Т. 186. Вип. 174. С. 34-38

224. Скорук О.В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. Економіка і суспільство. 2017. Випуск 11. С. 127-131

225. Словник UA: портал української мови та літератури. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%C4%C5%D2%C5%D0%CC%B2%CD%C0%CD%D2%C8>

226. Словник іншомовних слів. URL: <http://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%E5%F4%B3%EA%F1&found=41&action=search>.

227. Соколов Д.Г., Фалина Н.В. Оценка уровня теневой экономики россии в современных условиях. 2020. № 12-7 (64). С. 28-31.

228. Сприйняття корупції. URL: https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/cpi/

229. Стельмах С.П. Інституціоналізація історичної науки // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.

230. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>

231. Стратегія національної безпеки України “Безпека людини – безпека країни”: Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

232. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>

233. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року – Офіційний веб-портал Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4

234. Сулакшин С.С., Максимов С.В., Ахмедзянова И.Р. и др. Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России. Том 1. М.: Научный эксперт, 2008. 464 с.

235. Супрунова І.В. Вплив тіньової економіки на інвестиційну політику України/ Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки. Матеріали науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28-29 травня 2021 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2021. 212 с. С. 78-80.

236. Супрунова І.В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки: монографія. Житомир: Житомирська політехніка. 2021. 340 с.

237. Супрунова І.В. Державне управління в умовах макроекономічної нестабільності та тінізації економічних відносин як загрози державній безпеці України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти». Частина І. (м. Львів, 5-6 травня 2020 року). Львів : Львівський науковий форум, 2020. 68 с. С. 12-13.

238. Супрунова І.В. Детінізація економіки як структурна складова державної безпеки України. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія і практика сучасної науки» (м. Київ, 27-28 червня 2020 року). Київ: МЦНІД, 2020. 64 с. С. 7-8.

239. Супрунова І.В. Економічний спад та тінізація економічних відносин як наслідок поширення пандемії коронавірусу у світі. Актуальні питання науки: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (30 квітня 2020 року): збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2020. 202 с., С. 53-54.

240. Супрунова І.В. Організаційно-правовий механізм реалізації державної політики в сфері детінізації економіки. Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь (Україна), 27-28-травня 2021 р.). Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2021. 274 с. С. 68-71.

241. Супрунова І.В. Офшорні юрисдикції як інструменти тіньової діяльності. Сучасні тенденції розвитку науки (частина I): матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30-31 травня 2021 р.). Київ: МЦНІД, 2021. 68 с. С. 9-10.

242. Супрунова І.В. Перспективи детінізації земельних відносин в Україні. Перспективи розвитку фінансово-економічного простору України: зб. Матер. Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Вінниця, 8-9 квітня 2019 р.): у 2-

х т. Т.1 Ч.1 / За заг. Ред. В.І. Мельник. Тернопіль: Крок, 2020. 309 с. С. 138-140.

243. Супрунова І.В. Правове забезпечення державного політики детінізації економіки. Фундаментальні та прикладні аспекти сучасних наукових досліджень. Матеріали науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 29-30 квітня 2021 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2021. 160 с. С. 48-50.

244. Супрунова І.В. Сутність тіньової економіки як структурної складової державної безпеки. Інвестиції: практика та досвід, 2020. № 15-16. С. 153-157.

245. Супрунова І.В. Сучасний стан та шляхи протидії тінізації економіки України. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю, (м. Полтава, 21 грудня 2020 р. – 21 січня 2021 р.) Полтава: НУПП, 2021. 135 с. С. 11-13.

246. Супрунова І.В. Удосконалення правового забезпечення державної політики у сфері детінізації економіки. Інвестиції: практика та досвід, 2021. № 10. С. 130-136.

247. Супрунова І.В., Грабчук О.В. Фінансовий моніторинг як умова забезпечення державної безпеки країни: поняття, складові, етапи розвитку. Аспекти публічного управління. 2020. Том 8. № 4. С. 75-83.

248. Супрунова І.В., Грабчук О.В. Фінансування тероризму: нові виклики та загрози державній безпеці, напрями удосконалення державного управління. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. № 3 (59). С. 217-223.

249. Супрунова І.В., Гулько О.С. Подолання бюджетного дефіциту як складова бюджетної політики України. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. (м. Житомир, 11-15 травня 2020 р.) Житомир: ЖДТУ, 2020. С. 823-825.

250. Супрунова І.В., Данюк В.М. Оцінка сучасного стану та перспектив покращення інвестиційного клімату. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. (м. Житомир, 15-17 травня 2019 р.) Житомир : ЖДТУ, 2019. 1008 с. С. 598-599.

251. Супрунова І.В., Ксензук В.В. Детінізація економіки в контексті подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19. Економіка, управління та адміністрування. 2020. №3(93). С. 78-84.

252. Супрунова І.В., Малинівська Н.В., Гвоздь С.О. Державне регулювання безробіття та міграційних процесів (на прикладі Житомирської області). Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3(89). С. 201-210
253. Суринов А.Е. Статистическая оценка масштабов «теневой экономики» в России с учетом требований международных организаций. Экономика и бизнес. 2003. С. 15-26.
254. Теневая экономика: сущность, опасные тенденции расширения ее масштабов, организация мер безопасности: учебное пособие для преподавателей и студентов экономических специальностей / В.И. Богачев, С.Л. Катеринец, Е.В. Коваленко и др. Луганск, 2017. 96 с.
255. Тильчик О.В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №3. С. 155-159.
256. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С.С. Чернявський, В.А. Некрасов, А.В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
257. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / ред. З.С. Варналій. К.: НІСД, 2006. 574 с.
258. Ткаченко А.В. Тіньова економіка та її вплив на економічну систему. Бізнес Інформ. 2012. № 10. С. 47-51
259. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки: монографія. К.: НАН України; Інститут Росії, 1996. 199 с.
260. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: АртЕк, 1995. 300 с.
261. Турчинов О.В. Тіньова економіка (методологія дослідження та механізми функціонування): дис... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук спец.: 08.01.01; НАН України, Ін-т Росії. К., 1997. 386 с.
262. Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. №51 35 с.
263. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України" ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф.

С.М. Фролова ; [С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.]. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. 332 с.

264. Уханов В.В. Анализ методических подходов к оценке масштабов и структуры теневой экономики. Синергия наук. 2017. № 9. С. 218-231.

265. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.

266. Франчук В.І., Кіржецький Ю.І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки. Науковий вісник. «Серія економічна». 2009. № 1. С. 164-171.

267. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 117 с.

268. Ходжаян А., Шиптенко Т. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Вип. 11. С. 74-81.

269. Цвігун Т.В., Нечипорук О.І. Тінізації економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток. Економіка та суспільство : електрон. наук. фах. вид. / Мукач. держ. ун-т. Мукачєво, 2018. Вип. 19. С. 158-163.

270. Чапля В.В. Инструменты анализа структуры теневых экономических отношений. Современная экономическая мысль. 2013. № 1. С. 6-16.

271. Через пандемію понад 100 мільйонів працівників опинилися на межі бідності ООН. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3257923-cerez-pandemiu-ponad-100-miljoniv-pracivnikiv-opinilisa-na-mezi-bidnosti-oon.html>

272. Черемисина Н.В. Методологические аспекты определения теневой экономики. Экономика и управление. 2007. № 1 (27). С. 27-32.

273. Черемисина Н.В. Методы статистической оценки теневой экономики. Вестник ТГУ. 2006. Вып. 3(43). С. 96-102.

274. Черней В.В. Концептуальные основы понятия и структуры теневой экономики в Украине. Вестн. С.-Петерб. ун-та МВД России. СПб., 2013. № 3(59). С.128-132.

275. Шатеев Н.Д. Проблема статистического анализа теневой экономики. Междисциплинарные исследования современности:

Матеріали XXXII Всеросійської научно-практичної конференції. В 2-х частинах. Ростов-на-Дону, 2021. С. 659-662.

276. Шахматова Т.А. Тенденції формування та розвитку системи забезпечення соціальної безпеки національної економіки. Університетські наукові записки. 2014. № 4. С. 250-251

277. Шахматова Т.А. Теоретичні засади визначення категорії «соціальна безпека» національної економіки. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2013. № 3. С. 72-77.

278. Школа В.Ю., Ночовий А.М. Тіньова економіка як загроза національній безпеці. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф. / За заг. ред.: О.В. Прокопенко, О.В. Люльова. Суми: СумДУ, 2014. Т.2. С. 144-145.

279. Шолкова Т.Б., Кобзар В.А. Роль державного регулювання у процесі детінізації економіки України: теоретико-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/83.pdf

280. Эрнандо Де Сото. Иной путь: Невидимая революция в третьем мире / Пер. с англ. Б. Пинскера. М. : Catallaxy, 1995. 320 с.

281. Эсеннбеков А.Э. Теоретические подходы к определению и структуре теневой экономики. Наука и новые технологии. 2009. № 10. С. 62-67.

282. Юринець В., Лондар С. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні. Економічний часопис. 1999. № 11-12. URL: <http://soskin.info/ea/1999/11-12/19991278.html>

283. Юрій С.М., Простебі Л.І. Вплив офшорів на світову та національну економіку. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2018. Вип. 1-2. С. 187-192.

284. Ястребова А.С. Актуальные проблемы оценки уровня теневой экономики в Украине. Экономика и бизнес. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-otsenki-urovnya-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine/viewer>

285. Alstadsætera A., Johannesen N., Zucman G. Who owns the wealth in tax havens? Macro evidence and implications for global inequality. Journal of Public Economics. 2018. № 162 (2018). P. 89-100.

286. An Updated Assessment of the Economic Impact of COVID-19. Asian Development Bank. 2020 (травень). №133. URL:

<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/604206/adb-brief-133-updated-economic-impact-covid-19.pdf>

287. Corporate Tax Haven Index – 2021 Results / Tax Justice Network. URL: <https://cthi.taxjustice.net/en/>

288. Doing Business 2020. Reforming to Create Jobs. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/globalreports/doing-business-2020>

289. Dzhumageldiyeva G., Zablodska I., Yukhymenko-Nazaruk I., Dovgaliuk V., Suprunova I., Gylka U. Utilities Market: The Sphere of Protection of Subjects. International Journal of Computer Science and Network Security. 2021. Vol. 21 No 3. P. 266-274.

290. Economic Outlook // Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD. 2020. 107 JUNE (PRELIMINARY VERSIO). URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook_16097408

291. Economic Research: COVID-19 Deals A Larger, Longer Hit To Global GDP. S&P Global Ratings. 16 Apr, 2020. URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200416-economic-research-covid-19-deals-a-larger-longer-hit-to-global-gdp-11440500>

292. Economy Profile Ukraine. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank Group. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>

293. Emerging from the shadows The shadow economy to 2025 / The Association of Chartered Certified Accountants. June 2017. 36 c. URL: www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy.pdf.

294. Feige Edgard L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, World Development. 1990. 18. № 7. P. 990.

295. Gini index (World Bank estimate). URL: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?name_desc=false

296. Global Economic Outlook: Crisis Update May 2020 Coronavirus Shock Broadens. Fitch Rating. May 2020. URL: https://www.floridatrusionline.com/wp-content/uploads/2020/05/global-economic-outlook-crisis-update-may-2020-coronavirus-shock-broadens_Fitch_10123265.pdf

297. Global Economic Prospects. The World Bank. International Bank for Reconstruction and Development. JUNE 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>

298. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. Geneva: World Economic Forum. 2011. URL: http://riskreport.weforum.org/global_risks_2011.pdf.

299. Grytsyshen D.O., Svirko S.V., Suprunova I.V. Public procurement as an object of analysis in the context of reforming the system of public finance management. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнар. зб. наук. пр. 2018. Вип. 3 (41). С. 25-32.

300. Gutmann P.M. The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal. 1977. № 33.

301. Henry S. Can the Hidden Economy Be Revolutionary? Toward a Dialectical Analysis of the Relations between Formal and Informal Economies. Social Justice. 1988. № 3-4. P. 29-54.

302. IMF Executive Board Approves 18-month US\$5 Billion Stand-By Arrangement for Ukraine. International Monetary Fund. 2020. № 9. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/06/09/pr20239-ukraine-imf-executive-board-approves-18-month-us-5-billion-stand-by-arrangement>

303. International Property Rights Index 2020. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

304. Kuchmenko V., Samchuk K., Suprunova I. Application of the Construct for the Development of a Town Transport System. Edited by: M. Dei, O. Rudenko, V. Lunov Association Agreement: Driving Integrational Changes. Collective Monograph. Chicago: Accent Graphics Communications. 2020. 362 p. C. 268-286.

305. Lagovska O.A., Nazarenko T.P., Suprunova I.V., Ilin V.Yu. State Support as a Tool for Development of Enterprises of Coal Industry: Current Situation and Problems. Naukovyi Visnyk NHU. 2018. № 4. С. 147-156.

306. Maistro S., Moskalyuk S. Conceptual basis of the formation of energy policy of Ukraine as an important part of ensuring state security. East journal of security studies, 2019. № 4(1). P. 138-149.

307. Maistro S., Ryznikov V. Features of formation and realization of the state energy policy in the conditions of European integration of Ukraine. International journal of public administration in socio-economic sphere: National University of Civil Defence of Ukraine & Wyzsza Szkoła Stosunkow Miedzynarodowych i Komunikacji Spolecznej w Chelmie. 2020. Volume 1/2020. С. 39-47.

308. Medina L., Schneider F. Shadow Economies All Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years. Washington DC: International Monetary Fund; 2018. IMF Working Paper 18/17. 76 p.

309. Polovnikov V., Khalymon S., Komziuk A., Kopanchuk V. Social issues of the State Border Guard Service of Ukraine personnel management. *Amazonia Investiga*. 2020. №9/29. P. 395-406.

310. Protection of the Rights of Public Utilities Market Participants (In the Context of Poverty Prevention) / Gulnara Dzhumageldiyeva, Inna Zablodska, Irina Yukhymenko-Nazaruk, Vita Dovgaliuk, Irina Suprunova, Ulyana Gylka. *Systematic Reviews in Pharmacy*. 2020. Vol. 11(10). P. 931-938.

311. Schafer W. Gleichgewicht, Ungleichgewicht und Schattenwirtschaft. *Schattenkoekonomie: Theoretische Grundlagen und wirtschaftspolitische Konsequenzen*. Gottingen, 1984. S. 40.

312. Schneider F. Money Laundering and Financial Means of Organized Crime: Some Preliminary Empirical Findings. *EUSECON*; 2010. 29 p.

313. Schneider F. Shadow Economy. The Johannes Kepler University of Linz; 2011. 544 p.

314. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economies of Portugal and 35 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline. The Johannes Kepler University of Linz; 2013. 12 p.

315. Schneider F., Buehn A., Montenegro C.E. New Estimates for the Shadow Economies all over the World. *International Economic Journal*. 2010. № 4(24). P. 443-461.

316. Schneider F., Buehn A., Montenegro C.E. Shadow Economies all over the World. The World Bank; 2010. Working Paper S 5353. 52 p.

317. Schneider F., Ernst D. Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. Washington DC.: International Monetary Fund; 2002. 23 p.

318. Suprunova I., Zagurska-Antoniuk V., Zavalii T. The Potential Impact of the COVID-19 Pandemic on GDP per Capita in European Countries. *Public Policy and Accounting*. 2020. №2. P. 3-12.

319. Suprunova I.V., Ilin V.Yu., Nazarenko T.P., Tomashuk I.V., Shevchenko A.A. Method of Estimating the Volume of the Shadow Economy. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2020. Vol 1, № 32. P. 244-250.

320. Swiss national bank offers a negative interest. 2017. 40 p. URL: https://www.snb.ch/en/mmr/reference/banks_2017/source/banks_2017.en.pdf

321. System of National Accounts 1993. Eurostat, IMF, OECD, UN, WB. 1993. 838 p. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna1993.asp>

322. The global plan for recovery and reform / G20, London, 2 April 2009. URL: http://g20.org/documents/finalcom_muniqu.pdf

323. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2020. URL: <http://www.heritage.org/index/download>
324. Thomas J. Informal Economic Activity. Michigan: The University of Michigan Press, 1992.
325. Ukraine IMF Deal Secures Funding, but Reform Is Key Challenge. FITCH WIRE. Tue 16 Jun, 2020. URL: <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/ukraine-imf-deal-secures-funding-reform-is-key-challenge-16-06-2020>
326. Williams C.C. Tackling Europe's undeclared economy. ADAPT Bulletin. 2015. URL: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf.
327. World Economic Outlook. Chapter 1 the Great Lockdown (Full Report to Follow in May 2020). International Monetary Fund. April 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>
328. World Employment and Social Outlook. Trends 2021 // International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf
329. Zagurska-Antoniuk V., Suprunova I., Sergiienko L. SWOT-ANALYSIS of National Security State Management in Conditions of Geopolitical Threats. SOCIOWORLD: Social Research and Behavioral Sciences. 2020. Vol. 02. P. 32-37.

ДОДАТКИ

Додаток А
Рейтинг країн за їх спроможністю та успіхом в інноваціях за період 2010-2020 рр.

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	The Global Innovation Index місце в рейтингу																
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020						
1.	Ісландія	Iceland	1	11	18	13	19	13	13	13	23	20	21						
2.	Швеція	Sweden	2	2	2	2	3	3	2	2	3	2	2						
3.	Гонконг, Китай	Hong Kong, China	3	4	8	7	10	11	14	16	14	13	11						
4.	Швейцарія	Switzerland	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1						
5.	Данія	Denmark	5	6	7	9	8	10	8	6	8	7	6						
6.	Фінляндія	Finland	6	5	4	6	4	6	5	8	7	6	7						
7.	Сінгапур	Singapore	7	3	3	8	7	7	6	7	5	8	8						
8.	Нідерланди	Netherlands	8	9	6	4	5	4	9	3	2	4	5						
9.	Нова Зеландія	New Zealand	9	15	13	17	18	15	17	21	22	25	26						
10.	Норвегія	Norway	10	18	14	16	14	20	22	19	19	19	20						
11.	Сполучені Штати Америки	United States	11	7	10	5	6	5	4	4	6	3	3						
12.	Канада	Canada	12	8	12	11	12	16	15	18	18	17	17						
13.	Японія	Japan	13	20	25	22	21	19	16	14	13	15	16						
14.	Великобританія	United Kingdom	14	10	5	3	2	2	3	5	4	5	4						
15.	Люксембург	Luxembourg	15	17	11	12	9	9	12	12	15	18	18						
16.	Німеччина	Germany	16	12	15	15	13	12	10	9	9	9	9						
17.	Бельгія	Belgium	17	24	20	21	23	25	23	27	25	23	22						
18.	Австралія	Australia	18	21	23	19	17	17	19	23	20	22	23						
19.	Ірландія	Ireland	19	13	9	10	11	8	7	10	10	12	15						
20.	Корея, Респ	Korea, Rep	20	16	21	18	16	14	11	11	12	11	10						
21.	Австрія	Austria	21	19	22	23	20	18	20	21	21	21	19						
22.	Франція	France	22	22	24	20	22	21	18	15	16	16	12						
23.	Ізраїль	Israel	23	14	17	14	15	22	21	17	11	10	13						
24.	Об'єднані Арабські Емірати	United Arab Emirates	24	34	37	38	36	47	41	35	38	36	34						
25.	Тайвань	Taiwan	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-						

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	The Global Innovation Index місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
26.	Словенія	Slovenia	26	30	26	30	28	28	28	28	32	32	30	31	32
27.	Чеська Республіка	Czech Republic	27	27	27	28	26	24	27	24	27	24	27	26	24
28.	Малайзія	Malaysia	28	31	32	32	33	32	32	35	37	35	35	35	33
29.	Естонія	Estonia	29	23	19	25	24	23	24	25	24	25	24	24	25
30.	Іспанія	Spain	30	32	29	26	27	27	28	28	28	28	28	29	30
31.	Мальта	Malta	31	-	16	24	25	26	26	26	26	26	27	27	27
32.	Кіпр	Cyprus	32	30	28	27	30	34	31	30	30	29	28	29	29
33.	Кувейт	Kuwait	33	51	55	50	69	77	67	56	60	60	60	60	78
34.	Португалія	Portugal	34	34	35	34	32	30	30	30	31	32	32	32	31
35.	Катар	Qatar	35	31	33	43	47	50	50	50	49	51	65	65	70
36.	Угорщина	Hungary	36	33	31	31	35	35	33	33	39	33	33	33	35
37.	Словацька Республіка	Slovak Republic	37	35	40	36	37	36	37	36	37	34	36	37	39
38.	Італія	Italy	38	37	36	29	31	31	29	29	29	29	31	30	28
39.	Литва	Lithuania	39	39	38	40	39	38	36	40	40	40	40	38	40
40.	Бахрейн	Bahrain	40	28	41	67	62	59	57	66	72	66	72	78	79
41.	Коста-Рика	Costa Rica	41	53	60	39	57	51	45	53	54	53	54	55	56
42.	Чилі	Chile	42	38	39	46	46	42	44	44	46	47	47	51	54
43.	Китай	China	43	43	34	35	29	29	25	22	17	14	14	14	14
44.	Латвія	Latvia	44	36	30	33	34	33	34	33	34	33	34	34	36
45.	Хорватія	Croatia	45	44	42	37	42	40	47	41	41	41	44	44	41
46.	Греція	Greece	46	63	66	55	50	45	40	44	42	42	41	41	43
47.	Польща	Poland	47	43	44	49	45	46	39	38	39	38	39	39	38
48.	Бруней-Даруссалам	Brunei Darussalam	48	75	53	74	88	-	-	-	71	67	71	71	71
49.	Болгарія	Bulgaria	49	42	43	41	44	39	38	36	37	37	40	40	37
50.	Барбадос	Barbados	50	-	-	47	41	37	-	-	-	-	-	-	-
51.	Південна Африка	South Africa	51	59	54	58	53	60	54	57	58	58	63	63	60
52.	Румунія	Romania	52	50	52	48	55	54	48	48	42	49	50	50	46

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	The Global Innovation Index місце в рейтингу										
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
53.	Уругвай	Uruguay	53	64	67	52	72	68	62	67	62	69	69
54.	Саудівська Аравія	Saudi Arabia	54	54	48	42	38	43	49	55	61	68	66
55.	Тринідад і Тобаго	Trinidad and Tobago	55	72	81	81	90	80	-	91	96	91	98
56.	Індія	India	56	62	64	66	76	81	66	60	57	52	48
57.	Азербайджан	Azerbaijan	57	88	89	105	101	93	85	82	82	84	82
58.	Йорданія	Jordan	58	41	56	61	64	75	82	83	79	86	81
59.	Чорногорія	Montenegro	59	-	45	44	59	41	51	48	52	45	49
60.	Таїланд	Thailand	60	48	57	57	48	55	52	51	44	43	44
61.	Україна	Ukraine	61	60	63	71	63	64	56	50	43	47	45
62.	Туніс	Tunisia	62	66	59	70	78	76	77	74	66	70	65
63.	Казахстан	Kazakhstan	63	84	83	84	79	82	75	78	74	79	77
64.	Російська Федерація	Russian Federation	64	56	51	62	49	48	43	45	46	46	47
65.	Оман	Oman	65	57	47	80	75	69	73	77	69	80	84
66.	Панама	Panama	66	77	87	86	52	62	68	63	70	75	73
67.	Туреччина	Turkey	67	65	74	68	54	58	42	43	50	49	51
68.	Бразилія	Brazil	68	47	58	64	61	70	69	69	64	66	62
69.	Мексика	Mexico	69	81	79	63	66	57	61	58	56	56	55
70.	Ямайка	Jamaica	70	92	91	82	82	96	89	84	81	81	72
71.	В'єтнам	Vietnam	71	-	76	76	71	52	59	47	45	42	42
72.	Індонезія	Indonesia	72	99	100	85	87	97	88	87	85	85	85
73.	Маврій	Mauritius	73	53	49	53	40	49	53	64	75	82	-
74.	Єгипет	Egypt	74	87	116	108	99	100	107	105	98	92	96
75.	Аргентина	Argentina	75	58	70	56	70	72	81	76	80	73	80
76.	Філіппіни	Philippines	76	91	95	90	100	83	74	73	73	54	50
77.	Македонія, КЮР	Macedonia, FYR	77	67	62	51	60	56	58	61	84	59	57
78.	Мавританія	Mauritania	78	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79.	Шрі-Ланка	Sri Lanka	79	82	94	98	105	85	91	90	88	89	101

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	The Global Innovation Index місце в рейтингу														
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020				
80.	Суринам	Suriname	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
81.	Албанія	Albania	81	80	90	93	94	87	92	92	93	83	83	83	83	83	83
82.	Вірменія	Armenia	82	69	69	59	65	61	60	60	59	68	64	64	61	61	61
83.	Кенія	Kenya	83	89	96	99	85	92	80	80	80	78	77	77	86	86	86
84.	Грузія	Georgia	84	73	71	73	74	73	64	68	68	59	48	48	63	63	63
85.	Домініканська республіка	Dominican Republic	85	-	86	79	83	89	76	79	79	87	87	87	90	90	90
86.	Ботсвана	Botswana	86	104	85	91	92	90	90	90	89	91	93	93	89	89	89
87.	Монголія	Mongolia	87	68	68	72	56	66	55	52	52	53	53	53	58	58	58
88.	Перу	Peru	88	83	75	69	73	71	71	71	70	71	69	69	76	76	76
89.	Кот-д'Івуар	Cote d'Ivoire	89	117	134	136	116	116	108	112	112	123	103	103	112	112	112
90.	Колумбія	Colombia	90	71	65	60	68	64	63	65	65	63	67	67	68	68	68
91.	Сальвадор	El Salvador	91	90	93	88	103	99	104	103	103	104	108	108	92	92	92
92.	Намбія	Namibia	92	78	73	109	108	107	93	97	97	93	101	101	104	104	104
93.	Лесото	Lesotho	93	-	116	124	117	118	-	-	-	-	-	-	-	-	-
94.	Марокко	Morocco	94	94	88	92	84	78	72	72	72	76	74	74	75	75	75
95.	Гватемала	Guatemala	95	86	99	87	93	101	97	98	98	102	107	107	106	106	106
96.	Нігерія	Nigeria	96	96	123	120	110	128	114	119	119	118	114	114	117	117	117
97.	Малаві	Malawi	97	108	120	119	113	98	98	98	115	114	118	118	111	111	111
98.	Танзанія	Tanzania	98	104	128	123	123	117	105	105	96	92	-	-	88	88	88
99.	Східний Тимор	Timor-Leste	99	-	-	-	-	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100.	Мозамбік	Mozambique	100	-	110	121	107	95	84	84	107	115	119	119	124	124	124
101.	Сербія	Serbia	101	55	46	54	67	63	65	62	62	55	57	57	53	53	53
102.	Камбоджа	Cambodia	102	108	129	110	106	91	95	95	101	98	98	98	110	110	110
103.	Пакистан	Pakistan	103	105	133	137	134	131	119	119	113	109	105	105	107	107	107
104.	Киргизька Республіка	Kyrgyz Republic	104	85	109	117	112	106	103	103	95	94	90	90	94	94	94
105.	Гана	Ghana	105	70	92	94	96	108	102	102	-	107	106	106	108	108	108
106.	Сенегал	Senegal	106	100	97	96	98	84	106	106	100	100	96	96	102	102	102
107.	Малі	Mali	107	107	119	106	119	105	112	112	118	112	112	112	123	123	123

Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	The Global Innovation Index місце в рейтингу													
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020			
108.	Уганда	Uganda	108	106	117	89	91	111	99	102	103	102	114			
109.	Лівія	Libya	109	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
110.	Гамбія	Gambia, The	110	-	130	122	104	112	-	-	-	-	-			
111.	Замбія	Zambia	111	120	107	118	121	124	125	124	120	124				
112.	Гондурас	Honduras	112	98	111	107	118	113	101	104	105	104	103			
113.	Гайана	Guyana	113	61	77	78	80	86	-	-	-	-	-			
114.	Чад	Chad	114	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
115.	Таджикистан	Tajikistan	115	99	108	101	137	114	86	94	101	100	109			
116.	Боснія і Герцеговина	Bosnia and Herzegovina	116	111	72	65	81	79	87	86	77	76	74			
117.	Нікарагуа	Nicaragua	117	106	105	115	125	130	116	-	-	120	-			
118.	Бенін	Benin	118	112	125	127	132	-	121	116	121	123	126			
119.	Камерун	Cameroon	119	85	121	125	114	110	118	117	111	115	119			
120.	Бангладеш	Bangladesh	120	97	112	130	129	129	117	114	116	116	116			
121.	Алжир	Algeria	121	125	124	138	133	126	113	108	110	113	121			
122.	Буркіна-Фасо	Burkina Faso	122	120	122	116	109	102	122	120	124	117	118			
123.	Ефіопія	Ethiopia	123	121	131	129	126	127	110	110	-	111	127			
124.	Венесуела, РБ	Venezuela, RB	124	102	118	114	122	132	120	-	-	-	-			
125.	Мадагаскар	Madagascar	125	113	126	140	124	125	111	111	106	121	115			
126.	Еквадор	Ecuador	126	93	98	83	115	119	100	92	97	99	99			
127.	Парагвай	Paraguay	127	64	84	100	89	88	94	85	89	95	97			
128.	Бурунді	Burundi	128	-	137	-	138	136	123	122	-	128	-			
129.	Болівія	Bolivia	129	112	114	95	111	104	109	106	117	110	105			
130.	Непал	Nepal	130	-	113	128	136	135	115	109	108	109	95			
131.	Зімбабве	Zimbabwe	131	119	115	132	130	133	-	121	113	122	120			
132.	Сирійська Арабська Республіка	Syrian Arab Republic	132	115	132	134	-	-	-	-	-	-	-			
133.	Ємен	Yemen	-	123	139	142	141	137	128	127	126	129	131			
134.	Судан	Sudan	-	124	141	141	143	141	-	-	-	-	-			

Додаток Б
Рейтинг країн світу за індексом економічної свободи за період 2010-2020 рр.

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу													
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020			
1.	Австралія	Australia	3	3	3	3	3	4	5	5	5	5	5	5	5	4
2.	Австрія	Austria	22	21	28	25	24	30	28	30	28	30	32	31	29	29
3.	Азербайджан	Azerbaijan	96	92	91	88	81	88	81	85	91	68	67	60	44	44
4.	Албанія	Albania	53	70	57	58	54	63	59	65	59	65	65	52	57	57
5.	Алжир	Algeria	105	132	140	145	146	157	154	172	172	172	172	171	169	169
6.	Ангولا	Angola	154	161	160	158	160	158	156	165	165	165	164	156	154	154
7.	Аргентина	Argentina	135	138	158	160	166	166	169	169	156	144	148	144	149	149
8.	Арменія	Armenia	38	36	39	38	41	52	54	33	44	44	47	34	34	34
9.	Багами	The Bahamas	47	46	46	35	36	41	31	90	74	76	69	69	69	69
10.	Бангладеш	Bangladesh	137	130	130	132	131	131	131	137	128	128	121	121	122	122
11.	Барбадос	Barbados	40	42	37	39	45	46	45	130	117	67	92	92	92	92
12.	Бахрейн	Bahrain	13	10	12	12	13	18	18	18	44	50	54	54	63	63
13.	Беліз	Belize	79	71	77	102	115	117	118	101	116	123	111	111	111	111
14.	Бельгія	Belgium	30	32	38	40	35	40	44	49	52	48	48	48	48	48
15.	Бенін	Benin	115	117	118	101	113	99	101	96	120	127	133	133	133	133
16.	Білорусь	Belarus	150	155	153	154	150	153	157	104	108	104	88	88	88	88
17.	Бирма	Burma	175	174	173	172	162	161	158	146	135	139	141	141	141	141
18.	Болгарія	Bulgaria	75	60	61	60	61	55	60	47	47	37	36	36	36	36
19.	Болівія	Bolivia	146	147	146	156	158	163	160	168	173	173	175	175	175	175
20.	Боснія і Герцеговина	Bosnia and Herzegovina	110	104	104	103	101	97	108	92	91	83	82	82	82	82
21.	Ботсвана	Botswana	28	40	33	30	27	36	30	34	35	36	40	40	40	40
22.	Бразилія	Brazil	113	113	99	100	114	118	122	140	153	150	144	144	144	144
23.	Буркіна-Фасо	Burkina Faso	90	85	85	86	98	102	104	93	95	96	117	117	117	117
24.	Бурунді	Burundi	160	148	157	148	141	132	133	139	157	162	166	166	166	166
25.	Бутан	Bhutan	103	103	111	122	116	115	97	107	87	74	85	85	85	85
26.	Вануату	Vanuatu	108	112	112	109	93	84	89	52	36	116	98	98	98	98
27.	Великобританія	United Kingdom	11	16	14	14	14	13	10	12	8	7	7	7	7	7
28.	Венесуела	Venezuela	174	175	174	174	175	176	176	179	179	179	179	179	179	179
29.	В'єтнам	Vietnam	144	139	136	140	147	148	131	147	141	128	105	105	105	105

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу																
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020						
30.	Габон	Gabon	116	110	113	99	105	104	105	103	109	118	118						
31.	Гаїті	Haiti	141	133	142	152	156	151	150	159	124	143	153						
32.	Гайана	Guyana	153	151	137	129	121	123	127	106	102	113	124						
33.	Гамбія	The Gambia	118	105	94	92	92	113	119	136	145	146	123						
34.	Гана	Ghana	87	95	84	77	66	71	72	118	122	109	104						
35.	Гватемала	Guatemala	83	79	82	85	83	87	82	74	73	77	73						
36.	Гвінея	Guinea	134	137	141	137	133	144	136	169	146	120	121						
37.	Гвінея – Бісау	Guinea-Bissau	167	159	149	138	143	145	145	119	118	135	148						
38.	Гондурас	Honduras	99	99	93	96	112	166	113	100	94	93	93						
39.	Гонконг	Hong Kong	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2						
40.	Греція	Greece	73	88	119	117	119	130	138	127	115	106	100						
41.	Грузія	Georgia	26	29	34	21	22	22	23	13	16	16	12						
42.	Данія	Denmark	9	8	11	9	10	11	12	18	12	14	8						
43.	Демократична Республіка Конго	Democratic Republic of Congo	172	172	172	-	-	-	172	177	177	157	162						
44.	Джибуті	Djibouti	139	125	127	127	118	112	124	171	171	169	151						
45.	Домінікана	Dominica	70	72	80	64	63	61	53	67	66	72	97						
46.	Домініканська Республіка	Dominican Republic	86	90	89	87	80	86	88	76	89	89	95						
47.	Еквадор	Ecuador	147	158	156	159	159	156	159	160	165	170	158						
48.	Екваторіальна Гвінея	Equatorial Guinea	151	157	170	170	168	173	170	174	175	174	167						
49.	Еритрея	Eritrea	176	176	175	173	174	174	173	176	176	177	177						
50.	Естонія	Estonia	16	14	16	13	11	8	9	6	7	15	10						
51.	Ефіопія	Ethiopia	136	144	134	146	151	149	148	142	142	137	146						
52.	Єгипет	Egypt	94	96	100	125	135	124	125	144	139	144	142						
53.	Ємен	Yemen	121	127	121	113	123	133	-	-	-	-	-						
54.	Замбія	Zambia	100	91	96	93	88	100	106	122	132	138	147						
55.	Зімбабве	Zimbabwe	178	178	178	175	176	175	175	175	174	175	174						
56.	Ізраїль	Israel	44	43	48	51	44	33	35	36	31	27	26						

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
57.	Індія	India	124	124	123	119	120	128	123	143	130	129	120		
58.	Індонезія	Indonesia	114	116	115	108	100	105	99	84	69	56	54		
59.	Іран	Iran	168	171	171	168	173	171	171	155	156	155	164		
60.	Ірландія	Ireland	5	7	9	11	9	9	8	9	6	6	6		
61.	Ісландія	Iceland	18	44	27	23	23	26	20	22	11	11	13		
62.	Іспанія	Spain	36	31	36	46	49	49	43	69	60	57	58		
63.	Італія	Italy	74	87	92	83	86	80	86	79	79	80	74		
64.	Йорданія	Jordan	52	38	32	33	39	38	46	53	62	53	66		
65.	Кабо-Верде	Cape Verde	78	65	66	65	60	60	57	116	96	73	76		
66.	Казахстан	Kazakhstan	82	78	65	68	67	68	68	42	41	59	39		
67.	Камбоджа	Samboodia	107	102	102	95	108	110	112	94	101	105	113		
68.	Камерун	Cameroon	132	136	135	133	136	146	130	150	149	145	145		
69.	Канада	Canada	7	6	6	6	6	6	6	7	9	8	9		
70.	Катар	Qatar	39	27	25	27	30	32	34	29	29	28	31		
71.	Кенія	Kenya	101	106	103	114	111	122	115	135	129	130	132		
72.	Киргизька Республіка	Kyrgyz Republic	80	83	88	89	85	82	96	89	78	79	81		
73.	Китай	China	140	135	138	136	137	139	144	111	110	100	103		
74.	Кіпр	Cyprus	24	18	20	41	46	45	42	48	48	44	37		
75.	Кірибати	Kiribati	166	166	159	163	164	164	165	153	159	168	172		
76.	Колумбія	Colombia	58	45	45	37	34	28	33	37	42	49	45		
77.	Коморські острови	Comoros	165	167	165	157	142	142	141	121	121	124	143		
78.	Коста-Ріка	Costa Rica	54	49	44	49	53	51	50	63	57	61	68		
79.	Кот-д'Івуар	Côte d'Ivoire	123	122	126	126	107	103	92	75	85	78	101		
80.	Куба	Cuba	177	177	177	176	177	177	177	178	178	178	178		
81.	Кувейт	Kuwait	42	61	71	66	76	74	74	61	81	90	79		
82.	Лаос	Laos	138	141	150	144	144	150	155	133	138	110	129		
83.	Латвія	Latvia	50	56	56	55	42	37	36	20	28	35	32		
84.	Лесото	Lesotho	155	156	161	155	154	155	152	134	136	142	138		
85.	Литва	Lithuania	29	24	23	22	21	15	13	16	19	21	16		

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
86.	Ліберія	Liberia	163	160	154	147	138	141	143	161	158	160	165		
87.	Ліван	Lebanon	89	89	90	91	96	94	98	137	140	154	157		
88.	Лівія	Libya	173	173	176	-	-	-	-	-	-	-	-		
89.	Люксембург	Luxembourg	14	13	13	15	16	21	19	14	14	17	19		
90.	Маврикій	Mauritius	12	12	8	8	8	10	15	21	21	25	21		
91.	Мавритія	Mauritania	133	134	131	134	134	135	128	131	134	119	130		
92.	Мадагаскар	Madagascar	69	81	75	73	79	79	87	113	119	114	99		
93.	Македонія	Macedonia	56	55	43	43	43	53	47	31	33	33	41		
94.	Малаві	Malawi	122	119	114	118	124	126	146	149	148	153	152		
95.	Малайзія	Malaysia	59	53	53	56	37	31	29	27	22	22	24		
96.	Малі	Mali	112	114	117	111	122	119	121	102	113	103	126		
97.	Мальдіви	Maldives	148	154	151	149	145	134	132	157	155	141	119		
98.	Мальта	Malta	48	57	50	47	58	58	55	50	46	41	42		
99.	Марокко	Morocco	91	93	87	90	103	89	85	86	86	75	78		
100.	Масау	Macao	20	19	19	26	29	34	37	32	34	34	35		
101.	Мексика	Mexico	41	48	54	50	55	59	62	70	63	66	67		
102.	Мікронезія	Micronesia	142	145	143	143	153	154	147	132	143	149	156		
103.	Мозамбік	Mozambique	111	109	108	123	128	125	139	158	170	163	160		
104.	Молдова	Moldova	125	120	124	115	110	111	117	110	105	97	87		
105.	Монголія	Mongolia	88	94	81	75	97	96	100	129	125	126	127		
106.	Намбія	Namibia	77	73	76	84	94	93	81	78	103	99	96		
107.	Непал	Nepal	130	146	147	141	149	152	151	125	133	136	139		
108.	Нігер	Niger	129	126	125	128	127	127	129	154	160	151	137		
109.	Нігерія	Nigeria	106	111	116	120	129	120	116	115	104	111	116		
110.	Нідерланди	The Netherlands	15	15	15	17	15	17	16	15	17	13	14		
111.	Нікарагуа	Nicaragua	98	98	101	110	102	108	109	98	100	107	115		
112.	Німеччина	Germany	23	23	26	19	18	16	17	26	25	24	27		
113.	Нова Зеландія	New Zealand	4	4	4	4	5	3	3	3	3	3	3		
114.	Норвегія	Norway	37	30	40	31	32	27	32	25	23	26	28		

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
115.	Об'єднані Арабські Емірати	United Arab Emirates	46	47	35	28	28	28	25	25	25	8	10	9	18
116.	Оман	Oman	43	34	47	45	48	48	56	52	52	82	93	88	75
117.	Пакистан	Pakistan	117	123	122	121	126	121	126	121	126	141	131	131	135
118.	Панама	Panama	60	59	55	71	71	68	66	66	66	54	54	50	55
119.	Папуа-Нова Гвінея	Papua New Guinea	126	131	128	130	132	132	137	140	140	152	127	101	108
120.	Парагвай	Paraguay	81	77	79	80	78	83	83	83	83	80	82	85	80
121.	Перу	Peru	45	41	42	44	47	47	47	49	49	43	43	45	51
122.	Південна Африка	South Africa	72	74	70	74	75	75	72	72	80	81	77	102	106
123.	Південна Корея	South Korea	31	35	31	34	31	31	29	27	27	23	27	29	25
124.	Північна Корея	North Korea	179	179	179	177	178	178	178	178	178	180	180	180	180
125.	Польща	Poland	71	68	64	57	50	42	42	39	45	45	45	46	46
126.	Португалія	Portugal	62	69	68	67	69	64	64	64	64	77	72	62	56
127.	Республіка Конго	Republic of Congo	169	168	172	171	172	168	168	163	163	177	177	176	176
128.	Росія	Russia	143	143	144	139	140	143	143	153	153	114	107	98	94
129.	Руанда	Rwanda	93	75	59	63	65	65	65	71	51	39	32	32	33
130.	Румунія	Romania	63	63	62	59	62	57	61	61	39	37	42	42	38
131.	Сальвадор	El Salvador	32	39	41	53	59	62	63	66	66	75	84	84	90
132.	Самоа	Samoa	84	84	86	106	84	78	69	69	108	90	82	82	86
133.	Сан-Томе і Принсіпі	São Tomé and Príncipe	149	150	148	153	157	136	120	120	124	137	134	125	125
134.	Саудівська Аравія	Saudi Arabia	65	54	74	82	77	77	77	78	78	64	98	91	83
135.	Свазіленд	Swaziland	102	97	106	104	82	91	94	94	88	123	-	-	-
136.	Сьєрра-Леоне	Sierra Leone	157	149	152	151	148	147	142	142	145	151	167	167	168
137.	Сейшельські острови	Seychelles	156	142	132	124	117	114	76	76	85	88	87	87	72

Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу																
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020						
138.	Сенегал	Senegal	119	121	120	116	125	106	111	120	126	117	110						
139.	Сент-Вінсент і Гренадини	Saint Vincent and the Grenadines	49	50	52	54	52	44	40	59	49	55	59						
140.	Сент-Люсія	Saint Lucia	25	26	24	32	33	35	38	62	51	38	50						
141.	Сербія	Serbia	104	101	98	94	95	90	77	99	80	69	65						
142.	Сирія	Syria	145	140	139	-	-	-	-	-	-	-	-						
143.	Сінгапур	Singapore	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1						
144.	Словаччина	Slovakia	35	37	51	42	57	50	56	57	59	65	60						
145.	Словенія	Slovenia	61	66	69	76	74	88	90	97	64	58	52						
146.	Соломонові острови	Solomon Islands	170	162	162	165	165	159	161	126	114	133	150						
147.	Сполучені Штати Америки	United States	8	9	10	10	12	12	11	17	18	12	17						
148.	Суринам	Suriname	131	129	133	135	130	129	134	167	166	165	163						
149.	Східний Тимор	Timor-Leste	164	170	169	166	170	167	167	173	167	172	171						
150.	Таджикистан	Tajikistan	128	128	129	131	139	140	149	109	106	122	155						
151.	Тайланд	Thailand	66	62	60	61	72	75	67	55	53	43	43						
152.	Тайвань	Taiwan	27	25	18	20	17	14	14	11	13	10	11						
153.	Танзанія	Tanzania	97	108	110	98	106	109	110	105	97	94	89						
154.	Togo	Togo	161	153	155	150	152	138	135	138	168	158	140						
155.	Tonga	Tonga	127	118	109	112	104	95	95	73	76	108	107						
156.	Тринідад і Тобаго	Trinidad and Tobago	55	52	63	72	73	67	73	87	112	112	109						
157.	Туніс	Tunisia	95	100	95	107	109	107	114	123	99	125	128						
158.	Туреччина	Turkey	67	67	73	69	64	70	79	60	58	68	71						
159.	Туркменістан	Turkmenistan	171	169	168	169	171	172	174	170	169	164	170						
160.	Уганда	Uganda	76	80	78	79	91	92	102	91	83	95	102						
161.	Угорщина	Hungary	51	51	49	48	51	54	58	56	55	64	62						
162.	Узбекистан	Uzbekistan	158	163	164	162	163	160	166	148	152	140	114						
163.	Україна	Ukraine	162	164	163	161	155	162	162	166	150	147	134						

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Economic Freedom Score (Heritage Foundation) місце в рейтингу										
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
164.	Уругвай	Uruguay	33	33	29	36	38	43	41	38	38	40	47
165.	Фіджі	Fiji	85	86	105	105	99	98	107	71	84	81	77
166.	Філіппіни	The Philippines	109	115	107	97	89	76	70	58	61	70	70
167.	Фінляндія	Finland	17	17	17	16	19	19	24	24	26	20	20
168.	Франція	France	64	64	67	62	70	73	75	72	71	71	64
169.	Хорватія	Croatia	92	82	83	78	87	81	103	95	92	86	84
170.	Центральна африканська Республіка	Central African Republic	152	152	145	142	161	166	168	151	163	161	159
171.	Чад	Chad	159	165	166	164	167	165	164	162	162	159	161
172.	Чехія	Czech Republic	34	28	30	29	26	24	21	28	24	23	23
173.	Чилі	Chile	10	11	7	7	7	7	7	10	20	18	15
174.	Чорногорія	Montenegro	68	76	72	70	68	66	65	83	68	92	91
175.	Швейцарія	Switzerland	6	5	5	5	4	5	4	4	4	4	5
176.	Швеція	Sweden	21	22	21	18	20	23	26	19	15	19	22
177.	Шрі Ланка	Sri Lanka	120	107	97	81	90	101	93	112	111	115	112
178.	Ямайка	Jamaica	57	58	58	52	56	48	48	41	40	39	49
179.	Японія	Japan	19	20	22	24	25	20	22	40	30	30	30

Додаток В
Рейтинг для порівняння легкості ведення бізнесу між країнами світу за період 2010-2020

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
1.	Австралія	Australia	10	10	15	10	11	10	13	15	14	18	14		
2.	Австрія	Austria	28	28	32	29	30	21	21	19	22	26	27		
3.	Азербайджан	Azerbaijan	55	54	66	67	70	80	63	65	57	25	34		
4.	Албанія	Albania	81	82	82	85	90	68	97	38	65	63	82		
5.	Алжир	Algeria	136	136	148	152	153	154	163	156	166	157	157		
6.	Ангولا	Angola	164	163	172	172	179	181	181	182	175	173	177		
7.	Антигуа та Барбуда	Antigua and Barbuda	56	64	57	63	71	89	104	113	107	112	113		
8.	Аргентина	Argentina	113	115	113	124	126	124	121	116	117	119	126		
9.	Арменія	Armenia	44	48	55	32	37	45	35	38	47	41	47		
10.	Афганістан	Afghanistan	165	167	160	168	164	183	177	183	183	167	173		
11.	Багами	Bahamas	71	77	85	77	84	97	106	121	119	118	119		
12.	Бангладеш	Bangladesh	111	107	122	129	130	173	174	176	177	176	168		
13.	Бахрейн	Bahrain	25	28	38	42	46	53	65	63	66	62	43		
14.	Беліз	Belize	93	99	93	105	106	118	120	112	121	125	135		
15.	Бельгія	Belgium	22	25	28	33	36	42	43	42	52	45	46		
16.	Бенін	Benin	172	170	175	175	174	151	158	155	151	153	149		
17.	Білорусь	Belarus	58	91	69	58	63	57	44	37	38	37	49		
18.	Болгарія	Bulgaria	51	51	59	66	58	38	38	39	50	59	61		
19.	Болівія	Bolivia	148	149	150	155	162	157	157	149	152	156	150		
20.	Боснія і Герцеговина	Bosnia and Herzegovina	110	110	125	126	131	107	79	81	86	89	90		
21.	Ботсвана	Botswana	50	52	54	59	56	74	72	71	72	86	87		
22.	Бразилія	Brazil	124	127	126	130	116	120	116	123	125	126	124		
23.	Бруней-Даруссалам	Brunei Darussalam	117	112	83	79	59	101	84	72	56	55	66		
24.	Буркіна-Фасо	Burkina Faso	154	151	150	153	154	167	143	146	148	151	151		
25.	Бурунді	Burundi	181	181	169	159	140	152	152	157	164	168	166		
26.	Бутан	Bhutan	140	142	142	148	141	125	71	73	75	81	89		
27.	Вануату	Vanuatu	59	60	76	80	74	76	94	83	90	94	107		

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
28.	Великобританія	United Kingdom	4	4	7	7	10	8	6	7	7	7	7	9	8
29.	Венесуела	Venezuela, R.B.	170	172	177	180	181	182	186	187	188	188	188	188	188
30.	В'єтнам	Vietnam	88	78	98	99	99	78	90	82	68	69	69	70	70
31.	Габон	Gabon	158	156	156	170	163	144	162	164	167	169	169	169	169
32.	Гаїті	Haiti	163	162	174	174	177	180	182	181	181	182	182	179	179
33.	Гайана	Guyana	101	100	114	114	115	123	137	124	126	134	134	134	134
34.	Гамбія	Gambia	141	146	149	147	150	138	151	145	146	149	155	155	155
35.	Гана	Ghana	67	77	63	64	67	70	114	108	120	114	114	118	118
36.	Гватемала	Guatemala	101	100	97	93	79	73	81	88	97	98	98	96	96
37.	Гвінея	Guinea	178	179	179	178	175	169	165	163	153	152	152	156	156
38.	Гондурас	Honduras	128	131	128	125	127	104	110	105	115	121	121	133	133
39.	Гонконг	Hong Kong, China	2	2	2	2	2	3	5	4	5	4	4	3	3
40.	Гренада	Grenada	98	92	73	100	107	126	135	138	142	147	147	146	146
41.	Греція	Greece	97	109	100	78	72	61	60	61	67	72	72	79	79
42.	Грузія	Georgia	13	12	16	9	8	15	14	16	9	6	6	7	7
43.	Данія	Denmark	6	6	5	5	5	4	3	3	3	3	3	4	4
44.	Джибуті	Djibouti	157	158	170	171	160	155	171	171	154	99	112	112	112
45.	Домініка	Dominica	85	88	65	68	77	97	91	101	98	103	111	111	111
46.	Домініканська Республіка	Dominican Republic	86	91	108	116	117	84	93	103	99	102	115	115	115
47.	Еквадор	Ecuador	127	130	130	139	135	115	117	114	118	123	129	129	129
48.	Екваторіальна Гвінея	Equatorial Guinea	161	164	155	162	166	165	180	178	173	177	178	178	178
49.	Еритрея	Eritrea	180	180	180	182	184	189	189	189	189	189	189	189	189
50.	Естонія	Estonia	17	17	24	21	22	17	16	12	12	16	18	18	18
51.	Ефіопія	Ethiopia	103	104	111	127	125	132	146	159	161	159	159	159	159
52.	Єгипет	Egypt, Arab Rep.	99	94	110	109	128	112	131	122	128	120	114	114	114
53.	Ємен	Yemen, Rep.	104	105	99	118	133	137	170	179	186	187	187	187	187
54.	Замбія	Zambia	84	76	84	94	83	111	97	98	85	87	85	85	85

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу											
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
55.	Західний берег і сектор Газа	West Bank and Gaza	133	135	131	135	138	143	129	140	114	116	117	
56.	Зімбабве	Zimbabwe	156	157	171	173	170	171	155	161	159	155	140	
57.	Ізраїль	Israel	30	29	34	38	35	40	53	52	54	49	35	
58.	Індія	India	135	134	132	132	134	142	130	130	100	77	63	
59.	Індонезія	Indonesia	115	121	129	128	120	114	109	91	72	73	73	
60.	Ірак	Iraq	166	166	164	165	151	156	161	165	168	171	172	
61.	Іран	Iran, Islamic Rep.	131	129	144	145	152	130	118	120	124	128	127	
62.	Ірландія	Ireland	8	9	10	15	15	12	17	18	17	23	24	
63.	Ісландія	Iceland	14	15	11	14	13	13	19	20	23	21	26	
64.	Іспанія	Spain	48	49	44	44	52	33	33	32	28	30	30	
65.	Італія	Italy	76	80	87	73	65	56	45	50	46	51	58	
66.	Йорданія	Jordan	107	111	96	106	119	117	113	118	103	104	75	
67.	Кабо-Верде	Cape Verde	142	132	119	122	121	122	126	129	127	131	137	
68.	Казахстан	Kazakhstan	74	59	47	49	50	77	41	35	36	28	25	
69.	Камбоджа	Cambodia	145	147	138	133	137	135	127	131	135	138	144	
70.	Камерун	Cameroon	173	168	161	161	168	158	172	166	163	166	167	
71.	Канада	Canada	9	7	13	17	19	16	14	22	18	22	23	
72.	Катар	Qatar	39	50	36	40	48	50	68	83	83	83	77	
73.	Кенія	Kenya	94	98	109	121	129	136	108	92	80	61	56	
74.	Киргизька Республіка	Kyrgyz Republic	47	44	70	70	68	102	67	75	77	70	80	
75.	Китай	China	78	79	91	91	96	90	84	78	78	46	31	
76.	Кіпр	Cyprus	35	37	49	36	39	64	47	45	46	57	54	
77.	Кірибати	Kiribati	91	93	115	117	122	134	149	152	157	158	164	
78.	Колумбія	Colombia	38	39	42	45	43	34	54	53	59	65	54	
79.	Коморські острови	Comoros	159	159	157	158	158	159	154	153	158	164	160	
80.	Конго	Congo, Rep.	179	175	178	181	183	178	184	184	179	180	183	
81.	Корея	Korea, Rep	15	16	8	8	7	5	4	5	4	5	5	
82.	Косово	Kosovo	118	119	117	98	86	75	66	60	40	44	57	

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу												
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
83.	Коста-Ріка	Costa Rica	121	125	121	110	102	83	58	62	61	67	74		
84.	Кот-д'Івуар	Côte d'Ivoire	168	169	167	177	167	147	142	142	139	122	110		
85.	Кувейт	Kuwait	69	74	71	82	104	86	101	102	96	97	83		
86.	Лаос	Laos PDR	169	171	165	163	159	148	134	139	141	154	154		
87.	Латвія	Latvia	27	24	21	25	24	23	22	14	19	19	19		
88.	Лесото	Lesotho	137	138	143	136	136	128	114	100	104	106	122		
89.	Литва	Lithuania	26	23	27	27	17	24	20	21	16	14	11		
90.	Ліберія	Liberia	152	155	151	149	144	174	179	174	172	174	175		
91.	Ліван	Lebanon	109	113	104	115	111	104	123	126	133	142	143		
92.	Люксембург	Luxembourg	42	45	44	56	60	59	61	59	63	66	72		
93.	Маврикій	Mauritius	20	20	23	19	20	28	32	49	25	20	13		
94.	Мавритія	Mauritania	167	165	159	167	173	176	168	160	150	148	152		
95.	Мадягаскар	Madagascar	138	140	137	142	148	163	164	167	162	161	161		
96.	Малаві	Malawi	132	133	145	157	171	164	141	133	110	111	109		
97.	Малайзія	Malaysia	23	21	18	12	6	18	18	23	24	15	12		
98.	Малі	Mali	155	153	146	151	155	146	143	141	143	145	148		
99.	Мальдіви	Maldives	96	85	79	95	95	116	128	135	136	139	147		
100.	Мальта	Malta	-	-	-	102	103	94	80	76	84	84	88		
101.	Марокко	Morocco	114	114	94	97	87	71	75	68	69	60	53		
102.	Маршаллові острови	Marshall Islands	123	108	106	101	114	139	140	143	149	150	153		
103.	Мексика	Mexico	41	35	53	48	53	39	42	47	49	54	60		
104.	Мікронезія	Micronesia, Fed. Sts.	139	141	140	150	156	145	148	151	155	160	158		
105.	Мозамбік	Mozambique	130	126	139	146	139	127	133	137	138	135	138		
106.	Молдова	Moldova	87	90	81	83	78	63	52	44	44	47	48		
107.	Намбія	Namibia	68	69	78	87	98	88	101	108	106	107	104		
108.	Непал	Nepal	112	116	107	108	105	108	99	107	105	110	94		
109.	Нігерія	Nigeria	134	137	133	131	147	170	169	169	145	146	131		
110.	Нігер	Niger	171	173	173	176	176	168	160	150	144	143	132		
111.	Нідерланди	Netherlands	29	30	31	31	28	27	28	28	32	36	42		
112.	Нікарагуа	Nicaragua	119	117	118	119	124	119	125	127	131	132	142		

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу														
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020				
113.	Німеччина	Germany	21	22	19	20	21	14	15	17	20	24	22				
114.	Нова Зеландія	New Zealand	3	3	3	3	3	2	2	1	1	1	1				
115.	Норвегія	Norway	7	8	6	6	9	6	9	6	8	7	9				
116.	Об'єднані Арабські Емірати	United Arab Emirates	37	40	33	26	23	22	31	22	21	11	16				
117.	Оман	Oman	57	57	49	47	47	47	66	70	66	71	78	68			
118.	Пакистан	Pakistan	75	83	105	107	110	128	138	144	147	136	108				
119.	Папуа	Papua	120	120	116	111	100	113	136	136	130	133	145				
120.	Панама	Panama	72	62	61	61	55	52	69	70	79	79	86				
121.	Папуа-Нова Гвінея	Papua New Guinea	108	103	101	104	113	133	145	119	109	108	120				
122.	Парагвай	Paraguay	105	106	102	103	109	92	100	106	108	113	125				
123.	Перу	Peru	46	36	41	43	42	35	50	54	58	68	76				
124.	Південна Африка	South Africa	32	34	35	39	41	43	73	74	82	82	84				
125.	Північна Македонія	North Macedonia	38	34	22	23	25	30	12	10	11	10	17				
126.	Польща	Poland	72	59	62	55	45	45	32	25	24	27	33	40			
127.	Португалія	Portugal	48	30	30	30	31	25	23	25	29	34	39				
128.	Росія	Russian Federation	116	123	120	112	92	62	51	40	35	31	28				
129.	Руанда	Rwanda	70	58	45	52	32	46	62	56	41	29	38				
130.	Румунія	Romania	55	65	72	72	73	48	37	36	45	52	55				
131.	Сальвадор	El Salvador	80	86	112	113	118	109	86	95	73	85	91				
132.	Самоа	Samoa	67	61	60	57	61	67	96	89	87	90	98				
133.	Сан-Марино	San Marino	-	-	-	-	81	93	76	79	93	88	92				
134.	Сан-Томе і Принсіпі	São Tomé and Príncipe	180	178	163	160	169	153	166	162	169	170	170				
135.	Саудівська Аравія	Saudi Arabia	12	11	12	22	26	49	82	94	92	92	62				
136.	Свазіленд	Swaziland	126	118	124	123	123	110	105	111	112	-	-				

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу										
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
137.	Сейшельські острови	Seychelles	92	95	103	74	80	85	95	93	95	96	100
138.	Сенегал	Senegal	151	152	154	166	178	161	153	147	140	141	123
139.	Сент-Вінсент і Гренадіни	St. Vincent and the Grenadines	72	75	75	75	82	103	111	125	129	130	130
140.	Сент-Кітс і Невіс	St. Kitts and Nevis	73	87	95	96	101	121	124	134	134	140	139
141.	Сент-Люсія	St. Lucia	45	53	52	53	64	100	77	86	91	93	93
142.	Сербія	Serbia	90	89	92	86	93	91	59	47	43	48	44
143.	Сінгапур	Singapore	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
144.	Сирійська Арабська Республіка	Syrian Arab Republic	144	144	134	144	165	175	175	173	174	179	176
145.	Словаччина	Slovak Republic	40	41	48	46	49	37	29	33	39	35	45
146.	Словенія	Slovenia	43	42	37	35	33	51	29	30	37	40	37
147.	Соломонові острови	Solomon Islands	106	96	74	92	97	87	112	104	116	115	136
148.	Сполучені Штати Америки	United States	5	5	4	4	4	7	7	8	6	8	6
149.	Судан	Sudan	153	154	135	143	149	160	159	168	170	162	171
150.	Суринам	Suriname	160	161	158	164	161	162	156	158	165	165	162
151.	Східний Тимор	Timor-Leste	174	174	168	169	172	172	173	175	178	178	181
152.	Сьєрра-Леоне	Sierra Leone	143	143	141	140	142	140	147	148	160	163	163
153.	Таджикистан	Tajikistan	149	139	147	141	143	161	132	128	123	126	106
154.	Тайланд	Thailand	16	19	17	18	18	26	49	46	26	27	21
155.	Тайвань, Китай	Taiwan, China	34	33	25	16	16	19	11	11	15	13	15
156.	Танзанія	Tanzania	125	128	127	134	145	131	139	132	137	144	141
157.	Того	Togo	162	160	162	156	157	149	150	154	156	137	97
158.	Тонга	Tonga	66	71	58	62	57	69	78	85	89	91	103

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	Країна (англ.)	Умови ведення бізнесу "Doing Business", місце в рейтингу											
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
159.	Тринідад і Тобаго	Trinidad and Tobago	95	97	68	69	66	79	88	96	102	105	105	
160.	Туніс	Tunisia	58	55	46	50	51	60	74	77	88	80	78	
161.	Турція	Turkey	60	65	72	71	69	55	55	69	60	43	33	
162.	Уганда	Uganda	129	122	123	120	132	150	122	115	122	127	116	
163.	Угорщина	Hungary	47	46	51	54	54	54	42	41	48	53	52	
164.	Узбекистан	Uzbekistan	150	150	166	154	146	141	87	87	74	76	69	
165.	Україна	Ukraine	142	149	152	137	112	96	83	80	76	71	64	
166.	Уругвай	Uruguay	122	124	90	89	88	82	92	90	94	95	101	
167.	Фіджі	Fiji	61	62	77	60	62	81	88	97	101	101	102	
168.	Філіппіни	Philippines	146	148	136	138	108	95	103	99	113	124	95	
169.	Фінляндія	Finland	16	14	11	11	12	9	10	13	13	17	20	
170.	Франція	France	31	26	29	34	38	31	27	29	31	32	32	
171.	Хорватія	Croatia	103	79	80	84	89	65	40	43	51	58	51	
172.	Чад	Chad	178	183	183	184	189	185	183	180	180	181	182	
173.	Чехія	Czech Republic	74	70	64	65	75	44	36	27	30	35	41	
174.	Чилі	Chile	53	43	39	37	34	41	48	57	55	56	59	
175.	Чорногорія	Montenegro	71	56	56	51	44	36	46	51	42	50	50	
176.	Швейцарія	Switzerland	21	22	26	28	29	20	26	31	33	38	36	
177.	Швеція	Sweden	18	9	14	13	14	11	8	9	10	12	10	
178.	Шрі Ланка	Sri Lanka	102	102	89	81	85	99	107	110	111	100	99	
179.	Ямаїка	Jamaica	79	81	88	90	94	58	64	67	70	75	71	
180.	Японія	Japan	19	19	20	24	27	29	34	34	34	39	29	
181.	Гвінея-Бісау	Guinea-Bissau	175	176	176	162	180	179	178	172	176	175	174	
182.	Конго	Congo, Dem. Rep.	179	175	178	183	185	184	184	184	182	184	183	

Рейтинг індекс фінансової гасмниці

Ранг	Юрисдикція	ІФТ* Значення	ІФТ* Частка	Оцінка секретності	Глобальна вага
1	Кайманові Острови	1575,19	4,63%	76,08	4,58%
2	Сполучені Штати Америки	1486,96	4,37%	62,89	21,37%
3	Швейцарія	1402,10	4,12%	74,05	4,12%
4	Гонконг	1035,29	3,04%	66,38	4,44%
5	Сінгапур	1022,12	3,00%	64,98	5,17%
6	Люксембург	849,36	2,49%	55,45	12,36%
7	Японія	695,59	2,04%	62,85	2,20%
8	Нідерланди	682,20	2,00%	67,40	1,11%
9	Британські Вінгірські Острови	619,14	1,82%	71,30	0,50%
10	Об'єднанні Арабські Емірати	605,20	1,78%	77,93	0,21%
11	Гернісі	564,56	1,66%	70,65	0,41%
12	Великобританія	534,65	1,57%	46,20	15,94%
13	Тайвань	507,57	1,49%	65,50	0,59%
14	Німеччина	499,72	1,47%	51,73	4,71%
15	Панама	479,51	1,41%	71,88	0,22%
16	Джерсі	466,81	1,37%	65,53	0,46%
17	Таїланд	448,86	1,32%	73,25	0,15%
18	Мальта	442,20	1,30%	61,75	0,66%
19	Канада	438,38	1,29%	55,84	1,60%
20	Катар	433,05	1,27%	77,00	0,09%
21	Південна Корея	411,06	1,21%	61,58	0,55%
22	Багамські острови	407,28	1,20%	75,38	0,09%
23	Алжир	400,56	1,18%	79,63	0,05%
24	Кенія	398,19	1,17%	75,95	0,08%
25	Китай	397,25	1,17%	59,85	0,64%
26	Ліван	385,52	1,13%	63,98	0,32%
27	Кіпр	383,38	1,13%	61,08	0,48%
28	Кувейт	369,17	1,08%	70,58	0,12%
29	Ірландія	363,80	1,07%	48,15	3,46%
30	Гібралтар	359,89	1,06%	69,48	0,12%
31	Макао	356,53	1,05%	65,00	0,22%
32	Малайзія	352,69	1,04%	69,53	0,12%

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Ранг	Юрисдикція	ІФТ* Значення	ІФТ* Частка	Оцінка секретності	Глобальна вага
33	Франція	350,53	1,02%	49,90	2,25%
34	Нігерія	348,53	1,02%	70,15	0,10%
35	Ангола	345,45	1,01%	79,73	0,03%
36	Австрія	317,00	0,93%	56,50	0,54%
37	В'єтнам	299,30	0,88%	74,33	0,04%
38	Ізраїль	291,49	0,86%	58,68	0,30%
39	Шрі-Ланка	290,64	0,85%	72,18	0,05%
40	Бермудські Острови	289,07	0,85%	72,73	0,04%
41	Італія	287,80	0,85%	50,38	1,14%
42	Йорданія	260,39	0,76%	78,30	0,02%
43	Острів Мен	258,34	0,76%	64,68	0,09%
44	Росія	256,35	0,75%	57,05	0,26%
45	Саудівська Аравія	245,47	0,72%	66,68	0,06%
46	Єгипет	241,93	0,71%	71,38	0,03%
47	Індія	238,68	0,70%	47,84	1,04%
48	Австралія	238,07	0,70%	50,09	0,68%
49	Маршаллові острови	236,43	0,69%	70,10	0,03%
50	Бельгія	236,21	0,69%	45,05	1,72%
51	Маврікій	235,82	0,69%	71,53	0,03%
52	Ліхтенштейн	229,68	0,67%	74,98	0,02%
53	Камерун	229,23	0,67%	71,48	0,02%
54	Бангладеш	228,79	0,67%	72,73	0,02%
55	Туреччина	225,72	0,66%	59,50	0,12%
56	Румунія	224,13	0,66%	62,63	0,08%
57	Нова Зеландія	219,00	0,64%	59,20	0,12%
58	Південна Африка	218,59	0,64%	56,24	0,19%
59	Польща	212,10	0,62%	55,55	0,19%
60	Філіппіни	201,18	0,59%	62,85	0,05%
61	Венесуела	197,00	0,58%	69,03	0,02%
62	Ангілья	192,99	0,57%	78,20	0,01%
63	Барбадос	192,86	0,57%	74,00	0,01%
64	Швеція	182,86	0,54%	45,65	0,71%
65	Латвія	182,83	0,54%	59,13	0,07%
66	Іспанія	164,30	0,48%	43,95	0,72%
67	Чехія	163,30	0,48%	55,40	0,09%
68	Сент-Кітс і Невіс	162,25	0,48%	75,18	0,01%
69	Гватемала	162,15	0,48%	73,50	0,01%
70	Україна	160,45	0,47%	64,90	0,02%
71	Норвегія	157,88	0,46%	44,30	0,60%

Ранг	Юрисдикція	ІФТ* Значення	ІФТ* Частка	Оцінка секретності	Глобальна вага
72	Марокко	157,49	0,46%	67,75	0,01%
73	Бразилія	157,21	0,46%	51,68	0,15%
74	Мальдіви	155,39	0,46%	79,83	0,00%
75	Угорщина	151,52	0,44%	53,80	0,09%
76	Португалія	151,18	0,44%	54,03	0,09%
77	Пуерто-Ріко	150,53	0,44%	73,14	0,01%
78	Туніс	147,48	0,43%	66,48	0,01%
79	Індонезія	143,84	0,42%	51,08	0,13%
80	Мексика	139,81	0,41%	52,75	0,09%
81	Бехрейн	137,99	0,41%	62,40	0,02%
82	Чилі	135,12	0,40%	55,79	0,05%
83	Коста-Ріка	132,24	0,39%	62,33	0,02%
84	Ісландія	129,31	0,38%	57,38	0,03%
85	Сальвадор	123,12	0,36%	64,10	0,01%
86	Самоа	120,86	0,35%	74,63	0,00%
87	Фінляндія	119,34	0,35%	52,13	0,06%
88	Парагвай	117,59	0,35%	77,45	0,00%
89	Американські Віргінські Острови	117,03	0,34%	73,89	0,00%
90	Уругвай	115,47	0,34%	57,00	0,02%
91	Болівія	114,74	0,34%	79,10	0,00%
92	Острови Терке і Кайкос ТСА	114,32	0,34%	77,83	0,00%
93	Хорватія	112,33	0,33%	55,08	0,03%
94	Аргентина	109,37	0,32%	54,98	0,03%
95	Сейшельські Острови	108,53	0,32%	70,44	0,00%
96	Кюрасао	103,60	0,30%	74,85	0,00%
97	Данія	103,52	0,30%	45,33	0,14%
98	Танзанія	100,62	0,30%	70,78	0,00%
99	Руанда	100,47	0,30%	63,00	0,01%
100	Пакистан	97,92	0,29%	55,05	0,02%
101	Перу	96,18	0,28%	57,00	0,01%
102	Колумбія	92,25	0,27%	56,48	0,01%
103	Греція	91,65	0,27%	51,48	0,03%
104	Словаччина	91,29	0,27%	50,93	0,03%
105	Литва	89,83	0,26%	50,30	0,04%
106	Вануату	88,59	0,26%	76,30	0,00%
107	Домініканська Республіка	86,68	0,25%	58,73	0,01%

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Ранг	Юрисдикція	ІФТ* Значення	ІФТ* Частка	Оцінка секретності	Глобальна вага
108	Казакстан	82,30	0,24%	64,48	0,00%
109	Монако	79,90	0,23%	70,30	0,00%
110	Беліз	78,07	0,23%	73,93	0,00%
111	Ліберія	77,59	0,23%	78,24	0,00%
112	Аруба	76,65	0,23%	73,28	0,00%
113	Ботсвана	58,37	0,17%	62,24	0,00%
114	Сент-Вінсент і Гренадіни	57,72	0,17%	65,65	0,00%
115	Болгарія	57,53	0,17%	49,45	0,01%
116	Македонія	54,86	0,16%	64,05	0,00%
117	Гана	54,47	0,16%	51,70	0,01%
118	Домініканська Республіка	53,75	0,16%	73,65	0,00%
119	Чорногорія	53,65	0,16%	60,03	0,00%
120	Еквадор	50,66	0,15%	47,21	0,01%
121	Естонія	46,03	0,14%	43,05	0,02%
122	Антигуа і Барбуда	39,05	0,11%	76,08	0,00%
123	Андорра	38,84	0,11%	58,33	0,00%
124	Гамбія	37,72	0,11%	74,88	0,00%
125	Бруней Даруссалам	34,62	0,10%	78,30	0,00%
126	Гренада	34,56	0,10%	70,55	0,00%
127	Тринідад і Тобаго	29,63	0,09%	64,65	0,00%
128	Словенія	27,48	0,08%	37,55	0,01%
129	Сан-Маріно	20,82	0,06%	60,45	0,00%
130	Монтсеррат	15,43	0,05%	74,60	0,00%
131	Науру	13,79	0,04%	59,95	0,00%
132	Сент-Люсія	12,25	0,04%	71,03	0,00%
133	Острови Кука	12,09	0,04%	70,30	0,00%

ІФТ* – Індекс фінансової таємниці

Індекс корпоративного податку

Ранг	Юрисдикція	Частка ІКП*	Оцінка індекса	Глобальна вага	Значення ІКП*
1	Британські Віргінські Острови	6.4%	100	2.3%	2,854
2	Кайманові Острови	6.0%	100	1.9%	2,653
3	Бермудські Острови	5.7%	100	1.6%	2,508
4	Нідерланди	5.5%	80	11%	2,454
5	Швейцарія	5.1%	89	3.4%	2,261
6	Люксембург	4.1%	74	9%	1,815
7	Гонконг	4.1%	78	5.5%	1,805
8	Джерсі	3.9%	100	0.51%	1,724
9	Сінгапур	3.9%	85	2.3%	1,714
10	Об'єднані Арабські Емірати	3.8%	98	0.54%	1,665
11	Ірландія	3.3%	77	3.2%	1,459
12	Багамські острови	3.3%	100	0.31%	1,454
13	Великобританія	3.1%	69	7.3%	1,382
14	Кіпр	3.1%	85	1.1%	1,379
15	Маврікій	2.3%	81	0.66%	1,013
16	Бельгія	2.2%	73	1.6%	973
17	Гернсі	2.2%	98	0.1%	954
18	Франція	2.1%	67	2.8%	908
19	Китай	2.0%	63	4.9%	896
20	Острів Мен	1.9%	100	0.061%	850
21	Мальта	1.7%	79	0.37%	763
22	Іспанія	1.6%	65	1.6%	688
23	Німеччина	1.4%	58	3.4%	634
24	Угорщина	1.4%	72	0.41%	599
25	США	1.2%	47	12%	514
26	Швеція	1.1%	61	0.9%	467
27	Італія	1.0%	58	1.2%	443
28	Панама	0.93%	72	0.13%	411
29	Кюрасао	0.8%	72	0.08%	353

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

Ранг	Юрисдикція	Частка ІКП*	Оцінка індекса	Глобальна вага	Значення ІКП*
30	Гібралтар	0.79%	66	0.17%	349
31	Мексика	0.73%	54	0.85%	324
32	Фінляндія	0.69%	60	0.29%	304
33	Австрія	0.68%	56	0.54%	303
34	Данія	0.67%	56	0.44%	295
35	Ліхтенштейн	0.66%	71	0.056%	291
36	Острови Теркс і Кайкос	0.66%	100	0.002%	290
37	Чехія	0.61%	58	0.25%	269
38	Естонія	0.58%	70	0.042%	257
39	Ангілья	0.58%	100	0.002%	255
40	Коста-Ріка	0.57%	68	0.055%	253
41	Румунія	0.56%	62	0.11%	248
42	Латвія	0.54%	73	0.023%	239
43	Ліван	0.5%	75	0.014%	222
44	Монако	0.46%	67	0.03%	206
45	Південна Африка	0.45%	49	0.44%	198
46	Ліберія	0.42%	68	0.022%	187
47	Макао	0.39%	58	0.069%	174
48	Болгарія	0.38%	58	0.061%	169
49	Сейшельські Острови	0.37%	68	0.014%	166
50	Португалія	0.35%	49	0.24%	157
51	Словаччина	0.35%	55	0.078%	154
52	Польща	0.33%	46	0.3%	144
53	Хорватія	0.3%	56	0.044%	131
54	Литва	0.28%	57	0.031%	123
55	Тайвань	0.22%	43	0.17%	98
56	Аруба	0.21%	70	0.002%	94
57	Греція	0.21%	46	0.079%	93
58	Словенія	0.21%	52	0.03%	93
59	Ботсвана	0.18%	55	0.011%	80
60	Перу	0.15%	42	0.071%	68
61	Гана	0.15%	52	0.012%	68
62	Андорра	0.15%	61	0.002%	67
63	Кенія	0.14%	50	0.013%	62
64	Бразилія	0.12%	29	1%	54

Ранг	Юрисдикція	Частка ІКП*	Оцінка індекса	Глобальна вага	Значення ІКП*
65	Танзанія	0.11%	48	0.01%	50
66	Еквадор	0.097%	43	0.017%	43
67	Сан-Маріно	0.093%	61	0.001%	41
68	Аргентина	0.082%	32	0.13%	36
69	Гамбія	0.029%	50	0%	13
70	Монтсеррат	0.007%	65	0%	3

ІКП* – Індекс корпоративного податку

Таблиця. Вихідні дані для регресійного аналізу

№ з/п	Країна	SE	GDP	CPI	FSI	DB	EFS
1	Австралія	8,10	1396567014733,23	77	238,07	81,2	82,4
2	Австрія	9,01	445075391688,16	76	317	78,7	73,9
3	Алжир	23,98	171091289782,25	36	400,56	48,6	49,7
4	Ангола	35,25	88815697793,30	27	345,45	41,3	54,2
5	Аргентина	24,99	445445177459,43	42	109,37	59	52,7
6	Багами	38,55	13578800000,00	63	407,28	59,9	64,6
7	Бангладеш	27,60	302571254131,14	26	228,79	45	56,5
8	Бахрейн	16,63	38574069148,94	42	137,99	76	69,9
9	Бельгія	17,80	533097455834,51	76	236,21	75	70,1
10	Болгарія	20,83	6858815111,62	44	57,53	72	70,4
11	Болівія	45,98	40895322843,79	31	114,74	51,7	42,7
12	Ботсвана	23,99	18340480936,04	60	58,37	66,2	67,6
13	Бразилія	35,22	1839758040765,62	38	157,21	59,1	53,4
14	Бруней	30,44	13469422958,51	60	34,62	70,1	66,6
15	Великобританія	8,32	2829108219165,80	77	534,65	83,5	78,4
16	В'єтнам	14,78	261921244843,17	36	299,3	69,8	61,7
17	Гамбія	43,64	1826073739,83	37	37,72	50,3	58,8
18	Гана	39,37	66983634223,94	43	54,47	60	59,2
19	Гватемала	46,88	76710355347,10	25	162,15	62,6	64
20	Греція	26,45	209852761132,84	50	91,65	68,4	60,9
21	Данія	14,70	350104327658,68	88	103,52	85,3	77,8
22	Домініканська Республіка	27,97	88941299734,21	28	86,68	60	62,1
23	Еквадор	30,18	107435665000,00	39	50,66	55	52,4
24	Естонія	18,49	31471100656,24	75	46,03	80,6	78,2
25	Єгипет	33,32	303092255125,29	33	241,93	60,1	55,7
26	Ізраїль	19,18	394652210295,85	60	291,49	76,7	73,8
27	Індія	17,89	2868929415617,02	40	238,68	71	56,5
28	Індонезія	21,76	1119190780752,80	37	143,84	69,6	66,9
29	Ірландія	9,58	388698711348,16	72	363,8	79,6	81,4
30	Ісландія	12,45	24188038473,54	75	129,31	79	77,4
31	Іспанія	22,01	1393490524517,64	62	164,3	77,9	69,9
32	Італія	22,97	2003576145498,04	53	287,8	72,9	64,9
33	Йорданія	15,16	44502895861,68	49	260,39	69	64,6
34	Казахстан	32,82	181665908556,50	38	82,3	79,6	71,1

№ з/п	Країна	SE	GDP	CPI	FSI	DB	EFS
35	Камерун	28,93	39007354359,28	25	229,23	46,1	53,4
36	Канада	9,42	1736425629519,96	77	438,38	79,6	77,9
37	Катар	13,08	175837550996,19	63	433,05	68,7	72
38	Кенія	33,43	95503088538,09	31	398,19	73,2	54,9
39	Китай	12,11	14279937467431,00	42	397,25	77,9	58,4
40	Кіпр	32,20	24948935408,04	57	383,38	73,4	71,4
41	Колумбія	25,25	323615979418,65	39	92,25	70,1	68,1
42	Коста-Ріка	19,24	61801385049,07	57	132,24	69,2	64,2
43	Кувейт	21,72	134628542746,97	42	369,17	67,4	64,1
44	Латвія	16,62	34102913582,42	57	182,83	80,3	72,3
45	Литва	18,65	54627411860,47	60	89,83	81,6	76,9
46	Ліберія	43,67	3070518100,00	28	77,59	43,2	49,2
47	Ліван	29,16	51991634491,63	25	385,52	54,3	51,4
48	Люксембург	10,38	71104919108,14	80	849,36	69,6	76
49	Маврикій	19,23	14048430518,56	53	235,82	81,5	77
50	Малайзія	26,07	364681367531,68	51	352,69	81,5	74,4
51	Мальдіви	20,65	5642179170,46	43	155,39	53,3	55,2
52	Мальта	29,43	14989415684,12	53	442,2	66,1	70,2
53	Марокко	27,13	119700325461,94	40	157,49	73,4	63,3
54	Мексика	28,07	1268870527160,03	31	139,81	72,4	65,5
55	Нігерія	52,49	448120428858,77	25	348,53	56,9	58,7
56	Нідерланди	7,83	907050863145,10	82	682,2	76,1	76,8
57	Німеччина	7,75	3861123558039,21	80	499,72	79,7	72,5
58	Нова Зеландія	8,97	206928765543,94	88	219	86,8	83,9
59	Норвегія	15,07	403336363636,36	84	157,88	82,6	73,4
60	Об'єднані Арабські Емірати	24,26	421142267937,65	71	605,2	80,9	76,9
61	Пакистан	31,62	278221906022,84	31	97,92	61	51,7
62	Парагвай	31,66	38145288939,85	28	117,59	59,1	62,6
63	Перу	41,53	226848050819,53	38	96,18	68,7	67,7
64	Південна Африка	21,99	351431649241,44	44	218,59	67	59,7
65	Польща	16,67	595858207011,51	56	212,1	76,4	69,7
66	Португалія	17,82	238785085030,99	61	151,18	76,5	67,5
67	Росія	33,72	1699876578871,35	30	256,35	78,2	61,5
68	Руанда	28,05	10354417725,16	54	100,47	76,5	68,3
69	Румунія	22,94	250077444017,08	44	224,13	73,3	69,5
70	Сальвадор	42,60	27022640000,00	36	123,12	65,3	61

*Державна політика у сфері детінізації національної економіки
як структурної складової державної безпеки*

№ з/п	Країна	SE	GDP	CPI	FSI	DB	EFS
71	Саудівська Аравія	14,70	792966838161,66	53	245,47	71,6	66
72	Сингапур	9,20	372062527488,64	85	1022,12	86,2	89,7
73	Словенія	20,21	54174227308,89	60	27,48	76,5	68,3
74	Сполучені Штати Америки	7,00	21433226000000,00	67	1486,96	84	74,8
75	Таїланд	43,12	543548969968,69	36	448,86	80,1	69,7
76	Танзанія	38,91	63177068174,55	38	100,62	54,5	61,3
77	Тринідад і Тобаго	31,40	24269714809,91	40	29,63	61,3	59
78	Туніс	30,90	38796687568,16	44	147,48	68,7	56,6
79	Туреччина	27,43	761425499358,16	40	225,72	76,8	64
80	Угорщина	20,49	163469042867,96	44	151,52	73,4	67,2
81	Україна	42,90	153781069118,15	33	160,45	70,2	56,2
82	Уругвай	20,38	56045912952,97	71	115,47	61,5	69,3
83	Філіппіни	28,04	376795508678,85	34	201,18	62,8	64,1
84	Фінляндія	13,30	269296310180,39	85	119,34	80,2	76,1
85	Франція	11,65	2715518274227,45	69	350,53	76,8	65,7
86	Хорватія	22,96	60752588976,32	47	112,33	73,6	63,6
87	Чехія	10,47	250680504529,65	54	163,3	76,3	73,8
88	Чилі	13,16	282318159744,65	67	135,12	72,6	75,2
89	Швейцарія	6,94	703082435158,86	85	1575,19	82	81,9
90	Швеція	11,74	530883869004,98	85	182,86	82	74,7
91	Шрі Ланка	35,49	84008783756,07	38	290,64	61,8	55,7
92	Японія	8,19	5081769542379,77	74	695,59	78	74,1

Таблиця 1. Розрахунки для Варіанту 1 через метод найменших квадратів

(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний показник рівня тінізації)

Незалежна змінна	Коефіцієнт	Статистична помилка	t-статистика	P-значення	Рівень значимості
Константа (const)	87,0825	11,1877	7,784	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,43690	0,484684	-2,965	0,0039	***
Індекс сприйняття корупції (CPI)	-0,369591	0,0555714	-6,651	<0,0001	***
Індекс фінансової гасмниці (FSI)	-0,00149026	0,00316472	-0,4709	0,6389	-
Рейтинг легкості ведення бізнесу (DB)	-0,0944428	0,100246	-0,9421	0,3487	-

Середнє значення залежної змінної	23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної	11,02474
Сума квадратних залишків	3966,062	Стандартна помилка моделі	6,751808
R-квадрат	0,641424	Скоригований R-квадрат	0,624938
F(4, 87)	38,90660	P-значення (F)	1,22e-18
Логарифмічна функція правдоподібності	-303,6744	Критерій Акаїке	617,3488
Критерій Шварца	629,9577	Критерій Хеннана-Куїнна	622,4379

Таблиця 2. Розрахунки для Варіанту 2 через метод найменших квадратів

(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний показник рівня тінізації)

<i>Незалежна змінна</i>	<i>Коефіцієнт</i>	<i>Статистична помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Рівень значимості</i>
Константа (const)	86,8948	11,1788	7,773	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,61882	0,444272	-3,644	0,0005	***
Індекс сприйняття корупції (CPI)	-0,404538	0,0413520	-9,783	<0,0001	***
Індекс фінансової гасмниці (FSI)	-0,00114224	0,00314108	-0,3636	0,7170	-

Середнє значення залежної змінної	23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної	11,02474
Сума квадратних залишків	4006,523	Стандартна помилка моделі	6,747494
R-квадрат	0,637766	Скоригований R-квадрат	0,625417
F(3, 88)	51,64559	P-значення (F)	2,39e-19
Логарифмічна функція правдоподібності	-304,1413	Критерій Акаїке	616,2826
Критерій Шварца	626,3698	Критерій Хеннана-Куїнна	620,3539

Таблиця 3. Розрахунки для Варіанту 3 через метод найменших квадратів

(кількість спостережень – 92, залежна змінна – інтегральний показник рівня тінізації)

Незалежна змінна	Коефіцієнт	Статистична помилка	t-статистика	P-значення	Рівень значимості
Константа (const)	88,3715	10,3643	8,527	<0,0001	***
Log ВВП (GDP)	-1,67842	0,410923	-4,085	<0,0001	***
Індекс сприйняття корупції (CPI)	-0,409090	0,0392191	-10,43	<0,0001	***

Середнє значення залежної змінної	23,63348	Стандартне відхилення залежної змінної	11,02474
Сума квадратних залишків	4012,544	Стандартна помилка моделі	6,714519
R-квадрат	0,637221	Скоригований R-квадрат	0,629069
F(2, 89)	78,16438	P-значення (F)	2,54e-20
Логарифмічна функція правдоподібності	-304,2104	Критерій Акаїке	614,4208
Критерій Шварца	621,9861	Критерій Хеннана-Куїнна	617,4742

Наукове видання

СУПРУНОВА Ірина Валеріївна

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ
СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ**

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Технічний редактор *Т.М. Тростенюк*
Коректор *Т.М. Тростенюк*

Віддруковано з готових оригінал-макетів

Підписано до друку 11.06.2021 р.
Папір офсетний. Формат 60x84 1/16
Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний. Ум. др. арк. 19,2
Наклад 300 прим. Зам. № 903

ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А.
тел.: 063 101 22 33

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України серія
ДК №7412 від 27.07.2021 р.*

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17А
тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinz@gmail.com

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.*